

RECEP TAYYİP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İBN TEYMYİYE’NİN HİRİSTİYANLIĞA YÖNELTTİĞİ
ELEŞTİRİLERİN KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
(EL-CEVÂBÜ’S-SAHÎH BAĞLAMINDA)**

(Doktora Tezi)

Talha YAVUZ

**Danışman
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında, Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ danışmanlığında, Talha YAVUZ tarafından hazırlanan *İbn Teymiyye'nin Hristiyanlığa Yönelttiği Eleştirilerin Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi (el-Cevâbü's-Sahîh Bağlamında)* adlı bu tez çalışması, 07/02/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Hanefi SULUOĞLU	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil BAŞ	
Üye	: Doç. Dr. Faruk SANCAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Züleyha BİRİNCİ	

ETİK BEYAN

Doktora Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “İbn Teymiyye’nin Hıristiyanlığa Yönelttiği Eleştirilerin Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi (el-Cevâbü’s-Sahîh Bağlamında)” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riâyet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

07/02/2024

(İmza)

Talha YAVUZ

ÖN SÖZ

Takiyyüddîn İbn Teymiyye (öl. 728/1328) günümüzden sekiz asır önce yaşamış, görüş ve eleştirileriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine katkı sağlayan önemli şahsiyetlerden biridir. O, İslâmî ilimlerin neredeyse bütün alanlarında eserler telif etmesine rağmen, Kur'ân ve Sünnet ışığında Selef geleneğini tavizsiz bir şekilde savunduğu için birçok sıkıntılara maruz kalmıştır. İbn Teymiyye sadece selef ulemasını takip etmekle kalmamış, eleştirel zihniyetini ve tenkitçi mütefekkir yönünü de kullanarak, akılcı metot kullanan kelâmcıları eleştirmiştir. Zira ona göre Kur'ân ve Sünnette aklî ve naklî delillerin en güzelleri mevcut olup, bunlara azami ölçüde dikkat etmek esastır. İbn Teymiyye'nin sert tenkitlerinin ve katı tutumunun arkasındaki asıl gayesi, dine sonradan girmiş ve bid'at olarak isimlendirilen düşünce, fiil ve davranışlardan İslâm'ı temizleyip dini özüne, yani Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe dönemindeki aslına kavuşturmak, onların anlayıp yaşadıkları gibi anlamak ve yaşamaktır.

İbn Teymiyye'nin eleştirilerinden kelimcilerle birlikte Ehl-i kitap da kendilerine düşen payı almışlardır. “*el-Cevâbü's-sahîh li men beddele dîne 'l-Mesîh*” adlı eseri, İbn Teymiyye'nin Hristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı önemli eserlerinden biridir. Eserde İbn Teymiyye, Hristiyanların İslâmiyet aleyhine ortaya attıkları iddialara Kur'ân ve Sünnet ışığında cevaplar vermektedir. Araştırmada İbn Teymiyye'nin Hristiyanlara yönelttiği eleştiriler, kapsamlı ve doyurucu olarak kelâmî açıdan incelenecektir.

Bu tezin hazırlık aşamasından itibaren bize yol göstererek her türlü katkıda bulunan, bilgilerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğimiz ve her daim desteğini yanımızda gördüğümüz başta tez danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz olmak üzere, Dr. Öğr. Üyesi M. Hanefi Suluoğlu'na, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil Baş'a, Doç. Dr. Faruk Sancar'a, Dr. Öğr. Üyesi Züleyha Birinci'ye ve emeği geçen diğer hocalarıma katkılarından dolayı teşekkürlerimi ve hürmetlerimi sunarım.

Talha YAVUZ

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
1. İBN TEYMİYYE VE EL-CEVÂBÜ’S-SAHÎH ADLI ESERİ	7
1.1. İbn Teymiyye ve İslâm Düşüncesindeki Yeri	7
1.1.1. İbn Teymiyye’nin Yaşadığı Coğrafyanın Sosyokültürel Özellikleri	7
1.1.2. İbn Teymiyye’nin İlmi Kişiliği	10
1.1.3. İbn Teymiyye’nin İslâm Düşüncesine Etkileri.....	14
1.1.4. İbn Teymiyye’nin Eleştirel Düşüncesi	17
1.2. el-Cevâbü’s-Sahîh Hakkında Genel Bilgiler.....	27
1.2.1. Yazılış Gayesi.....	27
1.2.2. Konusu ve Tertibi	28
1.2.3. Metodu ve Önemi	29
1.2.4. Bilgi Kaynakları	32
1.2.4.1. Tarih, Tabakat, Dinler ve Mezhepler Literatürü.....	32
1.2.4.2. Hadis Literatürü	32
1.2.4.3. Tefsir Literatürü.....	33
1.2.4.4. Kelâm Literatürü.....	33
1.2.4.5. Felsefe Literatürü.....	34
1.2.5. Yazma Nüshaları ve Baskıları	34
2. HZ. PEYGAMBER’İN NÜBÜVVETİ.....	36
2.1. Hz. Muhammed’in Nübüvvetinin Delilleri	39
2.1.1. Geçmiş ve Geleceğe Dair Gayptan Haber Vermesi	45
2.1.2. Hissî Mûcizeler.....	49
2.1.3. Kur’ân’ın Meydan Okuması.....	54

2.1.4. Bilgi Mûcizeleri.....	60
2.2. Hz. Muhammed'in Sadece Araplara Gönderildiği İddiası.....	62
2.2.1. Kur'ân ve Sünnetten Umumî Risâlete Dair Deliller	69
2.2.2. Rahip Bahîrâ Kıssası	73
2.2.3. Necâşî'nin İman Etmesi	76
2.2.4. Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitaba Yaptığı Davetler	80
2.3. Hz. Muhammed'in Müjdelenmesi	84
2.3.1. Ahd-i Atîk'te Yer Alan Müjdeler	89
2.3.2. Ahd-i Cedîd'de Yer Alan Müjdeler.....	95
2.3.3. Faraklît (Paracletus) İfadesi.....	99
2.4. Bütün Peygamberlerin Dininin İslâm Olması	103
2.5. Hz. Muhammed'in Kur'ân'da Hristiyanlığı Övdüğü İddiası.....	107
3. HİRİSTİYAN TEOLOJİSİNDE ULÛHİYYET MESELESİ VE TESLÎS İNANCI	113
3.1. Hristiyanların Tanrı Hakkındaki Düşünceleri.....	113
3.2. Teslîs'in Reddedilmesi.....	117
3.3. Kutsal Ruh'un Mahiyeti.....	122
3.4. İttihâd ve Hulûl İnancının Reddedilmesi	124
3.5. Hz. Îsâ'ya Atfedilen Vasıflar	132
3.5.1. Hz. Îsâ'nın Tanrı Kelâmı Olduğu İddiası	132
3.5.2. Hz. Îsâ'nın Rab Olduğu İddiası	133
3.5.3. Hz. Îsâ'nın Allah'ın Oğlu Olduğu İddiası	135
3.5.4. Hz. Îsâ'nın Hâlık Olduğu İddiası	136
3.6. Hz. Îsâ'nın Kul Olduğunun Delilleri.....	139
3.6.1. Kur'ân'dan Deliller	140
3.6.2. İncil'den Deliller	144
3.6.3. Aklî Deliller.....	148
4. İBN TEYMİYYE'NİN HİRİSTİYANLIĞA YÖNELTİĞİ DİĞER ELEŞTİRİLER.....	154
4.1. Dinlerini Hz. Îsâ'dan Almamaları.....	154
4.2. Kitaplarının Tahrif Edilmesi	158
4.3. Hz. Îsâ'nın Çift Tabiatlı Olduğu İddiası	168

4.4. Havâriilerin Aynı Zamanda Resuller Olduğu İddiası	172
4.5. Sonradan Müslüman Olan el-Hasen b. Eyyüb'ün Hıristiyanlık Eleştirisi ...	180
5. SONUÇ	188
KAYNAKÇA.....	202

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Tez Türü : Doktora Tezi

Danışmanı : Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Hazırlayan : Talha YAVUZ

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 219

ÖZET

İBN TEYMIYYE’NİN HİRİSTİYANLIĞA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLERİN KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ (EL-CEVÂBÜ’S-SAHÎH BAĞLAMINDA)

Ulûhiyyet, nübüvvet ve âhirete dair konulardan bahseden kelâm ilmi, İslâm’ın inanç esaslarını aklî ve naklî delillerle ispat etmeyi ve bu esaslar hakkında ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Kelâm ilmi İslâm’a yöneltilen eleştirilere aklın ve vahyin rehberliğinde cevaplar vererek İslâm akaidini savunmakla kalmaz, aynı zamanda insanın taklidi olan imanını tahkik seviyesine çıkartarak, sağlam ve sahih bir inanç oluşmasına ciddi anlamda katkı sunar.

İbn Teymiyye kendine özgün eleştirel kişiliğiyle ve birçok alandaki eserleriyle İslâm düşünce tarihinde önemli bir yeri olan ve bu alanda iz bırakan özel bir şahsiyettir. O, sistematik ve ayrıntılı eleştirilerini sadece kelâmcılara, filozoflara ve mutasavvıflara yapmamış, yeri geldiğinde Ehl-i kitaba da çeşitli konularda tenkitler yöneltmiştir. İbn Teymiyye’nin “*el-Cevâbü’s-sahîh li men beddele dîne’l-Mesîh*” adlı eseri, Ehl-i kitabın ve özellikle de Hristiyanların ortaya attıkları iddiaları çürüten önemli bir eserdir. Çalışmada İbn Teymiyye’nin Hristiyanlara yönelttiği eleştiriler kelâmî açıdan incelenmiş ve netice olarak İslâm’a yöneltilen iddiaların asılsız olduğu aklî ve naklî delillerle görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İbn Teymiyye, Hristiyanlık, Eleştiri, el-Cevâbü’s-sahîh

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Doctoral Thesis

Supervisor : Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Author : Talha YAVUZ

Year : 2024

Pages : 219

ABSTRACT

THE THEOLOGICAL EVALUATION OF IBN TAYMIYYA’S CRITICISM OF CHRISTIANITY (IN THE CONTEXT OF AL-CEVÂBU’S-SAHÎH)

The science of kalam, which talks about the issues of divinity, prophecy and the hereafter, aims to prove the belief principles of Islam with rational and rational evidence and to remove any doubts that may arise about these principles. The science of kalam not only defends the creed of Islam by responding to the criticism of Islam under the guidance of reason and revelation, but also contributes significantly to the formation of a solid and sound belief by increasing the belief, which is an imitation of man, to the level of verification.

Ibn Taymiyya is a special person who has an important place in the history of Islamic thought and left a mark in this field, with his unique critical personality and his works in many fields. He did not only make systematic and detailed criticisms to theologians, philosophers, and mystics, but also criticized the People of the Book on various subjects when appropriate. Ibn Taymiyya’s work “*al-Cevâbü’s-sahîh li men beddele dîne’l-Mesîh*” is an important work that refutes the claims of the People of the Book and especially the Christians. In the study, the criticisms of Ibn Taymiyya towards the Christians were examined in terms of theology and as a result, it was seen that the claims made against Islam were unfounded, with mental and transplant evidence.

Keywords: Theological, Ibn Taymiyya, Christianity, Criticism, al-Cevâbü’s-sahîh

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
bk.	: Bakınız
b.	: bin
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
H	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Ktp.	: Kütüphane
M	: Milâdî
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
No.	: Numara
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Konu, Kapsam ve Sınırlılıkları

İslâm düşünce tarihinde reddiye kültürünün önemli bir yeri olup bu kültür Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra Müslümanlar arasında meydana gelen görüş ayrılıklarıyla başlamış, sonrasında mezhep ve fırkaların oluşumuyla yaygınlık kazanmıştır. Hz. Peygamber zamanında Arabistan Yarımadası'nın dışına çıkmayan İslâmiyet, sahâbe döneminden itibaren fetihlerle beraber genişlemiş ve kısa zamanda birçok ülkeye yayılarak değişik din, kültür, inanç ve düşüncelerle karşılaşmıştır. Önceleri sade bir yaşam tarzına sahip olan İslâm toplumu fetihlerin ve toprakların genişlemesiyle daha heterojen bir yapıya bürünerek, daha önce hiç tanışmadıkları birçok inanç, düşünce ve felsefi anlayışlarla etkileşime girmiştir.¹ Bu etkileşim neticesinde teslîs, teşbih, Tevrat ve İncil'in tahrifi, nübüvvet, Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu ve rab olduğu iddiası vb. olmak üzere birçok konu Müslümanlarla diğer inanç mensupları arasında tartışılmış, her iki tarafın bilginleri birbirlerini eleştirmiş ve reddiyeler kaleme almışlardır.

“*el-Cevâbü's-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh*” adlı eser de İbn Teymiyye (öl. 728/1328) tarafından, Sayda Piskoposu Pavlus'a (1140-1180) nispet edilen bir risâleye cevap olarak yazılmıştır. Söz konusu risâlede Pavlus, Kur'ân-ı Kerîm'den birtakım âyetlere dayandığını ileri sürerek Hristiyanlığı savunucu ve İslâm'ı tenkit edici mahiyette bazı iddialarda bulunmuştur.²

¹ Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/516.

² Araştırmamıza konu olan Sayda Piskoposu Pavlus'u, Hristiyanlık üzerinde son derece etkili olan ve MS 5 ile MS 64/67 arasında yaşamış olan Pavlus ile karıştırmamak gerekir. Geniş bilgi için bk. Abdurrahman b. Hasen Kâid, “Mukaddime”, *el-Cevâbü's-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh*, mlf. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm İbn Teymiyye, (Cidde: Daru İbn Hazm, 2019), 1/28; Mehmet Aydın, “el-Cevâbü's-sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/428; *el-Cevâbü's-sahîh*'i tahkik eden Abdurrahman b. Hasen Kâid'in aktardığına göre Pavlus'un İslâmiyet aleyhine yazmış olduğu risâleye İbn Teymiyye'nin dışında Şihâbüddin el-Karâfî (öl. 684/1285) *el-Ecvibetü'l-fâhira 'ani'l-es'ileti'l-fâcira*, Muhammed b. Ebi Tâlib el-Ensârî (öl. 727/1327 [?]) ise *er-Red ale'n-nesârâ* adıyla reddiye yazmıştır. *er-Red ale'n-nesârâ* hem Lübnan'lı düşünür Paul Khoury'nin tahkikiyle 2012 yılında basıldı hem de 2010 yılında araştırma görevlisi olan Abdulilah b. Abdulaziz tarafından Medine İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bk. İbn Hasen Kâid, “Mukaddime”, *el-Cevâbü's-sahîh*, mlf. İbn Teymiyye, (Cidde: Daru İbn Hazm, 2019), 1/29-30.

Araştırmamız İbn Teymiyye'nin Hristiyanlara yönelik tenkitlerini kelâm metodolojisi içerisinde incelemeyi konu edinip, biri giriş olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konu, kapsam ve sınırlılıkları, önemi, amacı, yöntem ve kaynakları hakkında bilgiler verilecektir. Birinci bölümde, İbn Teymiyye ve *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eseri ana hatlarıyla tanıtılarak, İbn Teymiyye'nin ilmi kişiliği, İslâm düşüncesindeki yeri ve önemi, eleştirel düşüncesi ve Hristiyanlığa neden reddiye yaptığı, *el-Cevâbü's-sahîh*'in muhtevası, yazılış nedeni, bilgi kaynakları ve metodu gibi konular genel olarak tespit edilecektir. İkinci bölümde, Hz. Peygamber'in nübüvveti, müjdelenmesi ve bütün peygamberlerin dininin İslâm olması konusu işlenecektir. Burada Hz. Peygamber'in sadece Araplara gönderildiği iddiası, müjdelenmediği gibi iddialar aklî ve naklî delillerle çürütülerek, risâletinin umumî olduğu konusu ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise ulûhiyyet meselesi ve teslîs inancı ile beraber Tanrının İsâ'da ittihâd ve hulûl ettiği iddiası, Kutsal Ruh'un mahiyeti gibi konulara yer verilecektir. Dördüncü bölümde de İbn Teymiyye'nin Hristiyanlığa dair birtakım eleştirileri bağlamında, dinlerini Hz. İsâ'dan almamaları, Mesîh'in çift tabiatlı (insânî/ilâhî) olduğunu iddia etmeleri gibi çeşitli konular anlatılacaktır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmamızı önemli kılan birkaç temel husus vardır. Bize göre bunların ilki, Pavlus tarafından İslâmiyet aleyhine ortaya atılan iddiaların Kur'ân-ı Kerîm referans gösterilerek ileri sürülmesidir. İbn Teymiyye bu iddialara karşı, tevhid inancını merkeze koyarak aklî ve naklî delillerle cevap vermiş ve İslâm'ı savunmuştur.

el-Cevâbü's-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh reddiye türünde müstakil bir eser olduğu için yazıldığı günden itibaren önemli bir referans kaynağı olmuştur. Ülkemizde İbn Teymiyye hakkında birçok çalışma yapılmış olsa da bu eserin kelâm ilmi disiplini içerisinde ele alınmamış olması, çalışmamızı daha da önemli hale getirmektedir. 2011 yılında Mehmet Kantemiz tarafından "Hristiyanlığa yönelik Kur'ân merkezli eleştiriler: İbn Teymiyye'nin el-Cevâbü's-Sahîh Örneği" isimli bir yüksek lisans çalışması yapılmış olsa da bunun hem tefsir alanında yapılması hem de çok kısa bir çalışma olması, bizi yeniden ve daha detaylı bir şekilde eseri incelemeye sevk etmiştir. Böylelikle, İslâm'a karşı geçmişte ortaya atılan ve günümüzde de

güncelliğini koruyan birtakım iddialara, İslâmî ilimlerde temayüz etmiş ve 700'den fazla eseri olduğu bilinen İbn Teymiyye gibi bir şahsiyetin kalemiyle nasıl cevap verildiğini görme ve bu eser üzerinde çalışma yaparak, ilim erbabının hizmetine sunma fırsatı bulmuş olacağız.

Araştırmanın Amacı

Genel olarak ulûhiyyet, nübüvvet ve âhirete dair konulardan bahseden kelâm ilmi, İslâmî ilimler içerisinde büyük bir önemi haiz olup, birçok İslâm bilgini tarafından en üstün ilim/eşrafü'l-ulûm olarak nitelendirilmiştir.³ İslâm dünyasının en velûd müelliflerinden biri olan İbn Teymiyye, birçok farklı alanda eser telif etmiştir. Sayda Piskoposu Pavlus'a (1140-1180) nispet edilen bir risâleye cevap olarak yazdığı *el-Cevâbü's-sahîh li-men beddele dîne'l-Mesîh* adlı eseri de İbn Teymiyye'nin önemli eserlerinden biridir. *el-Cevâbü's-sahîh* Pavlus'un İslâmiyet aleyhine ortaya attığı birtakım iddialara cevap ve reddiye mahiyetinde olup, İbn Teymiyye'nin bilgi, birikim ve bu alandaki yetkinliğini gösteren bir eserdir.

Çalışmamızın temel amacı İbn Teymiyye'nin yazdığı *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eserini kelâmî açıdan incelemek suretiyle Pavlus'un ortaya attığı ve halen güncelliğini koruyan birtakım iddiaların çürütülmesine katkı sağlamaktır. Zira ortaya atılan iddialar genel olarak; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hristiyanlara değil sadece putperest Araplara gönderildiği, Hristiyanların Kur'ân'da övüldüğü ve muvahhid oldukları, Hristiyan inançlarının aklen ve şer'an doğru olduğu, Mesîh Îsâ'nın Hz. Mûsâ'dan sonra kemal için geldiği ve ondan sonra yeni bir peygambere ihtiyacın olmaması, teslîs vb. konuları içermektedir.⁴ Bu konular da ulûhiyyet ve nübüvvet dair meseleler oldukları için doğrudan kelâm ilminin alanına girmektedirler. Bu sayede İslâm aleyhine ortaya atılan iddialar hem İbn Teymiyye'nin⁵ tenkitçi mütefekkir olma yönüyle hem de Kur'ân ve

³ Allame eş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Babertî, *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâviyye*, (Beyrut: Daru'l-Beyruti, 2009), 13; Molla Aliyyül Kâri, *Şerhu kitabi'l-fikhi'l-ekber*, 4. Baskı (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 7-12; Huccetü'l-İslâm Ebu Hamid Muhammed el-Gazzâlî kelâm ilminin dinde en önemli ilimler arasında olduğunu ve bu ilmin öğrenilmesinin farz-ı kifaye olduğunu savunmaktadır. Daha detaylı bilgi için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikad*, 2. Baskı (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2015), 12-16.

⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/31-32.

⁵ İbn Teymiyye, Selefiyye'nin en önemli temsilcilerinden kabul edilip, Ashâbü'l-hadîs'in teolojik geleneğini yeniden canlandırmak için birçok mücadele yapmıştır. Kur'an'a ve naslara aykırı olan akıl yürütmeyi kat'i surette kabul etmeyip, Kur'an'ın önüne çıkarılan görüşleri ve delilleri mesnetsiz iddialar olarak vasıflar. İbn Teymiyye'nin düşünce metodolojisini daha iyi anlayabilmek için bk. M.

Sünnet merkez alınarak cevaplandırılacak ve zihinlere atılmak istenen şüpheler bertaraf edilecektir.

Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Çalışmamız temelde şahıs ve eser merkezli bir araştırma olduğu için tezimizin ana kaynağı Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbü's-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh* adlı eseridir. Eseri kelâmî açıdan incelemeye geçmeden önce İbn Teymiyye'nin ilmi kişiliği, eleştirel yönü, yaşadığı çevrenin sosyokültürel özelliklerine yer verilecek sonrasında eser konularına göre tasnif edilip, ayrıntılı bir analize tabi tutulacaktır. İhtiyaç halinde İbn Teymiyye'nin konuyla ilgili diğer eserlerine de başvurulacaktır. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin hayatı boyunca kendisine sorulan sorulara cevaben kaleme aldığı, bütün fetvaları, görüşleri ve risâlelerini içeren *Mecmûu'l-fetâvâ* adlı eserinden birçok noktada istifade edilecektir. İbn Teymiyye'nin eleştirel zihniyetini ve düşünce yapısını analiz etme noktasında *Muvâfakatü sahîhi'l-menkûl li-sarîhi'l-ma'kûl* adlı eseri son derece önem arz etmektedir.⁶ Çünkü bu eser, İbn Teymiyye'nin düşünce sistematığını ve tenkitçi mütefekkir yönünü, en kapsamlı ve analitik bir biçimde yansıtmaktadır.

Sait Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 2. Basım (Ankara: İsam Yay., 2017); “Selef” veya “Selef-i salihin” kavramlarıyla günümüzdeki “selefilik” anlayışı birbirine karıştırılmamalıdır. İlim ve fazilet açısından Müslümanların önderleri sayılan ashap ve tâbiîn için kullanılan “selef” terimi, zamanla bir mezhep ve ekol olarak değerlendirilerek “selefilik” ya da “neoselefilik” denilen anlayış ortaya çıkmıştır. Bugünkü haliyle ilk üç neslin uygulamalarından ve değerlerinden uzaklaşan “selefilik”, tarihi süreç içerisinde birtakım kırılmalar yaşamış ve bu söylem dinin özünden koparılmıştır. Hatta bugün “selefilik” maskesi altında türeyen muhtelif yapılar, sözde “öze dönüş” söylemiyle gerçekte İslâm'ın özünü tahrip etmişlerdir. Hakikatte İslâm karşıtı olan bu yapılar, yakın geçmişte özellikle 11 Eylül olaylarından sonra yaptıkları şiddet içerikli eylem ve davranışlarıyla İslâmfobinin hızla yaygınlaşmasına sebep olmuşlardır. Netice itibarıyla gerçek İslâm'ın kendi anladıkları ve yaşadıkları İslâm olduğunu iddia eden bu yapılar eliyle, İslâm'ın asla kabul etmediği ve yapılmasını kesin bir şekilde yasakladığı tutum ve davranışlar, İslâm diye tanıtılmış ve Müslümanlara mal edilmiştir. Hatta sebep oldukları hadiseler nedeniyle evrensel olarak kabul edilen “Aslonan kişinin suçsuzluğudur” hukuk kuralı işletilmemiş, aksine Müslümanlar suçsuz oldukları ispat edilene kadar suçlu kabul edilmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Nathan Lean, *İslâmfobi Endüstrisi*, trc. İbrahim Yılmaz, 2. Baskı, (Ankara: DİB yayınları, 2015), 7-20; Ferhat Koca, “İslâm Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği”, *İlahiyat Akademi* 1/2 (2015), 16; Heyet/Din İşleri Yüksek Kurulu, *Daîş'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu*, (Ankara: 2015), 11; M. Sait Özervarlı, “Selefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/399-402; Şefik Kantar, *Allah'a Bir Ev Yapmak*, (Köln: İntertürk Yayınları, 2011), 221; Somiah Mohammed Najeeb Hassan Mohammed, *İslâm Düşüncesinde Selefi Yaklaşım ve İbn Teymiyye* (İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 2.

⁶ M. Sait Özervarlı, “Muvâfakatü Sahîhi'l-Menkûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/408-409.

Kur'ân ve hadisler, İbn Teymiyye'nin aktardığı bilgilerin ilk kaynağını teşkil etmektedir. Dolayısıyla tefsir ve hadis kitapları ayrıntılı ve mukayeseli olarak incelenecektir. İhtiyaç halinde İbn Teymiyye'nin kelâma dair diğer eserleri ile yer yer Mu'tezilî, Mâtürîdî, Eş'arî vb. kelâm eserlerine de müracaat edilecektir.

Tabakat ve teracim kitapları da İbn Teymiyye'yi ve yaşadığı dönemi tanıtırken yararlandığımız ikinci grup kaynaklardır. Bunlardan önemli gördüklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdî (öl. 744/1343), *el-Ukûdû'd-duriyye fî menakıbı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*; Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (öl. 748/1348), *Tezkiratü'l-huffaz*; Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Bezzâr (öl. 749/1348), *el-A'lâmü'l-aliyye fî menâkibi İbn Teymiyye*; İbn Kayyım el-Cevziyye (öl. 751/1350), *Esmâu müellefati Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr (öl. 774/1373), *el-Bidaye ve'n-nihaye*; İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine*.

M. Sait Özervarlı'nın *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi* (Ankara: İsam Yayınları, 2017) isimli kitabını, özellikle zikretmekte yarar görüyoruz. Zira bu eser, İbn Teymiyye'nin düşünce sistematiğini yansıtırma konusunda derli toplu bilgi veren özel bir çalışmadır.

Her ne kadar istenen düzeyde olmasa da İbn Teymiyye ile ilgili ülkemizde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf ve Mezhepler Tarihi gibi alanlarda doktora ve yüksek lisans seviyesinde birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunların tamamını burada zikretmemiz mümkün olmamakla beraber çalışmamızla alakalı olup, incelenmesinde yarar gördüklerimize kısaca değinebiliriz.

- Muhammet Yazıcı, *İbn Teymiyye'nin Mecmû'u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid'at Fırkalarına Bakışı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998)
- Enver Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı ve Anlama Metodu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001)
- Muammer Erbaş, *Fahreddin er-Râzî ile İbn Teymiyye'nin Kur'ân'a Yaklaşımları*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001)
- Bünyamin Okumuş, *İbn Teymiyye'nin Peygamberlik Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005)

- Berat Sarıkaya, *İbn Teymiyye’de Tevhid Anlayışı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008)
- Burhaneddin Kıyıcı, *İbn-i Teymiyye’de Akıl-Nakil İlişkisi (Der’u Tearuzi’l-Akl ve’n-Naklı Bağlamında)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009)
- Mehmet Kantemiz, *Hıristiyanlığa Yönelik Kur’ân Merkezli Eleştiriler: İbn Teymiyye’nin el-Cevâbü’s-Sahîh Örneği*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011)
- Mehmet Ali Biçer, *İbn Teymiyye’nin Uluhiyyet Anlayışı*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011)
- Hasan Turgut, *Gazzâlî ve İbn Teymiyye’de Kelâm-Mantık İlişkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013)
- İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye’nin Şîa’ya Reddiyesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017)
- Ahmet Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

Son yıllarda Batı ve Arap dünyasına bakıldığında gerek Selefilik gerekse de Vehhâbilik üzerinden İbn Teymiyye ile alakalandırılarak birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunlardan Henri Laoust’un (1939) *Essai sur lesdoctrinessociales et politiques de Taki-d-Din Ahmad b. Taimiya* (Kahire: Institut Français d’Archeologie Orientale) çalışması ile Muhammed Ebu Zehra’nın *İmam İbn-i Teymiyye* (1988) adlı çalışması, İbn Teymiyye’nin görüşlerini ve zihin dünyasını daha iyi analiz edebilme noktasında önemli birer çalışmadırlar.

1. İBN TEYMIYYE VE EL-CEVÂBÜ'S-SAHÎH ADLI ESERİ

Araştırmamızın bu bölümünde tezimize konu olan *el-Cevâbüs'-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh* adlı eser ana hatları ile tanıtılmış olup, bu eserin müellifi olan İbn Teymiyye daha çok ilmi şahsiyeti, İslâm düşüncesine yaptığı katkılar, eleştirel zihin yapısı gibi yönleriyle incelenmiştir. Bu incelemenin neticesinde elde edilen bilgiler kelâm ilmi disiplini içerisinde objektif bir biçimde aktarılmaya çalışılmıştır.

1.1. İbn Teymiyye ve İslâm Düşüncesindeki Yeri

İbn Teymiyye ve onun düşünce metodolojisine olan ilgi geçmiş dönemlerde olduğu gibi modern dönemde de güncelliğini korumaktadır. Zira klasik dönemde İslâm dünyasının ihtiyaç duyduğu inşa ve ihya hareketine olan gereksinim, modern dönemde artarak devam etmiştir. İnşa ve yeniden ihya denilince de akla ilk gelen isimlerin başında İbn Teymiyye gelmektedir.

İslâm düşüncesinin fikrî altyapısına azımsanmayacak derecede katkı sunan İbn Teymiyye daha çok tenkitçi mütefekkir yönüyle öne çıkmaktadır. Lehide ve aleyhinde olan yorumlar ile kendisinden sıkça söz ettiren İbn Teymiyye'nin sevenleri olduğu kadar hasımları da mevcuttur. Kimileri onu dokunulmaz kabul edip adeta kutsallaştırırken kimileri de onu radikalizmin fikir babası kabul ederek şeytanlaştırma yoluna gitmiştir. Günümüzde daha çok ideolojik ve cihatçı gruplar tarafından sahiplenilmesi bazıları tarafından ihmal edilmesine yol açmıştır. Böyle bir şahsiyeti, aşırı olan iki uca kaymadan, tarafsız bir şekilde değerlendirmek kolay olmasa da bunu denemeyi, artıları ve eksileriyle tahlil etmeyi hedeflemekteyiz. Bir aksiyon adamı olan İbn Teymiyye'nin İslâm düşüncesindeki yerini anlayabilmek için yaşadığı coğrafyanın sosyokültürel özelliklerine, ilmi kişiliğine, İslâm düşüncesine etkilerine ve eleştirel zihin dünyasına temas etmek yerinde olacaktır.

1.1.1. İbn Teymiyye'nin Yaşadığı Coğrafyanın Sosyokültürel Özellikleri

Tam adı Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî olan İbn Teymiyye, 661/1263 yılında Harran'da dünyaya

gelmiş ve 661-728/1263-1328 yılları arasında hayat sürmüştür.⁷ Hicrî VII. yüzyıl, İslâm dünyasının Haçlılar⁸ tarafından saldırılara maruz kaldığı, önemli tarih, ilim ve kültür merkezi Bağdat başta olmak üzere birçok şehrin Moğollar tarafından istila edildiği, kütüphanelerin yakıldığı, içerde ve dışarda fitne ateşinin alevlendiği sancılı bir döneme denk gelmektedir. İbn Teymiyye'yi ve görüşlerini yaşadığı asrın siyasal ve sosyal gerçekliklerinden soyutlayarak, sadece günümüzün algılarıyla anlamak mümkün değildir. Selefî-Hanbelî düşünce geleneğinin en önemli temsilcilerinden sayılan İbn Teymiyye, mücadele ve hapislerle dolu bir hayat geçirmiş olup, düşünce dünyasını etkileyecek birçok olayla karşılaşmıştır. Bu olayların başında Moğol ve Haçlı saldırıları gelip, İbn Teymiyye'nin kendine özgün dil ve üslubunun oluşmasında bu elim hadiselerin etkilerini göz ardı etmemek gerekir.

Bunların en önemlisi Orta çağ dünya tarihinin en büyük felaketlerinden sayılan Moğol istilasası olup, özellikle İslâm dünyasına verdiği tahribatlarla, birçok olumsuz iz bırakmıştır. İstilada Mâverâünnehir, İran, Irak ve Anadolu şehirleri işgal edilmiş ve milyonlarca insan katledilmiştir. Moğollar asr-ı saadetten itibaren büyük çaba ve gayretlerle geliştirilip muhafaza edilen, ilmin ve bilimin merkezi haline gelmiş İslâm şehirlerini talan etmiş ve harabeye çevirmişlerdir. Mescitler ahıra çevrilmiş, İslâm kültür mirasına dair önemli eserler ya yakılmış ya da nehirlere atılmıştır. İbnü'l-Esir'in de aralarında olduğu tarihçilerin yaygın kanaatine göre İslâm tarihinde Moğol istilasası ile karşılaştırılabilecek başka bir felaket yoktur.⁹

Cengiz Han tarafından başlatılan ve sonrakilerin devam ettirdiği istilada, en çok Müslümanın yaşadığı, aynı zamanda o dönemin en kuvvetli İslâm devletlerinin hakimiyetinde olan Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyaları yerle bir edilmiş ve Müslümanların zihinlerinde unutulmayacak izler ve acılar bırakmıştır. Müslümanların

⁷ Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/391; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine*, thk. Muhammed Seyyid Cade'l-Hak (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Hadis, 1966), 1/144.

⁸ Haçlı seferleri, Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Ortadoğu'yu ele geçirmek için 1096 yılında başlatılmış olup, yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu seferlere katılanlara giysilerinin üstünde haç işareti taşıdıkları için bu ad verilmiştir. Geniş bilgi için bk. Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/525-546.

⁹ Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Abdülkerim Özeydin-Ahmet Ağırakça (İstanbul: 1991), 12/316-317, 351-353; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/225-229.

siyasi otoritesi olan hilâfet, Hülâgû'nun 656/1258'de Bağdat'ı ele geçirmesiyle yıkılmış, Halife Müsta'sım üç oğluyla birlikte hapsedildikten sonra işkenceyle öldürülmüş ve Abbâsî hilâfeti sona ermiştir. Bağdat'ın işgalinde tarihte eşine az rastlanır bir katliam yapılmış, cesetlerden yayılan kokular Hülâgû'yu dahi şehirden uzaklaşmak zorunda bırakmıştır. Bu tarihten itibaren İslâm medeniyetinin duraklamaya ve gerilemeye başladığı görülür. Zira İslâm dünyası açısından felaket olan bu olay, sadece şehirlerin tarumar edilmesiyle sonuçlanmamış, yapılan tahribatlar aynı zamanda İslâm dünyasında ilmi ve fikri çalışmaların gerilemesine daha sonra da taklidin ve nakilciliğin artmasına da sebep olmuştur.¹⁰

Abbâsîlerin yıkılışının dünya tarihine nasıl yansıdığını, o günkü sosyolojik ve kültürel yapıyı ne şekilde etkilediğini İngiliz tarihçi ve yazar Jason Goodwin şöyle özetler: 1258 yılında Moğol istilasını takiben yıkılan Abbâsî devletinin bilim, sanat, mimari ve idare gibi alanlardaki birikimi Çin'den İspanya'ya kadar dünyaya yayılmış, askeri kabiliyeti ve dehası ise İslâmiyet'i Doğu Avrupa'nın derinliklerine kadar taşıyacak olan Türklere aktarılmıştır.¹¹ Goodwin'in yaptığı bu tespit, Abbâsîlerin birçok farklı alanda entelektüel birikimlerinin olduğunu kanıtlamaktadır. Zira tarihte eşi ve benzeri görülmemiş bir yıkımdan sonra, kalan birikimlerinin bu kadar geniş coğrafyaya yayılması, Abbâsîlerin sanattan siyasete, bilimden savunmaya kadar değişik alanlarda büyük bir mirasa sahip olduklarını göstermektedir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız üzere dini, siyasi ve sosyokültürel açıdan sıkıntıların bir hayli fazla olduğu bir dönemde yaşayan İbn Teymiyye dönemindeki hadiseler kayıtsız kalmamış, olayların bizzat içinde yer alarak topluma yön vermiştir.¹² 699/1300 yılındaki Moğol saldırısında birçok âlimin Dımaşk'ı terk edip, İbn Teymiyye'nin şehirden ayrılmaması ve Moğol Hükümdarı Gâzân Han ile görüşerek Dımaşk halkının kurtuluşuna vesile olması,¹³ onun toplumsal hadiseler karşısında duyarlılığını gösteren ve gerek halk gerekse de yöneticiler nezdinde etkili bir şahsiyet olduğunu izhar eden tarihi bir olaydır.

¹⁰ Moğol istilası ve İslâm dünyasında bıraktığı etkiler için bk. Muhammed Said Güler, *Moğol İstilâsı ve Aynicâlût Savaşı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹¹ Jason Goodwin, "The Glory That was Baghdad", *The Wilson Quarterly*, Vol. 27, No. 2, (2003): 29.

¹² Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 29.

¹³ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye* (Kahire: 1934), 14/98.

İbn Teymiyye'nin yaşadığı döneme geniş bir perspektiften bakıldığında onun sadece ilim ve fikir adamı olmadığı, kılıcının da kalemi kadar keskin olduğu görülecektir. Zira Moğol istilası başta olmak üzere birçok vakıada, halkı düşmana karşı savaşmak için teşvik etmekle kalmamış, ayrıca en ön safta yer alarak mücadelesini yürütmüştür. 700/1300 tarihinde kendisinden Tatarlara karşı savaşmak için Sultan Nâsir'ı teşvik etmesi istendiğinde bunu kabul etmesi ve bizzat cihada katılmasıyla Tatarların mağlup olması,¹⁴ onun mücadelecî ruhunu yansıtan olaylardan bir diğeridir. Bu ruh onda o kadar ileri seviyede ve sarsılmazdı ki, 702/1302'de Moğollarla yapılan Şakhal savaşında halkı teşvik etmiş ve "Vallahi bu harpte Müslümanlar kazanacak" diye yemin etmişti. Kendisine "İnşaallah kazanacak de" denildiğinde bunu reddetmiş, kılıcıyla katıldığı muharabede Moğollar yenilgiye uğramıştır. En tanınmış öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) bu olayı hocasının kerametlerinden biri olarak nakleder.¹⁵ Tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakihî gibi unvanlara haiz İbn Kesîr, hocası İbn Teymiyye'nin mücadelesini şöyle özetler: "O (r.a.)¹⁶ düşmanlara karşı gece gündüz müteyakkız olan, cesur birisiydi. O ve ailesi İslâm düşmanlarıyla savaşırdı. Bir fesat ve yanlış iş gördüğünde onu tüm gücü ve gayretiyle yok etmeye çalışırdı."¹⁷

1.1.2. İbn Teymiyye'nin İlmi Kişiliği

İbn Teymiyye Hanbelî mezhebine bağlı köklü bir aileye mensuptur. Dedesi Ebû'l-Berakât Mecdüddin Abdüsselam (öl. 653/1255), Hanbelî mezhebine dair fıkıh ve usul kitapları telif etmiş ve mezhebin gelişiminde önemli katkıları olmuştur.¹⁸ Babası Şihabüddin Abdülhâlim (öl. 682/1284) ise hesap ve ferâiz ilmini iyi bilen, iftâ

¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990), 14/18-19.

¹⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn* (Beyrut: 1983), 2/510; Süleyman Uludağ, *Şeyhülİslâm İbn Teymiyye Ezber Bozan Bir İlim ve Fikir Adamı*, (Ankara: Harf Yayınları, 2019), 28.

¹⁶ İbn Teymiyye'nin İslâm düşünce tarihinde eşine az rastlanır bir özelliği vardır. Sevenleri bir hayli fazla olduğu gibi muhalifleri de aynı şekilde çoktur. Geçmişten günümüze lehinde ve aleyhinde birçok yorumlar yapılmıştır. Ehl-i sünnet içerisinde saygın bir yeri olan İbn Kesîr, birçok yerde hocasını rahmetle anıp, Şeyhülislâm, allâme gibi sıfatlarla onu vasıflamakta ve dua etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Selami, 2. Baskı (Riyad: Daru Tibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1999), 1/114, 1/659, 3/533; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1988), 2/178, 6/78, 9/35, 11/292, 13/392, 13/403, 13/406.

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/276.

¹⁸ Selâhâddîn Halîl b. Aybek es-Safedi, *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, thk. Ahmed el-Arnaut-Türkî Mustafa (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-İlmi, 2000), 7/12.

işiyile meşgul olan ve Şam'da Sükkeriye Medresesinde hadis dersleri veren önemli bir âlimdi. İbn Teymiyye ilim hayatındaki ilk yolculuğuna babasının müderrislik yaptığı bu medresede başlayıp, küçük yaşlarda Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Onun ilme ve araştırmaya olan büyük ilgisinde, hakkı üstün tutmak için verdiği amansız mücadelede, hiç şüphesiz ailesinin büyük rolü vardır.

İbn Teymiyye'nin ilmi yönünü ortaya koyan kaynakların birçoğu onun çok kuvvetli bir hafızasının olduğuna dikkat çekmektedir. Okuyup dinlediği bir şey, metin yahut muhteva olarak zihninde uzun süre kalırdı. Zihninin berraklığı ve hafızasının güçlü olması hadis, tefsir, fıkıh ve akaid gibi ilimlerde kısa zamanda çok yol almasını sağlamıştır. Sarf ve nahiv ilmine de önem veren İbn Teymiyye, Sîbeveyhi'nin lisana dair yazdığı eseri okumuş ve döneminin önde gelen hocalarından ilim tahsil etmiştir. Ezberlediği ilk hadis kitabı el-Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-sahihayn* adlı eseri olup, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'i, *Kütüb-i Sitte* gibi hadis kitaplarını birçok hocadan dinlemiş ve hadis ilminde “hafız” derecesine ulaşmıştır. İbn Abdülhâdî, onun iki yüzden fazla hocadan ders aldığını belirtir.¹⁹ Zeynüddin İbnü'l-Münecca (öl. 695/1295), Ebü'l-Ferec İbn Kudâme el-Makdisî (öl. 682/1283), Zeynüddin Ahmed b. Abdüddaim el-Makdisî (öl. 668/1270), Mecdüddin b. Asakir, İbn Ebü'l-Yüsr et-Tenûhî, Kâsım el-İrbilî, Şemseddin İbn Atâ, Zeyneb bint Mekkî gibi âlimler hocaları arasında zikredilmektedir.

19 yaşına gelmeden fetva vermeye başlayan İbn Teymiyye, babasının ölümü üzerine 21 yaşında es-Sükkeriye Medresesinde hadis dersleri vermeye başlamıştır.²⁰ İlme derinlemesine olan vukufiyeti ve kabiliyeti sayesinde herkese nasip olmayan Şam Emevi Camii kürsüsü kendisine tahsis edilmiştir. İbn Teymiyye'nin buradaki tefsir dersleri halk tarafından büyük ilgi görmüş ve şöhretinin hızla yayılmasına olanak sağlamıştı. Derin bir tefekkür ve muhakeme yeteneği sayesinde hem âyet ve hadislerin inceliklerine vakıf oluyordu hem de birçoğunun ulaşamadığı neticelere kendisi ulaşabiliyordu.²¹

İbn Teymiyye'nin ilmi kişiliğinin oluşmasında içtihat ve ıslahatçı yönünün yadsınamaz bir gerçekliği vardır. Taklide karşı çıkıp, Hanbelî mezhebinin ve ashabü'l-

¹⁹ Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed İbn Abdülhâdî, *el-Ukûdü'd-dürriyye fî menâkıbı Şeyhilİslâm Ahmed İbn Teymiyye* (Mısır: 1956), 4, 18.

²⁰ İbn Abdülhâdî, *el-Ukûdü'd-dürriyye*, 5.

²¹ Geniş bilgi için bk. Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, 20/391.

hadisin ilkelerine bağılı olmasına rağmen, onların bütün görüşlerini olduğı gibi kabul etmemiş, kendi içtihadı ile amel etmiştir. Bir mezhep ya da görüşe hiçbir zaman körü körüne bağılı kalmamış, bir sıkıntıya maruz kalacağını bilse bile kendi doğrularından ve inancında vazgeçmemiştir. Hz. Peygamber dışında kimsenin sözüne itibar etmemiş, yöneticiler istedi diye Kitap ve Sünneti terk etmemiştir. Her daim en sağlam olan kulpa sarılmıştır.²²

İbn Teymiyye'nin öne çıkıp yaşadığı asra damga vurması sadece zekâsı ve bilgisi sebebiyle değildi. İlmi üslubundaki sertliğin ve katı tutumunun bunda büyük bir etkisi vardır. Zira her dönemde olduğı gibi kendi döneminde de bu özelliklere sahip âlimler vardı. Onu farklı kılan, gördüğü yanlışlar karşısında susmaması, başına gelecek sıkıntıları bildiğı halde hiç kimseden korkmadan ve çekinmeden inandığı doğruların²³ peşinden cesurca gitmesi ve bu uğurda her türlü cefaya katlanmasıdır. Muhtemelen o da yumuşak huylu ve sakin biri olsaydı, diğerlerinden fazla bir farkı olmayacak, görüş ve eleştirileri geniş halk kitleleri üzerinde bu denli etkili olmayacaktı.

İlme olan vukufiyetini daha iyi ortaya koyabilmek için âlimlerin onun hakkındaki sözlerini aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İbn Abdülhâdi (öl. 744/1343), Zehebî'den naklen şöyle der:

“Tefsir alanında tam bir otorite idi. Bir meseleye anında Kur’ân’dan delil getirmede müthiş bir yeteneğı vardı. İnsanlar onun bu kabiliyetine hayrandılar. Müfessirlerin hatalarını düzeltir, Kur’ân ve Sünnete uygun açıklamalar yapardı.”²⁴

İbn Seyyidi’n-Nas (öl. 734/1333):

“Ben onu bütün ilimlerden pay aldığını gördüm. Sünnete dair tüm rivâyetleri neredeyse ezberlemişti. Tefsirden söze girince bu ilmin bayraktarı olur, fıkıhtan fetva verince en ileri noktaya ulaşır, hadisten konuştuğunda ehliyetli bir muhaddis olduğunu gösterir, dinler ve mezhepler hakkında konuştuğunda bir benzerinin bulunmadığına hükmedilirdi.”²⁵

Zehebî (öl. 748/1347):

“O, tefsirde son mertebeye ulaşmış, hadiste herkesi geçmişti. Dört mezhebe ek olarak bütün sahâbe ve tabiinin de görüşlerini bildiğı için fıkıhta bir örneğı yoktur. Usul ve kelâm konularında ondan daha çok bilgisi olan yoktu...Benim gibi biri onu nasıl anlatabilir? Eğer Kabe’de Hacer-i Esved’in bulunduğu Rûkn ile Makam-ı İbrahim

²² Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura Yayınları, 1993), 602.

²³ Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir: İbn Teymiyye de diğer âlimler gibi hatasız ve masum değildir. Doğruları olduğı gibi yanlışları da vardır. Dolayısıyla görüşlerinin ideoloji haline getirilmesi ve “İbn Teymiyyecilik” adı altında kusursuzmuş gibi algılanması ve bu şekilde savunulması bizce doğru değildir.

²⁴ İbn Abdülhâdi, *el-Ukûdû’ d-dürriyye*, 20.

²⁵ İbn Nâsiruddin, *er-Reddû’ l-vâfir*, 26.

arasında durup Kabe'ye karşı "Şu gözlerim onun gibisini görmemişti" diye yemin etsem, bu yeminin doğruluğundan sadece gönül huzuru duyardım."²⁶

Zemlekânî (öl. 727/1327):

"İbn Teymiyye'ye cahil bir kimse ile yanlış kanaat ve görüşlere sahip bir kimseden başkası buğzetmez. Cahil bir kimse ne söylediğini bilmez, yanlış kanaat sahibi kimseyi ise sahip olduğu yanlış kanaat, onu bilip tanıdıktan sonra hakkı söylemekten alıkoyar."²⁷

"İbn Teymiyye'nin bilmediği hadis, hadis değildir"²⁸ sözü onun hadis alanındaki yetkinliğini ortaya koyan meşhur bir sözdür.

İbn Dakiku'l-İyd (öl. 702/1302):

"Allah'ın, İbn Teymiyye gibi birini bu asırda yaratmış olabileceğine ihtimal vermezdim, çok güçlü bir hafızası var. Bütün ilimler adeta gözünün önünde, dilediğini anında alıyor, dilediğini terk ediyor."²⁹

Bezzâr (öl. 749/1349), İbn Teymiyye'nin ıslah ve tecdid yönü ile ilgili, dinin İslâm dışı inanç, hurafe ve bid'atlardan temizlenmesi için gösterdiği azami gayreti ve çabayı Hz. Peygamber'in ilgili hadisini³⁰ de referans göstererek, onu döneminin müceddidi olarak ilan etmiştir.³¹

İbn Teymiyye babasının vefat tarihi olan 682'ten kendi vefatı olan 728 yılına kadar 46 yıl boyunca ders okutmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. En tanınmış öğrencisi ve takipçisi İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) olup, İbn Abdülhâdî (öl. 744/1343), Şâfiîler'den Zehebî (öl. 748/1348), İbn Kesîr (öl. 774/1373) ve Ebû'l-Haccac el-Mizzî (öl. 742/1341), Hanbelîlerden İbn Müflih (öl. 763/1362) ve Tûfî (öl. 716/1316), tasavvuf şeyhlerinden İmadüddin el-Vâsîtî (öl. 711/1311) başta gelen öğrencilerindendir. İbn Kayyim el-Cevziyye'yi burada ayrıca zikretmek yerinde olacaktır. Zira kendisi, hocasına olan aşırı sevgisi ve bağlılığıyla tanınmış olup, hapiste

²⁶ İbn Nâsiruddin, *er-Reddû'l-vâfir*, 33.

²⁷ İbn Teymiyye, *Müctehid İmamların Savunusu (Refu'l-melâm)*, trc. Abdurrahim Aytaç & Tahsin Kazan (İstanbul: Çıra Yayınları, 2019), 15.

²⁸ İbn Abdülhâdî, *el-Ukûdû'd-dürriyye*, 20; İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Vâsitiyye*, trc. İsmâ Canpolat (İstanbul: Takva Yayınları, 2018), 30.

²⁹ Ebû Bekr Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh İbn Nâsiruddin, *er-Reddû'l-vâfir* (Beyrut: 1393), 58. Eserin tam ismi "*er-Reddû'l-vâfir 'alâ men ze'ame bi-enne men semmâ İbn Teymiyye şeyha'l-İslâm kâfir*" olup, İbn Teymiyye'ye muhalif olan ve onu "şeyhülislâm" unvanı ile ananları küfürle itham eden Hanefî fakihî Alâeddin el-Buhârî'ye reddiye mahiyetinde kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "İbn Nâsiruddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/226-229.

³⁰ "Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete din işlerini yenileyecek birini gönderir." Ebû Dâvûd, "Melâhim", 1.

³¹ Ebu Hafs Ömer b. Ali el-Bezzâr, *el-A'lâmü'l-illiyye fî menâkibi Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, thk. Salahüddin el-Müncid (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Cedid, 1976), 22.

dahi yanından ayrılmamış, aynı yol ve davada hocasıyla beraber omuz omuza mücadele etmiştir. *Fethu'l-Bari* sahibi İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449), “İbn Teymiyye'nin İbn Kayyim el-Cevziyye dışında hiçbir eseri bulunmasaydı, bu bile İbn Teymiyye'nin ne kadar yüksek bir konuma sahip olduğunu en ileri derecede ortaya koyardı” sözü,³² İbn Kayyim'in ifade etmeye çalıştığımız farklılığını ve değerini gözler önüne sermektedir.

1.1.3. İbn Teymiyye'nin İslâm Düşüncesine Etkileri

İbn Teymiyye eserleri, eleştirileri ve savunduğu fikirleriyle İslâm düşünce tarihine etki eden önemli bir mütefekkir ve münekkittir. Eserleri, görüşleri ve hayatı boyunca verdiği mücadele, günümüzde dahi halen konuşulmakta³³ ve güncelliğini korumaktadır. Müctehid, müfessir, muhaddis, fakih, münekkit gibi vasıfları kendinde barındıran İbn Teymiyye, İslâmî ilimlerin yanında siyasal ve içtimai hayata gösterdiği ilgi ve alaka ile hayatın bizzat içinde olan bir ilim ve fikir adamıdır.

Onun mücadelesinin temelinde dini, Hz. Peygamber ve sahâbe zamanındaki özüne kavuşturmak, sonradan dine sokulan tüm inanç, hurafe ve bid'atlardan arındırmak düşüncesi vardır. İbn Teymiyye'ye göre bunun yolu, sahâbenin üzerinde bulunduğu selef-i salihin denilen yola uymaktan ve Hanbelî-Selefî geleneği yeniden canlandırmaktan geçiyordu. Zira sahâbe döneminde yabancı fikir ve bid'atlar İslâm'a bulaşmamıştı.³⁴ Güçlü hitabeti ve sert üslubuyla ihya hareketi başlatan İbn Teymiyye birçok sıkıntıya maruz kalmasına rağmen, naslara olan sarsılmaz bağlılığı sayesinde yıkılmamış ve yolundan vaz geçmemiştir. İslâm âleminin birçok açıdan yozlaştığını ve hurafelerin dine girdiğini gören İbn Teymiyye, bunların düzeltilmesini kendi nefsinde sorumluluk olarak görmüş ve her türlü mücadelesini yapmıştır.

Hanbelî gelenek içerisinde olmasına rağmen özgün ve bağımsız düşüncesiyle kelâm, mantık ve felsefe gibi ilimleri inceleyerek her birine gerekli eleştirileri

³² İbn Teymiyye, *Müctehid İmamların Savunusu (Refu'l-melâm)*, 16.

³³ Hz. Peygamber hariç, orta çağ Müslümanları içinde tarih ve tabakat kitaplarında hakkında en fazla bilgi verilen isim olduğu ileri sürülmüştür. Konu hakkında bk. Hanifi Şahin, *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2021), 17-18.

³⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, çev. N. Boleli vd. (İstanbul: İslâmoğlu Yayınları, 1988), 34.

yapmıştır.³⁵ Dini, değerler sisteminden ziyade bir yaşam biçimi olarak gördüğü için yılmadan ve usanmadan mücadele etmiştir. Bazı âlimler ve devlet adamları tarafından zaman zaman takdir edilse de düşüncelerinden ve verdiği fetvalardan ötürü birçok kez sıkıntılara uğramıştır. Takıyyüddin İbn Dakîkul'îd, Ali el-Kârî, İbn Hacer el-Askalânî, Bedreddin el-Aynî ve Süyûtî gibi âlimler ondan övgüyle söz ederken, kendisine muhalif olup, acımasız eleştirenler de olmuştur. Burada şöyle ilginç bir durumdan bahsetmek gerekir ki, İbn Teymiyye'nin tüm gayreti dini şirkten ve bid'atlardan temizlemek olduğu halde kimileri onu bid'atçı, kimileri de küfür ile itham etmiştir.

Eserlerinde referans olarak Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadislere önemli ölçüde yer veren İbn Teymiyye, müteahhirin Ehl-i sünnet kelâmcılarının yanı sıra Mu'tezile, Cehmiyye, Şîa, Havâric ve Kaderiyye gibi mezheplere de metodolojik eleştirilerde bulunmuştur. Şîa'nın imamet anlayışını özellikle hedef almış ve imamet meselesinin inanç esaslarından sayılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.³⁶

İbn Teymiyye'nin önemli bir özelliği de İslâm'ın dışında kalan Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik ve Sâbiîlik gibi dinlere reddiyeler yapmasıdır. Üzerinde çalıştığımız *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eseri Hıristiyanlığa reddiye mahiyetinde müstakil olarak yazmakla yetinmemiş, bir Hıristiyan'ın Hz. Peygamber'e dil uzatması üzerine *es-Sârimü'l-meslûl ala şâtimü'r-Rasûl* adlı eseri kaleme almış, Hz. Peygamber'in şahsına ve dindeki konumuna verdiği ehemmiyeti göstermiştir.

İslâm düşünce tarihinde bid'at ve hurafelerle mücadele konusunda akla gelen ilk isimlerden biri, hiç şüphesiz İbn Teymiyye'dir. İslâm'a aykırı gördüğü tutum ve davranışlara karşı gelmekten hiçbir zaman geri adım atmamıştır. Bu bağlamda meyhaneleri ve fuhuş yuvalarını kapatıp, şarap kaplarını kırması ve boşaltması, bu yerlerin sahiplerinin ceza almasını sağlaması, kararlı duruşunu ve cesaretini yansıtırken, aynı zamanda halk nezdindeki itibarının ve otoritesinin artmasına vesile olmaktadır. Ona göre selefin iyi kabul ettikleri iyi olup, bid'atların hiçbir değeri

³⁵ Adem Eryiğit, *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2020), 25.

³⁶ Salih Sabri Yavuz, "Minhâcû's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/110-111; İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye fi nakdi kelâmî's-Şîa ve'l-Kaderiyye*, nşr. Muhammed Reşad Sâlim (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1989), 1/73-77; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ Şeyhilİslâm Ahmed b. Teymiyye*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî en-Necdî (Riyad: Daru Alemlî'l-Kütüb, 1991), 3/347.

yoktur. Doğru yolda olanlar Kitap ve Sünnete uyanlardır, heva ve nefislerine uyanlar bu yoldan sapmışlardır.³⁷

İstigase³⁸, istimdat³⁹, tevessül⁴⁰, şefaât⁴¹ ve kabir ziyareti gibi konularda katı tutumundan dolayı mutasavvıflar ile ters düşmüş ve görüşlerini açıkça dile getirdiği için birçok zorlukla karşılaşmıştır. Kabir ziyaretine umumî olarak cevaz vermekle beraber, belirli aralıklarla yapılmasını ve Hz. Peygamber de dahil olmak üzere kabirlerin öpülmesini, kabirlerde namaz kılınmasını, oralara kurban adanmasını ve ölüden yardım talebinde bulunulmasını tehlikeli görmüş ve bu davranışların İslâm'ın tevhid ilkesiyle uyuşmayacağını belirtmiştir. “Allah, Yahudi ve Hristiyanlara lanet etsin. Nebîlerinin kabirlerini mescit ve mabet haline getirdiler”⁴², “Nebîlerinin kabirlerini ibadetgah haline getiren Yahudi ve Hristiyanları Allah kahretsin”⁴³ gibi hadisleri kendine delil alan İbn Teymiyye, Allah'tan istenecek olan şeyin kullardan istenmesini hurafe ve bid'at olarak nitelendirir. Hz. Peygamber ile tevessül konusunu, onun hürmetine Allah'tan yardım dilenmesi anlamında olduğunu belirtir ve bunda sakınca görmez. Âhirette Hz. Peygamber'in şefaât edeceğine dair rivâyetleri göz önünde bulunduran İbn Teymiyye, Hz. Peygamber dışında bir kimsenin dua vesilesi yapılmasını ve onlar adına niyazda bulunulmasını kesin olarak reddeder.⁴⁴

Kanaatimizi yansıtmaları açısından şunu belirtmekte fayda vardır: İbn Teymiyye'yi referans aldıklarını iddia eden Vehhâbîler başta olmak üzere bir takım radikal grupların kabirleri yakıp yıkmaları ve oraları ziyaret edenleri küfür ve şirk ile itham etmeleri bizce hatadır ve aşırılıktır.

³⁷ İbn Teymiyye, *el-Furkan beyne'l-hak ve'l-batıl*, thk. Hüseyin Yusuf Gazzal (Beyrut: Daru İhyai Ulum, 1987), 27; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 17/727-728; Muhammet Yazıcı, *İbn Teymiyye'nin İslâm İnanc Mezheplerine Bakışı* (Erzurum: Salkımsöğüt, 2009), 25.

³⁸ Tehlikeli veya sıkıntılı bir durumda kalan insanın bundan kurtulmak için mânevî yardım istemesi anlamında bir terim. Detaylı bilgi için bk. “İstigâse”, TDV İslâm Ansiklopedisi.

³⁹ Sıkıntılardan kurtulmak için peygamberlerin veya velîlerin ruhaniyetinden yardım istemek anlamında bir terim. Detaylı bilgi için bk. “İstimdat”, TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁴⁰ Sâlih amelleri veya bazı kişileri vesile edinerek Allah'a yakın olmaya çalışmak, O'ndan dilekte bulunmak anlamında terim. Detaylı bilgi için bk. “Tevessül”, TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁴¹ Âhirette peygamberlerin ve kendilerine izin verilen kimselerin müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunmaları anlamında bir terim. Detaylı bilgi için bk. “Şefaât”, TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁴² Buhârî, “Cenâiz”, 62; Müslim, “Mesacid”, 3.

⁴³ Buhârî, “Salat”, 55.

⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 1/230-239; 1/103-105.

İbn Teymiyye içtihat kabiliyetini kullanarak fıkıhın istidlal ve yorum alanını genişletmiş, usul-i fıkıh konusunda ise Hanefî ve Mâlikîler'in istihsan anlayışlarını içine alacak şekilde maslahatı daha kapsamlı bir hale getirmiştir. Birçok meselede kendi mezhebini dahi terk etmesi ve farklı içtihatla bulunması bunun en büyük göstergelerinden biridir. Aynı anda verilen üç talakla boşamanın tek talak sayılması başta olmak üzere, hayızlı kadının tavaf yapabilmesi, vakti geçen namazların kaza yapılmaması, mesafeyi dikkate almaksızın seferde namazların kısaltılması, tilavet secdesi için abdestin gerekmemesi gibi furûî meselelerde kendine özgün içtihatlarla bulunmuş ve fıkıhın ruhsat alanını çok geniş tutmuştur.⁴⁵

İbn Teymiyye'nin inanç konularındaki katı ve tavizsiz duruşunun aksine fıkıh konularında genişlik ve ruhsat sahibi olması, dikkatimizi çeken hususlardan olmuştur.

1.1.4. İbn Teymiyye'nin Eleştirel Düşüncesi

İslâm düşünce tarihinde geleneğe bağlı kalıp, eleştiri ve polemikten olabildiğince uzak duran âlimler olduğu gibi, taklide karşı çıkan, eleştirel bakışı ön planda tutan ve tenkitçi mütefekkir olma özellikleriyle temayüz eden âlimler de vardır. İkinci kısım düşünürlerden olan İbn Teymiyye eleştirel bir düşünce metodolojisine sahip olup, başta kelâmcılar olmak üzere felsefe, mantık, tasavvuf, Şîlik⁴⁶, bid'at ve dalâlet ehli, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi birçok farklı kesimlere sistematik reddiyelerde bulunan, selevin inanç ve düşüncesini sistemleştiren bir eylem adamıdır.⁴⁷ O, selevin yolunu en doğru yol kabul edip, savunduğu görüşleri ve yazdığı eserleriyle Ashabü'l-hadis ekolünün en önemli temsilcilerinden birisi olarak zikredilir.

Hanbelî mezhebinin imamı Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) mihne dönemindeki tavrı ve mücadelesiyle Ashabü'l-hadis'in sembol ismi olmuş ve Mu'tezile kelâmına karşı amansız bir mücadele başlatmıştır. Ahmed b. Hanbel'in başlattığı bu mücadele sonraki Ehl-i hadis mensuplarınca devam ettirilmiş, ancak ilk başta Mu'tezile ve Cehmiyye'ye Kitap ve Sünnete aykırı davrandıkları gerekçesiyle

⁴⁵ Mer'i b. Yusuf el-Kermî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî menâkibi'l-müctehid İbn Teymiyye*, nşr. Necm Abdurrahman Halef, (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 141-145.

⁴⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* adlı eserinde Şîa'ya kapsamlı ve sistematik bir reddiye yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Yavuz, "Minhâcü's-Sünne", 30/110-111.

⁴⁷ İbn Teymiyye'nin düşünce sistematığı için bk. Faruk Sancar, "Bağnaz Bir Selevî Mi Endişeli Bir Entelektüel Mi? (İbn Teymiyye'nin Eleştirel Ve Reaksiyoner Karakteri Hakkında)", *Dini Araştırmalar* 18/15-06 (Haziran 2015), 97-125.

yapılan reddiyeler, sonradan tüm kelâmcılara teşmil edilmiştir. Sonraki Ehl-i hadis'in genelleştirdiği bu olumsuz tavır, Ehl-i sünnet kelâmcılarını da içine almıştır. İbn Teymiyye'nin de içinde yetişmiş olduğu Ehl-i hadis ekolü, kelâmcıların geneli için sahip oldukları menfî duruşlarını, seleften ve mezhep imamlarından rivâyet edilen sözlerle destelemişlerdir.⁴⁸

İbn Teymiyye'nin, Ashabü'l-hadis geleneğinin hem kelâmcılara hem de kelâm ilminin bizzat kendisine karşı benimsediği menfî tutumdan etkilendiğini söyleyebiliriz. Örneğin, yazdığı birçok eser ile kelâmcıların metodunu tenkit eden ve kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşayan Muvaffakuddîn İbn Kudame el-Makdisî (öl. 620/1223) için “Evzai'den sonra Dımaşk'a gelen en büyük âlim”⁴⁹ şeklinde övgüyle bahsetmesi, bu etkiyi izhar eden sözlerden sadece bir tanesidir. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır: İbn Teymiyye, Ashabü'l-hadis'in eleştirel yönünü tevarüs etmekle kalmamış, olayı daha ileri boyutlara taşıyarak, onların tam olarak başaramadıkları bir durumu başarmıştır. Zira Ehl-i hadis, kendilerine nakledilen görüşleri savunmuşlardır ancak temellendirmesini yapamamışlardır. Dolayısıyla tekrardan ve taklitten öteye gidememişlerdir.⁵⁰ İbn Teymiyye ise meseleyi metodik olarak ele almış ve eleştirilerini sistematik bir biçimde muarızlarına sunmuştur.

Kelâmcıların bu ilmin gaye ve faydasını izah ederken dile getirdikleri müminin imanını taklit çukurundan hakikat zirvesine çıkardığı şeklindeki görüşleri, İbn Teymiyye ve önde gelen talebesi İbn Kayyım el-Cevziyye reddedip, bunları içi boş laflar olarak görmüşlerdir. Hatta *Nakzu'l-mantık* isimli eserinde İbn Teymiyye, “el-ilmü bi'l-keâm hüve'l-cehlü” yani “kelâm ilmini bilmek, cehaletin kendisidir”⁵¹ demek suretiyle bırakın kelâmın faydasını, bu ilmin kişiyi cehalete sevk eden bir vasıta olarak gördüğünü açıkca ifade etmiştir.

Hemen şunu belirtmekte yarar görüyoruz: Kelâm ilmini bilmeyi, cehalet olarak niteleyen İbn Teymiyye'nin bu sözünü, zahiri anlam üzere akla ilk gelen şekliyle

⁴⁸ Şâfiî'nin “Eğer insanlar kelâmdaki sapıklıkları bilselerdi, aslandan kaçır gibi ondan kaçarlardı”; İmam Malik'in (kelâmcıları kast ederek) “Bid'at ve heva ehlinin şehadetleri kabul edilmez”; Ahmed b. Hanbel'in “Kelâm ehli zındıktır” vb. sözler bunlardan bazılarıdır. Bk. Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-din*, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1983), 1/84.

⁴⁹ Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman İbn Receb, *Zeyl alâ tabakâti'l-Hanâbile*, (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 2/136.

⁵⁰ Özervarlı, *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 63.

⁵¹ İbn Teymiyye, *Nakzu'l-mantık*, (Kahire: 1951), 54.

anlamak, yanlış bir neticeye götürebilir. Zira bu söz, İbn Teymiyye'nin sanki kelâmla hiç ilgilenmediği, bu ilmi bilmeyi cehalet olarak vasıfladığı için ondan uzak kaldığı gibi anlamları çağrıştıracaktır. Halbuki sadece TDV İslâm Ansiklopedisinde kelâm ilmine dair elli tane eseri zikredilmiştir.⁵² Kelâma dair bu kadar çok eser veren birisinin, bu ilmi bilmemesi mümkün değildir. Hatta seleflerinin aksine o, kelâmcılara karşı kapsamlı ve metodik eleştiri yapabilmek için derinlemesine kelâmı incelemiş ve vukufiyeti son hadde ulaşmıştır. Kelâm ilminin gayesi ve amacından bahsedilirken “İslâm’a yöneltilen eleştiri ve itirazları sağlam delillerle geçersiz kılmak” olduğu söylenir. İbn Teymiyye bu görevi etkili ve başarılı bir şekilde yerine getirmiş ve İslâm düşünce tarihinde kendisinden sonrakilere büyük bir miras bırakmıştır. Kelâmcılara karşı çıkmasını, kelâmı toptan reddetmesi şeklinde değil de kelâmcıların birtakım iddia ve varsayımlarına karşı çıkış ve kelâmın felsefeleştirilmesine karşı bir duruş olarak ifade etmemizin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

İbn Teymiyye'nin kelâmcılara eleştirilerinin temelinde kelâmın usûlü'd-dîn olarak takdim edilmesi, hükümlerinin kesin sayılması, Kitap ve Sünnet metodunun dışına çıkmaları gibi hususlar öne çıkmaktadır.

Çeşitli dönemlerde kelâm ilmi “el-fıkhü'l-ekber”, “tevhid ilmi”, “usûlü'd-dîn” vb. isimlerle ifade edilmiştir. Usûlü'd-dîn terimi, dinin temel esasları anlamında kullanılmıştır. Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38) ve Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (öl. 493/1100) başta olmak üzere birçok âlim, kelâm ilmiyle ilgili eserlerine bu ismi vermişlerdir.⁵³

İbn Teymiyye, kelâmcıların kendi ilimlerini usûlü'd-dîn olarak adlandırmalarına karşı çıkmış ve eserlerinde kullandıkları delil ve yöntemin dinin esaslarından olmadığını savunmuştur. Çünkü ona göre dinin esası âyet, hadis, sahâbe veya tabiinden birinin sözüne dayanmalıdır. Bunların dışındaki hiçbir esas, dinin aslı olamaz. Kelâmcıların bu tavırlarını “bazı insanların usûlü'd-dîn adıyla batıl şeyleri, dinin aslına sokuşturma çabası”⁵⁴ olarak adlandırmıştır. İbn Teymiyye'ye göre ne

⁵² Geniş bilgi için bk. Koca, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, 20/391-405.

⁵³ Zemahşerî'nin *el-Minhac fi usuli'd-din*, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşiratü'l-edille fi usuli'd-din*, Seyfettin el-Âmidî'nin *Ebkâru'l-efkâr fi usuli'd-din*, Nureddin es-Sâbûnî'nin *el-Bidaye fi usuli'd-din*, Fahreddin er-Râzî'nin *Me'âlimü usuli'd-din* ve *el-Erba'in fi usuli'd-din*, Ebu Ya'lâ el-Ferra'nın *el-Mu'temed fi usuli'd-din* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Der'u teârûzi'l-akl ve'n-nakl/Muvâfakatü sahîhi'l-menkûl li sarîhi'l-ma'kul*, trc. Abdullah Ademoğlu (İstanbul: İ'tisam Yayınları, 2021), 40, 44.

Resûlullah ne sahâbe ve tabiin ne de tebei tabiin döneminde cevher, araz, cisim, tehayyüz vb. felsefi ve kelâmî istilâhlar kullanılmamıştır. Eğer bunlar usûlü’ d-dîne ait konular olsalardı, muhakkak onların döneminde de kullanılırlardı.

Kelâmcıların usûlü’ d-dîn adı altında kendi kabul ettikleri esaslara kesinlik atfetmeleri de İbn Teymiyye’ye göre kabul edilemez bir durumdur. Bu durum her ne kadar ilk başta Mu‘tezile tarafından uygulansa da sonrasında müteahhirin döneminde benimsenerek, vazgeçilemeyecek bir konuma yükseltilmiştir. Mu‘tezile’nin kelâm anlayışında akıl birinci planda olup, aklî ilkeler doğrultusunda bir sistem inşası mevcuttur. İbn Teymiyye’nin anlayışında ise hakkında nakil olmayan bir konunun, Hz. Peygamber’in açıklamadığı bir hususun dinin esası olması düşünülemez. Gerçek usûlü’ d-dînin Allah ve Resulü vasıtasıyla gelen esaslar olduğunu belirtir ve bu yolla gelen esasların kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Cedel ve münazaralar neticesinde elde edilen kelâmı değil, Kitap ve Sünnete dayanan, selefın benimsediğı ve nasçı aklîliği önceleyen bir usûlü’ d-dîn anlayışını kabul eder. Diğer bir ifadeyle İbn Teymiyye İslâmî düşüncedeki aklîliğin, Kitap ve Sünnetteki aklîliğe dayanması gerektiğı üzerinde durmuştur.⁵⁵ Nitekim *Der’u teâruzi’l-akl ve’n-nakl* veya diğer bir ifadeyle *Muvâfakatü sahihi’l-menkûl li sarîhi’l-ma’kul* adlı eseri, vahye dayalı Kur’ân ve Sünnet merkezli bir aklîliği ispat etmeye çalışan, sarîh akıl ile sahih nakil arasında bir çatışmanın olmayacağını prensibini savunan kelâmî bir çalışmadır.

Eserlerinde sıkça Kitap ve Sünnete uygunluğa vurgu yapan İbn Teymiyye, kelâmcıların hataya düştükleri hususları şöyle sıralamaktadır: Bilgi sahibi olmadan Allah hakkında tartışmak⁵⁶, ilimsiz cedel yapmak⁵⁷, yanlış olan delillerle cedel yapmak⁵⁸, Allah’ın tartışılmasını yasakladığı konularda tartışmak.⁵⁹ Bu âyetlerdeki konulara ilaveten Hz. Peygamber’in inanç konularını tartışmayı yasakladığına dair rivâyetleri⁶⁰ de yer yer zikreder.⁶¹

⁵⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 3/308-309.

⁵⁶ el-A’raf 7/33; el-İsra 17/36.

⁵⁷ Âl-i İmran 3/66.

⁵⁸ Gâfir 40/5.

⁵⁹ Âl-i İmran 3/103-106; el-En’am 6/159.

⁶⁰ Müslim, “Kitabü’l-ilm”, 1; İbn Mâce, “Mukaddime”, 10.

⁶¹ Geniş bilgi için bk. Özervarlı, *İbn Teymiyye’nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*, 115-118.

İbn Teymiyye'nin kelâm ve felsefeyi mezceden kelâmcılara, özellikle de yaşadığı dönemin en önemli simalarından ve kelâmî akılcılığın sembol ismi olan Fahreddin er-Râzî'ye (öl. 606/1210) en sert ve sistematik eleştiriler yaptığını söyleyebiliriz. Akıl ile naklin çatışması durumunda, aklın esas alınıp naklin tevil edilmesi şeklinde formüle edilen prensip, Râzî ve takipçileri tarafından “kânûn-i küllî” haline getirilmiş ve sonrasında Ehl-i sünnet kelâmcıları tarafından geliştirilmiştir. *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl* isimli eserini bu prensibi reddetmek için kaleme alan İbn Teymiyye, özetle sahih nakil ile sarîh aklın arasında bir çelişki ve çatışma olamayacağını ısrarla vurgulamaktadır. Kitabının hemen baş tarafında Râzî'nin söz konusu genel kaidesini şu şekilde özetlemiştir:

Semî deliller ile aklî deliller veya bizzat sem ile akıl veya nakil ile akıl veya naklin zahiri ile aklın kesinliği tearuz ettiği takdirde yapılacak şey:

-Ya ikisi de aynı anda kabul edilir ki bu muhaldir. Çünkü iki zıddın bir arada bulunması imkânsızdır.

-Veya ikisi aynı anda reddedilir.

-Bir başka ihtimal ise naklin tercih edilmesidir ancak bu da muhaldir. Çünkü akıl, naklin aslıdır. Nakle öncelik verildiği takdirde naklî bilginin aslı olan aklın değeri düşürülmüş olur. Bir şeyin aslını inkâr etmek kendisini de inkâr etmek olacağından hem akıl hem nakil küçük görülmüş olur. Bundan dolayı yapılması gereken şey, aklın öncelenmesidir. Bu durumda nakil akla uygun bir tarzda tevil edilir veya gerçek mânası Allah'a havale edilir.⁶²

İbn Teymiyye, Râzî ve onun yolundan gidenleri naslarda geçen Allah'ın sıfatları (haberî sıfatlar) ve benzeri ifadeleri akla aykırı gördüklerini, bu sebeple de akla uygun şekilde tevil yoluna gittiklerini ifade eder. İbn Teymiyye'ye göre ise nasıl ki âyetlerde geçen “kelâm” yahut “basar” sıfatları hakkında kelâmcılar arasında herhangi bir teşbih tehlikesinden bahsedilmiyorsa “istiva” ve “nüzul” gibi sıfatların da aynı kategoride ele alınması gerekir. Çünkü bu sıfatların tamamı Allah'ın sıfatları olup, bir kısmını olduğu gibi kabul edip diğerlerini farklı mânalara çekmek tutarsızlık olur. Dolayısıyla haberî sıfatlar da aynen diğer sıfatlar gibi Allah'a ait olup, mahiyet ve tevillerini de ancak Allah bilir.⁶³

⁶² İbn Teymiyye, *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl*, 5; Râzî'ye nispet edilen bu görüşlerin kaynağı için bk. Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Esâsu't-takdîs*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, (Kahire: Mektebetü Külliyyâtî'l-Ezheriyye, 1986), 220-221; a.mlf. *Muhassal efkârî'l-müteakaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulemâi ve'l-hukemâi ve'l-müteakallimîn*, nşr. Tâhâ Abdurrûf Sa'd, (Kahire: Mektebetü Külliyyâtî'l-Ezheriyye, ts.), 51; a.mlf. *Usulü'd-dîn*, (Kahire: 2004), 22; Konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Faruk Sancar, “Ehl-i Hadis'in Kelâmî Akılcılığa Bakışı: İbn Teymiyye'nin Râzî'ye Yönelik Metodik Eleştirileri Üzerinden Bir Okuma”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015/1), 229-231.

⁶³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 3/3-4.

Gazzâlî'nin⁶⁴ yukarıda ifade etmeye çalıştığımız kanun-i külli konusunda daha ileri gittiğini ileri süren İbn Teymiyye, Ebu Bekir İbnü'l-Arabî'nin (öl. 543/1148) hocası Ebu Hamid el-Gazzâlî'ye birçok konuda itirazlar ettiğini ve “Şeyhimiz Ebu Hamid felsefenin derinliklerine dalmış, sonra oradan çıkmak istemiş ancak buna güç yetirememiştir” dediğini nakleder. İbn Teymiyye bu kimselerin, akıllarıyla buldukları bir meseleyi temel kabul edip, nebîlerin getirdiklerini kendi kanunlarına tabi kıldıklarını ve bu kanuna uygun olanı kabul edip, aykırı olanı ise reddettiklerini söyleyerek çok sert bir tenkitte bulunmuştur. Hatta daha da ileri giderek, kanun-i külliyi kabul edenleri Hristiyanlara benzetmiştir. Hristiyanların da ilk önce kendi belirledikleri iman esaslarını oluşturduklarını, sonrasında Tevrat ve İncil'in naslarını bu esaslara göre değerlendirdiklerini belirtmiştir. İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085), Ebu Hamid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ve bunların takipçilerinin metbû (kendisine uyulan), Peygamberlerin ise tâbi (uyan) gibi gösterilmesi⁶⁵ bizce eleştiride aşırılık olup, kabul edilebilecek bir durum değildir.

İbn Teymiyye'nin eserleri incelendiğinde sadece tek bir ekol, mezhep ya da düşünce sistemine eleştirilerde bulunmadığı, yeri geldiğinde felsefe ve mantık eleştirisi yeri geldiğinde ise tasavvuf eleştirisi yapmaktan geri durmadığı görülür. İbn Teymiyye, Aristo mantığını ve genel olarak Meşşâî felsefesini tenkit amacıyla nasıl ki *Nakzü'l-mantık* isimli eseri kaleme aldıysa, son derece sert üslupla eleştirdiklerinden biri olan Gazzâlî de aynı gayeyle *Tehâfütü'l-felâsife*'yi kaleme almış ve filozofların tutarsızlıklarını kendi delilleriyle göstererek İslâm akaidini savunmuştur.

er-Red ale'l-Mantıkıyyîn, Nakzu'l-Mantık, Buğyetü'l-mürtâd fi'r-red 'ale'l-mütefelsife ve'l-Karâmita ve'l-Bâtıniyye, er-Red 'alâ felsefeti İbn Rüşd el-Hafîd gibi eserlerle mantık ve felsefe eleştirisi yapan İbn Teymiyye, özellikle İslâm düşüncesine ve İslâmî ilimlerin içine giren Aristo mantığını ve bu mantığı kullanan İslâm düşünürlerini şiddetle tenkit etmiştir.⁶⁶ Önceleri İslâm uleması tarafından yabancı bir kültüre ait olması gerekçesiyle mesafeli durulan ve karşı çıkılan mantık, Gazzâlî'den

⁶⁴ Gazzâlî konuyla ilgili *Kânûnü't-te'vil* adında bir risâle kaleme almış olup bu risâlede, akıl ile nakil arasında uyumu esas aldığını, çatışmayı kabul etmediğini, bir tanesinin dışlanması halinde diğerinin de dışlanmayla karşı karşıya kalacağını ve her ikisini de asıl kabul edip aralarını uzlaştırmanın en isabetli yol olduğunu savunmuştur. Gazzâlî, *Kânûnü't-te'vil, Mecmûatü resâilü'l-İmami'l-Gazzâlî-VII*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988), 121-126.

⁶⁵ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl*, 6-7.

⁶⁶ M. Sait Özervarlı, “er-Red ale'l-Mantıkıyyîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/513-514.

itibaren meşru görülmeye başlamış hatta Aristo mantığının gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁶⁷ Gazzâlî'nin kendisinden sonra klişe haline gelen “*mantık bilmeyenin ilmine güven olmaz şeklindeki*”⁶⁸ anlayışı ile mantığa meşruiyet tanıma girişimleri, Râzî ile beraber daha da ileri bir noktaya taşınarak mantık ilmi, müstakil bir ilim konumuna yükseltilmiştir.

Cüveynî, Gazzâlî ve Râzî ile birlikte mantık bir felsefi yöntem olarak kalmayıp kelâm ve fıkıh gibi İslâmî ilimleri de etkilemiş ve İbn Teymiyye'ye göre özellikle had, kıyas, aklilik, tevil gibi konularda mantık esas alınmıştır. İbn Teymiyye bu anlayışın İslâm düşüncesine zarar verdiğini ve Aristo mantığının İslâmî usulden tamamen arındırılıp Gazzâlî ve Cüveynî öncesi dönemdeki saf haline döndürülmesi gerektiğini şiddetle savunmuştur. Aksi halde mantık ilminin gerekliliği üzerinde durmak, İslâmî ilimlerin anlaşılmasının Aristo mantığına muhtaç olması gibi bir sonuca götürecektir. Bu ise kabul edilebilecek bir durum değildir. Ayrıca sahâbenin bu dini ve akaidini, Aristo mantığını bilmeden anlamaları ve yaşamaları da bilinen bir gerçekliktir.⁶⁹

Râzî'nin “Kur'ân'ın beyanlarına karşı aklî bir muarız söz konusu olabilir” şeklindeki bir görüşe sahip olduğunu iddia eden İbn Teymiyye, bu görüşe katılmamıştır. Râzî'yi aklın gafletine ve hatalarına uymakla, Kur'ân'ı ve delillerini güvenilir naklî bir bilgi olarak görmekle itham etmiştir.⁷⁰ İbn Teymiyye'nin mantığa ve bu yöntemi savunan İslâm düşünürlerine bu denli tenkitler yöneltmesinin altındaki temel gerekçenin, mantığın dini naslara ve İslâmî ilimlere uygulanması durumunda dinin zarar göreceği endişesi yattığını söyleyebiliriz. Zaten Ehl-i hadis'in dini anlamada Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Sünneti yanında ümmetin en şereflipleri kabul edilen ilk üç neslin uygulamalarını esas almalarındaki temel argümanlardan birisi de hiç şüphesiz, dinin bozulmadan ve değişikliğe uğramadan aynen Hz. Peygamber'den nakledildiği şekliyle muhafaza edilmesi gayesidir.

Felsefeye ve filozoflara yaptığı eleştirilerde İbn Teymiyye, felsefecilerin tamamının herhangi bir konuda ittifak etmediklerini, birçok konuda ihtilaf ettiklerini ve hatta tartışma ve ihtilaf konularının sayılamayacak kadar çok olduğu tespitini

⁶⁷ Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl*, (Mecmûatü resâilî'l-imam Gazzâlî içinde), (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 40-41

⁶⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ fî ilmi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1/ 10.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 9/172.

⁷⁰ İbn Teymiyye, *Nakdu'l-mantık*, 57; Sancar, “Ehl-i Hadis'in Kelâmî Akılcılığa Bakışı: İbn Teymiyye'nin Râzî'ye Yönelik Metodik Eleştirileri Üzerinden Bir Okuma”, 241.

yapmıştır.⁷¹ İbn Teymiyye'nin felsefe eleştirisinin merkezinde Aristo (MÖ 384-322) ve İslâm Meşşâi ekolünün en önemli temsilcisi konumunda bulunan İbn Sînâ (öl. 428/1037) yer almaktadır. Âlemin kıdemi vb. konularda İbn Teymiyye'nin başta Aristo ve İbn Sînâ olmak üzere filozoflara verdiği cevaplar ve bu konularda birçok metin kaleme alması, onun felsefe alanındaki birikimini ve felsefi konulara hakimiyetini göstermesi açıdan kıymete değerlidir.

Eserlerinde kendi görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek ve muarızlarına reddiye yapmak için naklî ve aklî delillerin yanında kelâmî ve felsefi delilleri de yer yer kullanmıştır.⁷² Mantık ve felsefeye o denli metodik eleştiriler yapmıştır ki, mantık eleştirisi konusunda İbn Teymiyye'nin kendi sistemini inşa ettiği dahi söylenmiştir.⁷³

Tasavvuf konusunda da birtakım çekinceleri olan İbn Teymiyye genellikle belli çevrelerce tasavvuf düşmanı olarak kabul edilir. Ancak bu şekilde toptancı bir yaklaşımın, yaşantısı ve konuyla ilgili eserleri incelendiğinde İbn Teymiyye için uygun olmamakla beraber, kendisine bu konuda haksızlık yapıldığını düşünmekteyiz. Zira o, tasavvufun zühd ve ahlak boyutunu kabul edip, ilk dönem mutasavvıflar hakkında olumlu kanaatlere sahiptir. Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720), Ma'rûf-i Kerhî (öl. 200/815-16), Ebû Süleymân Dârânî (öl. 215/830), Bişr-i Hâfî (öl. 227/841), Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî (öl. 297/909), Ebû Osman el-Hîrî (öl. 298/910), Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996), Abdülkâdir-i Geylânî (öl. 561/1165-66), Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî (öl. 501/1107) vb. sûfîler İbn Teymiyye'ye göre Kur'ân ve Sünnet çizgisinden ayrılmayan, makbul tasavvuf erbablarındandır.⁷⁴ İbrâhim b. Edhem (öl. 161/778 [?]), Râbia el-Adeviyye (öl. 185/801 [?]), Şakîk-i Belhî (öl. 194/810), Serî es-Sakatî (öl. 251/865), Ebû Bekir eş-Şiblî (öl. 334/946) gibi ilk dönem sûfîlerinden de övgüyle bahsetmiş, ancak zaman zaman bunlara da tenkitler yöneltmekten geri durmamıştır.⁷⁵

⁷¹ İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünne*, 5/283.

⁷² Binyamin Abrahamov, "Akıl-Nakil Uyumunu Noktasında İbn Teymiyye'nin Yaklaşımı", çev. Salih Özer, *İslâmî İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 385- 399.

⁷³ Süleyman Uludağ, "İbn Teymiyye'de Mantık Meselesi", *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1/4 (1987), 43.

⁷⁴ Mustafa Kara, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/413-414; İbn Teymiyye, *el-Furkân beyne evliyâi'r-Rahmân ve 'ş-Şeytan*, (Kahire: 1387), 48; *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, nşr. M. Reşid Rızâ, (Beyrut: 1403/1983), 2/311.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, 1/141.

Tasavvufa dair *es-Sûfiyye ve 'l-fukara*, *Emrâzü 'l-kalb ve şifâ 'ühû*, *el-İstikamet*, *Menâkıbü 'ş-Şâm ve ehlihî*, *et-Tuhfetü 'l-Irakiyyefi 'l-muhabbet*, *el-Furkân beyne evliyâi 'r-Rahmân ve 'ş-Şeytan*, *Cevâmiu 'l-kelimi 't-tayyib fi 'l-ed'iyye ve 'l-ezkâr*, *Müferriğu 'l-kulûb*, *Tezkiyetü 'n-nefs*, *el-İlmü 'z-zâhir ve 'l-bâtın*, *Kâ 'ide fi 'l-mehabbe*, *Kâide fi isbat-i keramâti 'l-evliyâ*, *Kâide fi 's-sabr ve 'ş-şükr*, *Risâletü 'l-ubûdiyyet* vb. birçok eser ve risâle kaleme almış, bu eserlerde zühd, takva, keramet, keşif, sabır, şükür, veli vb. konularda bilgi birikimini yansıtmış ve kulluğun mâna yönüne vurgu yaparak tasavvufun gerçek mahiyetini ortaya koymuştur. Sadece bilgi vermekle teoride kalmamış, derinlemesine tefekkür ve ibadetle beraber tasavvufu fiilen yaşamış, tadarak ve tecrübe ederek öğrenmiştir.⁷⁶

İbn Teymiyye ilk sûfileri esas olarak kabul etmekle beraber tasavvuf felsefesine özellikle de hulûl⁷⁷, ittihâd⁷⁸, vahdet-i vücûd⁷⁹ gibi kavramlara ve bu kavramları benimseyen mutasavvıflara sert eleştiriler yöneltmiştir. En çok itiraz ettiği mutasavvıfların başında hulûlcü dediği Hallâc-ı Mansûr (öl. 309-922) ile ittihatçı dediği İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) gelir. Vahdet-i vücûd anlayışını benimseyenler arasında İslâm'a en yakın olmakla ve sözü en güzel olmakla nitelendirdiği sûfi İbnü'l-Arabî'dir. Her ne kadar İbnü'l-Arabî'nin dini yaşantısını, şer'i hükümleri olduğu gibi kabul etmesini övse de İbn Teymiyye'ye göre vahdet-i vücûd küfür olup, onu tesis eden İbnü'l-Arabî de kâfirdir.⁸⁰

İbn Teymiyye vahdet-i vücûd anlayışıyla beraber kâinatın varlığının Allah'ın varlığı şekline dönüştürüldüğünü ifade etmiş ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin, "Tevhid, muhdesle kadîmi birbirinden ayırmaktır" şeklindeki cümlesini naklederek ilk dönem sûfilerinin vahdet-i vücûdcular gibi düşünmediğini vurgulamıştır. *Fusûsü 'l-hikem*'i okuyuncaya kadar İbnü'l-Arabî'ye hüsnü zan beslediğini belirten İbn Teymiyye bu eseri gördükten sonra fikrini değiştirmiş, onun buradaki görüşlerini dinî esaslarla

⁷⁶ İbn Teymiyye'nin tasavvufu için bk. Tıblavi Mahmud Sa'd, *et-Tasavvuf fi türasi İbn Teymiyye*, (Mısır: 1984); Abdülkadir Mahmud, *el-Felsefetü 's-sûfiyye fi 'l-İslâm*, (Kahire: 1967).

⁷⁷ İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terim. Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Hulûl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/341-344.

⁷⁸ Allah'ın bir kısım varlıklara hulûl ederek onlarla birleşmesi anlamında bir terimi.

⁷⁹ Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimi. Detaylı bilgi için bk. Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/431-435.

⁸⁰ İbn Teymiyye, *el-Furkan*, 48, 51; *Mecmûu Fetevâ*, 10/95, 342.

bağdaştırmanın mümkün olmadığı sonucuna varmıştır.⁸¹ İbnü'l-Arabî'yi ve İbn Seb'în, Sadreddin Konevî gibi takipçilerini vahdet-i vücûd düşüncesine İbn Sînâ felsefesinin götürdüğünü ve bu düşünce sebebiyle varlığı tanrılaştırdıklarını ileri sürmüştür.⁸²

Sûfilerin kendilerine özel kıyafetlerle dolaşmalarını yanlış olarak gören İbn Teymiyye, bu şekilde takvanın artmayacağını ifade etmiştir. Hırka ile ilgili rivâyet edilen hadisleri sahih kabul etmemektedir. Ona göre nefis terbiyesi yalnızca şeyhe intisap etmekle meydana gelmez, iman ve takva sahibi herkesten istifade edilebilir.⁸³

Kur'ân ve Sünnetin dışına çıkan mutasavvıfları “şeytanın velileri” olarak vasıflar ve takva sahibi her Müslümanın veli yani Allah'ın dostu olduğunu ifade eder. Ayrıca “gavs” ve “kutup” gibi naslarda yer almayan terimlerin bir kimseye unvan olarak verilmesini de kabul etmez. Tasavvufi çevrelerce çokça telaffuz edilen keramet olayını kabul eder ve bunu Hz. Peygamber'e uymanın bereketi olarak görür.⁸⁴

Tasavvufun meşhur şahsiyetlerinden biri olan Abdülkâdir-i Geylânî'ye (öl. 561/1165-66) müsbet gözle bakmış, onun *Fütûhu'l-gayb* adlı eserini şerh etmiştir. Ahmed er-Rifâî'yi (öl. 578/1182) de saygıyla anmış, onun Kur'ân ve Sünnete aykırı bir davranış sergilemediğini dile getirmiştir.⁸⁵

Netice itibariyle İbn Teymiyye âyet ve hadislerde geçen zühd ve takva hayatını benimsemiş ve bizzat hayatında tatbik etmeye çalışan bir şahsiyettir. Bununla beraber İslâm'a zıt gördüğü birtakım tasavvufi uygulamalara karşı çıkmış, bazılarını bid'at ve hurafe olarak nitelemiş bazılarını da küfür addederek en sert tavrını sergilemekten de çekinmemiştir.

Araştırmanın konusu İbn Teymiyye'yi tasavvufi yönden incelemek olmadığı için bu kadarı ile iktifa edip, *el-Cevâbü's-sahih*'in tanıtımına geçilecek ve böylelikle tezin ana gövdesini oluşturan İbn Teymiyye'nin Hıristiyanlığa yönelttiği eleştiriler konusu genel bir çerçevede resmedilmiş olacaktır.

⁸¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, 1/171.

⁸² İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'akl ve'n-nakl*, 8/181-182.

⁸³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 11/514.

⁸⁴ Kara, “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”, 20/413-414.

⁸⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, 1/280, 294.

1.2. el-Cevâbü's-Sahîh Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmamızın bu bölümünde *el-Cevâbü's-sahîh*'in yazılış gayesi, konusu ve tertibi, metodu ve önemi, bilgi kaynakları, yazma nüshaları ve baskıları hakkında bilgiler verilmiştir.

1.2.1. Yazılış Gayesi

Eserin tam adı *el-Cevâbüs'-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh* olup, Sayda Piskoposu Pavlus'a nispet edilen bir risâleye cevap olarak yazılmıştır. On ikinci yüzyılda yaşamış Hristiyan bir din adamı olan Pavlus (1140-1180)'un eseri, önceleri bir arkadaşına gönderdiği risâle mahiyetinde olup, İbn Teymiyye'nin ifadesiyle Hristiyan çevrelerde elden ele dolaşmış, yazarın farklı ülkeleri ziyaret etmesi neticesinde oralardaki kişilerin de görüşleri alınarak kitap haline gelmiş ve *el-Kitâbü'l-Mantikî ed-devle hâni'l-müberhen 'ani'l-i'tikâdi's-sahîh ve'r-re'yi'l-müstakîm* adını almıştır.⁸⁶

Pavlus'un eseri Hristiyan ilim ve din adamlarının naklî ve aklî birtakım delillerini barındırmasıyla birlikte teslîs, ittihâd, hulûl vb. konularda Hristiyanlığın temel mesnedi haline gelmiştir. İbn Teymiyye Hristiyanların kendi tartışma ve münazaralarında Pavlus'un risâlesini kaynak eser olarak gördüklerini özellikle belirtmektedir. Hristiyan inancını özlü bir şekilde sunan risâle, Luvîs Şeyho (1859-1927) gibi papaz ve yazarların da övgüsüne mazhar olmuştur. Pavlus Hristiyanlığı savunucu ve İslâm'ı tenkit edici mahiyette olan risâlesinde, Kur'ân'dan birtakım âyetleri de kendi iddialarına kaynak olarak göstermiştir. Pavlus'un risâlesi 1321'de Kıbrıs'tan Şam'da bulunan İbn Teymiyye'ye gönderilince o da bu kitaptaki iddialara cevap vermek üzere *el-Cevâbü's-sahîh*'i kaleme almış ve Pavlus'un iddialarına aklî ve naklî deliller vererek İslâm'ı müdafaa etmiştir.⁸⁷

İbn Teymiyye'nin *el-Cevâbü's-sahîh*'ini tanıtırken “*er-Risâletu'l-Kubrusiyye*” isimli risâlesi/mektubu üzerinde ayrıca durmak gerekir. Haçlılar tarafından bazı Müslümanların esir alınarak Kıbrıs'a kaçırılınca İbn Teymiyye hadiseye duyarsız kalmamış, esirlerin serbest bırakılması amacıyla Kıbrıs kralı

⁸⁶ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, “Mukaddime”, 1/28; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Yazdığı Reddiyeler*, (Konya: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 79.

⁸⁷ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, “Mukaddime”, 1/29; Aydın, “el-Cevâbü's-sahîh”, 7/428.

Sercuvan/Sercuvas'a hitap eden bir risâle kaleme almıştır. İbn Teymiyye yazmış olduğu mektupta sadece Müslüman esirlerden bahsetmemiş, aynı zamanda Hristiyanlarla ilgili birçok konuda ilmi ve tarihi tespitler yapmıştır. İslâm'ın diğer dinlere ve mensuplarına nasıl yaklaştığı konusunda önemli veriler sunan bu risâle, İbn Teymiyye'nin daha sonradan kaleme alacağı *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eserinin de esin kaynağı olmuştur.⁸⁸

İbn Teymiyye Kıbrıs kralına yazdığı mektubuyla⁸⁹ yalnızca ilmiyle meşgul olan bir âlim olmadığını, aktif ve mücadeleci karakteriyle Müslümanların her türlü işleriyle ilgilenen, kendisine ihtiyaç duyulan bir konuda uluslararası meseleler de dahil olmak üzere hiç tereddüt etmeden sorumluluk alabileceğini bir kez daha göstermiştir.

1.2.2. Konusu ve Tertibi

İbn Teymiyye *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eserini Pavlus'un risâlesindeki konulara ve sıralamaya göre tertip ettiğini yazmış olduğu mukaddimede ifade etmiştir. Pavlus'un risâlesinde temel altı iddia olup, *el-Cevâbü's-sahîh*'in temel hedefi bu iddiaların reddedilmesidir. İbn Teymiyye, İslâm aleyhine ortaya atılan iddiaları şu şekilde özetlemektedir:

- 1- Hz. Muhammed Hristiyanlara değil sadece Cahiliye Araplarına gönderilmiştir. Kur'an ve akıl da bunu desteklemektedir.
- 2- Hz. Muhammed Kur'an'da Hristiyanlığı övmüş ve Hristiyanların kendi dinleri üzere kalmaları gerektiğini belirtmiştir.
- 3- Tevrat, Zebûr ve İncil gibi kutsal kitaplar, Hristiyanların benimsediği ekânîm, teslîs ve ittihâd başta olmak üzere diğer inanç konularının doğru olduğunu ifade etmektedir.

⁸⁸ Diego Sarrió Cucerella'ya göre İbn Teymiyye'nin Kıbrıs kralına yazdığı mektub 1303-1304 yılları arasında gönderilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Diego Sarrió Cucerella, "Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to a Crusader in Cyprus", *Islamochristiana*, 36, (Roma, PISAI, 2010), 189; Muammer Bayraktutar, "İbn Teymiyye'nin "Kıbrıs Risâlesi"nin Tercümesi ve Risâledeki Bazı Hadislerinin değerlendirilmesi", *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/10 (2015), 205-206; Bayraktutar, "İbn Teymiyye'nin "Kıbrıs Risâlesi" ve Bazı Fiten Hadislerine Yaklaşımı", *Bilimname* 29/2 (2015), 62.

⁸⁹ Kıbrıs kralı Sercuvan'a yazılan *er-Risâletü'l-Kubrusiyye* isimli eser ile Kıbrıs'tan gönderilen risâlenin birbirine karıştırılmaması gerekir. Zira *er-Risâletü'l-Kubrusiyye* isimli eseri İbn Teymiyye Müslüman esirlerin serbest bırakılması için kaleme almışken, Kıbrıs'tan gönderilen risâle Sayda Piskoposu Pavlus tarafından yazılmıştır. Pavlus'un yazdığı bu risâle Kıbrıs'tan Şam'da bulunan İbn Teymiyye'ye gönderilince o da cevap olarak *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eseri kaleme almıştır.

- 4- Hristiyan inanç esasları aklen ve şer'an doğrudur.
- 5- Hristiyanlar muvahhid olup, ekânîm ve teslîs gibi şirki çağrıştıran lafızlar, Müslümanlardaki teşbih ve tescimi çağrıştıran lafızlar gibidir.
- 6- Mesîh Îsâ, Hz. Mûsâ'dan sonra kemal için gelmiştir. Artık ondan sonra yeni bir peygambere ihtiyaç yoktur.⁹⁰

Risâle her ne kadar temel olarak bu iddialardan teşekkül etse de bunların dışında havâirilerin de Peygamber olarak gönderildiği,⁹¹ Hz. Îsâ'nın kendisinden önceki Peygamberler tarafından müjdelendiği, Hz. Muhammed'in ise hiçbir Peygamber tarafından müjdelenmediği gibi⁹² İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i tenkit edici birtakım iddiaları da barındırmaktadır.

İbn Teymiyye eserini oluştururken Pavlus'un risâlesindeki sıralamaya büyük ölçüde riâyet etmiş ancak yer yer konunun dışına çıkmak suretiyle çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Kitabın telif sebebini açıklayan bir mukaddime ve birçok fasıldan oluşan eserde, ilk olarak Allah katındaki tek dinin ve bütün Peygamberlerin dininin İslâm olduğu konusu izah edilmektedir. Sonrasında ilk üç iddiaya cevap verilerek, Hristiyanlığın aklen ve şer'an doğru olduğu iddiası, teslîs, Kutsal Ruh'un mahiyeti, ittihâd ve hulûl konuları, Hristiyanların muvahhid oldukları ve Hz. Îsâ'nın son Peygamber olduğu şeklindeki iddialar aklî ve naklî delillerle çürütülmüş, kendi kutsal kitaplarındaki nakillerle beraber ortaya konulmuştur. Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda müjdelendiği konusu uzun bir fasıl olarak ele alınmış olup, Hz. Peygamber'in nübüvveti ve mucizeleri konusuyla da eser sonlandırılmıştır.⁹³

1.2.3. Metodu ve Önemi

İbn Teymiyye *el-Cevâbü's-sahîh*'e yazmış olduğu mukaddimede eserinde nasıl bir yöntem takip edeceğini açıklamaktadır. Şöyle ki, Kıbrıs'tan gönderilen risâlenin sistemine bağlı kaldığını ifade eden İbn Teymiyye, ilk olarak oradaki iddiaları konularına göre sınıflandırır. Genellikle risâle yazarının sözüyle tenkidine başlar ve ortaya atılan iddiaları Kur'ân, Sünnet, aklî ve mantıkî delillerle reddeder. Pavlus'un iddia ve şüphelerine mesnet olarak sunduğu Kur'ân âyetlerinin doğru tefsir ve izahını

⁹⁰ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/31-32.

⁹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/499.

⁹² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/264.

⁹³ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/32-35.

yapar ve Hristiyanların sadece kendi kitaplarını değil, Kur'ân âyetlerini de tahrif etmeye çalıştıklarını söyler. Tüm bunları yaparken kendi kutsal kitaplarından deliller getirmeyi de ihmal etmez.⁹⁴

İbn Teymiyye zaman zaman Hristiyanların İslâm aleyhine dillendirdikleri iddialara, kendi dinlerinin ileri gelen âlimlerinden olup sonradan Müslüman olan kişilerin sözleriyle karşılık verir. Zira onlar Hristiyanlığı ve inanç esaslarını daha iyi bilmektedirler. Ruhban sınıfından gelip kutsal kitapları iyi bilen bu kimseler Müslüman olunca, bir taraftan eski dinlerine reddiyeler yapmışlar diğer taraftan da Hz. Muhammed'in geleceğine dair önceki kitaplardaki müjdeleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Böylelikle Hristiyan veya Yahudi olan eski dindaşlarının İslâm'a girmeleri için gayret sarfetmişlerdir. Ali b. Rabben et-Taberî (öl. 247/861 [?])⁹⁵ ve Semev'el b. Yahya b. Abbas el-Mağribî (öl. 570/1175[?])⁹⁶ gibi bilginler sonradan Müslüman olup, bu şekilde günümüzde de birçok mühtedi İslâm'ı tercih etmeye devam etmektedir.⁹⁷

İbn Teymiyye Hristiyanlara karşı zan ve hevası ile değil, ilim ve adaletiyle mücadele etmiştir. Hristiyanlara olan buğzu, kendisini onlardan gelen her şeyi reddetmeye sevk etmemiştir. Zira doğru olan bir şey onlar tarafından söylendiğinde onu kabul etmekte ve bu konunun üzerinde tartışma yapılmaması gereken bir konu olduğunu açıkça söylemektedir.

el-Cevâbü's-sahîh'in önemi konusunda birçok farklı madde zikredilebilir. Bunların en önemlilerinden bir tanesi eserin Hristiyanlığa karşı metodik eleştiriler yapmasının yanında mukayeseli dinler tarihi alanında da önemli veriler sunmasıdır. Zira eser sadece İslâmiyet ve Hristiyanlık arasındaki ihtilafları konu edinmeyip yeri

⁹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/28-31.

⁹⁵ Yetmiş yaşına kadar Hristiyan olarak yaşadıktan sonra İslâmiyeti tercih eden Ali b. Rabben et-Taberî, *er-Red ale'n-nasârâ* adlı eseriyle Hristiyanlığa reddiye yapar ve eseri yazmaktaki gayesinin Allah'ın rızasını kazanmak ve Hristiyanları uyarmak olduğunu söyler. Geniş bilgi için bk. Necip Taylan, "Ali b. Rabben et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/434-436; Faruk Sancar, *Ali bin Rabben et-Taberî'nin nübüvveti ispat metodları*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

⁹⁶ Matematikçi ve tabip olan Semev'el el-Mağribî Hz. Muhammed'i rüyasında görüp, ihtida etmiş, *İfhâmü'l-Yehûd ve kıssatü İslâmi's-Semev'el ve rü'yâhü'n-nebî 'aleyhi's-selâm ve Gâyetü'l-maksûd fi'r-red 'ale'n-Nasârâ ve'l-Yehûd* adlı eserleri Hristiyanlık ve Yahudiliğe reddiye amaçlı yazmıştır. Detaylı bilgi için bk. İhsan Fazlıoğlu, "Semev'el el-Mağribî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/488-489.

⁹⁷ Hidayet Işık, "Müslüman Bilginlere Göre Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 14; Geniş bilgi için bk. Ali Köse, *Neden Müslüman Oldum? İhtida Öyküleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019).

geldiğinde Yunan, Hint, Fars gibi diğer milletlerin din ve inançlarından da bilgiler aktarmaktadır.

Hanbelî fakihi ve muhaddisi olan İbn Abdülhâdî (öl. 744/1343) eserin kendi alanında en değerli ve faydalı eserlerden biri olduğunu, birçok Kur'ân âyetiyle burhanî delilleri içerdiğini söyleyerek eserden övgüyle bahsetmektedir.⁹⁸

Mısırlı âlim Muhammed Ebû Zehre (1898-1974) *el-Cevâbü's-sahîh*'in tek başına İbn Teymiyye'nin ulema-i âmilin, eimme-i mücâhidin ve müfekkiri hâlidin defterine yazılması için yeterli olacağını dile getirmektedir.

Eseri önemli kılan diğer bir özellik Hristiyanların ortaya attığı iddia ve şüphelerin birçoğunu barındırmasıdır. İbn Teymiyye Kitâb-ı Mukaddes'ten ilmi bir üslupla alıntılar yapmakta ve oradaki delillerle iddiaları çürütmektedir. Tevrat ve İncil'den yaptığı nakillerle de İbrânîce'ye vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bir defasında kendinden bahsederken, Tevrat lafızlarını Ehl-i kitaptan Müslüman olan birinden dinlediğini, Arapça ile İbrânîce'nin bazı noktalarda birbirine yakın olduğunu belirterek bu iki dil arasında bir mukayese yapmıştır. Tevrat, İncil ve Zebûr nüshaları arasındaki ihtilafları kendi gözüyle müşahade ettiğini ifade eden İbn Teymiyye, Zebûr nüshalarının dahi kendi arasında büyük farklılıklar olduğunu gözler önüne sermektedir.⁹⁹

İbn Teymiyye Hristiyanlığa dair eleştirilerini yaparken kendisinden önce yazılan dinler ve mezhepler tarihi kitaplarını unutmamış, oralardan alıntı yapmak suretiyle eserini daha zengin bir kitap haline getirmiştir. Ankebut sûresi 46. âyette¹⁰⁰ ifade edildiği üzere Ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele örneği veren İbn Teymiyye bu alanda birçok âlimin övgüsüne mazhar olan muhteşem bir eser meydana getirmiş ve bu eseriyle Ehl-i kitabın özellikle de Hristiyanların temel dini görüşlerine ve mezheplerine vakıf, hatırı sayılır derecede bilgi birikimine sahip olduğunu ayrıca kanıtlamıştır.

⁹⁸ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, Mukaddime", 1/35.

⁹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/308; 2/57, 87, 93.

¹⁰⁰ "İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin..." Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Ankebut 29/46.

1.2.4. Bilgi Kaynakları

İbn Teymiyye Hristiyanlığa reddiye mahiyetinde olan *el-Cevâbü's-sahîh*'i oluştururken gerek kendi tezlerini ortaya koyma konusunda gerekse de Hristiyanların iddialarını çürütme konusunda âyet ve hadislerden yoğun bir şekilde yararlanmıştır. *el-Cevâbü's-sahîh*'in bilgi kaynakları farklı başlıklar altında sınıflandırılabilir. Zira İbn Teymiyye müracaat ettiği kaynakların bazısını müelliflerinin ismiyle beraber zikretmiş, bazılarını da ya sadece kitap ismiyle ya da sadece müellifinin ismiyle yetinerek kaynak göstermiştir. Bu kaynakları aşağıdaki gruplara ayırarak tasnif etmek mümkündür:

1.2.4.1. Tarih, Tabakat, Dinler ve Mezhepler Literatürü

İbn Teymiyye genelde Ehl-i kitabın özellikle de Hristiyanların inanç ve uygulamalarına dair bilgileri serdederken aşağıdaki kaynaklardan yararlanmıştır:¹⁰¹

- Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk el-Kureşî el-Medenî'nin (öl. 151/768) *es-Sîre*,
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî'nin (öl. 230/845) *et-Tabakât*,
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (öl. 256/870) *et-Târîhu'l-kebîr*,
- İskenderiye Patriği Said b. Bitrîk'in (öl. 328/940) *et-Târîhu'l-mecmû' 'ale't-tahkîk ve't-tasdîk* diğer adıyla *Nazmü'l-cevher*,
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*,
- Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî'nin (öl. 456/1064) *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*,
- Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal*,
- Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî el-Mâlekî'nin (öl. 581/1185) *er-Ravzü'l-ünüf*.

1.2.4.2. Hadis Literatürü

İbn Teymiyye aşağıdaki eserlerden hadis alanında faydalanmıştır:¹⁰²

- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî'nin (öl. 224/838) *Kitabü'l-Emvâl*,

¹⁰¹ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/49.

¹⁰² Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/48-49.

- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin (öl. 241/855) *el-Müsned*,
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmi 'u's-sahîh*,
- Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (öl. 261/875) *el-Câmi 'u's-sahîh*,
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî'nin (öl. 275/889) *es-Sünen*,
- Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî'nin (öl. 279/892) *el-Câmi 'u's-sahîh*,
- Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl'in (öl. 311/923) *Kitâbü's-Sünne*,
- Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (öl. 354/965) *el-Müsnedü's-sahîh*,
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *el-Mevzuât*.

1.2.4.3. Tefsir Literatürü

İbn Teymiyye âyetlerin doğru yorumu ve izahı konusunda nakiller yapılarak Pavlus'un Kur'an âyetlerini nasıl tahrif etmeye çalıştığını göstermektedir. Tefsir konusunda istifade ettiği kaynaklar şu şekildedir:¹⁰³

- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî el-Bağdâdî'nin (öl. 310/923) *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*,
- İbn Ebû Hâtim Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî'nin (öl. 327/938) *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*,
- Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî'nin (öl. 427/1035) *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*,
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi el-Bağdâdî'nin (öl. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*.

1.2.4.4. Kelâm Literatürü

Kelâmî konuları metodolojik bir biçimde ele alan İbn Teymiyye aşağıdaki eserlerden referanslar vermektedir:¹⁰⁴

- Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*,
- İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî'nin (öl. 478/1085) *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâtî'i'l-edille fî usûli'l-i'tikâd*,
- Ebû'l-Kâsım Selmân b. Nâsır el-Ensârî en-Nisâbü'rî'nin (öl. 512/1118) *Şerhu'l-İrşâd*,
- Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) *Nihâyetü'l-ukûl fî dirâyeti'l-usûl*.

¹⁰³ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/49.

¹⁰⁴ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/50.

1.2.4.5. Felsefe Literatürü

el-Cevâbü's-sahîh'de Eflatun'un (MÖ 427-347) *Kitabü Esûlûcyâ* ve Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed el-Fârâbî et-Türkî'nin (öl. 339/950) *el-Medînetü'l-fâzıla* eserinden¹⁰⁵ istifade edilerek felsefi konular bizzat asıl kaynaklarından bakılmış ve derinlemesine bir analize tabi tutulmuştur.

Yukarıdaki tasniflerin dışında özellikle Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair konularda İbn Teymiyye, Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *eş-Şîfa*, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ'nın (öl. 458/1066) *et-Ta'liku'l-kebîr fi'l-mesâ'ili'l-hilâfiyye beyne'l-e'imme*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (öl. 430/1038) *Delâilü'n-nübüvve*, Ebû Bekir el-Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve* adlı eserlerinden de alıntılar yapmıştır.¹⁰⁶

el-Cevâbü's-sahîh'de İbn Teymiyye, Cehm b. Safvân (öl. 128/745-46), Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (öl. 150/767), Muhammed b. İshâk (öl. 151/768), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (öl. 181/797), İbn Hişam (öl. 218/833), Ebû Zür'a er-Râzî (öl. 264/878), Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814), İshak b. Râhûye (öl. 238/853), Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî (öl. 385/995), Bâkılânî (öl. 403/1013), İbn Sînâ (öl. 428/1037), Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038), Beyhakî (öl. 458/1066), Ebu Hamid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), İbn Rüşd (öl. 595/1198), Muhyiddin İbnü'l-Arabi (öl. 638/1240) gibi müellif ve düşünürlerden ise kitap isimlerini zikretmeden çeşitli konularda nakiller yapmıştır.¹⁰⁷

1.2.5. Yazma Nüshaları ve Baskıları

Eserin birçok baskısı¹⁰⁸ mevcut olup özellikle dört tanesi öne çıkmaktadır:

- 1- Nil Baskısı:¹⁰⁹*el-Cevâbü's-sahîh*'in en önemli baskılarından olup, Mısır'da 1322/1905 yılında dört cilt olarak neşredilmiştir.
- 2- Medine Baskısı:¹¹⁰ Medine'de 1379/1962 yılında iki cilt, 1412 sayfa olarak neşredilmiştir.

¹⁰⁵ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/50.

¹⁰⁶ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/48.

¹⁰⁷ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/51-54.

¹⁰⁸ Eserin Türkçeye ilk tercümesi Harun Ünal tarafından (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2023) 2 cilt halinde yapılmıştır.

¹⁰⁹ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/73.

¹¹⁰ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/74.

3- Daru'l-Asıme Baskısı:¹¹¹ Riyad İmam Muhammed İbn Suud İslâm Üniversitesi'nde 1419/1999 yılında yedi cilt halinde neşredilmiştir. Bu çalışma ilk başta Ali b. Hasan el-Asirî, Abdülaziz el-Asker ve Hamdan el-Hamdan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve özellikle Eski Ahit, Yeni Ahit ve Hristiyanların kendi dinleriyle ilgili kitaplardan önemli nakiller yapmak suretiyle çok emek verilen, değerli bir araştırmadır.

4- Mektebetü'l-Beyan Baskısı:¹¹² Daru'l-Asıme baskısına uygun bir şekilde 1432/2012 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir. Bu baskı özellikle tekrarların çok olması ve birçok hadisın sıhhat yönünün açıklanmaması yönüyle tenkit edilmiştir.

el-Cevâbü's-sahîh'in birçok yazma nüshası mevcut olup, Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye nüshası (Timuriyye Kütüphanesi 278 numara ile mahfuz), Mektebetü'l-Zahiriyye nüshası (5666 numara ile mahfuz), Topkapı Sarayı nüshası (İstanbul'da üçüncü Ahmed Kütüphanesinde 287 numara ile mahfuz), Leiden nüshası (Hollanda'da Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde 3301 numara ile mahfuzdur), Yeni Cami nüshası (İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi içerisinde 732 numara ile mahfuz), Timuriyye nüshası (Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye'de Allame Ahmed Timur Kütüphanesinde 756 numara ile mahfuz), Mektebetü Bodleian nüshası (İngiltere Oxford Üniversitesinde 45/2 numara ile mahfuz), British Museum nüshası (Londra British Museum'da 1/10607 numara ile mahfuz), İfta nüshası (Riyad Halk Kütüphanesinde 442 numara ile mahfuz) bunlardan en önemlileri arasındadır.¹¹³

¹¹¹ Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/76.

¹¹² Konu hakkında bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/80.

¹¹³ Geniş bilgi için bk. İbn Hasen Kâid, "Mukaddime", 1/55-71.

2. HZ. PEYGAMBER'İN NÜBÜVVETİ

Nübüvvet meselesi İslâm'ın en önemli inanç esaslarından biridir. “Haber vermek” mânasındaki neb’ yahut “konum ve değeri yüksek olmak, yüce, ulu, şerefli” anlamındaki nebve (nübû’) kökünden türetilen nübüvvet kelimesi, sözlük anlamı itibariyle de yücelik ve üstünlük ifade etmektedir. Nübüvvetin kaynağının Allah olması hasebiyle, peygamberlerin başta vahiy olmak üzere ümmetlerine aktardıkları bilgi ve haberler, diğer bilgi ve haberlerden daha özel ve daha değerlidir.¹¹⁴

İnsanlık tarihine bakıldığı zaman insanlar farklı sebeplerden dolayı genelde kargaşa ve ihtilaf halinde olmuşlardır. Peygamberler Allah’tan aldıkları vahiyle beraber onları nefsanî arzularından kurtarmak, içine düştükleri ihtilaf konularında kendilerine doğru yolu göstermek için fert ve toplumlara kurtuluş reçeteleri sunmuşlardır. Peygamberler ilâhî vahyin rehberliğinde doğru yoldan ayrılmış fert ve toplulukları fitrat çizgisine çekmek için gönderilmiş hidâyet rehberleridir. “*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi...*” (el-Bakara 2/213), “*O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler*” (el-Cum’a 62/2) âyetleri peygamberlerin gönderiliş sebep ve hikmetlerini haber veren âyetlerden sadece birkaçıdır. Bu âyetlerde de ifade edildiği üzere insanlar aslında tek bir ümmet idi. Müfessirlerin çoğuna göre¹¹⁵ Hz. Âdem (as) ile başlayan insanlık, ilk başta Allah’ın

¹¹⁴ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: 1990), 1/161-162; Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr el-Bağdadî, *Usulu'd-din*, (Beyrut: 1981), 153-154; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (1988), 10/354; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, (Beyrut: ts.), 509; Ebû't-Tâhîr Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (Beyrut: 1991), 4/57; Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-keîlâm*, (Kahire: ts.) 337; İbnü'l-Esîr Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963), 5/3; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Sihâhu'l-luga/Tâcü'l-luga*, (Beyrut: 1990), 6/2499; Geniş bilgi için bk. S. Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2020), 12-14.

¹¹⁵ Taberî Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Amîlî Ebu Ca'fer, *Cami'u'l-beyan an te'vili'l-Kur'an*, (Mekke: Daru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 4/275-276; Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslum, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/107; İbn Atıyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 1/285; Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407), 1/255; Fahreddin er-Razî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beyrut: Daru İhyâi't-

varlığına ve birliğine iman etmiş, tek bir din etrafında birleşmiş bir topluluk idi. Sonradan ihtilafa düşmeleri sebebiyle, onları hak yola ulaştırmak için uyarıcı ve müjdeleyici peygamberler gönderilmiştir.

Hız. Peygamber döneminde Arabistan Yarımadası'nın dışına çıkmayan İslâmiyet, sonrasında hızlı bir gelişim göstererek birçok ülkeye yayılmıştır. İslâmiyet'in değişik bölge ve coğrafyalara yayılmasının olumlu etkileri olduğu gibi, farklı din, kültür, inanış ve düşüncelerle karşılaşmasının birtakım olumsuz yönleri de olmuştur. Zira daha önceden daha saf ve sade bir yapıya sahip olan İslâm toplumu, yabancı kültürlerle etkileşim neticesinde başta tevhid, teslîs, teşbih, kader, Mesîh, Mehdi vb. konular olmak üzere birçok itikadi mesele Müslümanlarla diğer inanç sahipleri arasında tartışılmaya başlanmıştır. Fetihlerin artmasıyla beraber özellikle II. (VII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren nübüvvet müessesesi de inkâr edilmeye başlanmış,¹¹⁶ eleştirel akımlar ortaya çıkmış ve nübüvvetin reddine dair kitaplar yazılmıştır.

İslâm düşünce tarihinde nübüvvete yönelik en önemli itirazlar Berahime,¹¹⁷ Muattıla (ateistler) ve dehrîler gibi fırkalardan gelmektedir. Bununla birlikte İbnü'r-Ravendi (öl. 301/913-14 [?]) ve Ebu Bekir er-Râzî (öl. 313/925) gibi akıllı tek ölçüt kabul eden kimseler de nübüvvet kurumuna saldırmış ve ilhad hareketinin öncüleri olarak bu hareketin alt yapısını oluşturmuşlardır.¹¹⁸ *Kitabü'l-Ferîd*, *Kitabü'z-Zümür-rüd*, *Kitabü'd-Dâmiğ*, *Kitâbü't-Tâc*, *Kitâbü't-Ta'dîl* ve *t-tecvîr* eserleriyle peygamberimize, mucizelerine ve Kur'ân-ı Kerîm'e dil uzatan İbnü'r-Ravendi,¹¹⁹ âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını ileri sürdüğünden dolayı

Türâsî'l-Arabî, 1420), 6/372; Beydâvî Nasîru'd-din Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârut-tenzil ve esrârut-te'vil*, (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418), 1/135; İbn Kesîr Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer el-Kuraşî el-Basrî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/425.

¹¹⁶ Sâlih Uzayme, *Mustalahât Kur'âniyye*, (Beyrut: 1994), 401; Câhiz Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî, *Hucecû'n-nübüvve*, Resâ'ilü'l-Câhiz içinde, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, (Kahire: 1979), 3/277-278.

¹¹⁷ Berahime, Hint asıllı "Berham" veya "Berahim" adlı şahsa tabi olanlardır. Şehristânî, nübüvveti inkâr etme düşüncesini Berahim adlı kişiye dayandırmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbn Hazm Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, (Beyrut: 1986), 1/69; Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Mîlel ve'n-nihal*, (Beyrut: 1981), 3/95-96.

¹¹⁸ Abdurrahman Bedevi, *Min tarihi'l-ilhad fi'l-İslâm*, (Beyrut: 1945), 97-110; Ebû'l-Hüseyin Abdurrahîm b. Muhammed el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red 'ale'bni'r-Ravendî el-mülhid*, (Beyrut: 1957), 10-12; İbn Hazm, *el-Fasl*, 1/29.

¹¹⁹ Hayyat, *el-İntisâr*, 11-12.

tabakat müellifleri tarafından İslâm dairesinin dışına çıktığı ve mülhid olduğu ortaya konmuştur.¹²⁰

Ebû Bekir er-Râzî peygamberliği inkâr eden diğer bir şahsiyet olup, nübüvveti felsefî yönden eleştiren *fî Nakzi'l-edyân ve hiyelü'l-mütenebbiyyîn* adlı kitapları kaleme almış ve nübüvvet kurumuna birtakım tenkitlerde bulunmuştur. Aklın üstünlüğünü ifade eden *et-Tıbbü'r-rûhânî* isimli eserindeki aklı öven sözleri nedeniyle peygamberliği kabul etmediği yorumları yapılmıştır.¹²¹ Râzî, ayrıca peygamberlerin mucizelerinin birtakım hilelerden ibaret olduğunu iddia ederek peygamberlere uymanın ihtilafa yol açacağını ileri sürmektedir.¹²² Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 322/933-34) peygamberlik müessesesini aklî delillere dayanarak savunduğu eseri olan *A'lamü'n-nübüvve*'de Allah'ın peygamber göndermesinin akla aykırı olduğunu iddia eden bir mülhidle tartıştığını söylemektedir. İlhada kayan bu kişiye göre, peygamberlere ihtiyaç olmadan aklın tüm problemleri çözmeye kabiliyeti vardır. Tartıştığı bu kişinin Ebû Bekir er-Râzî olduğu yaygınlık kazanınca, onun mülhid olduğu fikri daha da kuvvetlenmiştir.¹²³

Nübüvveteye yapılan itirazlar bağlamında yukarıda zikredilen kişi ve gruplar dışında Sâbiîlerin¹²⁴ de birtakım eleştirel yaklaşımlar bulunsa da bunlar fazla yaygınlık kazanmamıştır.

Câhiz (öl. 255/869), Hristiyanların mülhidler ve zındıklardan öğrendiklerini kullanarak Hz. Peygamber'in nübüvvetine saldırdıklarını belirtir.¹²⁵ Hz. Peygamber'e ve nübüvveteye yapılan itirazları böylece özet bir şekilde ifade ettikten sonra Pavlus'un İslâm aleyhine ortaya attığı iddialara ve İbn Teymiyye'nin bu iddialara verdiği cevaplar konusuna geçiş yapabiliriz.

¹²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 2/112; İbnü'l-İmad Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, thk. Abdülkadir Arnavut, *Şezerâtü'z-zeheb*, (Beyrut: 1991), 2/235.

¹²¹ Bedevi, *Min tarihi'l-ilhad fi'l-İslâm*, 165.

¹²² Ebu Hatim Ahmed b. Hamdân er-Razî, *A'lamü'n-nübüvve*, nşr. Salah es-Savî, (Tahran: 1977), 10-13.

¹²³ Ebü'l-Hasen Hamîdüddîn Ahmed b. Abdillâh el-Kirmânî, *el-Akvâlü'z-zehebiyye*, nşr. Salah es-Savî, (Tahran: 1977), 9-11.

¹²⁴ Seyfeddin Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm fi ilmi'l-keîlâm*, (Kahire: 1971), 318.

¹²⁵ Câhiz, *el-Muhtâr fi'r-red 'ale'n-nasârâ*, nşr. M. Abdullah eş-Şerkâvî, (Kahire: Mektebetü'z-Zehrâ, ts.), 65-66.

2.1. Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin Delilleri

Usul-i selâse¹²⁶ şeklinde ele alınan İslâm'ın temel inanç konularının ikinci büyük esası nübüvettir. Nübüvvet inancı özellikle diğer din mensuplarıyla yapılan tartışmalar neticesinde kelâmcıların ana gündemlerini meşgul etmiş, onların itirazlarını reddetmek ve gerekli cevapları vermek şeklinde kendini göstermiştir. Her ne kadar Mu‘tezile Allah'ın peygamber göndermesini vacip, Ehl-i sünnet kelâmcıları caiz olarak vasıflandırsa da çoğunluğu peygamberlere olan ihtiyaç ve nübüvvetin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Kelâmcılar daha önce ifade etmeye çalıştığımız üzere Berahime gibi grupların nübüvveti inkâr etmelerine karşılık,¹²⁷ Hz. Peygamber'in nübüvvetini ve doğruluğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Hatta bu hususta o kadar çok eser telif edilmiştir ki, “delâilü'n-nübüvve” adında farklı bir literatür oluşmuştur.

İbn Teymiyye de seleflerinin yaptığı gibi Hz. Peygamber'e ve nübüvvetine yapılan itiraz ve eleştirilere sessiz kalmayarak, cevaplar vermiş ve bu hususta eserler telif etmiştir. Hristiyan bir din adamı olan Pavlus'un İslâm'a ve Hz. Peygamber'e yönelik ithamlarına karşılık olarak *el-Cevâbü's-sahîh*'i kaleme almış, aklî ve naklî bütün delillerin bu hususta birbirini desteklediklerini savunmuş ve İslâm akaidini muhafaza etmeyi amaçlamıştır.

Pavlus söz konusu risâlesinde Hz. Peygamber'i hedef alarak risâletinin umumî olmadığı, sadece Araplara gönderildiği¹²⁸ yahut Mesîh Îsâ'nın Hz. Mûsâ'dan sonra kemal için geldiği ve ondan sonra yeni bir peygambere ihtiyaç olmadığı¹²⁹ gibi çeşitli iddialar ortaya atmıştır. Pavlus'un görüşleri dikkatlice incelendiğinde söz konusu risâlesinde birçok tutarsızlıklar olduğu görülecektir. Örneğin bir taraftan Hz. Muhammed'in sadece Araplara gönderildiğini iddia etmekte ve böylelikle nâkıs da olsa nübüvvetini kabul etmiş görünmekte, diğer taraftan Hz. Îsâ'dan sonra başka bir peygambere ihtiyaç olmadığını söyleyerek Hz. Peygamber'in nübüvvetine dil uzatmış

¹²⁶ Usul-i selâse, İslâm inancının üç temel esasını ifade eder ki, bunlar ulûhiyyet, nübüvvet ve ahirete dair konulardan oluşmaktadır.

¹²⁷ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, 8. Basım, (Ankara: İSAM Yayınları, 2016), 271-280; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *Kitâbü Temhîdî'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*, nşr. İmamüddin Ahmed Haydar, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1407/1987), 126-127.

¹²⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/41-42.

¹²⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/32; 3/442-457.

olmakta ve kendi içinde tenakuza düşmektedir. İbn Teymiyye bu ve benzeri iddialara Kur’ân’dan birçok âyeti referans göstererek cevap verir ancak Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispatlamadan önce bütün peygamberlerin dininin İslâm olduğu konusuyla kitabına giriş yapar. Tevrat, İncil ve Kur’ân’daki şariat ve hükümler farklı olsa da Allah katındaki dinin tek olup, onun da İslâm dini olduğunu belirten İbn Teymiyye¹³⁰ konuyla ilgili şu âyetlere dikkat çeker:

*“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini size de din kıldı...”*¹³¹ Bu âyetle Hz. Peygamber’e emredilen ile Hz. Nuh’a, Hz. İbrahim’e, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ’ya emredilen dinin aynı olduğu ifade edilmektedir.

*“(Biz bütün peygamberlere şöyle dedik:) Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyecek ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim. Şüphesiz bu (İslâm), tek bir din olarak sizin dininizdir...”*¹³² Bu âyetle ise bütün peygamberler muhatap alınarak Allah’ın onlara olan emirleri hatırlatılmaktadır.

*“Andolsun biz, her ümmete, “Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçın” diye peygamber gönderdik...”*¹³³, *“Deyin ki: “Biz Allah’a, bize indirilene (Kur’ân’a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsâ’ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab’lerinden verilene iman ettik...”*¹³⁴ Bu âyetlerde Allah’ın bütün ümmetlere kendisine karşı kulluk yapmaları için peygamberler gönderdiği ve müminlerin aralarında ayırım yapmaksızın tüm peygamberlere ve onlara Allah tarafından indirilen kitaplara (tahrif edilmemiş haliyle) iman etmeleri gerektiği haber verilmektedir.

*“Şüphesiz Allah katında din İslâm’dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler...”*¹³⁵ âyeti ile *“Kim İslâm’dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır”*¹³⁶ âyeti açık bir şekilde

¹³⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/10.

¹³¹ eş-Şûrâ 42/13.

¹³² el-Mü’minûn 23/51-52.

¹³³ en-Nahl 16/36.

¹³⁴ el-Bakara 2/136-137.

¹³⁵ Âli İmran 3/19.

¹³⁶ Âli İmran 3/85.

Allah katında tek dinin İslâm olduğunu ve İslâm'dan başka din arayan kimseden bunun asla kabul edilmeyeceği bildirmektedir.

İbn Teymiyye İslâm'ı ve Hz. Peygamber'i müdafaa etmek için ortaya koyacağı deliller konusunda hakkı ve adaleti gözeteceğini vurgulamakta¹³⁷ ve bu hususta şu hadisi nakletmektedir: *“Kadılar/Hakimler üç sınıftır. Birisi cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren ile hakkı bilip hükümde haksızlık yapan ise ateştedir.”*¹³⁸ İnsanların canları, malları ve ırzları konusunda yanlış hüküm verenler cehennemde ise ya dinleri ve imanları konusunda hata edenlerin durumu nedir sorusunu kendine sorar ve bu konularda konuşanların doğruluktan ve adaletten ayrılmamaları gerektiğini söyler.

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek için sadece âyet ve hadis ile yetinmez, bunların dışında tarihi olayları da delil olarak kullanır. Hemen hemen bütün siyer, tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarında yer alan Necran Hristiyanları ile Hz. Peygamber arasındaki meşhur görüşme İbn Teymiyye açısından son derece önemlidir ve bu hadiseyi *el-Cevâbü's-sahîh*'in çeşitli yerlerinde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sıhhatine delil olarak zikreder. İbn Teymiyye'ye göre mütevâtir ve meşhur¹³⁹ olan söz konusu hadise şu şekilde cereyan etmiştir:

Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubu Necran Hristiyanlarına ulaşınca, onlar da içlerinde ileri gelen din adamlarının da bulunduğu altmış kişilik bir heyetle Medine'ye geldiler. Mescid-i Nebvî'de Hz. Peygamberle Necran heyeti arasında Hz. İsmâ, Hz. Meryem ve diğer dini meseleler hakkında münazaralar yapıldı. Görüşme neticesinde Hz. Peygamber'i ve İslâmiyet'i kabule yanaşmayan heyet, Âl-i İmran sûresinin 61. âyeti gereğince mübâheleye davet edilmiştir. Söz konusu âyet şu şekildedir: *“Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”* Hz. Peygamber Hasan, Hüseyin,

¹³⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/33-34.

¹³⁸ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *es-Sünen*, (İstanbul: 1413/1992), “Akdiye”, 2; İbn Mâce Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mace, *es-Sünen*, (İstanbul: 1413/1992), “Ahkâm”, 3.

¹³⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/73.

Fâtıma ve Hz. Ali ile birlikte Necran heyetinin yanına giderek onları mübâheleye davet etti. Haksız ve yalancı olanın Allah'ın lanetine uğraması anlamında karşılıklı lanetleşmeyi ifade eden mübâhele konusunda Hz. Peygamber'den mühlet istediler ve aralarında istişare yaptılar. Heyetin reisi Ebu Hârise ve diğer ileri gelenler yapılan istişare neticesinde Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu ve peygamberle lanetleşen her kavme azap indiğini kendi aralarında itiraf ettiler ve mübâheleden vazgeçtiler. Sonrasında Hz. Peygamber ile dinlerinden vazgeçmeyen Necran heyeti arasında İslâm hakimiyetini tanıdıklarına dair bir antlaşma yapıldı. Necran Hıristiyanları can, mal ve din hürriyetlerinin koruma altına alınması şartıyla İslâm devletine cizye ödemeyi kabul ettiler. Hıristiyanlardan ilk cizye ödeyenler de Necran Hıristiyanları olmuştur.¹⁴⁰

İbn Teymiyye'ye göre Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu anladıkları için mübâheleye cesaret edemeyen Necran heyetinin bu hadisesi, onun nübüvvetinin sahih olduğunun göstergelerindendir. Ayrıca Âl-i İmran sûresinin ilk seksen âyeti bu olay üzerine nazil olmuş ve Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişine Hz. Âdem'in annesiz ve babasız olarak yaratılışı¹⁴¹ örnek gösterilerek Hıristiyanlık hakkında bilgiler verilmiştir.

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlama bağlamında onun siyerine, fiziki yapısına ve ahlaki özelliklerine büyük önem atfeder. Büyük müfessir, muhaddis ve tarihçi olan öğrencisi İbn Kesîr de (öl. 774/1373) Hz. Peygamber'in kâmil ahlak, şecaat, cömertlik, zühd ve takva, hilm, kanaat, doğruluk, emanete riâyet ve diğer ahlaki konularda en güzel meziyetlere sahip olduğunu ve tüm bu özelliklerin nübüvvetin manevi delillerinden olduğunu söyler. İbn Kesîr hocası İbn Teymiyye'nin bu konuyu en güzel bir şekilde ele aldığını da ayrıca belirtir.¹⁴²

Söz, fiil, davranış ve ahlakıyla birlikte Hz. Peygamber'in doğumundan peygamber olarak gönderilmesine kadar, peygamberliğinden vefatına kadar ömrü boyunca üstün ahlakını muhafaza ettiğini söyleyen İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in gizli veya âşikar hayatının hiçbir safhasında bundan ayrılmadığını, ona iman etmeyen en şiddetli düşmanları dahi bu konularda kendisine herhangi bir eleştiri noktası

¹⁴⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/72-74; 92.

¹⁴¹ Âl-i İmran 3/59.

¹⁴² Geniş bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 8/549.

bulamadıklarını açıkça ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in yeryüzünün nesep bakımından en şerefli soyundan geldiğine dikkat çeken İbn Teymiyye, pak ve tertemiz olan nesebinin Hz. İbrahim'den oğlu Hz. İsmail'e, oradan Kureyş kabilesinin Haşimoğulları koluna dayandığını belirtmektedir. Hz. Peygamber gerek nübüvvetten önce gerekse de nübüvvetten sonra ona iman edenler veya etmeyenler nezdinde doğruluk, adalet, iyilik ve üstün ahlaki özelliklerle vasıflanmış olup fuhşiyat, zulüm ve zemmedilen her türlü çirkin işten beri idi.¹⁴³

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in kendisinin ve kavminin ümmî olduğunu, onun Ehl-i kitabın bildiği Tevrat'ı ve İncil'i bilmediğini, insanların okudukları ilimlerden hiçbir şey okumadığını, kırk yaşına gelene kadar nübüvvet iddiasında bulunmadığını ortaya koymuştur. Sonrasında peygamberliğin verilmesiyle beraber insanlara ma'rufu emredip, münkerden alıkoymuş, onlara temiz olan şeyleri helal edip, pis olanları da haram kılmıştır. Hz. Peygamber akılların iyi olarak vasıfladığı her şeyi emretmiş, kötü olarak nitelediği her şeyi de yasaklamıştır. Tevrat'ta, İncil'de ve Zebûr'da iyilik ve hayır namına zikredilen ne varsa Hz. Peygamber onu en güzeliyle ortaya koymuştur.¹⁴⁴

Hz. Peygamber'in üstün ahlaki meziyetleri ile birlikte fiziki ve yaratılış özelliklerine de değinen İbn Teymiyye, onun siretinin kemâlâtı gibi sûretinin de en kâmil bir şekilde yaratıldığını anlatmış ve bu konuyu uzun bir bab¹⁴⁵ altında incelemiştir. Hz. Peygamber'in şemâili diye ifade edilen özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Bir kimse dolunaya ve Hz. Peygamber'in yüzüne baktığında Hz. Peygamber'in dolunaydan daha güzel olduğu,¹⁴⁶ kokusunun miskten daha hoş ve teninin ipekten daha yumuşak olduğu,¹⁴⁷ terinin alınıp kokuya karıştırıldığı ve böylelikle misk yapıldığı¹⁴⁸ rivâyet edilmiştir. Boyu ne çok uzun ne de çok kısa olup,

¹⁴³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/195-196.

¹⁴⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/196, 199.

¹⁴⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/206-227.

¹⁴⁶ Dârimî Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl, *es-Sünen*, (İstanbul: 1413/1992), "Mukaddime", 10; Tirmizî Ebu İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *es-Sünen*, (İstanbul: 1413/1992), "Edeb", 47; Hâkim Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-sahihayn fi'l-hadîs*, (Haydarâbâd: 1334), 4/186.

¹⁴⁷ Buhârî Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmi'u's-sahîh*, (İstanbul: 1413/1992), "Savm", 53, "Menakıb", 23; Müslim Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (İstanbul: 1413/1992), "Fezail", 81.

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: 1413/1992), 6/376-377; Müslim, "Fezail", 85.

uzun boylularla yan yana geldiğinde onları aştığı,¹⁴⁹ yüz ve yaratılış bakımından herhangi bir kimsenin benzeriyle vasıflanamayacağı kadar güzel ve yakışıklı idi.¹⁵⁰ Göğsünün açılarak içinin yıkanması ve eski haline döndürülmesi¹⁵¹ vb. birçok husus Hz. Peygamber'in maddi ve manevi sayılamayacak kadar çok meziyetlerle donatılmış olduğunu göstermektedir.

Düşmanları tarafından da olsa yalan söylediğinin asla görülmemesi, düşmandan kaçtığıнын vaki olmaması, kötü konuştuğunun duyulmaması ve şahsı adına intikama kalkışmaması Hz. Peygamber'in önemli vasıflarındandır. Şefkat ve merhamette şu ilâhî uyarılara muhatap olacak derecede ileri seviyede idi: *“Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme”*¹⁵², *“Ey Muhammed! İman etmiyorlar diye adeta kendini helak edeceksin”*¹⁵³, *“Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı ile dir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme”*¹⁵⁴, *“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir...”*¹⁵⁵ İslâmiyeti tebliğden vazgeçmesi karşılığında kendisine vaat edilen dünyevi menfaatlere iltifat etmemiş, düşmanlarının kalbine korku salmakla Allah kendisini mükafatlandırmıştır.¹⁵⁶

İbn Teymiyye yukarıda anlatmaya gayret ettiğimiz Hz. Peygamber'in maddi ve manevi, sûret ve sîret konusunda en üstün ve başkalarıyla mukayese edilemeyecek derecede en kâmil özelliklerle donatılmasını, nübüvvetinin doğruluğuna ve sıhhatine delil olarak görmektedir.¹⁵⁷ Bu ve benzeri delillerle Hz. Peygamber'in nübüvveti sahil olunca, Pavlus'a ve onun şahsında Hristiyan dünyasına Hz. Muhammed ve ondan gelen her şeyin hak olduğunu göstermekte, böylelikle kendilerinin İslâm aleyhine ortaya attığı iddiaların asılsız ve batıl olduğunu da kanıtlamış olmaktadır.

¹⁴⁹ Tirmizî, “Menakıb”, 8; a. mlf. *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*, nşr. Fevâz Ahmed Zemerlî, (Beyrut: 1417/1996), 41-45.

¹⁵⁰ Buhârî, “Menakıb”, 23; Müslim, “Fezail”, 92-93; Ebû Dâvûd, “Libas”, 18; Tirmizî, “Libas”, 4.

¹⁵¹ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdâdî, (Beyrut: 1407/1987), 274-275.

¹⁵² Fâtır 35/8.

¹⁵³ eş-Şuarâ 26/3.

¹⁵⁴ en-Nahl 16/127.

¹⁵⁵ et-Tevbe 9/128.

¹⁵⁶ Buhârî, “Cihad”, 122; Müslim, “Mesacid”, 3-8; Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 4/199; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 308.

¹⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 4/176, 195-196.

2.1.1. Geçmiş ve Geleceğe Dair Gayptan Haber Vermesi

İbn Teymiyye'nin Hz. Peygamber'in nübüvvetine yönelik yaptığı istidlâllerin bir kısmı da onun gayba dair verdiği haberler alanındadır. Kelâm kitaplarında genellikle haberî mûcizeler başlığı altında incelenen bu mesele, Hz. Peygamber'in geçmiş, gelecek veya şimdiki zamana dair gaybî bilgiler içeren haberlerden bahsetmesi ve aktardığı konuların bire bir gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. İbn Teymiyye bu tür gaybî haberlerin Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde çokça vaki olduğunu ve bunların önceki peygamberler döneminde dahi benzerlerine rastlanamayacak derecede fazla olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in gaybî mûcizelerine değinmeden önce onun ümmî olduğuna ve hiçbir suretle hiçbir beşerden eğitim almadığına özellikle vurgu yapar. Hz. Peygamber'in düşmanlarının onun nübüvvetini yermek ve değerini düşürmek için ellerinden geleni yapmaya fazlasıyla hırslı olduklarını dile getiren İbn Teymiyye'ye göre, şâyet böyle bir şey olsaydı kavmi bunu muhakkak bilirdi ve bu hususu kendisini kınamak için kullanırlardı.¹⁵⁹ Hz. Peygamber kitapları, eğitim ve öğretim faaliyetleri bulunmayan bir toplumda yetişmiş olup, onlardan hiç ayrılmamıştır. Bu olay sosyolojik bir realite olmakla birlikte eğer Kureyş toplumuna dışarıdan bir âlim veya filozof gelmiş olsaydı, böylesi bir durum tarihte gizli kalmazdı. *“Ya da onlar henüz kendi peygamberlerini tanımadılar da o yüzden mi onu inkâr ediyorlar?”*¹⁶⁰ ilâhî beyanında bu durum ifade edilmekte olup, Hz. Peygamber'in kendi toplumu içinde yetiştiğini ve kavminin de kendisini iyi tanıdığını istifham yoluyla haber vermektedir.

Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce söz söyleme sanatlarıyla veya edebî türlerle ilgilendiği de nakledilmemiştir. İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in ve yetiştiği toplumun bu kadar iyi bilinmesine rağmen *“Andolsun ki biz onların, “Kur'ân'ı ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancısıdır. Bu Kur'ân ise gâyet açık bir Arapça'dır”*¹⁶¹ âyetinde bildirildiği üzere bazılarının Kur'ân'ı başkasından öğreniyor iddiasını apaçık bir iftira olarak nitelemektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı kendisinden öğrendiğini iddia ettikleri kişinin Kureyş ya da

¹⁵⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/286.

¹⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/109-110.

¹⁶⁰ el-Mü'minun, 23/69.

¹⁶¹ en-Nahl, 16/103.

Hazramî oğullarına ait yabancı bir köle olduğunu söyleyen İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in yabancı dil bilmediğini diğer kişinin ise âyette ifade edildiği üzere yabancı olup, Arapça bilmediğini belirtmektedir. Fesahat ve belâğatta son derece ileri olup, edebi birikim ve tecrübeleriyle meşhur olan kişilerin bile benzerini meydana getirmekten âciz kaldığı bir eseri, yabancı olup Arapça dahi bilmeyen birinin meydana getirmesi ve bunu Hz. Peygamber'e öğretmesi son derece akıl dışı bir iddiadır. İbn Teymiyye bu yabancı kişinin olsa olsa kendi ihtiyaç duyabileceği kadar ekmek, su, yer, gök gibi kelimeleri Arapça olarak bilebileceğini ve Kur'ân'daki sûrelerden bir sûreyi bile okuyamayacağını ifade etmektedir.¹⁶² Hz. Peygamber'in gayba dair haberleri Ehl-i kitabın âlimlerinden değil de batıllığı apaçık olacak şekilde yabancı birinden öğrendi demeleri, yalanlarının ve iftiralarının ne derece büyük bir boyuta ulaştığını göstermektedir. Kur'ân-ı Hakîm bu tür iddialara karşı ileride detaylarıyla aktaracağımız *"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin..."*¹⁶³ âyetiyle mukabelede bulunur, karşılık veremeyince de muhataplarını susturur.

İbn Teymiyye *el-Cevâbü's-sahîh*'in çeşitli yerlerinde nübüvvetin aklî temellendirmesine yönelik şöyle bir istidlal ortaya koyar: Nübüvvet iddiasında bulunup da yalancı olan herkesi Allah zelil etmiştir, yardımsız bırakmıştır ve peygamberlik konusundaki yalanını açığa çıkartmıştır. Esved el-Ansî, Müseylimetü'l-kezzâb vb. gibilerini Allah zelil edip, yalancı olduklarını izhar etmiştir. Nübüvvet iddiasında bulunup da insanları âciz bırakacak mucizelerle desteklediği kimseler de gerçekten peygamberdirler. Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve diğer peygamberler böylece ilâhî yardıma mazhar olup, mucizelerle desteklenmişlerdir.¹⁶⁴ Bu hakikat şu âyetlerde açıkça bildirilmiştir: *"Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz"*¹⁶⁵, *"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: Onlara mutlaka yardım edilecektir. Şüphesiz ordularımız galip gelecektir."*¹⁶⁶

¹⁶² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/113-114.

¹⁶³ el-Bakara, 2/23.

¹⁶⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/218, 219; 4/502, 512.

¹⁶⁵ el-Mü'min, 40/51.

¹⁶⁶ es-Sâffât, 37/171-173.

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in geçmiş veya geleceğe yönelik ancak peygamber olan bir kimsenin bilebileceği türden gaybî haberler vermesini, nübüvvetinin delillerinden sayar. Geçmiş peygamberlere ve ümmetlerine ait kıssalar bu kabildendir. Hz. Zülkarneyn'den¹⁶⁷, en uzun kıssalardan biri olan Hz. Nuh'tan ve Tevrat'ta da geçtiği üzere¹⁶⁸ dokuz yüz elli yıl kavmi arasında kaldığından¹⁶⁹, Hz. İbrahim'in mücadelesinden, ateşe atılmasından¹⁷⁰ ve çocuğunu kurban etmek istemesinden¹⁷¹, Hz. Yakub ve Hz. Yusuf'un kıssasından¹⁷², Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden ve Firavun ile olan mücadelesinden¹⁷³, Ashab-ı Kehf kıssasından¹⁷⁴, Hz. Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi¹⁷⁵ vb. eski peygamberlerden ve kıssalarından Kur'an'ın haber vermesi haberî mucizelerdendir.¹⁷⁶

Hz. Nuh'un kıssasından sonra *"İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin..."*¹⁷⁷, Hz. Yusuf'un kıssasının ardından *"İşte bu (kıssa), gayb haberlerindendir. Onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz..."*¹⁷⁸, Hz. Meryem ve Hz. Zekeriyâ'nın kıssası için *"(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir..."*¹⁷⁹, Hz. Mûsâ'nın kıssası için *"(Ey Muhammed!) Mûsâ'ya o emri verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de değildin..."*¹⁸⁰ buyrulması, bu gaybî haberlerin Hz. Peygamber'e başkası tarafından değil, bizzat her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından verildiğini haber vermektedir.¹⁸¹

Rumların yenilgilerinin ardından birkaç yıl içinde galip geleceklerinin bildirilmesi¹⁸², *"O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını*

¹⁶⁷ el-Kehf 18/83.

¹⁶⁸ Tekvin, 9/28-29.

¹⁶⁹ el-Ankebut 29/14.

¹⁷⁰ el-Enbiya 21/51-72.

¹⁷¹ es-Sâffât 37/102-107.

¹⁷² Yûsuf 12/7.

¹⁷³ el- A'râf 7/133

¹⁷⁴ el-Kehf 18/9.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/251.

¹⁷⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/105-106.

¹⁷⁷ Hûd 11/49.

¹⁷⁸ Yûsuf 12/102.

¹⁷⁹ Âl-i İmran 3/44.

¹⁸⁰ el-Kasas 28/44-45.

¹⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/106-108.

¹⁸² er-Rûm 30/2-4.

dönüp kaçacaklardır”¹⁸³ âyetiyle Mekkeli müşriklerin Bedir’de yenileceklerinin önceden haber verilmesi, “*Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına...dair vaatte bulunmuştur*”¹⁸⁴ âyetinin işaret ettiği üzere Hz. Peygamber daha hayattayken Mekke, Hayber, Bahreyn, Yemen ve Arap yarımadasının diğer bölgelerinin fethedilmesi¹⁸⁵ ve Hz. Peygamber’den sonraki halifeler döneminde İslâmiyet’in genişleyip birçok bölgeye yayılmasıyla âyetin tecelli etmesi gelecek zamanla ilgili haberi mûcizelerdendir.¹⁸⁶

Aynen bu şekilde Bedir savaşında Hz. Peygamber’in hangi müşriklerin nerede öldürüleceklerini önceden haber vermesi ve aynen haber verdiği şekilde olayın vuku bulması¹⁸⁷, “*Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşımaya çağrılacaksınız*”¹⁸⁸ âyetinin işaret ettiği üzere bedevî Arapların savaşa çağrılmaları, Beni Hanife kabilesiyle İranlıların savaşacağı, İran şahının saltanatının yıkılacağı¹⁸⁹, “*Kur’ân’ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek yere döndürecektir...*”¹⁹⁰ âyetiyle Hz. Peygamber’in çıkarıldığı yurdu olan Mekke’ye tekrar geri döneceğinin önceden bildirilmesi haberi mûcizelerdendir.¹⁹¹ Yahudiler hakkında “*...Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allah, o zâlimleri hakkıyla bilendir*”¹⁹² bildirilen ölümden korkmaları ve onu asla temenni etmemeleri de yine haberi mûcizelerdendir. İbn Teymiyye Yahudilerin bu âyeti yalanlamaya çok hırslı olup, bunu yapamamalarını hâriku’l-âde olarak nitelemektedir.¹⁹³ Allah Teâlâ’nın henüz hayattayken Ebu Leheb’in ismini zikrederek Tebbet sûresini indirmesi ve aynen haber verdiği gibi küfür üzere ölmesi¹⁹⁴ bu bağlamdaki mûcizelerden bir diğeridir.

¹⁸³ el-Kamer 54/45.

¹⁸⁴ en-Nur 24/55.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azim*, 6/77; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît fi’t-tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1420), 8/64.

¹⁸⁶ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/217-218.

¹⁸⁷ Müslim, “Fiten”, 76.

¹⁸⁸ el-Feth 48/16.

¹⁸⁹ Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidaye fi usuli’d-din*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 107.

¹⁹⁰ el-Kasas 28/85.

¹⁹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/284-285.

¹⁹² el-Bakara 2/94-95.

¹⁹³ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/283.

¹⁹⁴ el-Mesed 111/1-5; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/284.

Geleceğe ait haberlerin bir kısmı Hz. Peygamber'in hadisleriyle sabittir. Yeryüzünün doğusu ve batısıyla Hz. Peygamber'e dürüldüğü ve ümmetinin hükümrânlığının kendisine dürülüp gösterilen yerlere kadar ulaşacağını bildiren rivâyet¹⁹⁵, Hz. Ali'ye isyan edip fitne çıkaranları öldüreceğini önceden bildirmesi¹⁹⁶, Hz. Ammar'a "Seni âsi bir grup öldürecek"tir"¹⁹⁷ buyurması, kendisinden sonra hilâfetin otuz yıl süreceğini¹⁹⁸ haber vermesi, müminlere fetihlerin ve dünya nimetlerinin müyesser olacağını müjdelemesi¹⁹⁹ gibi hususlar bu kabildendir.²⁰⁰

2.1.2. Hissî Mûcizeler

Nübüvvetin ispatı ve peygamberlerin tasdik edilmesinde mûcize konusu İslâm âlimleri tarafından tartışılmıştır. Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre mûcize peygamberliğin en önemli delilleri arasında sayılmaktadır. Her ne kadar akli başında olan, sağduyulu kimseler hakiki peygamberleri güzel davranışları ve güzel ahlakları ile tanıyabilirlerse de bu konuda inatçı olup, kibir gösterenler için mûcizeden başka yol yoktur. Zira onlar ancak bu şekilde doğruyu anlayabilirler. Mu'tezilî kelâmcılar ise inatçı olsun yahut olmasın mûcizenin herkes için gerekli olduğu görüşündedirler. Peygamberlerin üstün ahlaklı olmaları ancak mûcizenin zuhurundan sonra delil olarak görülebilir.²⁰¹

Ehl-i sünnet âlimlerine göre mûcize peygamberlerin elinde onları tasdik edici mahiyette olan ve insanların gerçekleştiremeyeceği hârikulâde iş veya fiil olup, fâil-i muhtar olan Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir.²⁰² Filozoflara göre ise mûcize peygamberlerin kendi fiilleridir. Allah'ın kendilerine verdiği birtakım kabiliyet ve özellikler sayesinde istediklerinde böyle bir eylemde bulunabilirler. Böylelikle filozoflar genel kabul edilen görüşün aksine, mûcizenin nübüvveti delâletini kabul

¹⁹⁵ Ebu Dâvûd, "Fiten", 1; İbn Mâce, "Fiten", 9.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fi garibi'l-hadis*, 5/114.

¹⁹⁷ Buhârî, "Salat", 63; Müslim, "Fiten", 70, 72, 73.

¹⁹⁸ Ebu Dâvûd, "Sünnet", 8.

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/128, 335; Buhârî, "Fezailü'l-Medine", 5; Müslim, "Hac", 90, "Fiten", 38, 78; İbn Mâce, "Cihad", 11, "Fiten", 9.

²⁰⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/296-298; Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 311.

²⁰¹ Câhiz, *Hucecû'n-nübüvve*, 3/265-267.

²⁰² Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-Mübîn fi me'ânî elfâzi'l-hükemâ' ve'l-mütekellemîn*, thk. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî, (Kahire: 1983), 122; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, nşr. Ahmed M. el-Mehdî, (Kahire: 1422/2002), 4/24-26; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed en-Nesefî, thk. Claude Salame', *Tebsiratü'l-edille*, (Dimaşk: 1990), 1/ 469-470.

etmemiş olmaktadırlar. Hatta İbn Rüşd gibi bazı düşünürler bir adım daha ileri giderek mûcizenin peygambere ait kesin bir delil olduğunun bilinemeyeceğini iddia etmektedirler.²⁰³

Peygamberlerin nübüvvetlerini inkâr eden veya şüphe ile karşılayanlara yönelik, onların iddialarını çürütmek amacıyla kendisine başvuru olan yöntemlerden birisi de hissî mûcizeler konusudur. Bunlara tabiatla olan ilgileri sebebiyle “kevnî mûcizeler” de denmekte olup, kelâm kitaplarında uzun bahislere konu olmuştur. İbn Teymiyye hissî mûcizelerin nübüvvetin aklî delilleri arasında yer aldığını kabul eder ve eserinde birçok başlık altında uzun bir bölümü bu konuya ayırır. Bununla birlikte İbn Teymiyye, hissî mûcizelerin nübüvveti kanıtlamanın tek aracı olarak görülmemesi gerektiğini savunur.²⁰⁴ Mûteahhirîn dönemi boyunca hissî mûcizeler konusu, kelâm âlimlerinin Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispatlamada kullandıkları en önemli argümanlardan biri olarak görülmüştür.

Peygamberlere verilen mûcizeler genellikle kendi dönemlerinde insanlar arasında revaç bulan çeşitli meslek ve sanat dallarıyla ilgili olmuştur. Örnek vermek gerekirse Hz. Mûsâ döneminde sihir, Hz. İsâ devrinde tıp, Hz. Muhammed zamanında edebiyat ve bilgi türleri ileri seviyede olduğundan Hz. Mûsâ’ya sihirbazların yaptığı sihirleri iptal eden asâ, Hz. İsâ’ya ölüleri diriltme, Hz. Muhammed’e de en büyük mûcizesi olarak bilgiyi öne çıkaran Kur’ân mûcizesi verilmiştir.²⁰⁵

Hz. Peygamber’e Kur’ân mûcizesinin dışında bazıları âyetle birçoğu ise hadislerle sabit olan hissî mûcizeler verilmiştir. Ayın ikiye bölünmesi,²⁰⁶ ağacın Hz. Peygamber’in huzuruna gelmesi,²⁰⁷ taşın Hz. Peygamber’e selam vermesi,²⁰⁸ ağaç kütüğünün inlemesi,²⁰⁹ devenin halinden yakınması,²¹⁰ kızartılmış koyun etinin zehirli

²⁰³ İbn Haldun Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfî, (Kahire: ts.), 1/402-403; İbn Rüşd Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*, nşr. M. Âbid el-Câbirî, (Beyrut: 1998), 173-183.

²⁰⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/333-526; a. mlf. *en-Nübüvvât*, (Kahire: 1346), 223-241.

²⁰⁵ Câhiz, *Hucecû'n-nübüvve*, 3/278-280.

²⁰⁶ el-Kamer, 54/1-3; Buhârî, “Menakıb”, 27, “Meâkibü'l-Ensâr”, 36; Müslim, “Sıfatü'l-Münafikîn”, 34-44.

²⁰⁷ İbn Mâce, “Fiten”, 23.

²⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/89, 95, 105; Müslim, “Fezail”, 2.

²⁰⁹ Buhârî, “Menakıb”, 25, “Buyû”, 32.

²¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, 5/34-42; İbn Hişam Muhammed b. İshak b. Yesâr b. Hıyâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ vd., (Kahire: 1375/1955), 2/ 396-408; Kastallânî Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, nşr. Salih Ahmed eş-Şamî, (Beyrut: 1412/1991), 1/204, 2/26-35, 3/74.

olduğunu haber vermesi²¹¹ gibi hadiselerin hepsi şöhet bulmuş ve ashap tarafından müşahede edilmiştir.²¹² Bunların dışında az bir sudan birçok insanın içmesi ve kanması,²¹³ az bir yemekle çok insanın doyması,²¹⁴ kendisinden yardım istendiğinde dua edip, insanların suya ve bolluğa kavuşmaları,²¹⁵ hicret esnasında Hz. Peygamber'i takip eden kişinin atının yere gömülmesi²¹⁶ ve saklandıkları Sevr mağarasında kendisini arayanların gözlerini Allah'ın görmez hale getirmesi,²¹⁷ Hz. Peygamber'in attığı bir avuç kumun düşmanların gözüne isabet etmesi²¹⁸ gibi hadiseler kendisine verilen hissî mucizelerden bazılarıdır.²¹⁹

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in hissî mucizeleri arasında ilk sırada inşikâku'l-kameri zikreder. Müşrikler Hz. Peygamber'den bir mucize istediklerinde onlara bu mucizeyi gösterdiğini ve bu hadisenin hem Kamer sûresinin ilk âyetleriyle hem de Buhârî ve Müslim hadisleriyle sabit olduğunu belirtir. Ayrıca İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in bu sûreyi Cuma ve bayram namazları gibi büyük topluluklar önünde okuduğuna, herkesin onu dinleyip itibar ettiğine ve hiçbir müminin bu hadiseyi yalanlamadıklarına dikkat çeker.²²⁰

Bedir savaşında “*Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da “Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum” diye cevap vermişti*”²²¹ âyetiyle, Hendek savaşında “*...Hani (düşman) orduları üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik...*”²²² âyetiyle, Huneyn gazvesinde “*Sonra Allah, Resulü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur*

²¹¹ Buhârî, “Tıb”, 55; Müslim, “Selam”, 45; Ebu Dâvûd, “Diyât”, 6; Dârimî, “Mukaddime”, 11; İbn Hişam, *Siret*, 2/800.

²¹² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/333-405; Tacuddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi es-Sübkî, *es-Seyfu'l-meşhur fî şerhi akîdeti Ebi Mansur*, thk. Mustafa Saim Yeprem (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 27.

²¹³ Buhârî, “Eşribe”, 31; “Rikak”, 17.

²¹⁴ Buhârî, “Eyman”, 22, “Menakıb”, 25, “Et'ime”, 48; Müslim, “Eşribe”, 142-143, “Eyman”, 45.

²¹⁵ Buhârî, “İstiska”, 13.

²¹⁶ Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/304; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/489-490; Ebu Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve*, 2/332-334.

²¹⁷ Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/ 291-299; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/ 485-486; Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, nşr. Muhammed Revvâs Kal'acî- Abdülber Abbas, (Beyrut: 1412/1991), 2/ 327-328.

²¹⁸ el-Enfâl 8/17.

²¹⁹ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/336- 358; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 310.

²²⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/333-336.

²²¹ el-Enfâl 8/9.

²²² el-Ahzâb 33/9.

indirdi... ”²²³ âyetiyle, hicret esnasında “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti... ”²²⁴ âyetiyle Hz. Peygamber’e ve ordusuna Allah’ın melekler aracılığı ile destek olduğunu ortaya koyan İbn Teymiyye, meleklerin yardımını da nübüvvetin delillerinden biri olarak kabul eder.²²⁵ Zaten ona göre gerçek peygamber ile sahte peygamber arasındaki fark, birinin nübüvvet iddiasını destekleyecek bu tarz mucizelerle desteklenmiş olması, diğerinin ise iddiasını destekleyecek mucizelerden mahrum kalmasıdır. Peygamberlik iddiasında bulunan kişi mucizelerle desteklenince aklın delâletiyle doğruluğu açığa çıkar, bu durum kendisine itaat edilmesini ve haber verdiği tüm hususların tasdik edilmesini gerektirir.²²⁶

Hz. Peygamber’in isrâ ve miraç hadisesi, o gece göklere çıkıp, cennet ve cehennemi görmesi, beş vakit namazın farz olması, semalarda meleklerle ve diğer peygamberlerle görüşmesi,²²⁷ Beytü’l-ma’mur ve sidretü’l-müntehâ vb. diğer Allah’ın kendisine gösterdiği âyetlere muttali olması İbn Teymiyye’ye göre Hz. Peygamber’e verilen mucizelerden olup, âyetlerle²²⁸ ve mütevâtir hadislerle²²⁹ sabittir. Sery (geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma) kökünden türeyen isrâ, Resul-i Ekrem’in bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yaptığı yolculuğu ifade etmektedir. Buna göre Allah, kudretinin işaretlerini göstermek için kuluna (Hz. Peygamber) Mescid-i Harâm’dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ’ya geceleyin bir seyahat yaptırmıştır. Bu durum İsrâ sûresinin 1. âyetinde şöyle haber verilmiştir: “Kulunu (Muhammedi) bir gece Mescidi Haramdan (Mekkenen), kendisine bir kısım âyetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksa’ya (Kudüs’e) götüren Allah’ın şanı yücedir. Doğrusu O, işitir ve görür.”²³⁰ Hz. Peygamber bu olayı

²²³ et-Tevbe 9/26.

²²⁴ et-Tevbe 9/40.

²²⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/409-414.

²²⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/218, 219.

²²⁷ Müslim, “İmân”, 259; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/37-38.

²²⁸ el-İsrâ 17/1; en-Necm 12-18.

²²⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/339. Miraç hadisesi başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçok sahîh kaynakta geçmektedir. Detaylı bilgi için bk. Buhârî, “Salât”, 1, “Tevhîd”, 37, “Enbiyâ”, 5, “Bed’ü’l-halk”, 7, “Menâkıb”, 24, “Menâkıbü’l-ensâr”, 42; Müslim, “İmân”, 259, 262-263, “Fezâ’il”, 164; *el-Müsneid*, 1/422; Müslim, “İmân”, 279.

²³⁰ el-İsrâ 17/1.

Mekke’de anlattığı zaman Kureyş kabilesi kendisini yalanlamış ve Mescid-i Aksâ hakkında sorular sormaları üzerine Allah ona mescidi göstermiş ve böylece sorulara cevap vermiştir.²³¹

İbn Teymiyye miraç hadisesini ispatlamak için yalnızca naklî bilgilerle yetinmez, mütefelsife şeklinde tabir ettiği felsefecilerin Hz. Peygamber’in bedeni olarak göklere çıkamayacağı iddialarına da yanıt verir. Zira onlara göre ağır bir cismin yükselmesi düşünülemez. Bu görüşün çok zayıf bir iddia olduğunu söyleyen İbn Teymiyye, Belkıs’ın tahtının Yemen’den Şam’a bir anda getirilmesini,²³² rüzgârın Hz. Süleyman’ı ve ordusunu bir aylık mesafeye götürüp getirmesini²³³ Kur’ân’ın âyetleriyle sabit olduğunu belirterek, filozofların iddialarına reddiye yapar.²³⁴

Yukarıda kaynaklarıyla beraber ifade edilen Hz. Peygamber’in hayvanlarla, bitkilerle ve taşlarla olan tasarrufu, az olan yiyecek ve suyun elinde bereketlenip çoğalması, parmaklarından suyun fışkırması, kütüğün inlemesi gibi hadiseler İbn Teymiyye’ye göre tevâtür yoluyla sabit olup, ümmetin nesilden nesile bu hadiseleri aktarmasıyla şöhret bulmuştur. Hatta Hudeybiye’de Hz. Peygamber’in parmaklarından suyun fışkırmasına ve oradaki kuyudan çıkan suyun tüm askerlere yetmesine 1.500 kişinin şahit olmasını, Hayber’de 1.500 kişilik ordunun az bir yemekle doymasını, Tebük seferinden dönüşte 30.000 kişilik İslâm ordusunun az miktardaki su ve yemeğin çoğaldığına şahit olmasını, Hendek savaşına katılan binin üzerindeki kişinin Hz. Cafer’in evinde az bir yemekle doyup, fazlalığın kaldığına şahit olmaları gibi birçok hadiseyi hissî mucizelere örnek olarak verir. İbn Teymiyye bu hadiselerin şöhretinin namazdaki yanılma secdesinin şöhretinden daha büyük olduğunu da ayrıca vurgular. Zira Hz. Peygamber’in namazda yanılması az defa vuku bulup sadece arkasında namaz kılanlar tarafından müşahede edilmiştir. Diğer mucizeler ise büyük topluluklar tarafından müşahede edilip, şöhret kazanmıştır.²³⁵

Eş‘arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi olan Gazzâlî (öl. 505/1111) de aynen İbn Teymiyye gibi hissî mucizelerin tevâtür derecesine ulaştığını savunur. Hz. Ali’nin cesaretiyle Hâtim et-Tâî’nin cömertliğini örnek olarak gösteren Gazzâlî’ye göre

²³¹ *el-Müsned*, 1/309; Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 41.

²³² en-Neml, 38-41.

²³³ Sebe, 34/12.

²³⁴ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/346-348.

²³⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/451-455.

bunlardan her biri âhâd yollarla rivâyet edilse de bu iki kişinin cesareti ve cömertliği konusunda o kadar fazla rivâyet var ki, yekünü tevâtür derecesine ulaşmıştır.²³⁶

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in hissî mucizelerinin hadis, tefsir, fıkıh, siyer ve meğâzî kitaplarında ilim ehlinin ittifakıyla sabit olduğuna, her ne kadar bu rivâyetlerin bazı senetlerinde birtakım isnat kopuklukları veya yalanlar olsa da olayın aslının ümmet içinde şöhret kazandığına ve tevâtür derecesine ulaştığına özellikle dikkat çeker.²³⁷ Bu husustaki haber ve rivâyetler o kadar çok ki; Ebû Zür'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî (öl. 264/878), İbn Ebü'd-Dünyâ el-Bağdâdî (öl. 281/894), Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (öl. 360/971), Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer el-Ensârî el-İsfahânî (öl. 369/979), Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (öl. 430/1038), Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (öl. 458/1066), Ziyâeddin el-Makdisî (öl. 643/1245) ve ümmetin diğer âlimlerinin "Delâilü'n-nübüvve" isimli kitaplar yazdığını ve bu bağlamda büyük bir tasnifat oluştuğunu ayrıca belirtir.²³⁸

2.1.3. Kur'ân'ın Meydan Okuması

İslâm âlimlerinin kahir ekseriyeti tarafından Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olarak kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm çeşitli âyetlerde tüm insanlara ve cinlere meydan okumaktadır. Aklî mucize olarak da adlandırılan Kur'ân'ın hem Resûlullah'a karşı çıkan kavmine hem de bütün nesillere meydan okuması, İbn Teymiyye'ye göre de en büyük mucizelerden olup, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamada tek başına yeterli bir delildir. İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in düşmanlarının onun davasını boşa çıkartmaya son derece hırslı olmalarına rağmen, Kur'ân'ın meydan okuması karşısında âciz kalmalarını son derece önemli görmektedir.²³⁹ İ'câzü'l-Kur'ân terimiyle ifade edilen bu husus Kur'ân-ı Hakîm'in fesahat ve beleğat yönüyle sahip

²³⁶ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikad*, 114.

²³⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/457.

²³⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/478-479; Bu tür eserler Peygamberlik müessesesini, özellikle de Hz. Muhammed'in (s.s.v.) peygamberliğini ispatlamak amacıyla yazılmış olup "A'lâmü'n-nübüvve, Hüccetü'n-nübüvve, Alâmâtü'n-nübüvve, Şevâhidü'n-nübüvve, Hasâisü'n-nebi" gibi farklı isimlerle de anılmıştır. Kâdî Abdülcebbar'ın *Tesbîtü delâ'ili'n-nübüvve*'si, Ebu Nuaym el-İsfahânî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'si, İbn Kuteybe'nin *A'lâmü'n-nübüvve*'si, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Delâ'ili'n-nübüvve*'si, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *Delâ'ili'n-nübüvve*'si bu alanda yazılan eserlere ait bazı örneklerdir. Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/115-117.

²³⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/175.

olduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi anlamına gelmektedir.²⁴⁰

Hiz. Peygamber'in "Her peygamber, beşerin kendisine iman edeceği bir şeyle gönderilmiştir. Şüphesiz bana verilen de vahiydir. Ben kıyamet gününde tabîleri en çok olan peygamber olmayı umuyorum"²⁴¹ hadisini naklederek konuya giriş yapan İbn Teymiyye, önceki peygamberlere verilen mucizeler gibi Kur'an'ın da kendisine mucize olarak verildiğini belirtir ve sonrasında konuyla ilgili âyetleri ele alır.²⁴² Kur'an-ı Kerim'i Hiz. Peygamber'in uydurduğunu iddia edenlere karşı Allah Teâlâ "Yoksa "O Kur'an'ı kendisi uydurup söyledi" mi diyorlar? Hayır, (sırf inatlarından dolayı) iman etmiyorlar. Eğer doğru söyleyenler iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!"²⁴³ âyetiyle tehdidde bulunmaktadır. İbn Teymiyye'nin de ifade ettiği üzere, herhangi bir insanın normal bir şekilde konuşmaya güç yetirebilmesi gibi, eğer Hiz. Muhammed'in Kur'an'ı uydurmaya gücü yetiyorsa bu durumun diğer insanlar için de mümkün olması gerekir. Hatta diğerlerinin evleviyetle bu işi yapabilmeleri lazımdır. Zira Hiz. Peygamber'in ümmî olup hayatı boyunca nazım, nesir gibi edebiyat türleriyle ilgilenmediği malumdur. Muhatabı olduğu kavmi ise fesahat ve beleğat konusunda son derece ileri seviyede olup, her yıl düzenlenen Ukaz panayırlarında en meşhur şairler şiirlerini yarıştıır, dereceye giren ve "muallakat" adı verilen en güzel şiirler altın suyu ile yazılarak Kâbe duvarına asılırdı.²⁴⁴ Edebiyat ve şiirde bu denli kabiliyetli olmalarına rağmen Kur'an'ın tehdidisine karşılık veremediler.²⁴⁵

Kur'an-ı Hakîm'in tüm muhataplarını benzerini meydana getirme konusunda âciz bırakmasıyla ilgili şu hususun özellikle altının çizilmesi gerekir: Hiz. Peygamber'in şahsında isrâ ve mi'rac gibi yukarıda detaylarıyla ifade edilen birçok olağanüstü olay cereyan etmesine rağmen o, bu tür mucizelerle değil sadece Kur'an ile insanlığa meydan okumuştur.²⁴⁶ Bu tespitten dahi Hiz. Peygamber'e verilen

²⁴⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403-406.

²⁴¹ Buhârî, "İ'tisâm", 1.

²⁴² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/182.

²⁴³ et-Tûr 52/33-34.

²⁴⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 803.

²⁴⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/188-190.

²⁴⁶ Geniş bilgi için bk. Muhammed Ebû Zehre, "Kur'an-ı Kerim Bütün Dillere Meydan Okuyor (Tehaddinin Araplar ve Arapça'yla Sınırlı Olmayışı Üzerine)" çev. Muhammet Yılmaz, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches* 2/2 (2011), 242.

mûcizeler içerisinde Kur'ân'ın ayrı ve özel bir yerinin olduğunu anlamak mümkündür.²⁴⁷

İlk olarak Kur'ân'ın benzeriyle tehdîde bulunan Allah Teâlâ, devamında “Yoksa “onu (Kur'ân'ı) uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin”²⁴⁸ âyetiyle meydan okuyarak Kur'ân'ın benzeri on sûre getirmelerini talep etmektedir. Sonrasında “...Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın”²⁴⁹ âyetinde bir sûreyle meydan okumuştur. Allah Teâlâ tüm bu meydan okumaların ardından “Eğer size (bu konuda) cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık Müslüman oluyor musunuz?”²⁵⁰ âyetiyle Kur'ân'ı kabul etmeyenlere, onun bir beşer sözü olduğunu iddia edenlere, ileri sürdükleri bu iddiaların batıl olduğunu, Kur'ân'ın kendi ilmi ile indirildiğini bildirmekte ve onları İslâm'a girmeye davet etmektedir.²⁵¹

İbn Teymiyye Allah Teâlâ'nın Yûnus, Hûd ve Tûr gibi sadece Mekki sûrelerde değil, hicretten sonra Medine'de de tehdîde bulunduğunu Bakara sûresinin âyetiyle açıklamaktadır. Söz konusu âyet şöyledir: “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının...”²⁵² İbn Teymiyye bu âyeti iki ayrı açıdan değerlendirmektedir:

Birincisi; Allah Teâlâ “Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız -o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının” sözüyle insanlara Kur'ân'ın benzerini meydana getiremediklerinde onun hak olduğunu

²⁴⁷ Kur'ân'ın sadece bir yönden değil, çok farklı yönlerden mûcize vasfı taşıdığına dair geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/182-183, 187.

²⁴⁸ Hûd 11/13.

²⁴⁹ Yûnus 10/37-38.

²⁵⁰ Hûd 11/14.

²⁵¹ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/184.

²⁵² el-Bakara 2/23-24.

anlamaları ve onu yalanlamaktan sakınmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Bunu da onları kendi yoluna çağırarak, en güzel bir öğütle yapmaktadır.

İkincisi; “*ki hiçbir zaman yapamayacaksınız*” ifadesiyle kıyamete kadar hiç kimsenin bunu yapmaya gücü yetmeyeceğini bildirerek, Kur’ân’ın bir beşer sözü değil, ilâhî bir kelâm olduğunu haber vermektedir.²⁵³

İbn Teymiyye Mekkî bir sûre olan İsrâ sûresinde Kur’ân nassı ve mütevâtir haberle sabit olan isrâ hadisesinden sonra Allah Teâlâ’nın “*De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler*”²⁵⁴ âyetiyle tüm mahlukata meydan okuduğunu söylemektedir. Öyle bir meydan okuma ki, bütün hepsi toplansa ve birbirlerine yardım etseler de yine bunu başaramayacaklarını haber vermektedir. İbn Teymiyye Kur’ân’ı işiten herkesin bu meydan okumayı işittiğine, hiçbir kimsenin bu tehdîde karşılık veremediğine ve bir sûresinin dahi meydana getirilemediğine özellikle dikkat çekmektedir. Hatta kâfirlerin Hz. Peygamber’in davasını yok etmek için ellerinden gelen her yolu denediklerini belirten İbn Teymiyye, kimi zaman Ehl-i kitaba gidip Hz. Peygamber’i zor duruma düşürmek amacıyla Hz. Yusuf, ashab-ı kehf ve Zülkarneyn gibi gaybî bilgiler sorduklarını, kimi zaman da özel toplantılar tertip edip Hz. Peygamber’e karşı neler yapabileceklerini planladıklarını ortaya koymuştur.²⁵⁵

İbn Teymiyye’ye göre Kur’ân’ın mucizeliği sadece fesahat ve belâgat yönüyle değildir. Kur’ân’ın lafzı, nazmı, üslubu, Allah Teâlâ’nın zatından, isimlerinden, sıfatlarından, meleklerinden bahsetmesi, geçmiş ve gelecek ile ilgili gaybî bilgilerden haber vermesi, âhirete ait bilgileri sunması, muhataplarını ilzam etmek için aklî ve yakînî delillerle istidlalde bulunması vb. daha birçok özellik onun i’câzının birer parçasıdır. “*Andolsun, biz bu Kur’ân’da insanlara her türlü misali değişik şekillerde açıkladık...*”²⁵⁶ âyeti bu hakikate işaret etmektedir.²⁵⁷

İ’câzü’l-Kur’ân konusunda farklı görüşlerin varlığından bahseden İbn Teymiyye, bu görüşlerden en zayıfının Basra Mu‘tezile ekolünün ileri gelen

²⁵³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/185.

²⁵⁴ el-İsrâ 17/88.

²⁵⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/186.

²⁵⁶ el-İsrâ 17/89.

²⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/187.

kelâmcılarından Nazzâm'ın (öl. 231/845) ortaya koyduğu sarfe teorisi olduğunu belirtir. Bu anlayışa göre Kur'ân, içerdiği edebî üstünlükler bakımından Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlayan bir mûcize değildir. Çünkü Arapların fesahat ve belâgat itibarıyla Kur'ân'ın benzerini, hatta ondan daha üstün olan bir kitabı meydana getirmesi aklen mümkündür. Ancak Allah, inkârcılardan Kur'ân'la yarışma cesaret ve bilgisini alarak bu işi gerçekleştirmelerini engellemiştir.²⁵⁸

Kur'ân'ın doğrudan mûcize olmasına hâle getiren sarfe teorisi Ehl-i sünnet âlimlerince zayıf görülmüş, başta Ebû Bekir el-Bâkılânî olmak üzere âlimlerin çoğunluğu tarafından eleştirilmiş ve bu sebeple fazla taraftar bulmamıştır. Zira Müslümanlar Kur'ân'ın i'câz özelliği taşıdığı konusunda icmâ etmişlerdir.²⁵⁹ Eğer onun benzerinin meydana getirilememesi Allah'ın engellemesine bağlı ise bu Kur'ân'da bizâtihi i'câz özelliği bulunmadığı anlamına gelir. Bununla beraber Hz. Peygamber döneminde Arap edebiyatının zirvesinde bulunan bazı edip ve şairlerin fesahat ve beleğat yönüyle Kur'ân'ın üstünlüğünü itiraf ettikleri, hatta bazı inkârcıların da cazibesine kapılarak Kur'ân'ı gizlice dinledikleri nakledilmiştir.²⁶⁰ Bize göre de bu vb. rivâyetler sarfe teorisinin yanlışlığını kanıtlar niteliktedir.

İbn Teymiyye sarfe teorisinin zayıflığını şöyle bir misalle izah eder: Bir kişinin başkalarının benzerini meydana getirebildiği bir kitap yazdığını yahut başkalarının söyleyebildiği bir şiir söylediğini farz edelim. Bu kişi muhataplarına şöyle bir meydan okumada bulunsun: “Hepiniz benim yazdığım bu kitabın veya söylediğim bu şiirin benzerini meydana getirme konusunda bana karşılık verin. Eğer karşılık veremezseniz hepiniz kâfirsiniz, kanlarınız bana helaldir ve varacağınız yer de cehennemdir.” Normalde böyle bir durumda hiçbir kimsenin ona karşılık vermemesi düşünülemez. Çünkü hepsi buna güç yetirebilecek kabiliyettedir. Eğer onlar bu kişiye karşılık vermezler, İbn Teymiyye'ye göre bu en belîğ hârikulâde işlerdendir.²⁶¹

Sarfe teorisini doğru bulmayan İbn Teymiyye aklî bir istidlalde bulunarak şöyle bir kıyas yapar: İnsanlar Kur'ân'ın meydan okumasına karşılık verebilecek

²⁵⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/188.

²⁵⁹ Kadı Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedani el-Esedabadi, *Tenzîhü'l-Kur'ân 'anî'l-meîâ'in*, (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Hadîse, ts.), 232-233.

²⁶⁰ Ahmed Cemâl el-Ömerî, *Mefhûmü'l-i'câzi'l-Kur'ânî hatte'l-karnî's-sâdisi'l-hicrî*, (Kahire: 1984), 254-258; Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/140-141.

²⁶¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/189.

güçtedirler yahut bundan âcizdirler. Birinci seçeneğe göre, karşılık vermeye güçleri olup da Allah bunu engellediyse ve onlardan o gücü aldıysa bu en belîğ hârikulâde bir iştir. Çünkü bu aynen bir kişinin normalde yiyip içebilen ve konuşabilen kimselere yönelik “benim mûcizem şudur ki, artık hiçbiriniz yiyemez, içemez ve konuşamazsınız” demesi gibidir. Yemek içmek gibi mutata olan işlerden engellemek, daha büyük bir mûcizedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere insanların gücü yettiği halde bunu yapamamaları zaten daha büyük bir delil olup, taaccüp edilmesi gereken bir durumdur. İkinci seçeneğe göre ise insanların Kur’ân’ın tehadîsine karşılık vermeye güçleri yoktur, bu zaten hârikulâde bir mûcizedir. Burada tartışmaya mahal de yoktur.²⁶²

İbn Teymiyye yaptığı bu aklî delillendirmeye her iki durumda da Kur’ân’ın i’câzını inkâr etmeye mahal olmadığını göstermiştir. Ayrıca şu hususun da altını çizmekte fayda vardır: Genelde İbn Teymiyye katı bir selef düşünürü olarak tanınır ve âyet hadisin dışındaki delilleri çok kullanmadığı şeklinde bir algı vardır. Ancak yukarıdaki misalde görüleceği üzere, İbn Teymiyye aynen kelâmcıların yaptığı gibi yeri geldiğinde aklî ve mantıkî delilleri kullanmaktan hiç çekinmez, kıyas ilmini muhaliflerine karşı gayet başarılı bir şekilde sunar ve onları ikna yoluna gider. Eserleri dikkatlice ve derinlemesine incelendiğinde, kelâmcıların kullandığı bu yöntemi kendisinin de kurallarına uygun bir şekilde kullandığı müşahade edilecektir.

Kanaatimizce burada yer alan ve Kur’ân’ın meydan okumasına yönelik yapılan birkaç eleştiriye cevap vermek yerinde olacaktır.

Birinci eleştiri: Belki de Arapların Hz. Peygamber’le tutuştukları savaşlar ve geçim meşgaleleri gibi işler Kur’ân’ın benzerini meydana getirmekten kendilerini alıkoymuştur.

Cevap: Öncelikle Hz. Peygamber’in Kur’ân ile meydan okuması savaşlardan önce olmuştur. Konunun girişinde de ifade edildiği üzere ilk olarak Yûnus, Hûd, Tûr ve İsrâ gibi Mekkî sûrelerde tehadî âyetleri geçmektedir. Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasındaki ilk savaş bilindiği üzere Bedir savaşı olup, hicretin ikinci yılında vuku bulmuştur. Dolayısıyla bu iddia geçersiz bir iddiadır. Bunun yanında Araplar nazarında hak diye inandıkları dinlerini savunmak, mukaddes bildikleri değerlerini

²⁶² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/189-190.

korumak, geçim meşgalesinden çok daha önemlidir. Kur'ân'ın tehadîsine karşılık verebilecek güçleri olaydı, bunu muhakkak suretle yaparlardı.

İkinci eleştiri: Belki de o zamanın edip ve şairleri Kur'ân'ın meydan okumasına nazîre getirmişlerdir, ancak Müslümanlar buna ilgi göstermemişler ve sadece Kur'ân'ı meşhur etmişlerdir.

Cevap: O dönemdeki inkârcıların sayıca Müslümanlardan daha çok olduğu bilinen bir husustur. Şâyet Kur'ân'ın meydan okumasına karşılık verebilecek bir şey yapmış olsalardı, bu aynen Müslümanların İslâm'a ve Hz. Peygamber'e olan muhabbetlerinin onları Kur'ân'ı nakletmeye ve onu meşhur kılmaya sevk ettiği gibi onların inkârları ve Hz. Peygamber'e olan düşmanlıkları da kendilerini bu nazîreyi nakletmeye ve onu meşhur kılmaya sevk ederdi. Ayrıca Kur'ân'a nazîre olabilecek bir şeyin bize nakledilmediği, tarihi bir gerçeklik olarak önümüzde durmaktadır.²⁶³

2.1.4. Bilgi Mûcizeleri

Bilgi mûcizeleri insanların akıl yürütme gücüne hitap eden ve onları rasyonel gerçeklerle baş başa bırakan bir istidlal yöntemidir. Düşünmek ve aklı kullanmak yoluyla algılanabilen bu mûcizeler, hissî mûcizelerde olduğu gibi belirli bir zaman ve mekânla sınırlı değildir. Hz. Peygamber'in her türlü kusurdan arınmış, maddi ve manevi bütün meziyetlerde donatılmış olması, güvenilir, doğru sözlü ve büyük bir ahlak üzere olması, yalan söylediğinin asla vaki olmaması, iyi ve güzel olan şeyleri emredip kötü ve çirkin olanlardan sakındırması, erdemli ve ahlaklı bir toplum için vazgeçilmez ilkeler ortaya koyması, ilâhî vahyi bizzat hayatında tatbik ederek insanlara her alanda örnek olması vb. tüm hususlar Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlayan bilgi mûcizelerindendir.²⁶⁴ Diğer mûcizeler olmasa dahi bu tür mûcizeler, düşünme ve tefekkür etme yoluyla bir peygamberin nübüvvet iddiasında doğru sözlü mü yoksa yalancı mı olduğu konusunda insanlara büyük bir fayda sağlar.

Peygamberlerin getirdiği ilkelere uyanların olumlu davranışlar sergilediği, buna karşılık bu bilgilerden yoksun kalan yahut bunlara uymayanların davranışlarında olumsuzluk görülmesi ve ahlaki olmayan davranışların yüksek oranda çıkması,

²⁶³ Geniş bilgi için bk. Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli 'd-dîn*, 103-104; Mâtürîdî, *Kitâbü 't-Tevhîd*, 292-293.

²⁶⁴ Câhiz, *Hucecû 'n-nübüvve*, 3/280-281; Nesefî, *Tebîratü 'l-edille*, 1/492-535; Râgıb el-İsfahânî, *el-İ'tikâdât*, nşr. Şemrân el-İclî, (Beyrut: 1988), 128-129; Bekir Topaloğlu vd., *İslâm'da İnanç Esasları*, (İstanbul: 1998), 176-180;

nübüvvetin gerçekliğini rasyonel açıdan kanıtlar niteliktedir.²⁶⁵ Hastaları sağlığına kavuşturan kimsenin gerçek doktor olduğundan şüphe edilemeyeceği gibi fert ve toplulukları ahlaki ve erdemli kılan kimselerin de Allah'ın elçisi olduğundan şüphe edilemez.²⁶⁶

Mâtürîdî, Gazzâlî, İbn Rüşd ve Fahreddin er-Râzî gibi âlimlerce benimsenen bilgi mucizeleri İbn Teymiyye tarafından da benimsenmiş ve eserinin birçok yerinde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğunu ispatlamak için bu yönteme başvurulmuştur. İbn Teymiyye'ye göre bir insanın doğru olduğunun ispat edilmesi onun yalancı olmasını mümteni' kılar, yalancılığının ispat edilmesi de onun doğruluğunu mümteni' kılar. Zira insanların çoğu yalancı olduğu bilinen bir kimseyi gördüklerinde ve kelâmını işittiklerinde onun yalanını fark ederler. Bu bazen zaruri ve istidlali bilgiyle bazen de kuvvetli zan ile gerçekleşir. Gerçek peygamberin durumu da aynen bunun gibidir. İnsanlar onu görüp kelâmını işittiklerinde nübüvvet iddiasında doğru olduğunu bazen zaruri ve nazari ilimle bazen de kuvvetli zan ile anlarlar.²⁶⁷

Ümmetin birçok âliminin bu yöntemi benimsediğini söyleyen İbn Teymiyye, Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserinden şu nakilde bulunur: “İnsaflı olan bir kimse Hz. Peygamber'in sureti ve siretinin güzelliğini, ilminin yeteneğini, aklının ve zekasının üstünlüğünü, hilmini ve sukunet sahibi olmasını, bütün güzel hasletlerin kendisinde toplanıp kemalat sahibi olmasını, sözünün doğru olup halinin buna şahit olmasını düşündüğünde nübüvvetinin sıhhati ve davetinin doğruluğu konusunda asla şüpheyeye düşmez.”²⁶⁸ Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olan meşhur sahâbî Abdullah b. Selam'ın “Resûlullah Medine'ye gelince ona bakmak için yanına gittim. Yüzüne bakınca anladım ki; onun yüzü yalancı birinin yüzü değildir” bu sözünü nakleden İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in her halinin nübüvvetini doğrular nitelikte olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹

²⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Miftâhu dâri's-sa'âde*, 2/118

²⁶⁶ Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Dîn ve 'd-devle*, nşr. Âdil Nüveyhiz, (Beyrut: 1982), 57-58; İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*, 181-183; Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, (Beyrut: 1407/1987), 8/123-124; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Şerhu'l-'Akîdeti'l-İşfahâniyye*, nşr. Saîd b. Nasr b. Muhammed, (Riyad: 1422/2001), 159-162, 180-181.

²⁶⁷ Geniş bilgi için bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 308; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/588.

²⁶⁸ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 1/247; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/588.

²⁶⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/589.

Hiz. Peygamber'in nübüvvet iddiasında doğru olduğuna yönelik birçok delil ileri süren İbn Teymiyye, onun Bizans imparatoru Heraklîus'a Dihye b. Halife vasıtasıyla İslâm'a davet mektubu göndermesini ve sonrasında yaşananları bilgi mûcizeleri bağlamında önemli bir tarihi olay olarak zikreder. Mektup şu şekildedir: "Bismillâh irrahmân irrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed'den Bizans İmparatoru Heraklîus'a. Hidâyete uyanlara selâm olsun. Seni İslâm'a çağırıyorum. İslâm'ı kabul et ki kurtuluşa eresin ve Allah da ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkın günahını sen çekersin. *'Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan söze geliniz: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayın. Eğer yüz çevirirlerse, şahit olun, biz Müslümanız deyiniz.* (Âl-i İmran 3/64)"²⁷⁰

Mektubu alan Heraklîus, peygamberlik iddiasında bulunan bu kişinin yakınlarından birisinin orada olup olmadığını sorar. O sırada Şam'a ticaret için gitmiş olan Ebû Süfyân ve arkadaşları imparatorun huzuruna çağrılır ve Heraklîus Hiz. Peygamber hakkında on civarında soru sorar. Sorduğu sorular ve aldığı cevaplar karşısında Heraklîus, bu kimsenin peygamber olduğunu itiraf ettiğini, kendisiyle buluşmayı çok istediğini, yanında olsaydı kendisine hizmet etmeyi istediğini vb. övgü dolu sözleri Hiz. Peygamber hakkında söylemiştir.²⁷¹

İbn Teymiyye'ye göre Bizans İmparatoru Heraklîus Hiz. Peygamber'in gerçek peygamber olduğunu; doğruluğu, hiç yalan konuşmaması, iyi şeyleri emredip kötü olanlardan sakındırması, ahde vefası vb. vasıfları düşünmesi ve aklını kullanması yoluyla anlamıştır. Meşhur olan bu kıssa bize göre de bilgi mûcizelerinin bir peygamberin nübüvvetini kanıtlamada son derece açık ve anlaşılır delillerden olduğunu göstermektedir.

2.2. Hiz. Muhammed'in Sadece Araplara Gönderildiği İddiası

Pavlus söz konusu olan risâlesinde İslâmiyet'i ve Hiz. Peygamber'i hedef alan birtakım iddialar ortaya atmıştır. Bunların en büyüklerinden birisi Hiz. Muhammed'in kendilerine değil, sadece cahiliye ehli olan Araplara gönderildiği iddiasıdır. Pavlus bu

²⁷⁰ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 6; Müslim, "Cihâd"; *Müsned*, 1/262, 263.

²⁷¹ Bizans İmparatoru Heraklîus ile Ebû Süfyân arasındaki diyalog uzun olup ayrıntılı bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 4/592-595; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâ'iku's-siyâsiyye*, (Beyrut: 1403/1983), 107-110.

iddiasını destekleyecek Kur'ân'dan bazı âyetlerin de olduğunu ileri sürmüştür. Bu iddiayı tafsilatlı bir şekilde ele alan İbn Teymiyye, ilk olarak Pavlus'un kendi sözlerini naklederek konuya giriş yapar. Pavlus iddiasını şöyle temellendirir:

“Araplardan Muhammed isimli birisinin Allah'ın resulü olduğu ve kendisine Allah'tan bir kitap indirildiği iddiasıyla çıktığını duyunca, o kitabı yanımıza alıp içindekileri görünceye kadar bu iddiaya hemen meyiletmedik. Kitabı alınca gördük ki; kitap kendi dilimizde olmayıp, Arapça lisanıyla yazılmış. Arapça olduğuna dair *“Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik”*²⁷², *“Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirmiştir”*²⁷³ âyetler de o kitapta var. Sadece cahiliye ehli olan Araplara gönderildiğine dair *“Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik”*²⁷⁴, *“Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler”*²⁷⁵, *“...Fakat Rabbinden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz”*²⁷⁶ âyetlerini de görünce anladık ki, Muhammed isimli bu şahıs bize değil, kendilerine daha önce hiçbir uyarıcı gelmeyen Araplara gelmiştir. Dolayısıyla ona uymamız gerekmez. Zira bize ondan önce peygamberler gelmiş olup, kendi dillerimizle bize hitap etmişler ve bizi uyarmışlardır.”²⁷⁷

İbn Teymiyye Pavlus'un iddiasını bire bir kendi cümleleriyle alıntılararak ve hiçbir değişiklik yapmadan aktardığını belirtir. İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in Hıristiyanlar da dahil olmak üzere tüm insanlara ve cinlere gönderildiğini ve Hz. Peygamber'in hiçbir zaman onlara gönderilmediğine dair bir beyanda bulunmadığını, Kur'ân'da da buna delâlet eden hiçbir âyetin olmadığını ifade etmiştir. Kendi batıl iddialarına delil olarak sundukları âyetleri yanlış yorumladıklarını, Hz. Peygamber'in kendileri dahil herkese gönderildiğine dair sarih nasları ise terk ettiklerini belirtmiştir. İbn Teymiyye'ye göre Hıristiyanların bu hususta sicilleri kabarık olup Tevrat, İncil, Zebûr ve önceki peygamberlerin sözlerini tahrif etme konusunda bir hayli gayret sarf

²⁷² Yûsuf 12/2.

²⁷³ eş-Şu'arâ 26/193-195.

²⁷⁴ el-Bakara 2/151.

²⁷⁵ Âl-i İmran 3/164.

²⁷⁶ el-Kasas 28/46.

²⁷⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/39-40.

etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in mânası muhkem olan âyetlerine değil de mânasını anlamadıkları müteşâbih âyetlere sarılmışlardır.²⁷⁸

İbn Teymiyye açısından öncelikle gerçek peygamber ile sahte peygamber arasında bir ayırım yapmak gerekir. Zira nübüvvet iddiasında bulunan bir kimsenin bu iddiası aklî ve naklî delillerle Allah tarafından desteklenirse, bu kişinin gerçekten peygamber olduğu anlaşılır ve gerçek bir peygamberin Allah'tan alarak söylediği hususlarda yalan ve yanlış olmaz. Hz. Peygamber'in nübüvveti daha önce izah edilen aklî ve naklî birçok delille ispatlanınca nübüvvetinin sahih olduğu, bütün insanlara ve cinlere gönderildiğini ifade eden âyetlerin ve Hz. Peygamber'in kendi sözlerinin kabul edilmesi zorunlu hale gelir. Aksi takdirde Ehl-i Kitap'tan birçoklarının yaptığı gibi âyet ve hadislerden kendi çıkarlarına uygun olanları alıp, beğenmediklerini terk etmek olur ki; bu zaten başlı başına bir tutarsızlıktır.²⁷⁹

İbn Teymiyye kendi metodolojisini inşa ederken aklı hiçbir zaman ihmal etmemiş ve onu sürekli canlı tutmaya çalışmıştır. Ona göre Hristiyanların Hz. Peygamber'in sadece Araplara gönderildiği şeklindeki iddiaları metodik açıdan iki farklı seçeneğe dayanmaktadır. Bu seçenekler; Hz. Peygamber Hristiyanlara gönderildiğini bizzat kendisi iddia etmemiş ancak ümmeti bu iddiayı ortaya atmıştır ya da onlara gönderildiğini iddia etmiş fakat bu iddiasında yalancıdır. İbn Teymiyye'ye göre Hristiyanlar daha çok birinci seçeneği tercih etmiş ve Hz. Peygamber'in kendilerine değil de hususi olarak Araplara gönderildiğini kabul etmişlerdir.²⁸⁰

İbn Teymiyye bu konuda önemli bir meseleye vurgu yapmaktadır. O da şudur: Pavlus ve onun gibi düşünener, Hz. Peygamber'in risâletinin sadece Arapları kapsadığını zahiri olarak ikrar etmiş gibi gözükseler de aslında durum böyle değildir. Zira onlar bu konuda açık bir tasdik ya da yalanlama yoluna girmezler, kendi görüşlerine uygun olan hususları tasdik ederler, uymayanları ise yalanlarlar. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse de önceki peygamberlerin sözlerinde kendi görüşlerini destekleyecek hiçbir delil yoktur. Kendi dinlerini ve teslîs, ittihâd ve hulûl gibi akıl ile

²⁷⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/41.

²⁷⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/43.

²⁸⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/45.

bağdaşmayan birçok inanç sistemlerini iptal eden bir kitapta (Kur’ân’da) nasıl onların iddialarını destekleyecek bir delil olabilir ki?²⁸¹

İbn Teymiyye hiçbir suretle Hristiyanların Hz. Peygamber’in sözlerini delil olarak kullanmalarını kabul etmez. Zira peygamber olduğu kat’i delillerle sabit olan bir kimsenin, vahiy yoluyla getirdiği bir kelimesini bile tasdik etmemek tamamını kabul etmemekle eş değerdir.²⁸² Kur’ân-ı Kerîm konusunda da hüküm aynıdır. Bir âyetini inkâr ile tamamını inkâr arasında bir fark yoktur. Hristiyanlar Hz. Peygamber’in tüm insanlara gönderildiğini haber veren âyet ve hadisleri görmezden gelip, işlerine gelen diğer delilleri murâd-ı ilâhîye uygun olmayan şekilde yorumlamışlar ve tahrif etmişlerdir. Ancak Müslümanların durumu böyle değildir. Çünkü Müslümanlar Hz. Mûsâ, Hz. İsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve diğer peygamberlerin hepsinin nübüvvetini kabul etmektedirler. Allah’ın indirdiği bütün kitaplara ve gönderdiği bütün nebîlere iman etmek dinlerinin aslıdır. Bir peygamberi veya bir kitabı dahi inkâr etmek İslâm inancında küfürdür.²⁸³

Hristiyanların kendi iddialarını desteklemek için kullandıkları ve çeşitli âyetlerde Hz. Peygamber için geçen “kendi içinizden”²⁸⁴ ifadesi, onların lehine bir delil değildir. İbn Teymiyye’ye göre bu ifadede kasıt, insanların meleklerden dini öğrenmeye güçleri yetmeyeceği için Allah Teâlâ’nın insan olan birisini peygamber olarak görevlendirmesidir. “Bir de dediler ki: “Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilse ya!” Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı...”²⁸⁵ âyeti bu durumu açıkça ifade etmektedir.²⁸⁶

Kur’ân’ın Arapça olarak indirildiğini haber veren “Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik”²⁸⁷, “Uyarıcılardan olasin diye onu güvenilir Ruh (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirmiştir”²⁸⁸ şeklindeki âyetleri Hristiyanlar kendi amaçları doğrultusunda yorumlayarak, Arapça olarak indirilen bir kitap ile sorumlu olmayacaklarını ileri sürmüşlerdir. Zira onlara gelen önceki

²⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/45.

²⁸² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/52.

²⁸³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/45-47.

²⁸⁴ İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/151; Âl-i İmran 3/164; et-Tevbe 9/128.

²⁸⁵ el- En’âm 6/8-9.

²⁸⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/240.

²⁸⁷ Yûsuf 12/2.

²⁸⁸ eş-Şu’arâ 26/193-195.

peygamberler kendi lisanlarıyla onlara hitap etmiştir ve kendileri açısından olması gereken de budur.²⁸⁹

İbn Teymiyye bu iddiaya birçok farklı açıdan cevap vermektedir. İlk olarak Tevrat'ın ve İncil'in İbrânîce olarak indirildiğine, Hz. Mûsâ ile Hz. Îsâ'nın İbrânîce'den başka bir lisan ile konuşmadığına dikkat çekmektedir. Diğer peygamberler de aynı şekilde gönderildikleri kavmin lisanıyla konuşmuşlardır ve aynı lisan ile kitap getirmişlerdir. Bunun bir vakıa olduğunu belirten İbn Teymiyye'ye göre teklifin şartı, kulların kendilerine indirilen vahyi anlamalarıdır. Vahyi anlamak da iki seçenekten biriyle gerçekleşir. İnsanlar kendilerine indirilen kitabın lisanını ya bilirler ya da tercüme vasıtasıyla mânasını anlarlar. Dolayısıyla İbn Teymiyye'nin üzerinde durduğu şey, vahyin anlaşılması meselesidir yoksa vahyin ancak kendi lisanınızda inmesi değildir. Ayrıca şurası da bir gerçektir ki; insanların çoğu Tevrat, İncil ve Kur'ân'ın lisanını bilmesine rağmen, onu açıklayan ve tefsir edenler olmadan tam olarak anlayamıyorlar. İbn Teymiyye'ye göre insanlara farz olan, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını anlayabilecek ilmi öğrenmeleridir. Emir ve yasakları idrak etmeden, tek başına kitabın dilini bilmek sorumluluk açısından yeterli değildir.²⁹⁰

Kur'ân'ın Arapça lisanıyla indirilmesini itiraz ve eleştiri konusu yapan Hristiyanlar İbn Teymiyye açısından ayrı bir çıkmaza düşmüşlerdir. Şöyle ki; Hz. Peygamber zamanından beri Arap olan birçok Hristiyan'ın varlığı bilinmektedir. Bunlar Arap dilini ve Kur'ân'ı anlıyorlardı. Pavlus söz konusu risâlesinin Hristiyan âlimlerince elden ele dolaştığını ve kendi çevrelerince meşhur olduğunu iddia etmişti. İbn Teymiyye'ye göre Pavlus'un risâlesini dolaştıran bu kimseler sadece Arapça bilmekle kalmayıp, Kur'ân'ı okumuş, anlamış ve ondaki âyetlerle delillendirmede bulunmuşlardı. Hal böyle iken Hristiyanların 'anlamadığımız bir kitap ile üzerimize hüccet nasıl tamam olabilir?' şeklindeki yakınmaları söz konusu olamaz.²⁹¹ Kanaatimize göre Pavlus'un dilini bilmediğimiz bir kitap ile sorumlu olamayız iddiası, kendi dinleri açısından da birçok problem doğuracaktır. Çünkü bu iddiaya göre İncil İbrânîce olarak indirildiği için, İbrânîce bilmeyenler bu kitaba uymakla mükellef değildirler. Zaten yeryüzündeki Hristiyanların tamamının bu dili bilmediği malum

²⁸⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/40, 304.

²⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/282-283.

²⁹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/290.

olan bir konudur. O halde nasıl ki İncil'in İbrânîce olması Hz. İsa'yı sadece bu dili bilen ve konuşanların peygamberi yapmıyorsa, Kur'an-ı Kerim'in de Arapça olması Hz. Peygamber'i yalnızca Arapça bilen ve konuşanların peygamberi yapmaz. Akl-ı selim ile düşünüldüğünde böyle bir görüşün savunulacak bir tarafının olmadığı ve rasyonel hiçbir gerçekle bağdaşmadığı görülecektir.

İbn Teymiyye Hristiyanların Kur'an âyetlerini nasıl ifsat etmeye çalıştıklarını şu şekilde ortaya koyar: "...Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin...tutum ve davranışlarıdır"²⁹², "...Ben, Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum."²⁹³ Bu ve benzeri diğer âyetlerdeki "kitap" lafzı, Arapçada cins isim olup Tevrat ve İncil'i içine aldığı gibi Kur'an'ı da içine almaktadır. İbn Teymiyye Hristiyanların buradaki kitap ile kastedilenin yalnızca İncil olduğunu söylemelerini büyük bir ifsat olarak nitelemektedir.²⁹⁴

İbn Teymiyye'ye göre Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer inanç mensupları peygamber olan bir kimsenin Allah'tan alarak tebliğ ettiği konularda sadık ve masum olması, bilerek veya hata yolu ile yalan konuşmaması gerektiği hususunda ittifak halindedirler. Çünkü bu olmadan risâletin amacı tamam olmaz. "*Mûsâ dedi ki: ...Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır...*"²⁹⁵, "*Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik...*"²⁹⁶ âyetleri bu hakikate işaret etmektedir.²⁹⁷

Ehl-i Kitaptan akıllı olan birçok kimse Hz. Peygamber'in Allah'ın birliğine davet etmesi, putlara ibadetten menetmesi, Tevrat'ı, İncil'i ve önceki peygamberleri tasdik etmesi gibi sebeplerden ötürü kendisine saygı göstermiştir. Ne var ki, Hz. Muhammed bizim dışımızdakilere gönderilmiştir veya adil bir hükümdardır yahut adaletli bir siyasetçidir diyerek, nübüvvetinin tüm herkese şamil olduğunu kabul etmemişlerdir. Ehl-i Kitabın cahilleri ise Allah'ın kendisine isyan edenlere karşı

²⁹² el-Bakara 2/177.

²⁹³ eş-Şûrâ 42/15.

²⁹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/49.

²⁹⁵ el- A'râf 7/104-105.

²⁹⁶ el-Hâkka 69/44-47.

²⁹⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/53.

intikam aldığı Babil kralı Buhtunnasr ve Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han gibi Hz. Peygamber'in de Allah tarafından gönderilen gazap elçisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun en büyük yalan ve en büyük küfür olduğunu belirten İbn Teymiyye'ye göre ise bu zâlim meliklerin hiçbirisi kendisine Allah tarafından bir kitap indirildiğini ve onu tasdik etmeleri gerektiğini iddia etmemiştir. Bilakis bunlar aynen Allah'ın azap taşıyan bulutları gönderdiği gibi gazap için gönderilen kişilerdir.²⁹⁸

Hıristiyanlar “Yoksa “Onu Muhammed uydurdu” mu diyorlar? Hayır o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, doğru yolu bulsunlar diye Rabbin tarafından indirilmiş gerçektir”²⁹⁹, “...Kur’ân, ataları uyarılmamış, bu yüzden de gaflet içinde olan bir kavmi uyarman için mutlak güç sahibi, çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir”³⁰⁰ gibi âyetleri kendi iddialarına mesnet kabul etmişler ve Hz. Peygamber'in sadece cahiliye ehli olan Araplara gönderildiğini ileri sürmüşlerdir. İbn Teymiyye ise onların Arap diline ve edebiyatına vakıf olmadıkları için bariz bir hataya düştüklerini ve bu âyetlerin kendi görüşlerine delil olabilecek hiçbir yönünün olmadığını delilleriyle ortaya koymuştur. Ona göre öncelikle bu âyetlerde Hz. Peygamber'in içinden çıkmış olduğu kavme gönderildiği ifade edilmiş olup, onların dışındakilere gönderilmediği zikredilmemiştir. Dolayısıyla böyle bir istidlal yaparak onun sadece Araplara gönderildiğini iddia etmek batıl bir iddiadır. Zira Arap kelâmında bunun örnekleri çoktur. “*Hem binesiniz diye hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı...*”³⁰¹ âyetinde görüleceği üzere bu hayvanların binmek ve süs olmalarının dışında başka menfaatlerinin olduğu malumdur. Aksi halde âyetin zahirine bakarak bu hayvanların sadece binmek ve süs olarak yaratıldığını ve bunların dışında hiçbir menfaatinin olmadığını iddia etmek âyeti yanlış yorumlamak ve Arap dilini bilmemek anlamına gelir. Yine “*O dereceleri yükselten Arş'ın sahibi Allah, o buluşma gününün (kıyametin) dehşetini haber vermek için kullarından dilediği kimseye emrinden ruh (melek) indiriyor*”³⁰² âyeti meleklerin kıyametin dehşetinden uyarmak için peygamberlere vahiy indirdiğini haber

²⁹⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/55-56.

²⁹⁹ es-Secde 32/3.

³⁰⁰ Yâsîn 36/1-6.

³⁰¹ en-Nahl 16/8.

³⁰² Çâfir 40/15.

vermektedir. Bu durum meleklerin müminleri müjdelemelerine, dini konularda emir ve nehiy indirmelerine engel değildir.³⁰³

Ezcümle İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in sadece Araplara gönderildiği iddiası karşısında şunu ifade etmektedir: Önceki peygamberlerin sözleriyle, Kur'ân-ı Hakîm'in beyanıla, Hz. Peygamber'in ve kendisinden sonraki râşid halifelerin sünnetiyle tevâtüren sabit olmuştur ki; Resûlullah ümmîlere gönderildiğini ifade ettiği gibi Yahudi ve Hıristiyan olan Ehl-i kitaba da gönderildiğini bizzat zikretmiştir. Bilakis Âdemoğlunun tamamına, Araba ve Aceme, Rumlar, Farslar, Türkler, Hintler vb. diğer tüm milletlere, cin ve insan topluluğunun tamamına gönderildiği haber vermiştir. Bu durum Hz. Muhammed'i tanıyan herkesin zaruri olarak bildiği bir meseledir. Yeryüzünün Hz. Peygamber'e dürüldüğü ve ümmetinin sahip olacağı hükümlerliliğin doğu ve batı noktalarına ulaşacağıının kendisine vaat edilmesi,³⁰⁴ onun risâletinin umumî ve evrensel olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.³⁰⁵

2.2.1. Kur'ân ve Sünnetten Umumî Risâlete Dair Deliller

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in hadisleri İbn Teymiyye'nin birçok farklı meseleyi delillendirmek için kullandığı birinci derecede kaynaklardır. Hz. Peygamber'in tüm insanlara hatta insan ve cin topluluklarının tamamına gönderildiğini bildiren âyet ve hadisler o kadar sarihdir ki gerek nübüvveti gerekse de Kur'ân'ın mesajının evrensel olduğu konusunda en ufak bir şüpheyne mahal kalmamaktadır.

Hz. Peygamber'in sadece Araplara gönderildiği iddiasına karşı İbn Teymiyye ilk olarak *"Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler"*³⁰⁶ âyetiyle istidlalde bulunur ve bu iddiayı reddeder.³⁰⁷ Nitekim İbn Teymiyye dışında İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944)³⁰⁸ başta olmak üzere Sa'lebî en-Nîsâbûrî (öl. 427/1035),³⁰⁹ Mâverdî (öl.

³⁰³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/231-233.

³⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/123; 5/278; Müslim, "Fiten", 19; İbn Mâce, "Fiten", 9.

³⁰⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/68-69.

³⁰⁶ Sebe 34/28.

³⁰⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/169.

³⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/447.

³⁰⁹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, (Cidde: Daru't-Tefsir, 1436/2015), 22/106.

450/1058),³¹⁰ Vahidî (öl. 468/1076),³¹¹ Zemahşerî (öl. 538/1144),³¹² Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210),³¹³ Kurtubî (öl. 671/1273)³¹⁴ vb. diğer pek çok müfessire göre de bu âyet, Hz. Peygamber'in risâletinin Arabî ve Acem'i, insan ve cin topluluğunun tamamını kapsadığına ve umumî olduğuna delildir.

İbn Teymiyye aynı şekilde “(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim...”³¹⁵ âyetinin de Hz. Peygamber'in umumî risâletine delil olduğunu belirtmektedir.³¹⁶ Zira âyetle ifade edilen “Ey insanlar!” hitabı ile “cemîân/hepinize” kelimesi, Hz. Peygamber'in evrensel nübüvvetini şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır.

Gerek İsrâ sûresinin 88. âyeti gerekse de “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız”³¹⁷ âyetinde olduğu gibi “Ey insanlar!” hitabıyla başlayan yirmiyeye yakın âyet,³¹⁸ Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ve getirdiği Kur'an mesajının Arap toplumuyla sınırlı olduğu iddiasını imkânsız hale getirmektedir. Zira bize göre bu âyetler açık bir şekilde Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın muhatabının tüm insanlar olduğunu haber vermektedir.

Hz. Peygamber'in “Bana verilen altı özellik ile bütün peygamberlere karşı üstün oldum. Bana cevâmiu'l-kelim verildi, (düşmanlarımın kalbine giren) korku ile yardım olundum, ganimetler bana helal kılındı, yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, tüm insanlara gönderildim ve peygamberler benimle beraber sona erdi”³¹⁹, “Önceki

³¹⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsiru'l-Maverdî (en-Nüket ve'l-'uyûn)*, thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksud b. Abdurrahim, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/450.

³¹¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vahidî en-Nisâbü'rî, *et-Tefsîrü'l-basît*, (Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430), 18/366.

³¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/583.

³¹³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 25/206.

³¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2. Baskı, (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1384/1964), 14/300.

³¹⁵ el- A'raf 7/158.

³¹⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/169.

³¹⁷ el-Bakara 2/21.

³¹⁸ İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/168; en-Nisâ 4/1; en-Nisâ 4/170; en-Nisâ 4/174; el-A'raf 7/158; Yûnus 10/23; Yûnus 10/57; Yûnus 10/104; Yûnus 10/108; el-Hac 22/1; el-Hac 22/5, el-Hac 22/49; el-Hac 22/73; Lokman 31/33; el-Fâtır 35/3; el-Fâtır 35/5; el-Fâtır 35/15; el-Hucurat 49/13.

³¹⁹ Müslim, “Mesâcid”, 5; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, (İstanbul: 1401/1981), “Siyer”, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/412; “Benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Ben, düşmanımın içine bir aylık mesafeden korku salma yardımına mazhar oldum. Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, onun için ümmetimden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kılıversin. Ganimetler bana helâl kılındı.

peygamberler belirli bir kavme gönderiliyordu. Ben ise insanların tamamına gönderildim”³²⁰ hadisleri de İbn Teymiyye’ye göre açık ve net bir şekilde umumî risâletine delil teşkil etmektedir.³²¹

Bunların yanı sıra Hz. Peygamber, nübüvvetini inkâr edenlere yahut onu sınırlayanlara karşı kendisi olmadan peygamberler halkasının eksik kalacağını güzel bir teşbih yoluyla şu şekilde ifade eder: “Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: “Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.” Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: “İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum.”³²²

İbn Teymiyye Hristiyanların Kur’ân’a bir bütün olarak bakmadıkları ve ona hâkim olmadıkları için “(Önce) en yakın akrabamı uyar”³²³ gibi âyetlerle Kur’ân’da çelişki olduğunu ileri sürebildiklerinden bahsetmektedir. Çünkü onlara göre bu âyetin zahiri umumî risâlete zıttır, belirli bir zümreyi kapsamaktadır. Halbuki âyet, Hz. Peygamber’in tebliğ vazifesine ilk olarak yakınlarından başlamasını, daha sonradan diğer insanlara bu vazifeyi ulaştırmasını ifade etmektedir. Yani âyet, normalde olması gereken olağan bir süreci bildirmektedir. Aksi takdirde yakın dururken uzaktan tebliğe başlamak, akla ve insan tabiatına ters bir durumdur. Bu âyet inince Hz. Peygamber Kureyş kabilesine mensup inanan inanmayan, yakın ve uzak akrabalarını Safâ tepesinde yahut yüksek bir yerde toplayarak, şiddetli bir azaptan önce onlara uyarıcı olarak gönderildiğini bildirmiş ve her şahsı ancak kendi imanının ve sâlih amelînin kurtaracağını haber vermiştir.³²⁴

İbn Teymiyye Hz. İsmâ’il’in da peygamberlik görevine başlarken ilk önce hususi sonradan umumî davet yaptığını Hristiyanlara hatırlatarak, Hz. Peygamber hakkında

Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirken ben bütün insanlığa gönderildim. Ve bana şefa’at (etme hakkı) verildi” hadisi (Buhârî, “Salât”, 56; Müslim, “Mesâcid”, 3) benzer bir mânâyı ifade etmektedir.

³²⁰ Buhârî, “Teyemmüm”, 1; “Salât”, 56; Müslim, “Mesâcid”, 3; Darimî, “Salât”, 111.

³²¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/169.

³²² Buhârî, “Menâkıb”, 18; Müslim, “Fedâil”, 23.

³²³ eş-Şu’arâ 26/214.

³²⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 26; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/201; Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4/177-178.

yaptıkları eleştirinin aynısının kendi peygamberleri için de geçerli olduğunu bizzat İncil'den delillerle ortaya koymaktadır.³²⁵

Hız. İsa nübüvvet vazifesini ilk olarak belirli bir zümreyle sınırlamış ve şöyle demiştir: “Ben ancak İsrailoğullarına gönderildim”, “Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim.”³²⁶ Sonrasında davetini genelleştirmek istemiş ve öğrencilerini tebliğ ile vazifelendirirken onlara şunu söylemiştir: “Babamın beni gönderdiği gibi ben de sizi gönderiyorum. Sizi kabul eden beni kabul etmiş olur. Beni kabul eden de beni göndereni kabul etmiş olur”³²⁷, “Baba beni gönderdiği gibi, ben de sizi gönderiyorum”³²⁸, “Benim size davrandığım gibi siz de Allah'ın kullarına davranın. Beldeleri dolaşın ve gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin...”³²⁹

Hristiyanlara kendi kutsal kitaplarından deliller sunan İbn Teymiyye, onlara Hız. İsa için uygun gördükleri ve hiçbir itirazda bulunmadıkları bir meseleyi, Hız. Muhammed için neden uygun görmediklerini ve ona niçin itiraz ettiklerini sormaktadır.³³⁰ Böylece İbn Teymiyye Hristiyanların benzer olaylar karşısında farklı tavır sergilediklerini, kendi kitapları ve peygamberleri için sorun teşkil etmeyen bir durumun Kur'an-ı Kerim ve Hız. Peygamber söz konusu olunca nasıl probleme dönüştüğünü teşhir etmektedir.

İbn Teymiyye'ye göre “...İşte bu Kur'an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu...”³³¹ âyeti de yukarıda zikredilen âyetler gibi Hız. Peygamber'in risâlet görevinin belirli bir kavimle sınırlı olmadığını, Kur'an'ın ulaştığı herkes için risâletinin geçerli olduğunu haber vermektedir.³³²

Yukarıdaki âyetlere ilave olarak “İşte bu (Kur'an) da bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke'yi) ve

³²⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/199.

³²⁶ Matta, 15/24.

³²⁷ Matta, 10/40; Benzer bir ifade Yuhanna İncilin'de şöyle geçmektedir: “Size doğrusunu söyleyeyim, benim gönderdiğim herhangi bir kimseyi kabul eden beni kabul etmiş olur. Beni kabul eden de beni göndereni kabul etmiş olur.” Yuhanna, 13/20.

³²⁸ Yuhanna, 20/21.

³²⁹ Matta, 28/16-20; Luka, 9/3; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/200.

³³⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/199-200.

³³¹ el- En'am 6/19.

³³² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/200-201.

bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır... ”³³³ âyetindeki “ve men havleha” ifadesi, doğuda ve batıda köylü ve şehirli herkesi içine alarak³³⁴ Hz. Peygamber’in risâletinin cihanşümul olduğuna delâlet etmektedir. Dolayısıyla İbn Teymiyye gibi bize göre de risâletin Araplarla sınırlı olduğu iddiasına Kur’ân referans gösterilerek birtakım dayanaklar aramak beyhude bir çabadan öteye gidememektedir.

2.2.2. Rahip Bahîrâ Kıssası

Ticaret Mekke halkının önemli bir gelir kaynağı olup yaz mevsiminde Suriye’ye, kış mevsiminde ise Yemen’e olmak üzere yılda iki kez ticarî amaçlı seyahatler düzenliyordular. Onların bu seyahatleri Kur’ân’da şöyle anlatılmaktadır: *“Kureyş’i ısındırıp alıştırdığı; onları kışın (Yemen’e) ve yazın (Şam’a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için...bu evin (Kâbe’nin) Rabbine kulluk etsin.”³³⁵*

Hz. Peygamber’in babasının ve dedesinin vefatının ardından kendisinin bakımını üstlenen amcası Ebû Tâlib de atalarının geleneğini devam ettirmiş ve ticari amaçlı seyahatler düzenlemiştir. İbn Teymiyye Hz. Peygamber’in ümmî olduğunu Mekke’de Tevrat, İncil ve Zebûr’u bilen hiçbir kimsenin olmadığını ve kendisinin peygamberlikten önce Mekke’den sadece iki kez ticari amaçla çıktığını özellikle vurgulamaktadır. Bunlardan biri amcasıyla beraber çocuk yaşlarda, diğeri de yirmili yaşlarda gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber’in küçük yaşlarda amcası Ebû Tâlib ile beraber Şam tarafına yaptıkları seyahat İbn Teymiyye’ye göre son derece önemlidir. Zira bu seyahat esnasında gerçekleşen, bazı siyer ve İslâm tarihi kitaplarında Rahip Bahîrâ kıssası ismiyle meşhur olan hadise, Hz. Peygamber’in nübüvvetinin delillerinden biridir.³³⁶

³³³ el-En’am 6/92.

³³⁴ Ebüssuûd Efendi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü’l-‘aklî’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, (Beyrut: Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 3/163.

³³⁵ Kureyş 106/1-4.

³³⁶ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/295.

Farklı kaynaklarda zikredilen hadise ana hatlarıyla şu şekilde cereyan etmiştir: Hz. Peygamber dokuz,³³⁷ on,³³⁸ on iki³³⁹ veya on üç³⁴⁰ yaşlarındayken amcası Ebû Tâlib ile beraber Kureyş'in ileri gelenlerinin de olduğu bir ticaret kafilesiyle birlikte Suriye-Şam taraflarına doğru sefere çıkmıştı. Kureyş kafilesi her zamanki gibi Busrâ'da, Bahîrâ diye bilinen münzevi Rahibin manastırı yanında konaklamıştı. Bahîrâ önceki seyahatlerde Kureyşliler ile hiç ilgilenmez ve konuşmazdı. Ancak bu sefer Kureyş'in konakladığını gören Bahîrâ yanlarına giderek daha önceki kabilelere göstermediği ilgi ve alakayı onlara gösterdi. Hz. Peygamber'i görünce elinden tuttu ve: "Bu, âlemlerin efendisidir. Bu âlemlerin rabbinin elçisidir. Allah onu âlemlere rahmet olarak gönderecektir" diye seslendi. Kureyşliler: "Bunu, nerden biliyorsun?" diye sorunca Rahip Bahîrâ: "Sizler tepeyi dönünce bütün taşlar ve ağaçlar secdeye kapandı. Ağaçlar ve taşlar sadece peygamberlere secde eder. Ayrıca onu, iki kürek kemiği arasında bulunan nübüvvet mühründen tanıyorum" diye cevap vererek Hz. Peygamber'i daha önceden kendi kitaplarındaki bilgiler ile tanıdığını onlara bildirmişti. Sonrasında Bahîrâ yemek hazırladı ve onları davet etti. Onlar, Hz. Peygamber küçük olduğu için onu kafilenin yanına bırakınca, Rahip onun da yemeğe katılmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisini gölgeleyen bir bulut eşliğinde onların yanına geldi. Ağacın gölgesinde yemek yiyenlerin yanlarına oturunca, ağacın gölgesi Hz. Peygamber'e doğru döndü. Tüm bunlara şahit olan Rahip Bahîrâ, Kureyş kervanına "Rum topraklarına Hz. Peygamber'i götürmemelerini aksi takdirde onu orada öldürebileceklerini" söyledi. Tam bu esnada Rum diyarından gelen yedi kişi, Hz. Peygamber'i teslim almak için Bahîrâ'nın yanına geldiler. Hz. Peygamber'i vermemek için mücadele eden Bahîrâ onlara: "Allah'ın dilediği bir şey hususunda insanlardan birinin onu engellemeye gücü yeter mi?" diye sordu. Onlar: "Hayır" cevabını verdikten sonra Bahîrâ'ya biat ettiler ve oradan ayrıldılar. Rahip

³³⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/519.

³³⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 1/168.

³³⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/122; İbn Teymiyye'nin Hz. Peygamber'in Rahip Bahîrâ ile olan görüşmesinde kendisinin on iki yaşında olduğunu tercih ettiğini söyleyebiliriz. Zira gerek İbn Sa'd gerekse de İbnü'l-Cevzî'den (*el-Muntazam*, 2/292; *el-Vefâ*, 82; *Sıfatü's-safve*, 1/28) yaptığı nakillerde Hz. Peygamber'in on iki yaşında olduğu ön plana çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 1/296-299.

³⁴⁰ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Hüzelî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, (Mısır: 1384/1964), 2/281.

ticaret için gelenlere: “Bu çocuğun velisi kim?” diye sordu. Oradakiler, Ebû Tâlib’i gösterince Rahip, ona ısrarlı bir şekilde Hz. Peygamber’i Mekke’ye götürmesini söyledi. Bahîrâ onlara ayrıca yol azığı olarak ekmek ve zeytinyağı hazırladı, Ebu Tâlib de Bahîrâ’nın tavsiyesine uyarak Hz. Peygamber’i Mekke’ye gönderdi.³⁴¹

İbn Sa’d ve İbn İshak rivâyetlerinde hadise küçük değişikliklerle şöyle anlatılır: Kureyşli ticaret kervanı Bahîrâ’ya misafir olunca Rahip, Ebû Tâlib’e çocuğun kendisinin neyi olduğunu sorar. Ebû Talib oğlu olduğunu söylemesi üzerine Rahip, bunu kabul etmez ve gerekçe olarak da çocuğun babasının hayatta olamayacağını ifade eder. Ebû Tâlib bunun sebebini sorunca Bahîrâ, yüzünün peygamber yüzü; gözlerinin ise, peygamber gözleri olduğunu söyler. Ebû Tâlib nebînin ne demek olduğunu Bahîrâ’ya sorunca o da: “Nebî, semadan kendisine vahiy gelen ve o vahyi yerdeki insanlara anlatan kişidir” şeklinde cevap verir. Görüşmenin sonunda Rahip, Hz. Peygamber’i Yahudilerden korumasını ister, Ebû Tâlib ve arkadaşları Suriye’de işlerini hemen bitirip Hz. Peygamber ile birlikte Mekke’ye dönerler.³⁴²

İbn Teymiyye açısından Rahip Bahîrâ hadisesi, Pavlus’un ortaya attığı Hz. Peygamber’in sadece Araplara gönderildiği iddiasını çökertmektedir. Çünkü bu hadisede Bahîrâ isimli Rahip, Hz. Peygamber’i kendi kitaplarında haber verilen bulutun onu gölgelendirmesi, ağaçların ve taşların kendisine doğru secdeye kapanması, iki kürek kemiği arasında bulunan nübüvvet mührü vb. vasıflardan tanımış, onun peygamber olacağını ve âlemlere rahmet olarak gönderileceğini Ebû Tâlib’e söylemiştir. Hz. Peygamber’in geleceği kendi kitaplarında müjdelenmeseydi, Rahip Bahîrâ onu nereden tanıyacaktı? *“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler”*³⁴³ âyeti bu gerçeği haykırmakta ancak Ehl-i kitap’tan bazı kimselerin bilerek bu hakikati gizlemeye çalıştıklarını da haber vermektedir.³⁴⁴

³⁴¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/296-297; Mübârekpûrî, Ebu’l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm, *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1991), 10/93.

³⁴² İbn İshâk Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî el-Medenî, *Sîretütü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 53-55; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 180-183; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/122-123; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü’n-nübüvve*, 1/170; Geniş bilgi için bk. İhsan Arslan, “Vahiy Bağlamında Rahip Bahîrâ Olayının Değerlendirilmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2018): 313-341.

³⁴³ el-Bakara 2/146.

³⁴⁴ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/295. Bu ayetle ilgili Ehl-i kitabın tanıdığı şeyin ne ya da kim olduğu konusunda farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Taberî’ye göre Yahudi ve

2.2.3. Necâşî'nin İman Etmesi

İbn Teymiyye Habeşistan kralı Necâşî³⁴⁵ Ashame'nin İslâmiyet'i kabul edip Müslüman olmasını Hz. Peygamber'in cihanşümül risâletinin delillerinden biri olarak görür. Necâşî'nin İslâm ile şereflenmesi Hz. Peygamber'in kendisine yazdığı mektup neticesinde olmuştu.³⁴⁶ Şöyle ki; Mekkeli müşrikler ile Hz. Peygamber arasında 6/628 yılında imzalanan Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Resûlullah çevre ülke başkanlarına mektuplar göndererek onları İslâm'a davet etmişti. Zira bu antlaşma gereği Müslümanlar ile Kureyşli müşrikler arasında on yıl süreyle barış imzalanmış olup, Müslümanlar lehine bir rahatlama ve serbestlik meydana gelmişti. Öyle ki, hadis kitaplarında ve İslâm tarihi kaynaklarında Sulhu'l-Hudeybiyye, Gazvetü'l-Hudeybiyye şeklinde kaydedilen Hudeybiye Antlaşması Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlar için “feth-i mübîn” ve “nasr-ı azîz” olarak vasıflandırılmıştır.³⁴⁷ Hudeybiye antlaşması İslâm tarihinde bir dönüm noktası niteliğinde olup, o zamana kadar Müslümanları tanımayan Kureyşli müşrikler bu antlaşma ile Hz. Peygamber'i ve Müslümanları kendilerine denk bir taraf olarak kabul etmişlerdi.³⁴⁸

Kureyşliler'in fiili düşmanlığı antlaşma gereği sona erince Müslümanlar ile diğer Arap kabileleri arasında rahatça görüşmeler oldu ve kabileler İslâmiyet hakkında daha çok bilgi edinme fırsatı buldular. Antlaşmaya ilk başta bazı sahâbeler tepki

Hıristiyanların tanıdıkları şey, Mescid-i Haram'ın kible olmasıdır. Râzî'ye göre ise bu yorum zayıf olup, ayette kastedilen Hz. Muhammed'in nübüvvetidir. Ayrıca En'âm sûresinin 20. âyeti de benzer şekilde olup, Zemahşerî dahil birçok müfessire göre Ehl-i kitabın tanıdığı kimse Hz. Muhammed'dir. Geniş bilgi için bk. Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1/232-234; 2/387.

³⁴⁵ Necâşî Habeş kralları için kullanılan bir unvan olup, asıl ismi Ashame b. Ebcer'dir. Hicretin 9. yılında (9/630) Habeşistan'da vefat eden Necâşî'nin ölümünü Hz. Peygamber aynı gün haber vermiş ve gıyabında cenaze namazını ashabıyla birlikte kılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî, *er-Ravdü'l-ünüf fi şerhi's-sireti'n-nebeviyye li'bni Hişam*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.) 2: 117; Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *Delailü'n-nübüvve ve marifetü ahvali sahibi's-şeria*, thk. Abdulmuti Kalaci, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002), 4: 412.

³⁴⁶ Hz. Peygamber Hudeybiye Antlaşmasının ardından hicretin 7. yılının başında (Mayıs 628) Necâşî Ashame'ye Amr b. Ümeyye ed-Damrî ile onu İslâm'a davet eden bir mektup yazmış ve Necâşî de Hz. Peygamber'in davetine icabet edip, müslüman olmuştur. Geniş bilgi için bk. Levent Öztürk, “Necâşî Ashame”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/476-477.

³⁴⁷ el-Feth 48/1, 3.

³⁴⁸ Muhammed Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/297-298.

verseler de sonrasında İslâmiyet, bu antlaşmayla Arap yarımadasına hızla yayılmış, Müslümanların güç ve nüfuzları giderek daha da çok artmıştı.³⁴⁹

İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre Necâşî, kavmi ile beraber Hristiyan olup, Hz. Peygamber'in İslâm davetine evvel emirde icabet edenlerden biridir. Şöyle ki; Mekke'li müşrikler Allah ve Resulüne iman etmelerinden ötürü Müslümanlara zulüm ve eziyetleri arttırınca Hz. Peygamber onlara Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etmiş ve "Orada ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar vardır, gidin ve Allah içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış yolu gösterinceye kadar o doğruluk ülkesinde kalın" buyurmuştur.³⁵⁰ Müslümanlar da 615 yılında içlerinde sahâbeden Osmân b. Affân, Abdurrahmân b. Avf, Zübeyr b. el-Avvâm, Abdullah b. Mes'ûd, Ca'fer b. Ebû Tâlib olmak üzere dördü kadın toplamda on beş kişi Habeşistan'a hicret ettiler.³⁵¹

Necâşî Mekke'den gelen bu muhacirlere iyi davranmış ancak Kureyşliler Abdullah b. Ebû Rebîa ile Amr b. el-Âs b. Vâil'i Habeşistan'a göndererek Necâşî'den Müslümanların iade edilmelerini istediler. Yanlarında birçok hediye ile gelen Kureyş heyeti umduklarına nail olamadılar ve Necâşî'nin adaletiyle karşılaştılar. Çünkü Necâşî, Ca'fer b. Ebû Tâlib başkanlığındaki muhacirlerin temsilcilerini dinlemeden kendisine sığınan ve güvenen bu insanları kesinlikle Kureyşlilere teslim etmeyeceğini yüzlerine karşı söylemişti.³⁵²

Kureyş heyeti Necâşî'ye hediyelerini takdim ettikten sonra sözü aldılar ve Müslümanları Habeşistan kralının nazarında aşağılamak maksadıyla şu cümleleri sarf ettiler: "Ey Melik! Memleketine gelen bu insanlar hem sefih hem de hizmetçidirler. Atalarının dinlerini bırakıp, senin dinine girmediler ve ne bizim ne de senin bilmediğin uydurulmuş bir dine girdiler. Biz ise kavmimizin en şerefli ve soylularıyla onları iade etmen için sana geldik." O sırada muhacirlerin içinde olan ve sonradan Hz. Peygamber'e eş olma bahtıyarlığına erecek olan Ümmü Seleme (r.a.),³⁵³ Necâşî'nin Müslümanları dinlemek istemesinin Kureyş heyetine çok ağır geldiğini ve buna çok

³⁴⁹ Mehmet Azimli, "Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması", *Hikmet Yurdu* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 46.

³⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/321-322.

³⁵¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/117.

³⁵² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/118.

³⁵³ Ümmü Seleme (r.a.), Hicrî 4. yılın Şevval'inde (Mart 626) Hz. Peygamber ile evlenmiştir. *el-Müsned*, 4/27-28; 6/307; Müslim, "Cenâ'iz", 3, 4.

kızdıklarını ifade etmiştir. Necâşî'nin yanındaki ileri gelenler de Kureyşlilerden hediyeler aldılar, Müslümanları dinlemeye gerek olmadığına ve iade edilmeleri gerektiğine kralı ikna etmeye çalışmışlardır.³⁵⁴

Hiz. Peygamber'in ifadesiyle âdil bir hükümdar olan Necâşî adaleti gereği yanındakilerin teklifini kabul etmeyip Müslümanlara söz hakkı tanımıştır. Bunun üzerine Ca'fer b. Ebû Tâlib Müslümanlar adına sözü alıp, şu hakikatleri belirtmiştir: "Ey Melik! Bizler putlara tapan, leşleri yiyen, her türlü çirkin işleri yapan cahiliye ehli bir kavimdik. Yakınların haklarına riâyet etmez, komşulara kötü muamelede bulunurduk. Güçlü olan zayıf olanı bitirirdi. Bizler bu hal üzere iken Allah bizlere soyunu, doğruluğunu, dürüstlüğünü, güvenilirliğini ve iffetini bildiğimiz bizden bir elçi gönderdi. Bu elçi bizleri tek olan Allah'a ibadet etmeye, babalarımızın yaptığı gibi putlara ve taşlara tapmamaya davet etti. Bizlere doğru sözlü olmayı, emanete riâyet etmeyi, yakınların haklarını gözetmeyi, komşulara iyi davranmayı, haramları ve kan dökmeyi bırakmayı emretti. Bütün çirkin işleri, yalan söylemeyi, yetim malı yemeyi ve iffetli kadınlara iftira atmayı bizlere yasakladı. Hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah'a ibadet etmeyi, namazı, zekâtı, orucu vb. İslâm'ın diğer vazifelerini bizlere emretti. Biz de onun bu söylediklerini tasdik ettik ve ona iman ettik. Helal dediklerini helal, haram dediklerini haram kabul ettik. Ancak kavmimiz bize düşmanlık etti ve tekrar putlara tapmamız için bize eziyet etti. Biz de onların zulümlerinden dolayı senin beldene sığındık ve senin yanında zulme uğramamayı umuyoruz."³⁵⁵

Ca'fer b. Ebû Tâlib İslâm'ı bu şekilde özlü cümlelerle ifade edince Necâşî ona yanında Allah'tan gelen vahiy olup olmadığını sordu. O da evet deyip, Meryem sûresinin başından ilk kırk âyeti okudu. Okunan âyetlerden etkilenen Necâşî o kadar ağlamıştı ki sakalları ıslanmıştı, aynı şekilde yanındaki piskoposlar da ellerindeki Mushafları gözyaşlarıyla ıslatmışlardı. Kur'ân'ın hakikatleri karşısında adeta eriyen Necâşî, Hiz. Peygamber'in de kendisinden önceki peygamberler gibi aynı kaynaktan beslendiğini şu cümleyle haykırıyordu: "Muhakkak ki, bunun (Hiz. Peygamber'i kastediyor) ve Mûsâ'nın getirdiği şey, tek bir kandilden çıkmaktadır." Sonrasında Abdullah b. Ebû Rebîa ile Amr b. el-Âs b. Vâil'e "Gidin! Yemin olsun ki, ebedîyyen onları size teslim etmeyeceğim" demiştir. Ancak Kureyşli heyet son bir ümit olur

³⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/119.

³⁵⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/120.

düşüncesiyle Necâşî'ye Müslümanların Meryemoğlu Îsâ hakkında ileri geri konuştuklarını ve bunu kendilerine sormalarını istediler. Bunun üzerine Müslümanların Hz. Îsâ hakkındaki düşüncelerini Ca'fer b. Ebû Tâlib şöyle dile getirmiştir: “Meryemoğlu Îsâ Mesîh, ancak Allah'ın kulu ve elçisi, iffetli ve bakire Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.”³⁵⁶ Eline yerden bir değnek alan Necâşî “Meryemoğlu Îsâ zaten bundan fazlasını söylememiştir” diyerek, Kureyşlilerin bütün hediyelerini onlara geri verdi ve Müslümanların emin bir şekilde ülkesinde kalabileceklerini onlara garanti etmiştir.³⁵⁷

Necâşî'nin vefat ettiği gün Hz. Peygamber bunu ashabına bildirmiş, ashabıyla beraber Mûsâllaya gidip, dört tekbirle cenaze namazını kıldırıştır.³⁵⁸ Sonrasında bu hadise, gıyabi cenaze namazının delillerinden sayılmış ve daha çok fıkıh kitaplarında uzun bahislere konu olmuştur.³⁵⁹

Habeşistan kralı Necâşî Ashame'nin Hz. Peygamber'in davetini kabul etmesi ve ona iman etmesi, Pavlus ve onun gibi düşünenlerin ortaya attığı Hz. Muhammed'in sadece cahiliye ehli olan Araplara gönderildiği iddiasını çürüten tarihi bir olaydır. Çünkü durum onların iddia ettikleri gibi olsaydı, Hz. Peygamber Habeşistan kralı ve diğer devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları göndermez ve kendisine iman etmeye onları çağırmazdı. Dolayısıyla kanaatimize göre bu ve daha önce zikredilen diğer delillerle birlikte Hz. Peygamber'in tüm insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderildiği hakikati güneş gibi ortada olup, inkâr edilmesi mümkün değildir.

³⁵⁶ Hz. Îsâ hakkındaki bu ifade Nisâ sûresi 171. âyetinde aynı şekilde geçmektedir.

³⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/121-122.

³⁵⁸ Buhârî, “Cenâiz”, 4, 55, 61, 65; “Menakibu'l-Ensar”, 38; Muvatta, “Cenâiz”, 771; Hz. Peygamber'in “Kardeşiniz için Allah'tan af dileyin” (Buhârî, “Menâkibu'l-Ensar”, 38; Müslim, “Cenâiz”, 63; Nesâî, “Cenâiz”, 72) şeklinde rivâyetler olup, benzer rivâyetler için bk. Müslim, “Cenâiz”, 67; Nesâî, “Cenâiz”, 72; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (Mekke: Mektebetü Dari'l-Bâz, 1414/1994), 4/50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/433; Ebu Şeybe, *Musannef*, 3/362; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhari*, thk Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhıbbüddin el-Hatib, (Beyrut: Daru'l-Marife, t.s.), 3/188; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhi münteka'l-ahbâr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, (Kahire: t.s.), 4/87, 438; Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kâri şerhi Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Ali Beydün, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 8/172; Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhayy b. Muhammed el-Leknevî, *et-Ta'liku'l-mümecced ala Muvatta'i İmam Malik*, thk. Takıyyüddin en-Nedvî, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991), 2/108.

³⁵⁹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, (Riyad: 1415/1995), 5/191; Ebû Zekerıyyâ İmâdüddin Yahyâ b. Ebî Bekr el-Âmirî, *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizat ve's-şemâ'il*, (Kahire: 1330-31), 2/67-68.

2.2.4. Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitaba Yaptığı Davetler

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba yaptığı davetleri son derece önemli bulur ve yapılan her bir davetin, risâletinin evrensel oluşuna delil teşkil ettiğini söyler.³⁶⁰ Gerek Kur'ân-ı Kerîm gerekse de Hz. Peygamber'in hadisleri incelendiğinde Ehl-i kitap terimiyle Yahudi ve Hristiyanların muhatap alındığı ve onların İslâm'a ve Hz. Peygamber'e iman etmeye çağrıldıkları rahatlıkla görülecektir. Kur'ân-ı Kerîm bir taraftan İslâm dışı din mensupları arasında Ehl-i kitabın diğerlerinden farklı olduğu üzerinde dururken diğer taraftan temel inanç esasları, Müslümanlarla olan ilişkilerindeki eksiklik ve yanlışlıkları da vurgulamaktadır.³⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm Ehl-i kitabı Âl-i İmrân sûresinin 64. âyetiyle Allah'a kulluğa ve hiçbir şeyi O'na ortak koşturmaya çağırarak ve şöyle buyurmaktadır: *“De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin...”* Bu âyet inince, önceleri Hristiyan iken sonradan Müslüman olan Adiy b. Hâtım, “Ya Resulallah, biz din büyüklerimize tapmazdık” demiştir. Hz. Peygamber kendisine “Onlar size bir şeyi helâl veya haram kılar, siz de onların dediklerine uymaz mıydınız? İşte bu, onlara tapmak demektir” buyurmuştur.³⁶² İbn Teymiyye'nin ifade ettiği üzere bu âyet, Hz. Peygamber'in Dihye b. Halîfe vasıtasıyla Bizans İmparatoru Heraklîus'a yazdığı İslâm'a davet mektubunda da aynen yer almıştır.³⁶³

Yüce Allah Ehl-i kitabın doğru yolu bulup, yanlıştan vazgeçmeleri için onlara çözüm önerileri sunmaktadır. *“(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'ân'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik”*³⁶⁴ âyetiyle Kur'ân'ın Ehl-i kitabın ellerinde olan Tevrat ve İncil'e şahit ve gözetleyici olduğunu, dolayısıyla ona inanmaları ve hükümlerini tasdik etmeleri gerektiğini kendilerine anlatmaktadır. Peygamberlerin arasının kesildiği bir dönemde *“Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada, “Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi ne de bir uyarıcı”*

³⁶⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/70, 130.

³⁶¹ M. Fâris Berekât, *el-Câmi' li-mevâzî'i âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Dımaşk: 1379/1959), 450-468.

³⁶² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/371; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-messânî*, thk. Ali Abdülbari Atiyye, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 2/187-188.

³⁶³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/139-140.

³⁶⁴ el-Mâide 5/48.

*demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi...*³⁶⁵ âyeti Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba doğru yolu gösteren, müjdecî ve uyarıcı olarak gönderildiğini kendilerine hatırlatmaktadır. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in "*Şüphesiz bu Kur'ân İsrâiloğulları'na ayrılığa düştükleri şeyin çoğunu anlatmaktadır*"³⁶⁶ âyetiyle, İslâm'ın amacının Ehl-i kitabın yanıltığı, gizlediği, ihtilâfa düştüğü veya inkâr ettiği konularda doğruları ortaya koymak ve bunlara inanmaya davet etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Yahudilerin Hz. İbrahim'in Yahudi, Hristiyanların da Hristiyan olduğunu ileri sürmeleri üzerine Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hristiyan olmadığını bilakis hanîf ve Müslüman olduğunu bildirmesi,³⁶⁷ yanlış inançlarının düzeltilmesi adına son derece önem arz etmektedir.³⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm Ehl-i kitabın Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri,³⁶⁹ Hakk'ı bâtıla karıştırdıkları,³⁷⁰ emanete riâyet etmedikleri,³⁷¹ kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif ettikleri,³⁷² peygamberlerini öldürdükleri,³⁷³ Müslümanları küfre döndürmek istedikleri,³⁷⁴ Tevrat ve İncil'deki hükümleri hakkıyla uygulamadıkları³⁷⁵ gibi hususlara atıfta bulunarak yaptıkları yanlışları belirtmektedir.³⁷⁶

Kur'ân Ehl-i kitabı Allah'a kulluğa, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya davet ederken Müslümanları da "*İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin...*"³⁷⁷ âyetiyle itidalli bir şekilde onlarla mücadele etmeye davet etmektedir. Aynı şekilde bu âyet Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında karşılıklı hoşgörü ve menfaate dayalı bir ilişkiyi teşvik etmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'de hazırladığı ve Medine vesikası olarak tarihe geçen ilk anayasa, barış esası

³⁶⁵ el-Mâide 5/19.

³⁶⁶ en-Neml 27/76.

³⁶⁷ Âl-i İmrân 3/65-67.

³⁶⁸ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/92-93; Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/516-519.

³⁶⁹ Âl-i İmrân 3/70, 98, 112; en-Nisâ 4/155; el-Haşr 59/2.

³⁷⁰ Âl-i İmrân 3/71.

³⁷¹ Âl-i İmrân 3/75.

³⁷² Âl-i İmrân 3/78.

³⁷³ Âl-i İmrân 3/112; en-Nisâ 4/155.

³⁷⁴ el-Bakara 2/109; Âl-i İmrân 3/69, 72, 99, 100.

³⁷⁵ el-Mâide 5/68.

³⁷⁶ Geniş bilgi için bk. Kaya, "Ehl-i Kitap", 10/516-519.

³⁷⁷ el-Ankebût 29/46.

üzerine kurulmuş olup Müslümanlarla birlikte orada bulunan Yahudilerin dinleri, canları ve mallarını da garanti altına alınmıştır.³⁷⁸

İbn Teymiyye Kur'ân-ı Kerîm'in putlara tapanlar ve müşrikler dahil olmak üzere Ehl-i kitabı birçok yerde imana davet ettiğini, bu davete icabet etmeyerek iman etmeyenleri ve tevhide aykırı davrananları ise küfür ile nitelediğini şu âyetler ile ortaya döker:

*“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesîh’tir” diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesîh şöyle demişti: “Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin. ...Andolsun, “Allah, için üçüncüsüdür” diyenler kâfir oldu. Halbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur...”*³⁷⁹ Bu âyetlerde Hristiyan akaidinde merkezi bir konumda olan “Allah, Meryem oğlu Mesîh’tir” diyenler ile “Allah, için üçüncüsüdür” diyenlerin inancının küfür olduğu, Allah’ın böyle bir inancı kabul etmediği, bu inanç mensuplarının bir an önce tövbe etmeleri ve bu yanlıştan dönmeleri gerektiği sarîh bir şekilde ifade edilmiştir.³⁸⁰

Aynı şekilde Ehl-i kitabın dinlerinde haddi aşmamaları, Allah hakkında doğruyu söylemeleri gerektiği ve Meryemoğlu İsâ’nın ilâh olmayıp, Allah’ın resulü olduğu ve Allah’a kul olmaktan asla çekinmediği şöyle ifade edilmiştir:

*“Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsâ Mesîh, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur...Mesîh de Allah’a yakın melekler de Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler...”*³⁸¹ Bu âyetlerden şunları anlayabiliriz: Kur'ân-ı Kerîm Müslümanları Ehl-i kitap ile güzel bir şekilde mücadele etmeye teşvik ederken, Ehl-i kitaba da Allah’a çocuk isnat etmemeleri gerektiğini hatırlatır ve böylelikle onları tevhid inancı olan İslâm’a davet eder.

³⁷⁸ Muhammed Hamîdullah, *el-Vessâ'iku's-siyâsiyye*, 57-58; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/501-504; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, nşr. M. Halîl Herrâs, (Kahire: 1401/1981), 193-197; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-esser*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1/197-198; Medine vesikası Hamidullah'a göre tarihte tespit edilebilen ilk yazılı anayasadır. Detaylı bilgi için bk. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: 1980), 1/206. Tenkitli neşri için bk. Michael Lecker, *The “Constitution of Medina” Muhammad’s First Legal Document*, (New Jersey: Princeton 2004), 5-31.

³⁷⁹ el-Mâide 5/72-75.

³⁸⁰ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/169-170.

³⁸¹ en-Nisâ 4/171-172.

İbn Teymiyye Ehl-i kitaba yapılan bu davetler neticesinde birçoğunun İslâm ile şereflendiğini belirtir.³⁸² Hudeybiye Antlaşması ile Hz. Peygamber'in Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır Mukavkıs'ına, Habeş Necâşî'sine ve bazı Arap emîrlere mektuplar göndererek onları İslâm'a davet ettiği tarihi birer vakıa olarak bilinmektedir.³⁸³ Bunlardan Habeş kralı Necâşî'nin Hz. Peygamber'in davetine icabet ettiği ve kendisine iman ettiği önceki bölümlerde detayıyla birlikte zikredilen bir hadisedir.

Hz. Peygamber'in Ehl-i kitap ile olan münasebetleri bağlamında Varaka b. Nevfel olayı İbn Teymiyye açısından risâletin delillerinden biridir. İbn Teymiyye Varaka b. Nevfel'in Hristiyanların büyük âlimlerinden olduğunu ve ilk vahiy geldiğinden Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber ile Varaka'yı ziyarete gittiğini belirtir. Varaka Hz. Peygamber'i dinledikten sonra, kendisinin Yahudi ve Hristiyanlar tarafından beklenen son peygamber olduğunu, kendisine gelen meleğin Hz. Mûsâ'ya gelen Nâmûs (Cebrail) olduğunu bildirmiştir. Varaka ayrıca "Kavmin seni Mekke'den çıkaracakları zaman keşke sağ olsam da sana yardım etsem!"³⁸⁴ temennisinde bulunmuş ancak o günlere ulaşmadan vefat etmiştir.³⁸⁵

İbn Teymiyye Hz. Peygamber Mekke'de iken yirmi civarında Hristiyan'ın kendisine geldiğini ve onu dinledikten sonra göz yaşları içerisinde iman ettiklerini ve Hz. Peygamber'i tasdik ettiklerini belirtmektedir. Hatta bu olay üzerine müşriklerin onlara eziyet ettiklerini, onların da sabretmeleri üzerine haklarında "...İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir"³⁸⁶ âyetlerinin indiğini ifade etmektedir.³⁸⁷

Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba da peygamber olarak gönderildiğini değişik bir perspektiften ele alan İbn Teymiyye, onlar ile cihat edilmesini emreden âyetleri de nübüvvetinin evrensel oluşuna delil saymaktadır. "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi*

³⁸² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/117.

³⁸³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/130.

³⁸⁴ Buharî, "Bed'u'l-vahy", 1.

³⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/128.

³⁸⁶ el-Kasas 28/52-54.

³⁸⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/128-130.

elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın”³⁸⁸ âyetiyle istidlalde bulunan İbn Teymiyye’ye göre Hz. Peygamber Ehl-i kitaba gönderilmeseydi kendisine iman etmeyip, hak din olan İslâm’a girmeyenler ile cihat etmekle emrolunmazdı.³⁸⁹

İbn Teymiyye Müslümanların Suriyeli Hristiyan Araplar ve Bizans ordusuyla yaptığı ilk savaş olan Mute savaşıyla (8/629) Bizanslılar’a karşı düzenlenen Tebük gazvesini (9/630) bu bağlamda değerlendirir ve Ehl-i kitap ile olan bu savaşların Hz. Peygamber’in risâletine delil olduğunu söyler.³⁹⁰

Bunların yanında Hz. Peygamber’in tüm insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderildiğini ifade eden A’raf sûresinin 158. âyeti ile Sebe sûresinin 28. âyeti, aynı zamanda Ehl-i kitaba da gönderilmesini kapsamaktadır. Hz. Peygamber’in “Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki; bu ümmetten Yahudi veya Hristiyan beni işitir de gönderildiğim şeye iman etmeden ölürse cehennem ehli olur”³⁹¹ hadisi Ehl-i kitabın Hz. Peygamber’e ve getirdiği kitaba iman etmekle mükellef olduklarını ayrıca belirtmektedir.³⁹²

2.3. Hz. Muhammed’in Müjdelenmesi

“Beşâirü’n-nübüvve” genel olarak Hz. Muhammed’in nübüvvetini doğrulayan belgeleri ifade etse de özel olarak önceki kutsal kitaplarda onun peygamberliğini müjdeleyen metinler anlamına gelmektedir.³⁹³ İslâm âlimleri ilk devirlerden itibaren Hz. Muhammed’in nübüvvetini reddeden Ehl-i kitaba karşı Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra kendi kitaplarından da deliller göstererek Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispatlama gayretinde olmuşlardır.

Hz. Peygamber’in Tevrat ve İncil’de vasıflarının anlatıldığı ve geleceğine dair müjdelerin bulunduğu konusu “*Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resule, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar...*”³⁹⁴ âyetiyle sabit olup, Kur’ân kaynaklı bir mesele olarak

³⁸⁸ et-Tevbe 9/29.

³⁸⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/171.

³⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/151-152.

³⁹¹ Müslim, “İman”, 24.

³⁹² Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/169, 306.

³⁹³ Mehmet Aydın, “Beşâirü’n-nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/549-550.

³⁹⁴ el- A’raf 7/157.

karşımıza çıkmaktadır. “*Sen şu Kur’ân’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi*”³⁹⁵ âyeti Hz. Peygamber’in ümmî olduğunu ifade etmektedir. Müşrikler Hudeybiye Antlaşması’nın metni yazılırken ‘Muhammed Resûlullah’ ibaresine karşı çıkınca Hz. Ali, bu ibareyi silmekten çekinmiştir. Hz. Peygamber ‘Bana göster, ben söyleyim’ demesi üzerine Hz. Ali yerini göstermiş, o da bunu silmiş ve yerine ‘Muhammed b. Abdullah’ yazdırmıştır.³⁹⁶ Bu olay da Hz. Peygamber’in ümmî olduğunu, okuma-yazma bilmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Tevrat ve İncil’de özellikleri bildirilmiş olan bu ümmî peygamberin Hz. Muhammed olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁹⁷

Tebşirat konusuna girmeden önce İbn Teymiyye konuyla alakalı şu hususa dikkat çekmektedir: Pavlus yazmış olduğu risâlede adalet dini ve fazilet dini olmak üzere iki çeşit din bulunduğunu, Hz. Mûsâ’nın adalet dinini temsil ettiğini, Hz. İsâ’nın ise fazilet dinini temsil ettiğini söylemektedir. Pavlus’a göre fazilet dini adalet dininden üstün olup bu dini temsil eden Hristiyanlığın İslâm’dan öğreneceği hiçbir şey bulunmamaktadır.³⁹⁸

İbn Teymiyye Pavlus’un dinin mahiyetini yanlış anladığını, dinleri adalet ve fazilet dini şeklinde ikiye ayırmanın yerinde bir tespit olmadığını belirtmektedir. Zira İbn Teymiyye’ye göre adalet ve fazilet birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemez ve İslâm hem adaleti hem de fazileti bir araya getiren tek dindir. Tevrat’ta adalet kavramının öne çıktığını, İncil’de ise fazilet kavramının öne çıktığını belirten İbn Teymiyye, Kur’ân’ın bu iki kavramı en güzel şekilde ortaya koyduğunu ifade etmektedir.³⁹⁹

Birçok misalle İslâm’ın adalet ve fazilet yönüne dikkat çeken İbn Teymiyye, Pavlus’un iddiasının geçersiz olduğunu kanıtlamaktadır. Şöyle ki; Kur’ân, cennet ehlini, orta yolu tutan ebrar ve önde giden mukarrabler şeklinde ikiye ayırmaktadır. İbn Teymiyye ebrar olan kulların emirleri yapıp haramlardan kaçınarak adaleti temsil ettiğini, mukarrab olanların ise emirlerle beraber müstehapları da yerine getirdiğini,

³⁹⁵ el-Ankebût 29/48.

³⁹⁶ Buhârî, “Şurût”, 15; Konu hakkında bk. Azimli, “Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması”, 40.

³⁹⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/119.

³⁹⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/442.

³⁹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/443.

haramlarla beraber mekruhlardan da kaçınarak fazileti temsil ettiklerini belirtmektedir.⁴⁰⁰

İbn Teymiyye “Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır”⁴⁰¹ âyetinin ilk kısmında ifade edilen, zor durumda olan borçluya mühlet vermenin adaleti, borcu sadaka olarak bağışlayarak ondan vazgeçmenin ise fazileti temsil ettiğini ifade etmektedir.⁴⁰²

Aynı şekilde İbn Teymiyye’ye göre “Kim bir mü’mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü’min köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir”⁴⁰³ âyetinde yanlışlıkla bir mü’mini öldürme durumunda köle azat edilmesi ve diyet ödenmesi adaleti, ölünün ailesinin bağışlaması ise faziletli olanı anlatmaktadır. “Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır”⁴⁰⁴ âyetinde bir suça misliyle karşılık verme adaleti, sabredip cezadan vazgeçme ise faziletli olanı haber vermektedir. Yine “Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur”⁴⁰⁵ âyetinde yaralanma durumunda kısas istemenin adalet, kısas hakkından vazgeçmenin ise daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁶

Tevrat ile adaletin İncil ile faziletin tamamlandığını ve artık başka bir dine ihtiyaçlarının olmadığını iddia eden Hıristiyanlara karşı İbn Teymiyye yukarıdaki delillere ilave olarak şöyle cevap vermektedir: Şâyet söyledığınız doğru olsa bile bu kitaplarınızın değiştirilmemiş olması ve düşmanlarınıza karşı mansur ve muzaffer olmanız şartına bağlıdır. Halbuki kitaplarınızın çoğu değiştirilmiştir. Bununla beraber Hz. Muhammed ve ashabı yardım edilmiş olup, İslâmiyet diğer dinlere karşı muzaffer olmuştur.⁴⁰⁷

Bazı Hıristiyanların şöyle bir iddiaları vardır: Mesîh İsâ kendinden önceki peygamberler tarafından müjdelenmiştir. Hz. Muhammed ise müjdelenmemiştir.

⁴⁰⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/444.

⁴⁰¹ el-Bakara 2/280.

⁴⁰² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/444.

⁴⁰³ en-Nisâ 4/92.

⁴⁰⁴ en-Nahl 16/126.

⁴⁰⁵ el-Mâide 5/45.

⁴⁰⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/444-446.

⁴⁰⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/474-475.

Müjdelenen kimse ise peygamber olamaz.⁴⁰⁸ Kur'ân'î bir bakış açısıyla meselelere yaklaşan İbn Teymiyye bu iddiaya çeşitli âyetlerle karşılık vermektedir.

Öncelikle Allah Teâlâ gelecek büyük bir peygamberin risâletini kabul etmeleri için gönderdiği her peygambere onun alametlerini ve özelliklerini bildirmiştir.⁴⁰⁹ Bu hakikat Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: “*Hani, Allah peygamberlerden, Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz*” diye söz almış...⁴¹⁰ Bu âyetle beraber Allah Teâlâ peygamberlere, gönderdiği tüm peygamberlere inanmaları ve yardım etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bazı âlimlere göre ise âyette kastedilen özellikle Hz. Peygamber'in kendisidir. O zaman âyet, Hz. Muhammed'in tüm peygamberler tarafından müjdelendiğini ve geleceğinin hepsi tarafından haber verildiğini anlatmaktadır. Böylelikle bütün peygamberler kavimlerinden Hz. Muhammed'e ulaşmaları halinde ona iman edip, tasdik etmeleri ve onu desteklemeleri sözünü almışlardır.⁴¹¹

Hıristiyanların iddialarının aksine Hz. Muhammed'in Mesîh Îsâ tarafından müjdelendiğinin en açık delili Saff sûresinin “*Hani, Meryem oğlu Îsâ, “Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim” demişti...*”⁴¹² âyetidir. İbn Teymiyye bu âyetten yola çıkarak, Hz. Îsâ'nın kendisinden sonra gelecek peygamber olarak Hz. Muhammed'i müjdelediği konusunda İslâm âlimleri arasında hiçbir şüphenin bulunmadığını belirtmektedir.⁴¹³

Mesîh Îsâ Hz. Peygamber'i “Ahmed” ismiyle müjdelemiştir. Hz. Peygamber de kendi isimlerini saydığı bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Benim beş ismim vardır;

⁴⁰⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/508.

⁴⁰⁹ Remzi Kaya, “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”, *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (1994), 222.

⁴¹⁰ Âl-i İmran 3/81.

⁴¹¹ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/416; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Haraş, 4. Baskı, (Riyad: Daru Tıbe li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1417/1997), 2/62; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 2 cilt. thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/269; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/264; Veli Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 40.

⁴¹² es-Saff 61/6.

⁴¹³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/509.

ben Muhammed'im ve Ahmed'im, ben Mâhî'yim: Allah benimle küfrü yok edecektir; ben Hâşir'im: Kıyamet günü insanlar arkamdan gelerek haşrolacaklardır ve ben Âkîb'im (benden sonra peygamber gelmeyecektir.)"⁴¹⁴

Hiz. Peygamber'in Hiz. İsâ tarafından müjdelendiğı ile ilgili başka bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Ben, atam İbrahim'in duası, kardeşim İsâ'nın müjdesi ve annem Âmine'nin rüyasıyım. Annem rüyasında içinden çıkan bir nurun Şam diyarı saraylarını aydınlattığını söylemişti."⁴¹⁵

Hiz. Peygamber'in gelişine kadar Tevrat ve İncil birçok tahrif ve tebdile uğramasına rağmen bu kitapların metinlerinde gelecek olan son peygamberin ismi dahil, birçok sıfat ve özelliğı detaylı bir şekilde anlatılmıştır. "*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyana sokanlar var ya, işte onlar inanmazlar.*"⁴¹⁶ âyeti bu durumu bildirmektedir.⁴¹⁷

Bu âyetle ilgili şu hususa dikkat çekmek gerekmektedir: Kur'ân-ı Hakîm'in burada, "ya'lemune/biliyorlar" yerine, "ya'rifune /tanıyorlar" demesi önemli bir hakikate vurgu yapmak içindir. Çünkü Ehl-i kitap gerçekten Hiz. Muhammed'i öz evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar ve son peygamberin vasıflarına dair birçok bilgiye de vakıftırlar. Yahudi bir âlim iken sonradan Müslüman olan Abdullah b. Selâm'ın şu sözleri bu hakikate işaret etmektedir. Hiz. Ömer ona bu âyeti sorar ve der ki: "Gerçekten siz (Yahudiler) öz oğullarınızı tanıdığınız gibi Resûlullah'ı tanır mısınız?" Abdullah b. Selâm: "Evet, ey Ömer! Tanırız, hatta öz oğullarımızdan daha fazla tanırız. Allah, gökteki Emîn'ini (Cebrail'i) yerdeki Emîn'e (Hiz. Muhammed'e) sıfatlarıyla indirdi; ben de onu tanıdım. Oğluma gelince, benden midir, kesin bilemem" demiştir. Bu samimi ikrarları duyan Hiz. Ömer dayanamayarak, Abdullah b. Selâm'ı alnından defalarca öpmüştür.⁴¹⁸

"İsrailoğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar (Mekke müşrikleri) için bir delil değil midir?"⁴¹⁹, "İnkâr edenler, "Sen peygamber değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle

⁴¹⁴ Buhârî, "Menâkıb", 17, "Tefsîr", 61/1; Müslim, "Fezâ'il", 124.

⁴¹⁵ *el-Müsned*, 4/127, 128, 5/262.

⁴¹⁶ *el-En'âm* 6/20.

⁴¹⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/510; 4/5.

⁴¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/163; Râzî, *Mefatihü'l-ğayb*, 4/110.

⁴¹⁹ *eş-Şuarâ*, 26/197.

sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap bilgisi bulunanlar yeter”⁴²⁰ âyetleri de Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamber’i tanıdıklarını ve onun hakkında yeterince bilgiye sahip olduklarını haber vermektedir.⁴²¹

Hz. Muhammed’in genel olarak önceki peygamberler hususi olarak da Hz. İsa tarafından müjdelendiğini âyetlerle ve İslâm tarihinden çeşitli olaylar ile ispatlayan İbn Teymiyye, Hristiyanların diğer bir iddialarına da cevap vermektedir. Şöyle ki; onlar müjdelenenmeyen bir kimsenin peygamber olamayacağını iddia etmektedirler. Onların bu iddialarının yanlışlığını şu şekilde ortaya koymaktadır: “Bütün din mensuplarınca bilinmektedir ki; bir peygamberin önceki peygamber tarafından müjdelenmesi, nübüvvetin şartlarından değildir. Müjdelene olmadan da nübüvvet sabit olur. Özellikle Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerin kendilerinden önceki peygamberler tarafından müjdelene müjdelenedikleri bilinmemektedir. İsrailoğullarına gelen peygamberlerin çoğu müjdelenmemiştir.”⁴²²

2.3.1. Ahd-i Atîk’te Yer Alan Müjdeler

Müslüman âlimler ilk dönemlerden itibaren, Hz. Muhammed’in geleceğinin Tevrat ve İncil’de yazılı olduğuna dair Kur’ân’da yer alan haberleri ispatlamak amacıyla Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarını incelemeye başlamışlardır.⁴²³ Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilen Ehl-i kitabın kendi kutsal kitaplarını tahrif ettiklerine dair bilgilerin de etkisiyle⁴²⁴ İslâm tarihi boyunca Müslüman âlimlerle Ehl-i kitap arasında cereyan eden münazara ve yazışmalarda üzerinde durulan en önemli mesele tahrif ve tebşirat konusu olmuştur.

Hz. Muhammed’in geleceğine dair Tevrat ve İncil’de yer alan müjde, delilleri temellendirme ve ispatlama faaliyetleri, erken dönemlerde başlamasına rağmen son dönem güncel çalışmalara da tesir etmiştir. Yahudi ve Hristiyan iken sonradan ihtida

⁴²⁰ er- Ra’d 13/43.

⁴²¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/511.

⁴²² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/512.

⁴²³ Fuat Aydın, “Ali b. Rabben et-Taberi’nin Kitabı’d-Din ve’d-Devle adlı Eseri ve İsbat-ı Nübüvve Geleneğindeki Yeri”, *İstanbul Usul İslâm Araştırmaları* 6/6 (2006), 27.

⁴²⁴ Ehl-i kitap’la ilgili olarak kelimelerin anlam ve bağlamlarının çarpıtıldığını ve ilâhî kelâmın tahrif edildiğini haber veren âyetler için bk. el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41.

eden Müslüman bilginlerin Tevrat ve İncil'e vakıf olmalarının da etkisiyle bu alanda zengin bir literatür meydana gelmiştir.⁴²⁵

Hiz. Muhammed'in müjdelenişieyle alakalı Tevrat ve İncil üzerine çalışma yapan Müslüman âlimlere göre, Ahd-i Atık'te Kur'ân-ı Kerîm'i doğrular mahiyette birçok peygamber tarafından verilen müjdeler yer almaktadır.⁴²⁶ İbn Teymiyye ilk olarak Hiz. Peygamber'in müjdelenişie ile ilgili Tevrat'taki şu ifadeyi delil olarak kullanır: "*Rab Sina dağından geldi, halkına Seir'den doğdu ve Paran (Faran) dağından parladi.*"⁴²⁷ İbn Teymiyye'ye göre âlimlerin çoğu bu ifadeyi şöyle yorumlamaktadır: Rabbin Sina dağından gelmesi orada Hiz. Mûsâ'ya Tevrat'ın verilmesi, Seir'den (Nasıra civarında Filistin'de bir dağ) doğması Hiz. İsrâ'ya Nasıra denilen yerde İncil'in indirilmesi, Paran (Faran) dağından parlaması ise Hiz. Muhammed'e Kur'ân-ı Kerîm'in inzal edilmesidir. Gerek Müslümanlar gerekse de Ehl-i kitaba göre Paran dağları ile kastedilenin Mekke olduğunda ihtilaf yoktur.⁴²⁸

Rabbin Faran dağından parlaması İslâm'ın Mekke'den yeryüzünün doğu ve batısına kadar birçok bölgeye yayılmasına işaret etmektedir. Tevrat'taki bu ifadede üç ayrı dağ zikredilmiş olup, ilk ikisi Hiz. Mûsâ ve Hiz. İsrâ ile ilgilidir. Hiz. Muhammed'e ilk vahiy Hira dağında indirilmiş olup, Mekke civarında ondan daha yüksek bir dağ bulunmamaktadır. Hira dağının içinde bulunduğu bu bölge günümüze dek Faran diye isimlendirilmiştir. Mesîh İsrâ'dan sonra hiçbir kimse Mekke bölgesinde peygamberlik iddiasında bulunmamıştır. Öyleyse Faran dağı ile kastedilenin Hiz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi olduğunda hiçbir şüphe yoktur.⁴²⁹

Ayrıca Tevrat'taki bu üç hadisenin zaman tertibi gözetilerek aktarılması son derece önemlidir. Zira ilk olarak Tevrat sonra İncil daha sonra Kur'ân'ın indirilmesi

⁴²⁵ Rahmetullah el-Hindî, *İzharu'l-Hakk Tercümesi*, trc. Ömer Fehmi Efendi & Nüzhet Efendi, (İstanbul: 1972), 2/654-685.

⁴²⁶ Hiz. İbrâhim (Tekvîn, 12/1-3), Hiz. Ya'kûb (Tekvîn, 49/10), Hiz. Mûsâ (Tesniye, 18/18; 33/2), Hiz. Dâvûd (Mezmûrlar, 45/3-18), İşaya (İşaya, 21/6-7, 13-16; 42/9 vd.; 43/1, 6), Daniel (Daniel, 2/31-32; 7/13-14), Habakkuk (Habakkuk, 3/3), Malaki, 3/1, Malaki, 4/5; Samuel b. Yahya el-Magribî, *Bezlu'l-mechud fi ifhami'l-Yehud*, nşr. Abdulvahhab Tavile, (Şam: 1979), 75-87; Ebu Abdullah Muhammed İbn Kayyım el-Cevziyye, *Hidâyetu'l-hayârâ fi ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, nşr. A. Hicazi es-Saka, (Kahire: 1986), 90-160; Şihabuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Misrî el-Karâfî, *el-Ecvibetu'l-fâhira an es'ileti'l-fâcira*, nşr. Bekir Zekî Avaz, (Kahire: 1407/1987), 417-463; Ahmet Mithat Efendi, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, 2. Baskı, (İstanbul: Dersaadet, 1317), 411-413; Mustafa Göregen, "İslâmî Reddiye Geleneğinde Tebşirat Problemi", *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/15 (2015), 146-147.

⁴²⁷ Yasanın Tekrarı, 33/2.

⁴²⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/6-7.

⁴²⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/8.

zikredilmiştir. İbn Teymiyye Tevrat'taki bu müjdenin hangi kelimelerle ifade edildiğine dikkat çekerek şunları belirtmektedir: İlki “geldi”, ikincisi “doğdu”, üçüncüsü “parladı” kelimeleriyle anlatılmıştır. Çünkü Tevrat'ın gelmesi fecrin doğuşu, İncil'in indirilmesi güneşin doğuşu gibidir. Kur'ân'ın indirilmesi ise güneşin gökyüzünde parlamasını çağrıştırmaktadır. Güneş gibi parlayan Allah'ın nuru ve hidâyeti Hz. Muhammed ile yeryüzünün her tarafına yayılmıştır.⁴³⁰

İbn Teymiyye “Faran” kelimesi ile anlatılan yerin Mekke olduğuna Tevrat'ın farklı yerlerinden delil getirmektedir. “...*Sonra Tanrı Hacer'in gözlerini açtı, Hacer bir kuyu gördü. Gidip tulumunu doldurdu, oğluna içirdi...Paran Çölü'nde yaşarken annesi ona Mısırlı bir kadın aldı.*”⁴³¹

Burada Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'in susuz kalarak çektikleri sıkıntı anlatılmaktadır. Tevrat'ta Paran çölünde geçtiği ifade edilen bu yerin Mekke olduğu Kur'ân'ın “*Hani İbrahim demişti ki: ... “Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim...*”⁴³² âyetiyle sabittir. Zira âyette Hz. İbrahim eşi ve çocuğunu Kabe'nin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdiğini belirtmektedir. Kabe'nin Mekke'de olduğunda da bir şüphe yoktur.

Ahd-i Atık'te Hz. Muhammed ile ilgili diğer tebşiratı İbn Teymiyye şu şekilde sıralamaktadır: “*Tanrı Teman'dan, Kutsal Tanrı Paran dağı'ndan geldi. Görkemi kapladı gökleri, O'na sunulan övgüler dünyayı doldurdu.*”⁴³³ Thame Vadisi olarak da adlandırılan bu yer, Mekke'de Kızıldeniz kenarından Medine'ye doğru uzanan vadinin adıdır.⁴³⁴ Bu cümle Arapça metinde “*Ve'm teleeti'l-erdu min tehmîdi Ahmed*” olarak yazılmıştır.⁴³⁵ Yani yeryüzü Ahmed'in hamdi ile dolmuştur. Saff sûresinin 6. âyetinde Hz. İsa'nın Hz. Peygamber'i bu isimle müjdelemesi dikkat çekicidir.

“*Rabb'e övgüler sunun! Rabb'e yeni bir ezgi söyleyin, sadık kullarının toplantısında O'nu ezgilerle övün! Tanrı kendisi ve ümmeti için seçtiği ve yardım ettiği kişi ile sevinç bulsun...*”⁴³⁶

⁴³⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/7.

⁴³¹ Tekvin, 21/14-21; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/13.

⁴³² İbrahim, 14/35-37.

⁴³³ Habakkuk, 3/3.

⁴³⁴ Cemaleddin Aytemür, *Kutsal Kitaplarda Hz. Muhammed*, (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2004), 51.

⁴³⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/23.

⁴³⁶ Mezmurlar, 6/149.

İbn Teymiyye'ye göre Zebûr'daki bu ifade Hz. Muhammed ve ümmetini vasıflandırmaktadır. Çünkü Müslümanlar beş vakit namaz ile yüksek mekânlarda Allah'ı yüksek sesle tesbih ederler ve O'na övgüler sunarlar. Hz. Peygamber'in "Biz yolculuklarımızda yukarı çıktığımızda tekbir getirir "Allahu Ekber" derdik, aşağı indiğimizde tesbihte bulunur, "Sübhanallah" derdik"⁴³⁷ hadisi, Zebûr'da anlatılan yüksek sesle Allah'ı övme vasfını desteklemektedir. Ramazan ve kurban bayramlarında Müslümanların yüksek sesle tekbir getirmeleri bilinen bir husustur. İbn Teymiyye Ehl-i kitap dahil Müslümanların dışında hiçbir milletin böyle bir özelliğe haiz olmadığını belirtmektedir. Aynı şekilde Allah'ı tekbir etmenin en güzel ifadelerinden biri olan ezan da sadece Müslümanların Şîarıdır.⁴³⁸

Hz. Dâvûd'un Zebûr'daki "*Rabbimiz büyüktür, gerçekten övülmüştür*" sözü ile Arapça tercümedeki "*İlahımız kuddûs'tür, Muhammed tüm yeryüzüne ferahlık getirmiştir*" sözü⁴³⁹ Hz. Peygamber'i açık bir şekilde müjdelemektedir.⁴⁴⁰

"...Ey efendim, bize doğru gelen iki binici görüyorum" dedi. Biri eşeğe binmiş, diğeri deveye binmiş ve arkadaşına: "Yıkıldı, Babil yıkıldı! Taptıkları bütün putlar yere çalınıp parçalandı! diye haber verdi."⁴⁴¹ İbn Teymiyye eşeğe binen ile Mesîh İsâ, deveye binen ile de Hz. Muhammed'in kastedilmesinin meşhur bir şey olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Kabe'yi putlardan temizlemesi ve putperestler ile olan mücadelesi de ona göre bilinen bir husustur.⁴⁴²

Hz. Mûsâ halka olan seslenişinde "*Rab bana, 'Söyledikleri doğrudur'* dedi. '*Onlara kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım. Sözlerimi onun ağzından işiteceksiniz...*'"⁴⁴³ buyurmuştur. Burada müjdelen peygamber Yahudilerce Hz. Yuşa, Hristiyanlarca Hz. İsâ kabul edilse de İslâm âlimleri bunu kabul etmemektedirler.

Öncelikle Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'ya hitaben buyurduğu "senin gibi" ifadesi Hz. Yuşa ile uyuşmamaktadır. Zira o, Hz. Mûsâ'nın yanında ve hizmetinde olan birisi

⁴³⁷ Buhârî, Cihad, 132; Müsned, 3/333; Dârimî, Adab, 43.

⁴³⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/26-30.

⁴³⁹ Mezmurlar, 99/3.

⁴⁴⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/35.

⁴⁴¹ Yeşaya, 21/6-10.

⁴⁴² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/42.

⁴⁴³ Tesniye, 18/17-22.

idi.⁴⁴⁴ Bunun yanında müstakil bir şeriat ile görevlendirilmeyip, Hz. Mûsâ'nın şeriatına uymakla vazifelendirilmiştir. "Kardeşleri arasından" ifadesi ile İsmailoğulları kastedilmektedir. Çünkü, Hz. Mûsâ İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. İsrailoğullarının kardeşi de Hz. İsmail'in soyu olan İsmailoğulları olmaktadır. Gerek Hz. Yuşa gerekse de Hz. İsa İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdir. Dolayısıyla burada gelmesi müjdelenen peygamber, Hz. İsmail'in soyundan gelen Hz. Muhammed'den başkası değildir. Zaten Tevrat'ta da "*O günden bu yana İsrail'de Mûsâ gibi Rab'bin yüz yüze görüştüğü bir peygamber çıkmadı*"⁴⁴⁵ ifade edildiği üzere Yahudiler arasında İsrailoğullarına gelen peygamberler içinde Hz. Mûsâ'dan sonra onun gibi bir peygamber gelmediği konusunda ittifak vardır. Yahudiler 'yalancı peygamberdi ve Allah'ın emretmediği şeyleri söylediği için öldürüldü' demeleri için Hz. Muhammed'i öldürmeye kalkıştılsa da Allah buna müsaade etmedi ve peygamberini koruyarak onların tuzaklarını boşa çıkarmıştır.⁴⁴⁶

Hz. Yakub çocuklarına hitaben "*Şilo gelene kadar krallık asası Yahuda'nın elinden çıkmayacak, yönetim hep onun soyunda kalacak, uluslar onun sözünü dinleyecek*"⁴⁴⁷ söylemiştir. Burada asa bir hükümlerlik sembolü olarak kullanılmış ve 'şilo' şeklinde ifade edilen kişi gelince bu hükümlerliğin Yahudilerden alınacağı zikredilmiştir. Bazı İslâm âlimlerine göre burada 'şilo' diye ifade edilen şahıs Hz. Muhammed'dir.⁴⁴⁸ Çünkü o, Allah'ın yardımına mazhar olmuştur ve birçok millet ona itaat etmiştir. Hz. İsa İsrailoğullarına geldiği için 'şilo' olması uygun değildir. Zira hükümlerliği İsrailoğullarından alacak kişi kendilerinden başkası olması gerekmektedir.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Hz. Mûsâ ve Hızır kıssasında kendisinden Mûsâ'nın genç yardımcısı (fetâ) diye bahsedilen kişinin de (el-Kehf 18/60, 62-63) Yûşa' b. Nûn olduğu ifade edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/731; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed İbn Âşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: 1984), 13/360; Hüseyin b. Muhammed b. Mustafâ el-Cisr et-Tarâbulusî, *Risâle-i Hamidiye*, trc. Manastırlı İsmail Hakkı, sadeleştiren Ahmet Gül, (İstanbul: 1980), 54; Abdullah b. Abdullah et-Tercüman, *Tuhfetü'l-erib fi'r-reddi ala ehli's-salib*, trc. Hacı Mehmet Zihni Efendi, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1990), 121; Hz. Mûsâ'nın Hz. Yuşa'yı kendisinden sonra İsrailoğulları'nın lideri olarak belirlediği kendi kutsal kitapları ile de uyumaktadır. Detaylı bilgi için bk. (Sayılar, 27/18-23; 34/17; Tesniye, 1/38; 31/7).

⁴⁴⁵ Tesniye, 34/10.

⁴⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, 414-418.

⁴⁴⁷ Tekvîn, 49/10.

⁴⁴⁸ Ebu'l-Abbâs el-Karafi, *Kitabu'l-Ecvibeti'l-fahira an es'ileti'l-facira*, 419.

⁴⁴⁹ Abdülhad Dâvûd, *Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed*, trc. Nusret Çam, (İzmir: 1988), 60-73.

“Çöl kabileleri diz çöksün önünde, Düşmanları toz yalasın. Tarşış’in ve kıyı ülkelerinin kralları ona haraç getirsin...Bütün krallar önünde yere kapansın...Çünkü yardım isteyen yoksulu, dayanağı olmayan düşkünü o kurtarır... Baskıdan, zorbalıktan özgür kılar onları...Durmadan dua etsinler onun için...”⁴⁵⁰ İslâm âlimlerine göre bu ifadelerde işaret edilen kişi Hz. Muhammed’dir. Çöl kabilelerinin onun önünde diz çökmesi, kralların haraç getirmesi, yoksula ve düşküne acıyıp merhamet etmesi, zorbalığın karşısında olması, isminin sürekli yaşaması ve övülmesi gibi vasıflar bire bir Hz. Peygamber’e uymaktadır.⁴⁵¹

Yeşaya kitabında geçen “İşte kendisine destek olduğum, gönlümün hoşnut olduğu seçtiğim kulum! ... Adaleti uluslara ulaştıracak. Bağırıp çağırmayacak, sokakta sesini yükseltmeyecek. Ezilmiş kamışı kırmayacak, tüten fitili söndürmeyecek. Adaleti sadakatle ulaştıracak...”⁴⁵² özellikler de Hz. Peygamber’e işaret etmektedir. Zira Atâ b. Yesâr, Abdullah b. Amr b. Âs (ra) ile karşılaştığında “Bana Resûlullah’ın Tevrat’ta geçen sıfatlarını anlatır mısın?” dediğinde Abdullah b. Amr şöyle demiştir: “Elbette! Vallahi o, Kur’ân’daki bazı sıfatlarıyla Tevrat’ta da vasıflandırılmıştır: “Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı ve ümmîleri koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve resulümsün. Ben sana “el-Mütevekkil” adını verdim. (Bu peygamber), kötü huylu, katı kalpli biri olmadığı gibi, çarşılar/pazarlarda bağırıp çağıran biri de değildir. O, kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Aksine kötülüğü af ve hoşgörülle karşılayacağı bildirilmiştir.”⁴⁵³ Abdullah b. Amr’ın Hz. Peygamber’i anlattığı özellikler ile Tevrat’taki vasıflar birbiriyle örtüşmektedir.⁴⁵⁴ Dolayısıyla bize göre de Yeşaya kitabında vasfedilen bu şahıs Hz. Peygamber’dir.

Ahd-i Atık’ta yukarıda ifade edilmeye çalışılan ve Müslüman âlimlerin gayretleriyle ortaya konan Hz. Muhammed’in tebşiratına dair bu ve benzeri birçok delil yer almaktadır.⁴⁵⁵ Ancak şunun altını çizmekte fayda vardır: Hristiyanlar bu ifadelerdeki müjdelenen kişinin Hz. İsa olduğunu, Yahudiler ise İsrâil halkını esaretten kurtarıp kutsal topraklara ve Tanrı’ya döndürecek, mabedi tekrar inşa edip yeryüzünde

⁴⁵⁰ Mezmurlar, 72/9-17.

⁴⁵¹ Geniş bilgi için bk. Ali b. Rabben et-Taberî, *ed-Din ve’d-devle*, 140.

⁴⁵² Yeşaya, 42/1-4.

⁴⁵³ Buhârî, “Büyû”, 50; “Tefsîr”, 48/3; *el-Müsneid*, 2/174.

⁴⁵⁴ Aydın, “Beşâirü’n-nübüvve”, 5/549-550.

⁴⁵⁵ Ahd-i Atık’teki diğer deliller için bk. Tekvîn, 17/20; 49/10; Tesniye, 32/21; 33/2; Mezmûrlar, 45, 149; İşaya, 21/6-9; 42/9-17; 54; 60/1-7; 65/1-6; Daniel, 2/31-45.

Tanrı'nın krallığını kuracak olan Mesîh olduğunu iddia etmektedirler. İbn Teymiyye'nin de belirttiği üzere, Yahudilerin kurtarıcı olarak bekledikleri Mesîh, Mesîh İsa değildir. İbn Teymiyye'ye göre Mesîh-i hüda ve Mesîh-i dalâlet şeklinde iki farklı Mesîh vardır. Müslümanlar ve Hristiyanlara göre Mesîh-i hüda Meryem oğlu İsa'dır ve tekrar yeryüzüne gelecektir. Yahudilere göre ise beklenen Mesîh savaşı, birtakım tabiat üstü özelliklere de sahip bulunan uhrevî bir kral olarak tasvir edilmektedir.⁴⁵⁶

2.3.2. Ahd-i Cedîd'de Yer Alan Müjdeler

Ahd-i Atık'te Hz. Muhammed'in geleceğine dair müjdeler yer aldığı gibi Ahd-i Cedîd şeklinde ifade edilen Hristiyan kutsal kitaplarında da benzer müjdeler yer almaktadır. Müslüman âlimlerce Ahd-i Cedîd'de son peygamber Hz. Muhammed'e işaret eden birçok ifadeleri Hristiyanlar Hz. İsa, Hz. Yahya yahut Rûhulkudûs gibi kendi inançlarına uygun farklı mânalar ile yorumlamışlardır.⁴⁵⁷ Ancak kanaatimizce İnciller'deki beklenen peygamber ile ilgili vasıflar derinlemesine incelendiğinde, bu şahsiyetin Hz. Peygamber dışında birisinin olamayacağı açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ahd-i Cedîd'deki birtakım müjdeler Tevrat'taki bazı müjdeler birbirlerini destekler mahiyettedirler. *“Mûsâ şöyle demişti: ‘Tanrınız Rab size, kendi kardeşlerinizin arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak...’*⁴⁵⁸ Hz. Mûsâ'nın kavmine ‘kendi kardeşleriniz arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak’ vurgusunun Tesniye, 18/15, 18/18'deki ifadelerle benzerlik gösterdiğini rahatlıkla anlayabiliriz.

Yukarıda bir kısmına temas edildiği üzere buradaki ‘kardeşleriniz arasından’ ile kastedilen, müjdelenen peygamberin Hz. İsmail'in soyundan geleceği, ‘benim gibi’ ifadesi ile de gelecek olan şahsiyetin Hz. Mûsâ gibi müstakil şariat sahibi olan bir peygamber olmasıdır. Dolayısıyla müjdelenen bu özelliklere sahip peygamber Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed ile Hz. Mûsâ'nın birçok ortak yönü vardır. Hz.

⁴⁵⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/43-46; Sa'd b. Mansur İbn Kemmune, *Tenkihu'l-ebhas lil mileli'selas*, ed. Moshe Perlman, (California: 1967), 97-98; F. E Peters, *Judaism Chritianity and Islam*, (New Jersey: 1990), 194. Geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/201-207.

⁴⁵⁷ Konu hakkında bk. Aydın, “Beşâirü'n-nübüvve”, 5/549-550.

⁴⁵⁸ Resullerin İşleri, 3/22; Benzer bir ifade için bk. Resullerin İşleri, 7/37.

Muhammed gerektiğinde aynen Hz. Mûsâ gibi muharebe ile emredilmiştir. Hz. Îsâ'da ise böyle bir emir söz konusu değildir. Aksine Hz. Îsâ "Krallığım bu dünyadan olsaydı, yandaşlarım, Yahudi yetkililere teslim edilmemem için savaşırlardı. Oysa benim krallığım buradan değildir"⁴⁵⁹ sözüyle yanındakilerin savaştan men edildiklerini gerekçesi ile anlatmıştır. Hem Hz. Muhammed⁴⁶⁰ hem de Hz. Mûsâ kendilerinden önceki şeriatları neshetmişlerdir. Hz. Îsâ ise müstakil bir şeriat ile gönderilmeyip, Hz. Mûsâ'nın şeriatını tamamlamak için geldiğini söylemiştir.⁴⁶¹ Şurası da önemli bir husustur ki, Hz. Mûsâ'nın müjdelediği kimse peygamberdir, Hristiyanlar ise Hz. Îsâ'yı Tanrı veya Tanrı'nın oğlu olarak kabul etmektedirler.⁴⁶²

İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in önceki şeriatlarda müjdelenmesi konusunu işlerken, bu şeriatlar hakkında şöyle bir tespitte bulunmaktadır: Hz. Îsâ'nın şeriatında yumuşaklık, af ve güzel ahlak, Hz. Mûsâ'nın şeriatında mücadele, cihat ve cezaların tesis edilmesi ağır basmaktadır. Diğer bir ifadeyle Hz. Mûsâ celâl, Hz. Îsâ cemâl ile gönderilmiştir. Hz. Muhammed ise kemâl ile gönderilmiş olup, onun şeriatında güzel ahlak ve hoş görüden Allah yolunda cihada kadar bütün sâlih amellerin en faziletlisi ve en kâmil olanı bulunmaktadır.⁴⁶³ İslâm âlimlerinden Hz. Mûsâ ile Hz. Peygamber arasındaki temel benzerliklerden bahseden, Hz. Peygamber gelene kadar Hz. Mûsâ'nın şeriatını nesheden başka bir peygamber gelmediğini ifade edenler de olmuştur.⁴⁶⁴ Bu tespitlerden sonra bizim kanaatimize göre de Hz. Mûsâ'nın 'benim gibi bir peygamber' sözüyle müjdelediği şahıs, Hz. Peygamber'dir.

Kutsal kitaplarda beklenen peygamberin Hz. Yahya şeklinde yorumlanması Yuhanna İncili'ndeki şu sözlerle çelişmektedir: "...Çölde haykıranın sesiyim ben' dedi. Yahya'ya gönderilen bazı Ferisiler ona, "Sen Mesîh, İlyas ya da beklediğimiz

⁴⁵⁹ Yuhanna, 18/36.

⁴⁶⁰ "Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik" (el-Mâide 5/48) âyeti; Hz. peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken neye göre hükmedeceğini sorduğunda o da Kitap, Sünnet ve içtihadı göre hükmedeceğini söylemesi Tevrat'ı, İncil'i ve önceki şeriatları zikretmemesi ve Hz. Peygamber'in onu tasvip etmesi; eğer önceki şeriatların kitapları kaynak sayılsaydı tıpkı Kur'an ve Sünnet gibi bunların da öğrenilmesi, nakledilmesi ve korunması farz-ı kifâyeler arasında yer alırdı vb. deliller Hz. Peygamber'in şeriatının neshedici olduğunu gösteren istidlallerden bazılarıdır. Detaylı bilgi için bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/251-253; İbrahim Kâfi Dönmez, "Şer'u men kablenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/15-19.

⁴⁶¹ Hz. Îsâ'nın Hz. Mûsâ'nın şeriatı ile ilgili sözleri için bk. Matta, 5/17-18.

⁴⁶² Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/316-317, 453; Ahmet Mithat Efendi, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, 444-451.

⁴⁶³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/462.

⁴⁶⁴ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 2/64.

*peygamber değilsen, niye vaftiz ediyorsun?” diye sordular. Yahya onlara şöyle yanıt verdi: ... Benden sonra gelen O’dur. Ben O’nun çarığının bağıni çözmeye bile layık değilim.”*⁴⁶⁵ Hz. Yahya kendisinin Mesîh, Îsâ ya da beklenen peygamber olmadığını, “çölde haykırının sesi” olup, kendisinden sonra gelecek olana layık olmadığını haber vermesi Hz. Muhammed’e işaret etmektedir.⁴⁶⁶

Ahd-i Cedîd’de ‘Melekûtü’s-semavat’⁴⁶⁷ yani göklerin melekûtü hem Hz. Îsâ hem de Hz. Yahya tarafından birçok farklı yerde müjdelenmektedir. Bazıları şu şekildedir: “O günlerde Vaftizci Yahya Yahudiye Çölü’nde ortaya çıktı. Şu çağrıyı yapıyordu: “Tövbe edin! Göklerin Egemenliği yaklaşmıştır”⁴⁶⁸, “O günden sonra Îsâ şu çağrıda bulunmaya başladı: “Tövbe edin! Çünkü Göklerin Egemenliği yaklaştı.”⁴⁶⁹ Hz. Îsâ ve Hz. Yahya’nın halka “tövbe edin, melekûtü’s-semâvât yaklaşmıştır” şeklinde vaaz etmeleri, bu ifade ile kendilerinin kastedilmesini imkânsız hale getirmektedir. Çünkü, ‘göklerin egemenliği’ ile Hz. Îsâ ve Hz. Yahya kastedilseydi ‘yaklaştı’ değil ‘geldi’ ifadesi kullanılırdı. Havârilere dahi melekûtü’s-semâvâtın gelmesi için dua etmişler ve kendilerini bu melekuta nail olmuş saymamışlardır.⁴⁷⁰

Müslüman âlimlere göre İnciller’deki ‘melekûtü’s-semâvât’ ifadesi, Hz. Muhammed ve onun şeriatına hamledilip, fetihlerle birlikte Müslümanların Ehl-i kitabın ellerindeki yerlere hâkim olmaları kastedilmektedir. Buna göre Hz. Îsâ tevhidi öğreten, yüce bir peygamber olan Hz. Muhammed’i müjdeliyordu.⁴⁷¹

Göklerin egemenliği İncil’de bir bağ sahibinin durumuna benzetilmiştir: Toprak sahibi bir adam, bağ dikip çevresini çitle çevirir ve bağı bağcılara kiralayıp yolculuğa çıkar. Vakti gelince kirayı almaları için kölelerini bağcılara gönderir. Bağcılar adamın kölelerini yakalayıp birini döver, birini öldürür, ötekini de taşlarlar. Sonra bağ sahibi, ‘Oğlumu sayarlar’ diyerek bağcılara onu yollar. Ama bağcılar adamın oğlunu görünce birbirlerine, ‘Mirasçı bu; gelin, onu öldürüp mirasına

⁴⁶⁵ Yuhanna, 1/19-27.

⁴⁶⁶ Geniş bilgi için bk. Fadıl Aygün, *Hz. Peygamber’in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü’n-Nübüvve* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 235-236.

⁴⁶⁷ Melekûtü’s-semâvât ifadesi için bk. En’âm 6/75; A’râf 7/185.

⁴⁶⁸ Matta, 3/1-2.

⁴⁶⁹ Matta, 4/17.

⁴⁷⁰ Konu hakkında bk. el-Hindî, *İzhâru’l-Hakk Tercümesi*, 670; Ahmet Mithat Efendi, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, 459-462.

⁴⁷¹ Karâfî, *el-Ecvibetü’l-fâhira*, 184; el-Hindî, *İzhâru’l-Hakk Tercümesi*, 669-670; Ahmet Mithat Efendi, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, 464-467; Ulutürk, *Kur’an’da Ehl-i Kitap*, 108.

konalım' diyerek onu da öldürürler. Hz. İsa bu kıssayı dinleyenlere "Bu durumda bağın sahibi geldiği zaman bağcılara ne yapacak?" diye sorunca onlar: "Bağ sahibi bu adamları korkunç bir şekilde yok edecek; bağ da ürününü kendisine zamanında verecek olan başka bağcılara kiralayacak" derler. Hz. İsa onlara: "...Tanrı'nın Egemenliği sizden alınacak ve bunun ürünlerini yetiştiren bir ulusa verilecek" demiştir.⁴⁷² Hz. İsa bu sözleriyle Allah'ın iradesini yansıtan melekûtî's-semâvât'ın kendi ümmetinden yani İsrailoğullarından alınıp, başka bir ümmete verileceğini ifade etmektedir. Bu meselde bağ sahibi ile Allah, azgın kiracılar ile Yahudiler, yeni kiracılar ile de Hz. Muhammed'in ümmeti olan Araplar ve diğer Müslümanlar temsil edilmektedir.⁴⁷³

Hz. İsa şöyle bir benzetme daha anlatır: "Göklerin Egemenliği, bir adamın tarlasına ektiği hardal tanesine benzer" dedi. Hardal tohumların en küçüğü olduğu halde, gelişince bahçe bitkilerinin boyunu aşar, ağaç olur..."⁴⁷⁴ Hz. İsa'nın bu sözü ile Fetih sûresindeki "...İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler..."⁴⁷⁵ âyetler birbirine benzerlik gösterirler. Netice olarak melekûtî's-semâvât ile İslâm dini ve bu dinin uygulamaya geçirilmesi anlaşılmaktadır.⁴⁷⁶

"...Bunu size İnsanoğlu verecek. Çünkü Baba Tanrı O'na bu onayı vermiştir..."⁴⁷⁷

"...Siz de hazır olun. Çünkü İnsanoğlu beklediğiniz saatte gelecektir."⁴⁷⁸

İnciller'de Hz. İsa'nın dilinden birçok farklı yerde "insanoğlu" ifadesi geçmektedir. Hz. İsa, onun hakkında 'gelecek, gelmesi yakındır' gibi gelecek zaman ifade eden sözler söylemesi, bu ifadeyi kendisi için değil, üçüncü bir şahıs için kullandığını göstermektedir. Mesîh İsa'nın gelmesini müjdelediği "insanoğlu" Hz.

⁴⁷² Matta, 21/33-43.

⁴⁷³ Geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-İ'lam bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm*, thk. Ahmed Hicazi Sakka, (Kâhire: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 3/272; Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, 113.

⁴⁷⁴ Matta, 13/31-32.

⁴⁷⁵ Fetih 48/29.

⁴⁷⁶ Abdülâhad Dâvûd, *İncil ve Salib*, nşr. Kudret Büyükcoşkun, (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1999), 96-97; Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, 111.

⁴⁷⁷ Yuhanna, 6/27-29.

⁴⁷⁸ Luka, 12/35-40.

Muhammed'dir.⁴⁷⁹ Bize göre de bu ifadeler Kur'an-ı Hakîm'deki "De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım..."⁴⁸⁰ gibi Hz. Peygamber'in insanoğlu olduğu gerçeğini ifade eden âyetler ile de örtüşmektedir.

2.3.3. Faraklît (Paracletus) İfadesi

Müslüman din bilginleri tarafından Hz. Muhammed'in tebşirâtı ile ilgili kaleme alınan eserlerde en fazla üzerinde durulan delillerden birisi "Faraklît (Paracletus) kelimesidir. İslâm âlimleri Yuhanna İncili'nde⁴⁸¹ geçen paraklêtos kelimesinin Kur'an'da belirtilen (es-Saff 61/6) müjdeye delâlet ettiğini savunma ve bunu ispat etme yoluna gitmişlerdir. İbn Teymiyye de Hz. Peygamber'in önceki kitaplarda müjdelendiği konusuyla alakalı "Faraklît" kelimesine özel bir önem atfetmiş ve eserinde bu konuya geniş bir yer ayırmıştır.⁴⁸²

İnciller'de Hz. Muhammed'in tebşirâtı ile ilgili bir haberin bulunmadığını ileri süren Hristiyan düşüncesine karşı, Müslüman düşünürler Mesîh İsâ'ya indirilen İncil'de bu tarz bilgilerin mevcut olduğunu, ancak sonrasında meydana gelen tahrif neticesinde bu müjdelerin kaldırıldığını belirtmişlerdir.⁴⁸³ Bununla beraber İslâm düşünürleri, Hz. Muhammed'in müjdelendiğini haber veren metinlerin Kitâb-ı Mukaddes'te halen mevcut olduğunu savunmuşlar ve bu konuya dair bol miktarda İncil metinleri nakletmişlerdir.

İslâmî kaynaklarda Faraklît (فارقليت) şeklinde yer alan bu kelimenin aslı Grekçe olup, Latince'ye paracletus olarak geçmiş ve "yardıma çağrılan, müdafaa eden, şefaathçi" gibi anlamlar taşımaktadır. Kilise dilinde ise "teselli etmek" anlamında kullanılmıştır. Hristiyan inancına göre Hz. İsâ'nın geleceğini müjdelediği paraklêtos Rûhulkudûs'tür. Zira İsâ Mesîh'in kendilerinden ayrılması sebebiyle hüznlenen havârilere Rûhulkudûs bir teselli olmak üzere geldiği için kelime genellikle "teselli veren" olarak tercüme edilmiştir. Müslüman din adamları, Yunanca İncil yazmalarında

⁴⁷⁹ Dâvûd, *İncil ve Salîb*, 314; Ulutürk, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, 106.

⁴⁸⁰ el-Kehf 18/110; Fussilet 41/6.

⁴⁸¹ Yuhanna İncili, 14/15-16, 26; 15/26; 16/7-8; 14/15-16; 16/13-14.

⁴⁸² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/70-88.

⁴⁸³ Moise Schwab, *Revue du Monde Musulman*, (Paris: 1908), 6/626; Ignac Goldziher, *Ueber Muhammedanische Polemik Gegen Ahl al-Kitab*, ZBMG, (1878), 32/348.

“paraklêtos” şeklinde kullanılan kelimenin “perikleitos”un tahrif edilmiş biçimi olduğunu, bunun da Kur’ân-ı Hakîm’de geçen “Ahmed”⁴⁸⁴ kelimesinin tam karşılığı olduğunu özellikle belirtmişlerdir.⁴⁸⁵

İbn Teymiyye Faraklît kelimesinin hangi mânaya geldiği açıklamadan önce bu ifadeyle ilgili Yuhanna İncili’nde geçen müjdeleri şu şekilde sıralamaktadır:⁴⁸⁶

*“Ama Baba’nın benim adımla göndereceği Yardımcı (Faraklît), Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak.”*⁴⁸⁷

*“Beni seviyorsanız, buyruklarımı yerine getirirsiniz. Ben de Baba’dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı (Faraklît), Gerçeğin Ruhu’nu verecek.”*⁴⁸⁸

*“...Ama Baba’nın benim adımla göndereceği Yardımcı (Faraklît), Kutsal Ruh, size her şeyi öğretecek, bütün söylediklerimi size hatırlatacak...”*⁴⁸⁹

*“Baba’dan size göndereceğim Yardımcı (Faraklît), yani Baba’dan çıkan Gerçeğin Ruhu geldiği zaman, bana tanıklık edecek. Siz de tanıklık edeceksiniz. Çünkü başlangıçtan beri benimle birliktesiniz.”*⁴⁹⁰

*“...Gitmezsem, Yardımcı (Faraklît) size gelmez. Ama gidersem, O’nu size gönderirim...”*⁴⁹¹

İbn Teymiyye’ye göre yukarıdaki ibarelerde geçen paraklêtos (Faraklît) lafzı farklı mânalara gelebilmektedir. Arapçadaki Ahmed ve Muhammed ile yakın bir mânada olan Hammâd, Hâmid, Hamd anlamında olabileceği gibi teselli eden (el-Muazzî) anlamında da olabilir. Hristiyanların çoğuna göre kurtarıcı (el-Muhallis) mânasındadır. Mesîh İsâ kendisini de kurtarıcı olarak isimlendirmiştir. “Sözlerimi işitip de onlara uymayanı ben yargılamam. Çünkü ben dünyayı yargılamaya değil, dünyayı kurtarmaya geldim”⁴⁹² ifadesi bunu açık bir şekilde göstermektedir.⁴⁹³

⁴⁸⁴ es-Saff 61/6.

⁴⁸⁵ Mehmet Aydın, “Faraklît”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/165-166; Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 187.

⁴⁸⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/71.

⁴⁸⁷ Yuhanna, 14/26.

⁴⁸⁸ Yuhanna, 14/15-16.

⁴⁸⁹ Yuhanna, 14/23-31.

⁴⁹⁰ Yuhanna, 15/26-27.

⁴⁹¹ Yuhanna, 16/4-8.

⁴⁹² Yuhanna, 12/47.

⁴⁹³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/74-76.

İbn Teymiyye Hz. İsa'nın gelmesini müjdelediği Faraklî'tin Hristiyanlar tarafından Kutsal Ruh şeklinde yorumlanmasını kesinlikle kabul etmemektedir. Çünkü Kutsal Ruh gerek Mesîh İsa'dan önce gerekse de sonra peygamberlere vahiy, salihlere ilham getiren bir melektir. "...İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir"⁴⁹⁴ âyeti ile Hz. Peygamber'in Hassan b. Sabit'e "Allahım, Hassân'ı Rûhulkudûs ile teyit et!"⁴⁹⁵ şeklinde dua etmesi Rûhulkudûs'ün işlevlerinden bazılarını göstermektedir. Durum böyle iken hiçbir kimse Rûhulkudûs'e Faraklî'tememiştir. O halde Faraklî't Rûhulkudûs olamaz.⁴⁹⁶

Ayrıca Mesîh İsa'nın Faraklî't'i vasıfladığı özellikler Kutsal Ruh'a değil, Mesîh İsa'dan sonra gelecek onun gibi özelliklere sahip birine uymaktadır. Örneğin Mesîh İsa'nın "...Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı (Faraklî't), Gerçeğin Ruhu'nu verecek"⁴⁹⁷ sözündeki 'başka bir Faraklî't' ifadesi, gelecek olan bu kimsenin kendisi gibi biri olacağını haber vermektedir. Bu da Faraklî't'in Kutsal Ruh değil, Hz. Muhammed olduğuna delildir.⁴⁹⁸

Aynı şekilde 'O sonsuza dek sizinle birlikte olacak' cümlesinde Faraklî't'in şahsı değil, getireceği din ve şariat kastedilmektedir. Şurası net bir şekilde bilinmektedir ki, birinci Faraklî't'in (Mesîh İsa) getirdiği din sonsuza kadar devam etmemiştir, fakat Mesîh İsa'nın da dediği gibi ikinci Faraklî't'in getireceği din neshedilmeyecek ve hükmü kıyamete kadar sürecektir. Bu vasıflar ancak Hz. Muhammed'e uymaktadır.⁴⁹⁹

İbn Teymiyye konuya değişik bir perspektiften yaklaşarak Mesîh İsa'nın "Ben de Baba'dan dileyeceğim. O sonsuza dek sizinle birlikte olsun diye size başka bir Yardımcı (Faraklî't), Gerçeğin Ruhu'nu verecek"⁵⁰⁰ müjdesi ile Hz. İbrahim'in "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın..."⁵⁰¹ duası arasında bir benzerlik kurmaktadır. Şöyle ki; iki peygamber de kendilerinden sonra insanlara doğru

⁴⁹⁴ el-Mücadele 58/22.

⁴⁹⁵ Buhârî, "İlim", 68, "Bed'ü'l-halk", 6, "Meğâzî", 30, "Edeb", 91.

⁴⁹⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/78.

⁴⁹⁷ Yuhanna, 14/15-17.

⁴⁹⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/78.

⁴⁹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/78-79.

⁵⁰⁰ Yuhanna, 14/15-17.

⁵⁰¹ el-Bakara 2/129.

yolu gösterecek ve kötülüklerden onları sakındıracak birinin gelmesi için Allah’a dua etmişlerdir. İbn Teymiyye’nin de değindiği üzere, Allah Teâlâ bir işi yapmayı murat ettiği zaman o iş için sebepler takdir eder. Kullarından bazılarının dua etmesi de o sebeplerden biridir. Dolayısıyla Allah Teâlâ Hz. Muhammed’i son peygamber olarak göndermeyi murat ettiği için önce Hz. İbrahim’in duasını sonra da Hz. İsâ’nın duasını bu ilâhî takdirine vesile yapmıştır.⁵⁰²

İbn Teymiyye’ye göre “...Gitmezsem, Yardımcı (Faraklît) size gelmez. Ama gidersem, O’nu size gönderirim”⁵⁰³, “kendiliğinden konuşmayacak, yalnız duyduklarını söyleyecek ve gelecekte olacakları size bildirecek”⁵⁰⁴ şeklindeki vasıflar Kutsal Ruh gibi insanların görmediği ve kelâmını işitmediği bir varlık için kullanılmaz. Bu vasıflar insanların gördüğü, sözünü işittiği, Mesîh İsâ’nın dediği her şeyi onlara hatırlatan, hatalarını uyaran, onları hakka ve doğruya ulaştıran, alemlerin Rabbi’nden aldığı vahiyle insanlara konuşan birinden bahsetmektedir. Mesîh İsâ’nın haber verdiği bu zat, kadir ve kıymeti çok büyük olan Hz. Muhammed’dir. Hatta müjdelenen Faraklît, Mesîh İsâ’dan daha üstün bir mertebede olacaktır. Zira Faraklît, Hz. Mesîh’in ifadesiyle kendisinin güç yetiremeyeceği işleri başaracaktır.⁵⁰⁵

Hz. Mesîh’in Faraklît için kullandığı “Gelecekte olacakları size bildirecek”⁵⁰⁶ ifadesi, Hz. Muhammed’e aynen uymaktadır. Çünkü Hz. Muhammed ümmetine kıyamet alametlerini, kıyameti, hesabı ve mizanı, sırat köprüsünü, cenneti ve içindeki nimet çeşitlerini, cehennemi ve azap çeşitlerini Tevrat ve İncil’de olmadığı kadar detaylı bir biçimde haber vermiştir.⁵⁰⁷

Tüm bunlara ilave olarak Mesîh İsâ müjdelediği Faraklît hakkında “işitmek” ve “söylemek” gibi fiillerden bahsetmektedir. Bunlar ise somut fiiller olup ancak işitme ve konuşma organına sahip bir varlık için kullanılabilir. Dolayısıyla bu özellikleri vahiy ve ilham meleği olan Rûhulkudüs’e nispet etmek doğru olmaz. O takdirde paraklet (Faraklît) Kutsal Ruh olmayıp Hz. İsâ gibi bir insandır. İnciller’de

⁵⁰² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/101-102.

⁵⁰³ Yuhanna, 16/7.

⁵⁰⁴ Yuhanna, 16/12-14.

⁵⁰⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/79-80.

⁵⁰⁶ Yuhanna, 16/13.

⁵⁰⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 4/81.

Hz. Mesîh'in kendisinden sonra geleceğini müjdelediği Faraklî'tin "Rûhulkudûs" olarak yorumlanması sonradan yapılmış bir eklemedir.⁵⁰⁸

2.4. Bütün Peygamberlerin Dininin İslâm Olması

Pavlus yazmış olduğu risâlede Hristiyanlığı savunucu ve İslâm'ı tenkit edici birçok iddia ortaya atmıştır. Pavlus'a göre geçmiş peygamberler ve onlara indirilen Tevrat, Zebûr ve İncil gibi kutsal kitaplar, Hristiyanlığın benimsediği teslîs, ittihâd vb. inanç sistemlerinin doğru ve hak olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu dine yapışmak ve başka bir tarafa yönelmemek gerekir.⁵⁰⁹

İbn Teymiyye Pavlus'un bu iddiasına karşı bütün peygamberlerin getirdiği dinin tek olduğunu, bunun da İslâm dini olduğunu birçok delille beraber savunmaktadır. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da İbn Teymiyye Kur'ân'dan bolca miktarda âyet ile istidlal yapmaktadır.

Kur'ân-ı Hakîm Allah katında tek dinin İslâm olduğunu "*Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır*"⁵¹⁰ âyetiyle belirtmekle yetinmemiş, "*Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır*"⁵¹¹ âyetiyle de İslâm'ın dışındaki din arayışlarının muteber olmadığını, Allah'ın İslâm dışında bir dini kabul etmeyeceğini ve böyle bir arayışa giren kimsenin âhirette hüsrana uğrayacağını son derece açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵¹²

Arapça dil bilgisi yönünden önemli bir hususa vurgu yapmamız yerinde olacaktır. Şöyle ki, âyet-i kerîmede İslâm'dan başka dinlerin kabul edilmeyeceği Arapça "len" edatıyla ifade edilmiştir. Bu edatın te'kid-i nefy-i istikbal, yani gelecekte bir işin olmayacağını tekit etmek için kullanıldığı işin ehline malum olan bir husustur.

İbn Teymiyye Tevrat, İncil ve Kuran'daki şariatlar ve hükümler farklı olsa da tüm peygamberlerin dinlerinin özünün aynı olduğunu ve bunun İslâm olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. "...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi

⁵⁰⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/80; Maurice Bucaille, *La Bible le Coran et la Science*, (Paris 1976), 108-109.

⁵⁰⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/30.

⁵¹⁰ Âl-i İmran 3/19.

⁵¹¹ Âl-i İmran 3/85.

⁵¹² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/341.

tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim..."⁵¹³ âyeti Allah'ın dini kemale erdirdikten sonra nimetini tamamladığını, seçtiği ve razı olduğu dinin İslâm olduğunu özellikle belirtmektedir.⁵¹⁴

Son peygamber Hz. Muhammed ile birlikte din, ifrat ve tefritten korunarak kemale ermiştir. *"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olacaksınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık"*⁵¹⁵ âyeti bu hakikate işaret etmektedir.⁵¹⁶ Hz. Peygamber'den rivâyet edilen *"Önceki peygamberlerle benim misalim güzel bir ev yapan kimseye benzer, yalnız bu evin bir tuğlası eksik kalmıştır. İnsanlar içeri girince hayret ederek bunu da eksik bırakmasaydı derler. İşte ben o eksikliği tamamlayıcı olarak gönderildim"*⁵¹⁷, *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"*⁵¹⁸ gibi hadisler de bu görüşü desteklemektedir.⁵¹⁹

Âyet ve hadislere bakıldığında Hz. Âdem ile Hz. Muhammed arasında İslâm dininin bir tekâmül süreci yaşadığı ve son peygamber Hz. Muhammed ile bu sürecin tamamlanıp kemale erdiği anlaşılmaktadır. Tekamülünü tamamlamış eşyada tağyir düşünülemez. Çünkü, kemalden sonraki değişiklik onu bozmak anlamına gelecektir.⁵²⁰

Vahiy geleneği içerisinde İslâm hem ilk hem de son dindir. İslâm, son peygamber Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin özel ismi olmakla birlikte, önceki peygamberlerin esasını Allah'ın varlık ve birliğini tanıyıp O'nun iradesine teslim olma ilkesinin etrafında tebliğ ettikleri dinin de adıdır. Kur'ân-ı Kerîm bütün peygamberlerin dinin aslında ittifak ettiklerini *"Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!"* diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslâm dini), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır"⁵²¹ âyetiyle haber vermektedir. Bu ilâhî beyanda Allah

⁵¹³ el-Mâide 5/3.

⁵¹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/10.

⁵¹⁵ el-Bakara 2/143.

⁵¹⁶ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râgıb*, thk. Muhammed Abdulazîz Besyûnî, (Tantâ: Câmî'atü Tantâ Külliyyetü'l-Âdâb, 1999), 4/269.

⁵¹⁷ Buhârî, "Menakıb", 18; Tirmizî, "Emsâl", 2.

⁵¹⁸ Ahmed b. Hanbel, 2/381; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Yemenî, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî (Müessesetü Zâhid b. Sultân, 1425/2004), "Hüsnü'l-Hulk", 8.

⁵¹⁹ Geniş bilgi için bk. Aslan Çıtır, "Kurân'da İslâm'ın Tüm Peygamberlere İsnat Edilmesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (Haziran 2021), 145-146.

⁵²⁰ Râgıb, *Tefsîru Râgıb*, 4/267.

⁵²¹ eş-Şûrâ 42/13.

Teâlâ Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed'e aynı dini vahyettiğini açık bir şekilde bildirmektedir.⁵²²

Aynı şekilde Hz. İbrahim ve soyundan gelenler, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve diğer peygamberlerin İslâm ile aynı ortak paydada buluştuklarını, hepsine indirilen dinin özünün aynı olduğunu “*De ki: “Allah’a, bize indirilene (Kur’ân’a), İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ’ya, Îsâ’ya ve peygamberlere Rablerinden verilene inandık. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz O’na teslim olanlarız*”⁵²³ âyetinden de anlayabilmemiz mümkündür.

Hz. Nûh’un “*Bana Müslümanlardan olmam emrolundu*”⁵²⁴ demesi, Hz. İbrahim’e Müslüman olmasının emredilmesi⁵²⁵ ve Müslüman olduğunun “*İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, hanîf (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi*”⁵²⁶ âyetiyle sabit olması, Hz. İbrahim ve Hz. Ya’kub’un oğullarına “*Allah sizin için bu dini seçti, o halde sadece Müslümanlar olarak ölünüz*”⁵²⁷ tavsiyesinde bulunmaları İslâm’ın evrenselliğini ve kapsayıcılığını ifade etmesi açısından son derece önemlidir. “*... (Allah’a) teslim olmuş nebîler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi*”⁵²⁸ âyetiyle Benî İsrâîl peygamberlerinin de İslâm kelimesiyle aynı kökten gelen fiil ve isimlerle Allah’a teslim olmuş kişiler olarak takdim edilmeleri şunu göstermektedir ki, İslâm tüm nebî ve resullerin dinidir.⁵²⁹

Bu delillerin yanında Kur’ân-ı Hakîm’de Hz. Yusuf,⁵³⁰ Hz. Mûsâ,⁵³¹ Firavun’nın sihirbazları,⁵³² Belkıs,⁵³³ İsrailoğulları peygamberleri,⁵³⁴ Hz. Îsâ ve havârilere⁵³⁵ Müslüman olarak tanıtılmaları bu hakikati desteklemektedir.

⁵²² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/11; Çıtır, “Kur’ân’da İslâm’ın Tüm Peygamberlere İsnat Edilmesi”, 147.

⁵²³ Âl-i İmran 3/54.

⁵²⁴ Yûnus 10/72.

⁵²⁵ el-Bakara 2/131.

⁵²⁶ Âl-i İmran, 3/67.

⁵²⁷ el-Bakara 2/132.

⁵²⁸ el-Mâide, 5/44.

⁵²⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ*, 7/623-624; *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/18-19.

⁵³⁰ Yûsuf 12/101.

⁵³¹ Yûnus 10/84.

⁵³² el-A’raf 7/126.

⁵³³ en-Neml 27/44.

⁵³⁴ el-Mâide 5/44.

⁵³⁵ Âl-i İmran 3/52,53; el-Mâide 5/111.

Zaten bir dinin ilâhî bir kaynağa dayanması, bir peygamber tarafından tebliğ edilmesi, vahye dayalı bir kitabının olması, Allah'ın birliği ve âhiret inancına sahip olması o dinin hak din olduğunun en temel niteliklerindendir. İman esasları ve temel ahlak prensipleri hak olan dinde başlangıçtan beri aynı kalmakla birlikte, ibadet şekilleri ve muamelat hükümleri yönüyle zamanla birtakım değişiklikler olmuştur. İlk insan ve ilk peygamber ile başlayan bu hak din, son peygamber Hz. Muhammed ile birlikte en gelişmiş ve en kâmil olan zirve noktasına ulaşmıştır.⁵³⁶

Bütün peygamberlerin aynı dava, aynı ortak inanç ve aynı temel ilkeler çerçevesinde Müslüman olmakla emrolunmaları ve İslâm davetini yapmaları sadece Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde zikredilen bir mesele değildir. Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal metinleri incelendiğinde kendi kitaplarında da bütün nebîlerin aynı daveti insanlara tebliğ ettiklerini görürüz. İslâm'ın en temelinde yer alan tevhid inancı, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ da dahil tüm peygamberlerin ısrarla üzerinde durdukları bir meseledir.

Yahudilikte Tanrı'nın birliği temel bir ilke olup, Tevrat'ta ilk insanla birlikte Nûh, İbrâhim, İshak, Ya'kub, Yûsuf bir olan Allah'a davet etmişlerdir.⁵³⁷ Hz. Mûsâ'ya verilen on emirde ve Tevrat'ın diğer yerlerinde Allah'ın birliği üzerinde çokça durulduğu “*Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Rab benim. Benden başka tanrın olmayacak*”⁵³⁸, “*Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir...*”⁵³⁹ vb. ifadelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁵⁴⁰

Hristiyanlıkta Hz. İsâ, Allah'ın oğlu olarak takdim edilse de Hz. İsâ bunu kabul etmeyerek kendi şeriatında en önemli emrin Allah'ın birliği olduğunu net bir şekilde şöyle ifade etmiştir:⁵⁴¹ “*...O'na, “Buyrukların en önemlisi hangisidir?” diye sordu. İsâ şöyle karşılık verdi: “En önemlisi şudur: ‘Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir.’*”⁵⁴²

⁵³⁶ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/10-12.

⁵³⁷ Detaylı bilgi için bk. Tekvîn, 1/26-28; 4/26; 6/9.

⁵³⁸ Çıkış, 20/2-3.

⁵³⁹ Tesniye, 6/4-5.

⁵⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Harman, “Yahudilik”, 43/201-207.

⁵⁴¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/91.

⁵⁴² Markos, 12/28-29; Konu hakkındaki diğer İncil metinleri için bk. Matta, 4/10; Luka, 4/8.

İslâm'ın özü olarak kabul edilen tevhid inancının önceden beri var olması,⁵⁴³ Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde de bunun açık bir şekilde vurgulanması tüm peygamberlerin davetinin İslâm daveti olduğu ortaya koymaktadır.⁵⁴⁴ Böylece bize göre de Pavlus'un ortaya attığı geçmiş peygamberler ve kitaplar Hristiyanlığın hak olduğunu gösteriyor iddiası hem Kur'an'ın hem de kendi kutsal kitaplarının beyanlarıyla çürütülmüştür.

2.5. Hz. Muhammed'in Kur'an'da Hristiyanlığı Övdüğü İddiası

Sayda Piskoposu Pavlus'a göre Hz. Muhammed Kur'an'da Hristiyanlığı övmüş ve kendi dinleri üzere kalmayı onlara öğütlemiştir.⁵⁴⁵

Bu iddiaya İbn Teymiyye'nin nasıl bir karşılık verdiğine geçmeden önce Pavlus'un büyük bir yanlışına değinmek istiyoruz. Şöyle ki, Pavlus Kur'an'da Hristiyanlığın övüldüğünü öne sürerken aynı zamanda bunun Hz. Muhammed tarafından yaptığını da ileri sürmektedir. Daha basit bir ifadeyle Hz. Peygamber'in Kur'an'da Hristiyanları övmesi iddiası, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından yazılması iddiasıyla aynı kapıya çıkmaktadır. Dolayısıyla bize göre Pavlus'un bu iddiasında biri açıktan diğeri dolaylı olmak üzere iki farklı yanlış bulunmaktadır. Açık olan yanlış Kur'an'da Hristiyanlığın övülmesi iken, dolaylı olan yanlış bunun Hz. Peygamber tarafından yapılması ve öğütlenmesidir.

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı yazdığı iddiası, onu inkâr eden putperest kavmi tarafından bile açık bir şekilde iddia edilmemiştir. *“Yine dediler ki: ‘Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!’”*⁵⁴⁶ âyetine baktığımızda, inkârcıların Kur'an'ı yazma eylemini Hz. Peygamber'e direkt isnat edemediklerini, en fazla ‘başkaları tarafından yazdırıldı’ diyebildiklerini kolay bir şekilde anlayabiliriz. Zira âyette ‘ke-te-be-hâ’ lafzı yerine ‘ik-te-te-be-hâ’ lafzının zikredilmesi bize göre son derece önemlidir.⁵⁴⁷

⁵⁴³ İnsanlığın başlangıçta çok tanrı inancını benimserken bir tekâmül sonucu tevhid inancına ulaştığı bazı kimseler tarafından iddia edilmişse de bu alanda yapılan son araştırmalar tek Tanrı inancının önceden beri var olduğunu ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bk. Wilhelm Schmidt, *The Origin and Growth of Religion*, trc. H. J. Rose, (London: 1935), 283-290.

⁵⁴⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/10.

⁵⁴⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/30.

⁵⁴⁶ el-Furkân 25/5.

⁵⁴⁷ Hz. Peygamber'in ümmî olduğu hakkında geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 4/109, 119, 196.

Pavlus bu iddiasını delillendirmek için Kur'ân'ın bazı âyetlerini mesnet olarak kullanmıştır. Ancak İbn Teymiyye'nin de ifade ettiği üzere Pavlus, Kur'ân âyetlerini batıl bir şekilde tefsir ederek, onu tahrif etme yoluna gitmiştir. Yahudi ve Hıristiyanların Kur'ân'ı kendi batıllarına alet etme istekleri, kendi kitaplarını tahrif etme arzularıyla doğrudan alakalıdır. Zira bu konuda bir hayli maharet ve tecrübe kesp etmişlerdir. Kur'ân'ın naslarını tahrif edebilmek için birçok batıl fırka ve ekolün yaptığı gibi onlar da Kur'ân'ın muhkemini bir tarafa bırakmışlar ve müteşâbihine sarılmışlardır.⁵⁴⁸

Önceki bölümlerde detaylı bir biçimde ele alınan Hz. Peygamber'in umumî risâletine dair deliller, Necâşî'nin iman etmesi, Ehl-i kitaba yapılan davetler ve neticesinde birçoklarının iman etmesi vb. konular, aslında Hz. Muhammed'in Hıristiyanlığı övdüğü iddiasını çürütmek için yeterli veriler sunmaktadır. Çünkü Hıristiyanlık hak olsaydı, Hz. Peygamber onları İslâm'a davet etmezdi ve de onlarla cihat etmekle emrolunmazdı.⁵⁴⁹ Halbuki Hudeybiye Antlaşması'nın ardından Hz. Peygamber'in Bizans ve Sâsânî imparatorları başta olmak üzere Mısır Mukavkıs'ına, Habeş Necâşî'sine ve çevredeki bazı Arap emirleri ile devlet başkanlarına mektuplar göndererek onları İslâm'a davet ettiği tarihi birer vakıadır.⁵⁵⁰ Sadece bu deliller dahi Hıristiyanlığın Kur'ân'da övüldüğü ve kendi dinlerinde kalmaları gerektiği iddiasını boşa çıkarmakla beraber, İbn Teymiyye bu kadarı ile iktifa etmez ve onların Kur'ân âyetlerini nasıl batıl yorumlarla tahrif etmeye çalıştıklarını gözler önüne serer.

Pavlus ve benzerlerinin Kur'ân'da Hıristiyanların övüldüğü iddiasına mesnet olarak gündeme getirdikleri delillerin başında *“Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar...”*⁵⁵¹ âyetleri gelmektedir. Çünkü onlara göre bu âyet, Hıristiyanlığı

⁵⁴⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/371.

⁵⁴⁹ “Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın” (et-Tevbe, 9/29) âyeti, Ehl-i kitap'tan Hz. Peygamber'e iman etmeyen, hak din olan İslâm'a girmeyenler ile cihadı emretmektedir. Detaylı bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/171.

⁵⁵⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/130-150.

⁵⁵¹ Âl-i İmran 3/113-115.

övmenin yanında bu dine mensup olan kişilerin de hak yolda olduklarını ve yaptıklarının karşılığını âhirette mükafat olarak alacaklarını bildirmektedir.⁵⁵²

İbn Teymiyye ise bu âyette Hristiyanların övüldüğü çıkarımına birkaç yönden itiraz eder. Öncelikle âyetin siyak ve sıbakına bir anlam bütünlüğü içinde bakıldığında, buradaki Ehl-i kitap ifadesiyle Hristiyanların aksine Yahudilerin kastedilmesi daha uygun gözükmemektedir. Zira âyetin hemen öncesi, ümmeti Muhammed'in en hayırlı ümmet olduğundan, Ehl-i kitaptan iman edenler olsa da çoklarının fasık olduğundan şu şekilde bahsetmektedir: *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz...Onlar Allah'ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı. Bunun sebebi onların; Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmaları idi..."*⁵⁵³ Âyetin son kısmı Ehl-i kitabın Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleri sebebiyle zillate düşer olduklarını ve Allah'ın gazabına uğradıklarını haber vermektedir.⁵⁵⁴

İbn Teymiyye'ye göre bu vasıflar, Hristiyanların değil, Yahudilerin vasıflarıdır. Zaten Yahudilerin peygamber öldürmeleri bilinen bir husustur.⁵⁵⁵ Dolayısıyla *"Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir"* ifadesiyle ilk anlaşılan Yahudiler ve onlardan iman edenlerdir.⁵⁵⁶ Hususî anlamda Yahudi âlimi iken daha sonra Müslüman olan Abdullah b. Selam ve onun gibileri içine alan âyet, umumî mânada Hristiyanlardan Müslüman olanları da içine almaktadır. *"Kitap ehlinin öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar..."*⁵⁵⁷ âyeti bunun en açık göstergelerinden biridir. Zira âlimlerin çoğuna göre buradaki Ehl-i kitap terimiyle Hz. Muhammed'e iman eden ancak hicret edemeyen Necâşî ve benzerleri kastedilmektedir.⁵⁵⁸ Dolayısıyla bu âyetlerde Pavlus'un iddia ettiği gibi Hristiyanlara bir övgü söz konusu değildir. Aksine Yahudi ve Hristiyanlardan Hz. Muhammed'e iman eden ve İslâm'ı tercih edenlere bir övgü vardır.

⁵⁵² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/342-343.

⁵⁵³ Âl-i İmran 3/110-112.

⁵⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/393.

⁵⁵⁵ İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/61; Âl-i İmran 3/21; Âl-i İmran 3/112.

⁵⁵⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/393, 400.

⁵⁵⁷ Âl-i İmran 3/199.

⁵⁵⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/394.

İbn Teymiyye yukarıdaki âyetlerde geçen Ehl-i kitap terimine ilişkin önemli bir konuya temas eder ve zihinlerdeki mukadder soruya cevap verir: Şöyle ki, Yahudi ve Hristiyan iken Hz. Peygamber'e iman eden ve Müslüman olan bu kimseler için Kur'ân neden hâlâ Ehl-i kitap tabirini kullanmaktadır? İbn Teymiyye bu suali şöyle cevaplandırır: Necâşî örneğinde olduğu gibi Hz. Muhammed'e iman eden ancak İslâm diyarına hicret edemeyip, küfür diyarında kalanlar için Ehl-i kitap ifadesi kullanılmıştır. Çünkü bu kimseler zahirde Ehl-i kitaptan olup, hakikatte mümindirler.⁵⁵⁹

Firavun ve ailesine en şiddetli azap vaat edildiği halde iman eden ve imanını gizleyen kişiye Kur'ân'ı Hakîm'in "Firavun ailesinden" şeklinde hitap etmesi de aynen bu kabildendir. Mümin olan kişi hem nesep hem de zahir yönüyle Firavun ailesinden olduğu için böyle bir hitaba muhatap olmuştur. Ancak "*Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz..."*"⁵⁶⁰ âyetinde de haber verildiği üzere, mümin olan kişiyi Allah, Firavun ve ailesine vaat edilen azaptan korumuştur.⁵⁶¹

"*Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir..."*"⁵⁶² âyetini ilk olarak Hz. Peygamber döneminde ona iman edenler ile yorumlayan eden İbn Teymiyye, ikinci bir anlam olarak Ehl-i kitabın kendi dönemlerinde iman edenler ile tefsir etmiştir. Çünkü Hz. Muhammed gönderilmeden önce şariatları neshedilmeyen ve kitapları değiştirilmeyen kimselerin, kendi peygamberlerine ve kitaplarına iman etmeleri zaten mümin olduklarını göstermektedir. "*Mûsâ'nın kavminden (insanları) hak ile doğru yola ileten ve onunla adaletli davranan bir topluluk da vardı*"⁵⁶³ âyeti bu gerçeğe vurgu yaparak, Hz. Mûsâ'ya iman edenlerin hak yola ulaştırdıkları ve adaletli bir topluluk olduklarını haber vermektedir.⁵⁶⁴

Hristiyanlar "*... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi...*"⁵⁶⁵ âyetinden yola çıkarak Kur'ân'ın

⁵⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/394.

⁵⁶⁰ Çâfir 40/28-46.

⁵⁶¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/395-396.

⁵⁶² Âl-i İmran 3/113-114.

⁵⁶³ el- A'râf 7/159.

⁵⁶⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/402-403.

⁵⁶⁵ el-Hac 22/40.

Hristiyanların kitabı olan İncil'i, ibadet yerleri olan kilise ve manastırları övdüğünü iddia etmektedirler.⁵⁶⁶

İbn Teymiyye'ye göre âyette her ne kadar manastır ve kiliselerden bahsedilse de “içlerinde Allah'ın adı çok anılan” ifadesi Müslümanlara ait olan mescitlerden sonra zikredilmiştir.⁵⁶⁷ Dolayısıyla âyette öncelikle övülen ibadet yerleri, mescitler olmaktadır. “içlerinde Allah'ın adı çok anılan” ifadesi eğer diğer ibadet yerlerini de kapsarsa, o zaman Hz. Muhammed gelmeden önce Mesîh İsâ'nın değiştirilmemiş dinine tabi olanların ibadet yerlerini belirtmektedir. Zira Hz. İsâ döneminde değiştirilmemiş olan şeriata tabi olan Hristiyanlar, kilise ve havralarda şirke düşmeden Allah'ın adını çokça zikrediyordular.⁵⁶⁸

Âyette manastır ve kiliselerin önce, mescitlerin ise sonra zikredilmesinde en düşük olandan en yüksek olana doğru bir sıralama söz konusudur. “De ki: “*Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedeği herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır*”⁵⁶⁹ âyetinde de aynı sıralama mevcuttur. Çünkü günahı daha düşük derecede olan çirkin işler ilk başta, en büyük günah olan Allah'a şirk koşmak ise sonda zikredilmiştir. İbn Teymiyye ednadan a'laya olan tertibin “*Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün...*”⁵⁷⁰ âyetinde de aynı şekilde olduğunu belirtmektedir.⁵⁷¹ Dolayısıyla ilk önce manastır ve kiliseler zikredildiği için, en önemli ve faziletli olanlar bunlardır denilemez. Kur'ân-ı Hakîm'in üslubunda bu ve benzeri birçok örnekler mevcuttur.

Farklı bir açıdan konuyu değerlendiren İbn Teymiyye, Ehl-i kitabın ibadet mekânlarını onlardan daha şerli olan Mecûsî ve müşriklerin yıkmasını fesat olarak değerlendirmektedir. Ancak Ehl-i kitaptan daha hayırlı olan ümmeti Muhammed'in kilise ve manastırları camiye dönüştürmelerini fesat değil, salah olarak kabul etmektedir. Böylelikle kilise ve havraların imanın tüm esaslarının kabul edildiği

⁵⁶⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/404.

⁵⁶⁷ Mealdeki sıralama “içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler” şeklinde olsa da âyet *لَهُدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا* şeklindedir ve *Allah'ın adının çokça anılması* mescitlerden sonra zikredilmiştir.

⁵⁶⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/404.

⁵⁶⁹ el- A'râf 7/33.

⁵⁷⁰ Abese 80/33-37.

⁵⁷¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/406.

mekânlar haline gelmesi ve Allah’a şirk koşmadan isminin çokça zikredilmesi mümkün hale gelecektir.⁵⁷²

Hıristiyanların tutunduğu ve kendilerini övdüğünü iddia ettikleri âyetlerden bir diğeri de şudur: “*Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır...*”⁵⁷³ İbn Teymiyye âyette geçen Mesîh İsa’ya uyanların küfre sapanların üstünde olacağını aynen kabul etmekle beraber, küfre sapanlar ile Yahudilerin kastedildiğini ifade etmektedir. Çünkü Mesîh İsa’yı kabul etmeyerek küfre düşenler Yahudilerdir. Müslümanlar ise Hz. İsa dahil tüm peygamberlere iman ederler.⁵⁷⁴

Fahreddin er-Râzî, İbn Atıyye el-Endelüsî gibi müfessirler de Hz. İsa’nın Allah’ın kulu ve resulü olduğunu kabul eden Hıristiyanların, onu inkâr eden Yahudilerden üstün olduğunu ifade etmekle beraber, bunun İslâm’dan önceki durum olduğunu belirtmektedirler. Zira İslâm’dan sonra Hz. Muhammed’in gelmesiyle beraber ona iman eden Müslümanlar, onun inkâr eden Yahudi ve Hıristiyanların üzerindedir.⁵⁷⁵

Netice itibariyle diğer iddialarda olduğu gibi Pavlus’un ortaya attığı Kur’ân’da Hıristiyanlığın övüldüğü iddiasının da gerçeği yansıtmadığı İbn Teymiyye’nin beyanatlarıyla açığa kavuşmuştur.

⁵⁷² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/406-407.

⁵⁷³ Âl-i İmran 3/55.

⁵⁷⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/377.

⁵⁷⁵ Fahreddin er-Razî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 8/239; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, 1/444-445.

3. HİRİSTİYAN TEOLOJİSİNDE ULÛHİYYET MESELESİ VE TESLİS İNANCI

Bu bölümde Hıristiyanlığın ulûhiyyet düşüncesi detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda Hıristiyanların Tanrı tasavvurları, teslîs, Kutsal Ruh, ittihâd ve hulûl inancı, Hz. İsâ'ya atfedilen Tanrısal vasıflar ve son olarak Hz. İsâ'nın kul olduğunun delilleri konusu etraflı bir şekilde incelenmiştir.

3.1. Hıristiyanların Tanrı Hakkındaki Düşünceleri

Ulûhiyyet düşüncesi bütün dinlerin inanç sistemlerinde merkezi bir konuma sahiptir. Bölgesel konuma sahip ilkel dinler dahi birtakım nesneleri ve varlıkları ilâhlaştırıp, kutsal saymışlardır. En kadim dönemlerden itibaren tüm toplumlarda insanın aşkın bir varlığa inanma ihtiyacının olduğunu gerek tarihi belgeler gerekse de yapılan arkeolojik araştırmalar ortaya koymaktadır.⁵⁷⁶

İslâm inancına göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den itibaren Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberler, tevhid dini ile gönderilmişlerdir. Tevhid inancı tarihin belli dönemlerinde Allah'a ortak koşma şeklinde bazı sapmalara maruz kalsa da her defasında gönderilen diğer peygamber ile yeniden tazelenmiştir. Allah'ın ulûhiyyeti esasına dayalı olan İslâm dini, Allah'ın dışındaki hiçbir varlığı ilâh olarak kabul etmez. Allah'ın varlığı ve birliği inancı Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette açıkça ifade edilmekle birlikte herhangi bir varlığın O'nun ulûhiyyetine ortak koşulmaması ve yalnızca O'na kulluk edilmesi, ancak O'ndan yardım istenmesi ve O'na sığınılması emredilmektedir.⁵⁷⁷ İlahlık iddiasında bulunan yahut Allah'ın dışında başka bir varlığı ilâh olarak kabul eden kimse İslâm'dan çıkmış ve küfre girmiş kabul edilir.⁵⁷⁸

Bu bağlamda Hz. İsâ resullerin en büyükleri olan beş “ülû'l-azm” peygamberden biridir.⁵⁷⁹ Allah'ın Hz. İsâ'ya kitap verdiğini ve onu mübarek

⁵⁷⁶ Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenasyonu*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 14-22.

⁵⁷⁷ İlgili âyetler için bk. er-Ra'd 13/36; el-Kehf 18/110; el-Cin 72/20; el-Fatiha 1/5.

⁵⁷⁸ Âl-i İmrân 3/151; en-Nisâ 4/48, 116.

⁵⁷⁹ “Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsâ'dan da. Evet biz, onlardan sapa sağlam bir söz almıştık” (el-Ahzab 33/7). Detaylı bilgi için bk. Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/358; Fahreddin er-Razî, *Mefatihü'l-ğayb*, 25/159; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/127; Beydâvî, *Envârut-tenzîl ve esrârut-te'vil*, 4/224-225.

kıldığını⁵⁸⁰, İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamber olduğunu⁵⁸¹, kavmine namazı ve zekâtı emrettiğini⁵⁸², Tevrat'ı tasdik edip bazı hususlarda onu neshettiğini⁵⁸³ bizzat Kur'ân haber vermektedir.

Hiz. İîsâ da aynen diğler peygamberlerin yaptıkları gibi kavmini sadece Allah'a kulluk etmeye davet etmiştir. Kur'ân bizzat Hiz. İîsâ'nın dilinden Allah'a ortak koşanlara cennetin haram kılınacağı yönündeki uyarısını nakleder ve şöyle der: *“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir” diyenler kesinlikle kâfir oldu. Oysa Mesîh şöyle demişti: “Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır...”*⁵⁸⁴ Âyete göre Hiz. İîsâ, açık bir şekilde kendisinin de Allah'ın kulu olduğunu söylemiştir ve kavmini Allah'a ortak koşmayarak yalnızca O'na kulluk etmeleri konusunda uyarmıştır. Aynı şekilde *“Mesîh de Allah'a yakın melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler...”*⁵⁸⁵ âyeti de Hiz. İîsâ'nın Allah'a kul olmaktan asla çekinmeyeceğini bildirmektedir.

Ancak Ehl-i kitabın konuyla doğrudan alakalı olduğu için özellikle de Hristiyanların⁵⁸⁶ Hiz. İîsâ'dan sonra dinlerini peygamberlerinin tebliğ ettiği şekilde muhafaza edemedikleri bilinen bir konudur. Zira yukarıda ifade edildiği üzere Hiz. İîsâ'nın tebliğ ettiği din tevhid dini olup, yalnızca Allah'a kulluk etmeyi esas alırken, sonrasında gelenler ilâhî kitaplarının tahrifata uğraması ve diğler nedenlerden ötürü peygamberlerine ilâhlık vasfı atfetmişlerdir. Özellikle teslîs inancının Hristiyanlığa sokulmasıyla tevhiitten uzaklaşmış, Hiz. İîsâ ve Kutsal Ruh ilâhlıkta Allah'a ortak olduğu iddia edilmiştir.⁵⁸⁷ Daha da ötesi Hristiyan inanç esaslarının temelini baba, oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslîs, trinite akîdesi teşkil etmektedir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁰ el-Mâide 5/75; Meryem 19/30-31.

⁵⁸¹ Âl-i İmrân 3/49; en-Nisâ 4/171.

⁵⁸² Meryem 19/31.

⁵⁸³ Âl-i İmrân 3/50; el-Mâide 5/46.

⁵⁸⁴ el-Mâide 5/72.

⁵⁸⁵ en-Nisâ 4/172.

⁵⁸⁶ Yahudi ve Hristiyanların kutsal kitaplarındaki kelimelerin anlam ve bağlamlarını çarpıttıkları ve ilâhî kelâmı tahrif ettikleri konusu Kur'ân nassı ile sabittir. İlgili âyetler için bk. el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41. Ancak bu çalışma İbn Teymiyye'nin Hristiyanlığa yönelik eleştirilerini konu edindiği için Yahudilere burada temas edilmemiştir.

⁵⁸⁷ Mustafa Baş, *Kur'an'ın Muhatabı Hristiyanlar ve Tanrı Algıları*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 454.

⁵⁸⁸ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, 47; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/5-20.

Teslîs akîdesine rağmen Hristiyanlar kendilerini monoteist yani tek tanrı inancına sahip kimseler olarak tanımlarlar. İnandıkları tanrının, Yahudilerin ve Müslümanların inandıkları Allah ile aynı olduğunu söylerler.⁵⁸⁹

Hristiyanların Tanrı tasavvurları İnciller’de şu şekilde ifade edilmektedir:

Tanrı tektir: “İsâ şöyle karşılık verdi: *En önemlisi şudur: ‘Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab’dir...*”⁵⁹⁰

Her şeyi bilir: “... ‘Ya Rab, sen her şeyi bilirsin, seni sevdiğimi de bilirsin’ dedi.”⁵⁹¹

Merhametlidir: “*Ne mutlu merhametli olanlara! Çünkü onlar merhamet bulacaklar.*”⁵⁹²

Bağışlayıcıdır: “*Başkalarının suçlarını bağışlarsanız, göksel Babanız da sizin suçlarınızı bağışlar...*”⁵⁹³

Yardım edicidir: “*Atalarımıza söz verdiği gibi, İbrahim’e ve onun soyuna sonsuza dek Merhamet etmeyi unutmayarak Kulu İsrail’in yardımına yetişt.*”⁵⁹⁴

Nurdur: “*Işık karanlıkta parlar. Karanlık onu alt edemedi.*”⁵⁹⁵

Hesap sorulamaz ve kendisine karşı durulamaz olandır: “...*O’nun isteğine kim karşı durabilir? ...*”⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ Thomas Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, (İstanbul: Sak Ofset Yayıncılık, 2012), 56; Yasin Ulutaş, “Hristiyanların Ulûhiyet Anlayışı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2 (2018), 67; Hasan Hüseyin Tunçbilek, “İslâm’ın Dışındaki Monoteist Düşünce ve İnançlarda Ulûhiyet Anlayışı”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi Bilimsel Birikim*, 3/1 (2003), 131; Ali Binol, “Hz. İsâ’ya Nispet Edilen ‘İbnullah /Allah’ın Oğlu” Kavramı = The Concept of “Ibnullah /The Son of God” as Related to Jesus”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, 14/76 (2021), 743.

⁵⁹⁰ Markos, 12/29-32.

⁵⁹¹ Yuhanna, 21/17; Yaratıcı olup, her şeyin O’nun bilgisi dahilinde olduğuna dair İnciller’deki bilgiler için bk. Matta, 6/30; 10/29; 19/4; Markos, 13/19; Luka, 12/24; Resullerin İşleri, 4/24; 17/24; Romalılar’a Mektup, 1/18; Efesliler’e Mektup, 3/9; Timoteos’a Birinci Mektup, 4/3; Petrus’un Birinci Mektubu, 4/19; Vahiy, 4/11.

⁵⁹² Matta, 5/7.

⁵⁹³ Matta, 6/14-15.

⁵⁹⁴ Luka, 1/55.

⁵⁹⁵ Yuhanna, 1/5.

⁵⁹⁶ Romalılar’a Mektup, 9/19-20.

Bunların dışında Hristiyanlar Tanrı'nın her şeye gücünün yettiğine,⁵⁹⁷ her şeyi gördüğüne,⁵⁹⁸ her şeyi işittiğine,⁵⁹⁹ âdil olduğuna,⁶⁰⁰ adaletinin yanında gazabının da olduğuna,⁶⁰¹ dilediğine merhamet edip, dilediğinin kalbini katılaştırdığına,⁶⁰² tek, üstün, her yerde hazır ve nazır olduğuna⁶⁰³ inanırlar.⁶⁰⁴

Hristiyan teolojisinde Allah için genellikle “Baba”⁶⁰⁵ ifadesi kullanıldığı görülmektedir. Bu tabirin Hristiyanlara Yahudilerden geçtiği düşünülmektedir. Zira Yahudiler Allah’a “Baba”, kendi kavimlerine de “Allah’ın oğulları” ifadesini kullanmaktadırlar. Hoşea kitabındaki “...Kendilerine, ‘Siz halkım değilsiniz’ denilen yerde, ‘Yaşayan Tanrı’nın çocuklarısınız’ denecek”⁶⁰⁶ ifade ile Mezmurlar’da Hz. Dâvûd’a isnat edilen “...Bana, “Sen benim oğlumsun” dedi, bugün ben sana baba oldum”⁶⁰⁷ söz bu durumu açıkça göstermektedir.⁶⁰⁸

Diğer tüm peygamberler gibi Hz. İsa da İslâm’ın özü olan tevhid inancı ile gönderilmiş ve bu inancı kavmine tebliğ etmiştir. Ancak Hristiyan akîdesi, başta Pavlus⁶⁰⁹ olmak üzere sonradan gelenlerin tahrifatlarıyla değiştirilmiş ve aslından

⁵⁹⁷ Vahiy, 11/17; Markos, 14/36.

⁵⁹⁸ Matta, 6/4-6.

⁵⁹⁹ Matta, 6/7.

⁶⁰⁰ Romalılar’a Mektup, 2/5; Paul Tillich, *Love, Power and Justice*, (London and New York: Oxford University Press, 1960), 25.

⁶⁰¹ Romalılar’a Mektup, 3/5-6.

⁶⁰² Romalılar’a Mektup, 9/14-18.

⁶⁰³ Efesliler’e Mektup, 4/4-6; Hristiyanlığın Tanrı tasavvuru hakkında daha çok bilgi edinmek için 20. asrın teoloji dalında Batıda en çok göze çarpan eserlerinden biri olan *Systematic Theology* adlı esere bk. Paul Tillich, *Systematic Theology*, (New York: The University of Chicago Press, 1967), 1/274-279.

⁶⁰⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 62; Tunçbilek, “İslâm’ın Dışındaki Monoteist Düşünce ve İnançlarda Ulûhiyet Anlayışı”, 131.

⁶⁰⁵ Matta, 6/4, 6/6, 6/8, 6/9, 6/14, 6/15, 7/11, 7/22, 12/50; Yuhanna, 1/3, 2/1, 2/13, 2/15, 3/1, 4/14, 5/1, 1/4, 6/57, 8/18, 10/29, 10/36-38; Vahiy, 1/4-6; 1. Petrus, 1/2, 1/17; Resüllerin İşleri, 13/32-33.

⁶⁰⁶ Hoşea, 1/10.

⁶⁰⁷ Mezmurlar, 2/7.

⁶⁰⁸ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 62; Ulutaş, “Hristiyanların Ulûhiyet Anlayışı”, 68.

⁶⁰⁹ Buradaki şahıs, İbn Teymiyye’nin *el-Cevâbü’s-sahih*’i kaleme almasına sebep olan Sayda Piskoposu olan Pavlus (1140-1180) değildir. Bu Pavlus, ilk başta kendisini Hristiyanlığı yok etmeye adanmış bir kimse iken (Elçilerin İşleri, 8:1; 9:13; 9:21; 26:10), MS 34 yılında Şam yolunda geçirdiği bir hadise ile Meryem oğlu İsa’nın kendisine göründüğünü iddia eden (1. Korintliler, 15:8) ve Hristiyan olan kişidir. Pavlus, Hristiyanlığın Yahudilikten ayrı müstakil bir din haline gelmesi konusunda önemli bir rol üstlenmiş, günümüz Hristiyan teolojisinde yer alan çarmıh ve yeniden dirilme inancı, vaftiz, evlilik, Kutsal Ruh ve Ruh’un armağanları, orijinal günah vb. birçok konu onun eli ile şekillenmiştir. Yeni Ahit külliyatı içerisinde yer alan ve Pavlus’a atfedilen 13 mektup, Hristiyanlıkta son derece önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ronald D. Witherup, “Pavlus Hakkında On Soru On Cevap”, çev. Süleyman Turan, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/4 (2004), 244-245; Fuat Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2017), 80-86.

uzaklaştırılmıştır. Netice itibariyle teslîs, ittihâd ve hulûl gibi batıl inançlar, bugünkü Hristiyanların ulûhiyyet anlayışlarının merkezinde kendi yerlerini almışlardır.

İbn Teymiyye *el-Cevâbü's-sahîh*'in ikinci ve üçüncü ciltlerinin büyük bir çoğunluğunu, Hristiyanlığın Tanrı tasavvurlarının merkezinde yer alan bu batıl inançların tenkidine ayırmıştır.

3.2. Teslîs'in Reddedilmesi

Sözlükte “üçleme” anlamına gelen teslîs, Hristiyanlığın üç unsurlu ilâhlık anlayışını ifade eder. Hristiyan inancına göre Tanrı tektir ancak üçlü bir yapıya sahiptir. Baba, oğul ve Rûhulkudüs'ten oluşan teslîs,⁶¹⁰ *Arapçada Ekânîm-i Selâse/Üç Uknum/Üç rûkûn* ve Fransızca'da *trinite* lafzıyla ifade edilir.

Hristiyanlara göre her biri ayrı ayrı Tanrı olan baba, oğul ve Kutsal Ruh aslında tek Tanrı'dır. Teslîs ile tek bir Tanrı'nın kastedildiğini, zihinlerin daha rahat anlayabilmesi için “üçlü birlik” şeklinde bir formül icat etmişlerdir. Böylelikle üç farklı Tanrı'dan söz ederken aynı zamanda bunların tek Tanrı olduğunu da ifade edebilmeyi amaçlamışlardır.⁶¹¹ Şunu belirtmekte fayda vardır: Üçlü birlik terimini kullananlar, buradaki üç'ün matematikteki üç sayısı ile aynı olmadığını belirtmektedirler. Matematik ötesi olan üç'ün, bir ile aynı olduğunu iddia etmektedirler.⁶¹²

Teslîs ibaresi ne kelime ne de doktrin olarak Kitâb-ı Mukaddes'te mevcut değildir. Bu terim ilk defa 180 yılında Antakya Patriği Teofilos tarafından kullanılmıştır. Ahd-i Cedîd'in muhtelif yerlerinde baba, oğul ve Kutsal Ruh geçse de teslîsin üç unsurunun birlikte olduğu sadece iki yer bulunmaktadır. Birincisi Matta İncili'ndeki Hz. İshâ'ya atfedilen “*Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin*”⁶¹³ cümle olup, ikincisi de Pavlus'un Korintoslular'a yazdığı “*İshâ Mesîh'in sözünü dinlemeniz ...*

⁶¹⁰ Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1987), 856; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1988), 1312.

⁶¹¹ Muhammed İzzet et-Tahtavî, *en-Nasraniyyetü ve'l-İslâm*, (Mısır: Mektebetü'n-Nûr, 1407/1977), 30.

⁶¹² Albert M. Besnard, *Hristiyan İlahiyatı*, trc. Mehmet Aydın, (Konya: Arı Basımevi, 1983), 66-67.

⁶¹³ Matta, 28/19.

Baba Tanrı'nın öngörüsü uyarınca Ruh tarafından kutsal kılınarak seçildiniz..."⁶¹⁴
ikinci mektubudur.⁶¹⁵

Teslîsteki birinci unsurun (baba) görevi yaratma, ikinci unsurun (oğul) görevi kurtarma, üçüncü unsurun (Kutsal Ruh) görevi kutsamadır. Baba, teslîsin birinci ve asıl rûknüdür. Her şeyin yaratıcısı ve sahibi olarak yani Allah olarak tasavvur edilir. Birinci unsur olan Baba, oğul ve Kutsal Ruh olarak görünse de birdir ve bölünme kabul etmez.⁶¹⁶

Teslîsin ikinci unsuru olan oğul, Hz. Îsâ'dır ve oğul Îsâ da Baba'nın cevherinden kabul edilir.⁶¹⁷ İnciller'de "oğul" ve "Tanrı'nın oğlu" ifadeleri birçok yerde geçmektedir.⁶¹⁸

Teslîsin üçüncü unsuru Rûhulkudûs, M. 381'de İstanbul'da toplanan konsilde Baba ve oğulla aynı cevherden olduğu kabul edilerek, Ruh'u'l-Kudûs'ün de tanrılığına karar verildi.⁶¹⁹

Bu şekilde Baba, oğul ve Rûhulkudûs'ün tek cevherde toplanmış üç ilâhtır. Ayrıca ebedî olup, ilâhlıkta da müsavidirler.

Teslîs konusunda bir çıkmaza giren Hristiyanlar, bu inancın doğruluğunu ispat etmek için birtakım izahat yollarına başvurmuşlardır. Fakat yapılan çabalamalar sağlam temellere oturtulmadığı için, getirilen izah ve yorumlar işi daha da karmaşık hale sokmuştur. Hristiyan bir din adamının teslîsi ispat sadedinde yaptığı şu izah buna örnektir: "Ulûhiyyet birdir, fakat gizemli bir üçlemeye sahiptir. Ulûhiyyet bir kaynak, bir cevher bir kudret olan Baba, Oğul ve Rûhulkudûs'ten ibarettir. Fakat biz Baba Tanrı, Oğul Tanrı ve Rûhulkudûs Tanrı diye üç ayrı Tanrı'nın varlığına değil, bir tek Tanrı'ya inanırız."⁶²⁰

⁶¹⁴ 1. Petrus, 1/2.

⁶¹⁵ Jacques Waardenburg, "Teslîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/548-549.

⁶¹⁶ G. Descuffi, *Hristiyan Dini*, (İzmir: 1955), 11-12; Gustave Welter, *Histoire des sectes chretiennes*, (Paris: 1950), 52.

⁶¹⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/224; Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 66; Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/549-552.

⁶¹⁸ İlgili yerler için bk. 1. Yuhanna, 3/23, 4/9, 4/10, 4/15; 2. Yuhanna, 1/3, 1/9; 2. Petrus, 1/17; Luka, 8/28, 9/35, 15/21, 22/70; Markos, 1/11, 3/11, 5/7.

⁶¹⁹ Ahmed Çelebi, *eI-Mesihîyye*, (Kahire: 1978), 152; Tahtavî, *en-Nasraniyyetü ve'l-İslâm*, 45; *Les Religions*, Les Dictionnaires Marabout Universite, (Belgique: 1974), 641.

⁶²⁰ Robert Caspar, *Cours de Théologie Musulmane*, (Rome: 1974), 38.

İbn Teymiyye Hıristiyanların teslîsi delillendirmek için ortaya koydukları izahların hiçbirini kabul etmez ve en sert şekliyle teslîsi eleştirir. İbn Teymiyye’ye göre teslîs inancının en temel dayanağı olan ve Baba, oğul ve Kutsal Ruh’tan oluşan üç uknuma veya üç rükne delil olabilecek hiçbir şey yoktur. Bu konuda sem’î ya da aklî bir delil varit olmamıştır. “İbn” (Oğul) kelimesi, ilâhî kitaplarda veya peygamber sözlerinin hiçbirinde Allah’ın sıfatlarından bir sıfat olarak kullanılmamıştır. Durum böyle iken Matta, 28/19’da geçen ve Hz. İsa’nın havârilere bütün milletleri baba, oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmekle görevlendirdiği iddiası, İbn Teymiyye’nin deyimi ile Mesîh İsa’ya atılan en büyük iftira ve yalandır. Peygamberlerin sözlerini değiştirmek ve tahrif etmek, yalanın en büyüklerindendir.⁶²¹

Hıristiyanlar teslîs konusunda kendilerini şöyle müdafaa ederler: Baba, oğul ve Kutsal Ruh’tan oluşan üç unsuru, bizler uydurmadık, Allah bizzat kendi ulûhiyyetini bu şekilde isimlendirmiştir. İbn Teymiyye bu iddiayı reddeder ve Allah’ın kendisini veya sıfatlarını “ibn” yahut “Kutsal Ruh” şeklinde isimlendirdiğine dair peygamberlerden nakledilen hiçbir delilin olmadığını söyler. Üç ilâhtan oluşan teslîs akîdesini, tamamen kendileri uydurmuşlardır. İbn Teymiyye’ye göre teslîs akîdeleri hususunda tamamen dogmalara inandıkları ve akıllarını kullanmadıkları için “*Yine şöyle derler: “Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık”*⁶²² ve “*Yoksa sen onların çoğunun (söz) dinleyeceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? ...*”⁶²³ âyetlerinin kapsamına girmektedirler.⁶²⁴

Hıristiyanların teslîs inançlarına mesnet bulabilmek için Kur’ân-ı Hakîm’den referans arama gayretlerini son derece tutarsız gören İbn Teymiyye, kendilerine bazı hatırlatmalarda bulunur. Bunlardan ilki şudur: Baba, oğul ve Kutsal Ruh’tan müteşekkil teslîs akîdesi, Hz. Muhammed gelmeden önce uydurulmuş bir sapkınlıktır. Hz. Muhammed’den önce hiçbir peygamberde bulamadıkları üçlü ilâh anlayışı ile ilgili aklî veya naklî delili, nasıl olacak da Hz. Muhammed’e gelen şeriatla bulacaklar? Tam aksine tevâtür ifade eden ilimle sabit olmuştur ki, Kur’ân-ı Hakîm teslîse

⁶²¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/245.

⁶²² el-Mülk 67/10.

⁶²³ el-Furkan 25/44.

⁶²⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/249.

inananların kâfir ve sapkın olduklarına açık bir üslup ile hükmetmiştir.⁶²⁵ Şöyle ki, Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “*Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesîh’tir” diyenler kesinlikle kâfir oldu...*”⁶²⁶, “*Andolsun, “Allah, üçün üçüncüsüdür” diyenler kâfir oldu...*”⁶²⁷

Bu âyetlere bakıldığında Kur’ân’ın, yemin ifadesi ile son derece tekitli bir üslup kullanarak Hz. Îsâ’nın ilâhlaştırılmasına karşı çıktığı ve teslîsi reddettiği görülecektir. Aynı şekilde “*...Hıristiyanlar ise, “Îsâ Mesîh, Allah’ın oğludur” dediler. ...Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!”*”⁶²⁸ âyeti ile “*...Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır...*”⁶²⁹ âyeti de Mesîh Îsâ’nın Allah’ın oğlu olduğu iddiası ile teslîsi kabul etmez ve bunları haddi aşmak olarak niteler.⁶³⁰

Kur’ân-ı Hakîm Hıristiyanların Hz. Îsâ’ya ilâhlık atfetmeleri ve teslîsi kabul etmelerini küfür ve sapkınlık olarak nitelemenin yanında, aslında doğru yolu bulmaları için onlara hakkı söylemekte ve birtakım nasihatlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda akıllarını kullanmaları için onlara ipuçları da vermektedir. Örneğin, “*Meryem oğlu Mesîh, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilâh olabilirler?) İki de yemek yerlerdi...*”⁶³¹ âyetini incelediğimizde, Allah Teâlâ’nın teslîse saplananların bu saplantılarından kurtulabilmeleri için bazı karineler sunduğunu görürüz. Böylelikle akıllarını kullanmaları ve doğruyu görebilmeleri istenmektedir. Âyet, ilâhlaştırılan Hz. Îsâ’nın önceki peygamberler gibi bir peygamber olduğunu, annesinin dosdoğru ve salih bir kadın olduğunu haber vermenin yanında, ilave olarak her ikisinin de yemek yediğinden bahsetmektedir. Yeme, içme gibi vasıfların insanlara yani yaratılmışlara mahsus olduğunu, Allah’ın ise bunlara ihtiyaç duymadığını vurgulamak suretiyle iddialarındaki yanlışlığı ortaya koymaktadır.

Hıristiyan teologlar, teslîsi akılların kabul edebileceği şekilde izah edemedikleri için bu konuda bir acziyete düşmüşlerdir ve teslîsin aklî değil şer’i

⁶²⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/250.

⁶²⁶ el-Mâide 5/72.

⁶²⁷ el-Mâide 5/73.

⁶²⁸ et-Tevbe 9/30.

⁶²⁹ en-Nisâ 4/171.

⁶³⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/250.

⁶³¹ el-Mâide 5/75.

olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hatta insanları üç uknum konusunda tartışmaya girmekten menetmişlerdir. Bu sayede yapılan itirazlara karşı kendilerini bir nebze de olsa korumayı hedeflemişlerdir. İbn Teymiyye'ye göre böyle bir çözüm bulmalarının sebebi, akl-ı sarîh ile düşündüklerinde dinlerinin batıl olduğunu bilmeleridir.⁶³²

Hıristiyanlığın teslîs konusunda bir başka çıkmazları da Hz. Meryem'in konumudur. İbn Teymiyye, Hıristiyanların çoğunun Mesîh İsâ'nın Allah'ın oğlu, Hz. Meryem'in de Allah'ın zevcesi (hâşâ) olduğuna inandıklarını belirtir. Teslîs, doğal olarak bu sonuca götürmektedir. Çünkü, çocuk olması için zevce şarttır. *"...O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir"*⁶³³ âyeti bu duruma dikkat çekmektedir.⁶³⁴

Kur'ânî ve ondaki aklî deliller ile teslîsin batıllığını ortaya koyan İbn Teymiyye, sadece bununla yetinmez. Matta İncili'ndeki Hz. İsâ'ya nispet edilen ve teslîsin ana dayanağı kabul edilen *"Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin"*⁶³⁵ sözünü de etraflı bir bakış açısıyla inceler ve gerekli itirazlarını yapar. İbn Teymiyye öncelikle şu hususun net bir şekilde bilinmesini ister: Peygamberler masumdurlar ve haktan başkasını söylemezler. Bir söz söylediklerinde kesinlikle o sözün sahih bir mânası vardır. Aklî ve sem'î delillerle batıl olan bir şeyi, asla murat etmezler. Hal böyle olunca, Mesîh İsâ'nın sarîh akla ve sahih nakle muhalif olan, batıl bir şey söylemesi düşünülemez.⁶³⁶

Dolayısıyla İbn Teymiyye, Hıristiyanların üçlü ilâh anlayışlarının umdesi kabul edilen Matta, 28/19'daki ifadenin sübutunu, evvel emirde kabul etmemektedir. Bununla beraber söz konusu ibarenin Mesîh İsâ'dan sübutunun sahih olma ihtimalini de değerlendiren İbn Teymiyye, o zaman bu ibarenin sarîh akla ve sahih nakle göre tevil edilmesi gerektiğini savunur. İbn Teymiyye'ye göre bu tevil şu şekildedir: Baba (Rab) ile kastedilen "el-Murabbî" yani terbiye eden, oğul (İbn) ile kastedilen "el-Murabbâ" yani terbiye edilendir. Zira Allah'ın terbiyesi, anne babanın çocuğunu

⁶³² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/189-190.

⁶³³ el-En'am 6/101.

⁶³⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/193.

⁶³⁵ Matta, 28/19.

⁶³⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/194.

terbiyesinden daha üstün ve daha kamildir. Rûhulkudüs ile de Allah'ın hayatı değil, diğer peygamberlere inen ruh kastedilmektedir.⁶³⁷

İbn Teymiyye'nin bu tevili Hristiyanların Allah ile Hz. İsa arasında kurdukları baba oğul/viladet ilişkisini bertaraf etmenin yanı, Hz. İsa'ya atılan ilâhlık iftirasını da ortadan kaldırmaktadır. Aksi halde böyle bir tevil yapmadan şu anki Hristiyanların anladığı şekliyle ifadeyi kabul etmek, Hz. İsa'nın aklen ve naklen batıl olan bir şeyi söylediği sonucuna götürür. Bir peygamber ise asla batıl olan bir şeyi söylemez ve murat etmez.

3.3. Kutsal Ruh'un Mahiyeti

Hristiyan amentüsüne göre Rûhulkudüs, teslîs akîdesinin üçüncü unsuru olup, Tanrı'dır ve diğer iki unsur olan Baba ve oğul ile ulûhiyyette eşittir. Baba ve oğuldan çıktığı yahut sadece Baba'dan çıktığı konusunda Doğu ve Batı kiliseleri arasında ihtilaf olsa da ilâhlığı konusunda bir ayrım yoktur. Bu nedenle Hristiyanlar hem bu unsurların her birini hem de bütününe ilâh kabul etmektedirler.⁶³⁸ *"Tanrı ruhtur, O'na tapınanlar da ruhta ve gerçekte tapınmalıdır"*⁶³⁹ ifadesine göre Tanrı zaten ruhtur. Hz. İsa da yeryüzündeki hayatı boyunca Kutsal Ruh ile sürekli desteklenmiştir.⁶⁴⁰

İbn Teymiyye Hristiyanların Kutsal Ruh'a 'er-Rabbü'l-Muhyî' yani 'Dirilten Ruh' olarak iman ettiklerini söyler. Çünkü onlara göre Kutsal Ruh, Allah'ın hayat sıfatıdır ve hayat verir. Baba ile beraber ibadet edilmeye ve tazim edilmeye aynı şekilde layıktır.⁶⁴¹

Kutsal Ruh'un Allah'ın hayat sıfatı ile yorumlanmasını kabul etmeyen İbn Teymiyye, hiçbir kutsal kitapta böyle bir bilginin olmadığını belirtir. Kutsal Ruh'un Allah'ın 'Hayy' sıfatı olarak görülmesi, Hz. İsa'ya ilâhlık atfedebilmeleri için ortaya attıkları bir iddiadır.⁶⁴²

⁶³⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/195; 1/357-358.

⁶³⁸ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Yazdığı Reddiyeler*, 116-119; Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî, *el-Cevâbü'l-fesîh*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, (Beyrut: 1992), 1/79.

⁶³⁹ Yuhanna, 4/24.

⁶⁴⁰ Tahtâvî, *en-Nasraniyyetü ve'l-İslam*, 30; Rûhulkudüs ile ilgili metinler için bk. Resullerin İşleri, 1/7; Luka, 4/14, 18.

⁶⁴¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/216, 225.

⁶⁴² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/383, 2/198.

Kur’ân-ı Hakîm, Hz. Îsâ’nın Rûhulkudûs ile desteklendiğini haber vermektedir.

“...Meryem oğlu Îsâ’ya mûcizeler verdik. Onu Rûhulkudûs (Cebrail) ile destekledik...”⁶⁴³

“...Meryem oğlu Îsâ’ya ise açık deliller verdik ve onu Rûhulkudûs (Cebrail) ile destekledik...”⁶⁴⁴

“...Hani, seni Rûhulkudûs (Cebrail) ile desteklemiştim”⁶⁴⁵ âyetleri Allah’ın bu desteğini ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, şairi olarak tanınan Hassân b. Sâbit hakkında “Allahım, Hassân’ı Rûhul-Kudûs ile teyit et!”⁶⁴⁶ şeklinde dua etmiştir.⁶⁴⁷

İbn Teymiyye âyet ve hadisleri referans alarak Rûhulkudûs hakkında şu yorumu yapar: Rûhulkudûs, Allah’ın mukaddes meleği Hz. Cebrail olabileceği gibi vahiy, hidâyet, vasıtalı veya vasıtasız Allah’ın desteği de olabilir. Kur’ân, peygamberlerin melekler ve hidâyet ile desteklendiğini⁶⁴⁸ haber vermenin yanında, müminlerin de bu şekilde desteklendiğini⁶⁴⁹ bildirmektedir. Rûhulkudûs vahyi indiren melek, Allah’ın yardımı veya desteği olduğuna göre, Allah’ın hayat sıfatı olamaz. Bu nedenle Hz. Îsâ teslîsin temel dayanağı olan Matta, 28/19’daki ifadeyi söyledi ise bunun anlamı şudur: “İnsanlara Allah’a, peygamberine ve vahyi indiren meleğe iman etmelerini emredin.”⁶⁵⁰

Hz. Îsâ’nın sözünün böyle anlaşılması Baba, oğul ve Kutsal Ruh şeklinde formüle edilen teslîsi kökünden yok etmenin yanı sıra bu şekilde bir tevil, kendi kutsal kitaplarındaki diğer sözler ile Kur’ân’a ve akla da muvafık olmaktadır. Böylelikle Hz. Îsâ öğrencilerine teslîsi değil, sarîh aklın ve sahîh naklin delâlet ettiği Allah’a, meleklerine, kitaplarına iman etmeyi öğütlemektedir.⁶⁵¹

Hıristiyanlar Kutsal Ruh ile Hz. Îsâ arasındaki münasebeti teslîs akîdeleri bağlamında yorumlarlar ve bunu hem Hz. Îsâ’nın hem de Kutsal Ruh’un ilâhlığına

⁶⁴³ el-Bakara 2/87.

⁶⁴⁴ el-Bakara 2/253.

⁶⁴⁵ el-Mâide 5/110.

⁶⁴⁶ Buhârî, “İlim”, 68, “Bed’ü’l-halk”, 6, “Meğâzî”, 30, “Edeb”, 91.

⁶⁴⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/195-196.

⁶⁴⁸ et-Tevbe 9/26, 40.

⁶⁴⁹ el-Enfal 8/12; el-Mûcadele 58/22; en-Nahl 16/2; Ğafir 40/15; eş-Şûrâ 42/52.

⁶⁵⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/196-197.

⁶⁵¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/197.

delil sayarlar. İbn Teymiyye Hristiyanları bu konuda eleştirir, Rûhulkudûs'ün sadece Hz. İsa'ya gelmediğini, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Davud gibi diğer peygamberlere ve salih insanlara da geldiğini kendilerine hatırlatır. Hatta bunun kendi kitaplarında da geçtiğini söyler. Diğer peygamberlere Kutsal Ruh'un gelmesi onları ulûhiyyet derecesine çıkarmadığı gibi Mesih İsa'ya da Kutsal Ruh'un gelmesi onu ilâhlık derecesine yükseltmez.⁶⁵²

Hristiyan teolojisinde Kutsal Ruh, tüm havârilere hulûl ettiği gibi tüm peygamberlere de hulûl etmiştir. İbn Teymiyye tam bu noktada Hristiyanları köşeye sıkıştırır ve teslîsin üçüncü unsuru olan Kutsal Ruh'un ilâhlığını iddia edenlere şunları söyler: Kutsal Ruh, bütün peygamberlere ve havârilere de hulûl ettiğine göre, onların da lâhût (ilâhî) ve nâsûtta (insânî) müteşekkil olmaları gerekir. Yani onların da ilâhlık vasıflarının olması gerekir. Bu da Mesih İsa için dediğiniz “tam Tanrı ve tam insan” olma vasfını, onlar için de demenizi zorunlu kılar. Halbuki böyle olursa Mesih İsa ile onlar arasında bir fark bulunmaz.⁶⁵³

Böylelikle İbn Teymiyye, Hristiyanların üçlü ilâh inançlarını yansıtan Baba, oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan teslîs akîdelerini naklî ve aklî delillerle çürütmüştür. Hiçbir kutsal kitapta ve peygamber sözünde olmayan bir konuyu inanç haline getirdikleri için de dalâlet üstüne dalâlete sürüklendiklerini ifade etmiştir.

3.4. İttihâd ve Hulûl İnancının Reddedilmesi

Hristiyanlıkta temel ve kilit bir konumda olan Hz. İsa'nın ilâhlaştırılması, ittihâd ve hulûl inançlarıyla doğrudan alakalıdır. Bu inanç Hristiyan literatüründe “ulûhiyyetin bedenleşmesi” anlamına gelen ‘incarnation’ kelimesi ile kullanılmaktadır. Buna göre Tanrı'nın yaratılmamış olan ezeli kelimesi (mesajı), yaratılmış olan bir insan ile bedenleşmiş ve İsa olarak aralarında yaşamaktadır.⁶⁵⁴ Daha basit bir ifadeyle Tanrı, insanlığı kurtarmak için İsa'nın kişiliğinde tecessüm etmiş ve bedene bürünmüştür.

Tanrı'nın Hz. İsa'ya hulûl ettiği ve onunla bedenleştiği inancı, diğer üç İncil'den ziyade Yuhanna İncili'ndeki ifadelerden ve Pavlus'un mektuplarından⁶⁵⁵

⁶⁵² Resullerin İşleri, 1/8, 16; 2/4; 4/25; 28/25; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/256-257.

⁶⁵³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/257.

⁶⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/288; 3/394; Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 60.

⁶⁵⁵ İbrânîlere Mektup, 2/15; 1. Timoteosa Mektup, 3/16.

çıkarılmıştır. Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Yuhanna İncili ekseri konularda diğer üç İncil'den farklı muhtevaya sahiptir. Hatta birçok araştırmacı bu ve benzeri sebeplerden dolayı, eserin havâri Yuhanna'ya ait olmadığını dile getirirler.⁶⁵⁶

Tanrı'nın İsa'ya hulûl edip onunla tenleşmesi, Hristiyanlığın temel inanç konularındandır. Bu enkarnasyon inancına dair en açık bilgiler Yuhanna İncili'nde bulunmaktadır. Yuhanna İncili'nin hemen başındaki "*Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı...*"⁶⁵⁷, "*Ben ve Baba biriz*"⁶⁵⁸ gibi ifadeler Hz. İsa'nın teolojik şahsiyetinde onun bir sırrı olarak telakki edilmektedir.⁶⁵⁹ Bu şekilde Hristiyanlar bir taraftan tek ve ezelî bir Tanrı'yı kabul ettiklerini söylerken, diğer taraftan onun tecessüm ettiğini yani Hz. İsa ile bedenleştiğini söylerler ve tenakuza düşerler.

İbn Teymiyye ittihâd ve hulûl inancına birçok farklı yönden eleştiri getirir. Ezelî ve ebedî olan bir ilâhın, sonradan yaratılmış olan bir insan ile bedenleşmesi, sarîh akla göre imkânsız olan bir şeydir. Hristiyan teolojisinde lâhûtî (ilâhî) olanın, nâsûtî (insânî) olan ile birleşmesi anlamına gelen ittihâd, aklen imkânsız olduğu için hiçbir peygamber böyle bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla Hristiyanların bir takım İncil metinlerinden alıntı yaparak Hz. İsa'ya dayandırdıkları bu konu, İbn Teymiyye'ye göre büyük bir iftiradır. Hz. İsa dahil tüm peygamberler, böyle bir iftiradan münezzehtirler.⁶⁶⁰

İbn Teymiyye'nin Hristiyanların Allah'ın Hz. İsa'ya hulûl edip, onunla bedenleştiği inançlarına yönelttiği tenkitleri son derece sistemattir. Hatta mantık ve felsefeye karşı olmasına rağmen, yeri geldiğinde bu ilimleri çok başarılı bir şekilde kullandığı görülür. İttihâd ve hulûl meselesinde de mantık ilminden faydalanır ve muarızlarının iddialarını boşa çıkarır. Şöyle ki, İbn Teymiyye'ye göre Allah'ın Hz. İsa ile ittihâd etmesi iki ihtimalden biri ile mümkündür. Mesîh İsa ile birleşen ya Allah'ın kelâm sıfatı ile birlikte zatıdır ya da sadece kelâm sıfatıdır. Birinci ihtimale göre Mesîh İsa'ya ittihâd eden kelâm sıfatı ile birlikte zat ise, o takdirde Mesîh Baba, oğul ve aynı

⁶⁵⁶ Abdulkarîm el-Hatib, *el-Mesihu fi'l-Kur'an ve't-Tevrat ve'l-İncil*, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1396/1976), 128.

⁶⁵⁷ Yuhanna, 1/1-3, 14.

⁶⁵⁸ Yuhanna, 10/30.

⁶⁵⁹ Geniş bilgi için bk. Mehmet, Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 202-203.

⁶⁶⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/288-289.

zamanda Kutsal Ruh olur. Yani teslîsin üç uknumu da Mesîh olur. Halbuki Hıristiyanların kendi inançlarına göre Mesîh, üç uknumdan ikincisini yani oğlu temsil eder. İkinci ihtimale göre Mesîh Îsâ ile birleşen sadece Allah'ın kelâm sıfatı ise sıfat, mevsufu olmadan yani zat olmadan bir şey ifade etmez. Bunun yanında sıfat, hâlik de değildir, ilâh da değildir. Ancak Hıristiyanlıkta Mesîh Îsâ hem hâliktir hem de ilâhtır. Dolayısıyla iki ihtimale göre de ittihâd ve hulûl inancı batıl olmaktadır.⁶⁶¹

Hıristiyanlara göre Mesîh Îsâ, Allah'ın kelâm sıfatının neticesi olarak meydana gelmiştir, fakat Allah'ın kendisine hulûl etmesiyle iki ayrı tabiata (lâhût ve nâsût) sahip olmuştur. Bu ise onların tek Tanrı'ya inandıkları söylemlerine aykırıdır. Hıristiyanlar Tanrı ile Mesîh'in birleşmesini zihinlere yerleştirmek için şöyle bir izah yoluna giderler: İttihad ateş ile demirin, su ile sütün karışması gibidir. İki ayrı zat ve iki ayrı cevher, ittihâddan sonra tek zat ve tek cevher haline gelmiştir. İbn Teymiyye bu benzetmeyi kabul etmez ve şöyle itiraz eder: Su ile süt, ateş ile demir birleştiğinde ikisinin de vasfı ve hakikati değişir. Yani su aynı su değildir, süt aynı süt değildir. Tanrı ile Mesîh'in birleşmesi, kendilerinin getirdiği misal ile mukayese edildiğinde, Tanrı'nın kâdemi ittihâd sonrasında yok olacaktır. Halbuki Tanrı, vâcibü'l-vücûd olup, kadim olması zorunludur. Kadim olmayan bir ilâh, Hıristiyanların da ulûhiyyet inançlarıyla bağdaşmamaktadır.⁶⁶²

İttihad sonrasında Hz. Îsâ'nın nâsûtî (insânî) tabiatının yanında lâhûtî (ilâhî) tabiata da sahip olduğunu iddia eden Hıristiyanlara İbn Teymiyye, Kur'ân-ı Hakîm'in Hz. Îsâ hakkındaki beyanatlarıyla cevap vermektedir.⁶⁶³ Hz. Îsâ ve yaratılışı hakkında Kur'ân şunları bildirmektedir:

*“(Meryem), “Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?” dedi. Allah, “Öyle ama, Allah dilediğini yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece “ol” der, o da hemen olur” dedi.”*⁶⁶⁴

*“Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi.”*⁶⁶⁵

⁶⁶¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/289.

⁶⁶² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/290.

⁶⁶³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/290, 293.

⁶⁶⁴ Âl-i İmran 3/47.

⁶⁶⁵ Âl-i İmran 3/59.

“Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre Meryem oğlu İsa işte budur... Bir işe hükmettiği zaman ona sadece “ol!” der ve o da olur.”⁶⁶⁶

Bu âyetlerin ışığında İbn Teymiyye Hz. İsa'nın Allah'ın kelimelerinden bir kelime olduğunu belirtmektedir. Yani Allah'ın ‘ol’ emri ile yaratılmıştır. Zira Allah, bir şeyin olmasını murat ettiği zaman, o şeye ‘kün fe yekün’ yani ‘ol’ der ve o şey de olur. Allah'ın sonsuz kelimeleri olup, Hz. İsa Allah'ın kelimelerinden bir kelime (kün fe yekün) ile yaratılmıştır. Hristiyanlarda ise Hz. İsa, ‘Tanrı kelâmı’ olarak görülmektedir. Halbuki kelâm, Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olup, kendi başına müstakil bir cevher olması düşünülemez. Kelâm sıfatının, zattan bağımsız bir şekilde hâlik olması da iradesinin olması da mümkün değildir.⁶⁶⁷ Dolayısıyla Hz. İsa'ya atfedilen ilâh olma vasfı, Kur'an-ı Hakîm'in yanı sıra kendi söylemleri ile de çelişmektedir.

Hristiyan doktrininde Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi'nin bizzat kendisi olması, kendi ifadeleriyle Tanrı kelâmı olması, İbn Teymiyye açısından son derece yanlış bir düşüncedir. Çünkü, yerleri ve gökleri yaratan ilâh, Allah'ın kelimesi değildir, bizzat Allah'ın kendisidir. Aynı şekilde günahları bağışlayan, insanlara amellerinin karşılığını veren Allah'ın kelimesi değildir, Allah'ın ta kendisidir. Hiçbir kimse çıkıp da şunu söylemez: Ey Allah'ın ilmi! Beni bağışla. Ey Allah'ın kudreti! Tövbemi kabul et. Ey Allah'ın kelâmı! Bana merhamet et. Ey Tevrat! Ey İncil! Ey Kur'an! Beni bağışla, bana merhamet et. Yani İbn Teymiyye'nin vurgulamak istediği husus, Allah'ın sıfatlarından bir şey istenemeyeceği konusudur. Bizzat Allah'ın kendisinden istenilir, O'na dua ve münacatta bulunulur. Hakikat böyle iken, Allah'ın Hz. İsa'ya hulûl ettiğini iddia etmek, hulûl neticesinde Hz. İsa'nın Allah'ın ezeli kelâmı olduğunu, yerleri ve gökleri yaratan ilâh olduğunu iddia etmek hiçbir aklın kabul edeceği bir gerçeklik değildir.⁶⁶⁸ Aksi takdirde akla şöyle sorular gelmektedir: Hz. İsa'dan önce yerler ve gökler yok muydu? Yine ondan önce insanları bağışlayan Allah değil miydi? Kanaatimizce bu vb. sorulara ittihâdı kabul edip, Allah'ın Hz. İsa ile bedenleştiğine ve Tanrı olduğuna inanan Hristiyanların cevap vermeleri gerekir.

⁶⁶⁶ Meryem 19/34-35.

⁶⁶⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/292-293.

⁶⁶⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/294, 300.

“Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ... Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur...”⁶⁶⁹ âyetinde de belirtildiği üzere Kur’ân-ı Hakîm, Mesih İsa’yı ‘Kelimetullah’ (Allah’ın kelimesi) olarak vasıflandırmaktadır. Ancak bu niteleme, Hristiyanların anladığı şekliyle ‘Allah’ın ezeli olan kelâmı’ mânasına gelmemektedir. Mesih İsa Allah’ın kelimelerinden bir kelime (kûn fe yekûn) ile yaratıldığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. ‘Kelimetullah’ vasfının hiçbir beşere verilmeyip, sadece Mesih İsa’ya verilmesini İbn Teymiyye şöyle detaylandırır: Diğer insanlar mutaat olduğu üzere anne ve babanın bir araya gelmesiyle yaratılmışlardır. Bu yaratılış önce nutfe, sonra alaka, sonra mudğa ve sonunda ruh üflenmesiyle kemale erer. Mesih İsa’nın yaratılışında ise böyle bir süreç yoktur. O, babasız bir şekilde Rûhulkudûs’ün annesine üflemesiyle Hz. Meryem hamile kalmış, sonra Allah’ın ‘ol’ emri ile yaratılmıştır. Bundan dolayı Allah Teâlâ “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi”⁶⁷⁰ âyetinde görüldüğü üzere Mesih İsa’yı Hz. Âdem’e benzetmiştir. Çünkü, Hz. Âdem’i topraktan, anasız ve babasız yaratan Allah, Hz. İsa’yı da babasız yaratmıştır.⁶⁷¹

İttihad ve hulûl inancı “Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder...”⁶⁷² âyetinin delâletiyle de boşa çıkmaktadır. Zira Allah’ın bir beşer ile sadece vahiy ya da perde arkasından konuşmasını ifade eden bu âyet, Mesih İsa dahil tüm beşeri kapsamaktadır. Hatta İbn Teymiyye Hristiyanların da bunu kabul ettiklerini söyler. Tam bu noktada İbn Teymiyye son derece önemli olan şu soruyu sorar: Allah’ın bir beşer ile konuşması dahi vahiy ya da perde arkasından oluyorsa, bir kimseye hulûl etmesi nasıl mümkün olabilir?⁶⁷³

Allah ile kelâm eden Hz. Mûsâ, kelâmdan sonra Allah’ın ru’yeti ile de şereflenmek isteyince, bu isteğinin mümkün olmadığı kendisine A‘râf sûresinin 143. âyetinde bildirilmiştir.⁶⁷⁴ O takdirde aklımıza şöyle bir soru gelmektedir: Dağ güçlü

⁶⁶⁹ en-Nisâ 4/171.

⁶⁷⁰ Al-i İmran 3/59.

⁶⁷¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/255; 2/295.

⁶⁷² eş-Şûrâ 42/51.

⁶⁷³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/296.

⁶⁷⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/297.

ve doğal yapısı ile Allah'ın tecellisine dayanamayıp parçalanıyorsa, ondan daha zayıf ve güçsüz olan Hz. İsa Allah'ın kendisine hulûl etmesine nasıl dayanabilmiştir? İttihâd ve hulûl inancını kabul edenlerin bu ve benzeri sorulara akla uygun cevap vermeleri gerekmektedir.

İbn Teymiyye'ye göre âyetin bildirdiği dünyada ru'yetin nefyedilmesini, Yahudi ve Hıristiyanlar da kabul etmektedirler. İnsanın dünyada Allah'ı görüp, yaşamasının mümkün olmadığına dair Tevrat'ta bilgilerin olduğunu belirten İbn Teymiyye, Hz. İsa'ya da dünyada Allah'ın görülmesi sorulunca şöyle cevap verdiğini nakleder: "Dünyada hiç kimse Allah'ı görmemiştir." Allah'ın ru'yetine onay vermeyenler, O'nun ittihâd ve hulûl ettiğine hangi gerekçeyle onay verebilirler?⁶⁷⁵

Ru'yet, imkân yönünden ittihâd ve hulûlden daha kolaydır. Hz. Mûsâ, Hz. İsa, Hz. Muhammed ve Kur'an'ın beyanlarıyla dünyada ru'yeti nefyeden ve engelleyen Allah, bir beşer ile birleşmeyi ve ittihâdı nasıl olur da kabul edebilir?⁶⁷⁶

Allah'ın bir beşere hulûl etmesi hiçbir akl-ı sarîhe ve hiçbir nakl-i sahîhe uymaz. Hiçbir peygamber de böyle bir bilgi vermemiştir. İbn Teymiyye'ye göre bu tarz bilgileri ancak yalancı olanlar verir. Ahir zamanda çıkacak olan ve ilâhlık iddiasında bulunacak olan Deccal, bu yalancılardan biri olup, Hz. İsa tarafından öldürülecektir. Deccal'in hulûl ve ilâhlık fitnesinin büyüklüğünden dolayı Hz. Peygamber ümmetini şöyle ikaz etmiştir: "Allah Teâlâ'nın gönderdiği her peygamber, ümmetini deccâl konusunda uyarmıştır. Nuh ve ondan sonraki peygamberler, ümmetlerini bu konuda uyarıp sakındırdılar. Şüphesiz ki o sizin aranızda çıkarsa, onun durumu ve hali size gizli kalmaz... Dikkat ediniz, sizlere tebliğ ettim mi?" Ashâb-ı kirâm: Evet tebliğ ettin, dediler. Hz. Peygamber: "Allah'ım! Şahit ol" diye üç defa tekrarladi."⁶⁷⁷

Hıristiyan teologlar Allah'ın Hz. İsa'nın bedeninde tecessüd etmesini inananlarına daha rahat kavratılabilmek için ilâhî cevher ile insânî cevherin birlikteliğini, ruh ile beden birlikteliğine benzetmektedirler. Ancak İbn Teymiyye bu benzetmeyi de doğru bulmaz ve itiraz gerekçelerini şöyle sunar: Bedene isabet eden

⁶⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/297.

⁶⁷⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/298.

⁶⁷⁷ Buhârî, "Enbiya", 3; "Meğâzî", 77; "Edep", 97; "Fiten", 26; Müslim, "Fiten", 95, 101, 109; Dârimî, "Melahim", 14; "Sünnet", 26; Tirmizî, "Fiten", 55, 56, "Nüzur", 62; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/195; 2/135, 149; 3/103, 173, 276, 290; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/300.

sıkıntı ve elemelerden ruhun etkilenip acı duyduğu gibi, ruha acı veren keder ve elemelerden dolayı da beden etkilenir ve acı duyar. Bu bilinen bir durum olup, tecrübe ile sabittir. Hıristiyan ilâhiyatçıların benzetmesine göre Hz. Îsâ'nın insânî tabiatı asılıp bedeni acı çektiğinde, ilâhî tabiatının da aynı şekilde acı ve elem çekmesi gerekir.⁶⁷⁸ Halbuki bir ilâhın acı ve elem çekmesi, ulûhiyyet ile bağdaşmaz ve noksanlık göstergesidir. Gerçek ilâh ise bütün noksanlıklardan ve kusurlardan münezzehtir. Dolayısıyla ittihâdı ispat edebilmek için öne sürdükleri ruh ve beden birlikteliği benzetmesi, Hz. Îsâ'ya atfettikleri ilâhlık anlayışlarına tezat teşkil etmektedir.

İbn Teymiyye muhataplarını ilzam edebilmek için naklin yanında aklî ve mantikî kıyaslara son derece önem verdiğini, ihtiyaç duyduğunda da bu tür kıyasları en güzel şekilde kullanabilen bir düşünür olduğunu yeri geldiğinde açık bir şekilde göstermektedir. Allah'ın bir beşere hulûl etmesinin imkansızlığını, naklî ve aklî delilleri mezc ederek ortaya koymaktadır. Şöyle ki, Allah'ın bir beşeri muhatap alması ya vahiy veya perde arkası ya da elçi gönderip dilediğini vahyetmesi yoluyla gerçekleşir.⁶⁷⁹ O takdirde iki farklı durum söz konusu olmaktadır: Allah'ın muradının kullarına ulaşması için yukarıdaki seçenekler ya yeterlidir yahut yeterli değildir. Perde arkası veya vahiy, Allah'ın muradı için yeterliyse Hz. Îsâ da aynı diğer peygamberler gibi bir peygamber olur. Yani Allah kendisine vahiy yoluyla veya melek vasıtasıyla dilediğini vahyetmiştir. Dolayısıyla bu seçeneğe göre Allah'ın bir beşere ittihâdına gerek yoktur. İkinci seçeneğe göre yani perde arkası veya vahiy, Allah'ın muradı için yeterli olmayıp, ittihâd ve hulûle ihtiyaç olması durumunda, o zaman bu ihtiyacın diğer tüm peygamberlerde de olması gereklidir. Aksi halde Hz. Îsâ'da ittihâd vasıtasıyla tamam olan risâlet Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd ve diğer peygamberlerde tamam olmamış olur.⁶⁸⁰ Kısaca belirtmek gerekirse İbn Teymiyye Hıristiyanların Hz. Îsâ için zaruri gördükleri hulûl inancını, diğer peygamberler için neden zaruri görmediklerini kendilerine sorar, böylelikle sapkın ve batıl bir inanca saplandıklarını onlara göstermek ister.

Hıristiyanlar Allah'ın bir insana ittihâd ve hulûl edebileceğini kanıtlamak için Kur'ân'daki *"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar..."*⁶⁸¹, *"Kim*

⁶⁷⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/304.

⁶⁷⁹ İlgili âyet için bk. eş-Şûrâ 42/51.

⁶⁸⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/306-307.

⁶⁸¹ el-Fetih 48/10.

peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur..."⁶⁸² vb. âyetleri referans gösterirler. Bu âyetlerden yola çıkarak Allah ile peygamberin zatlarının aynı olduğunu, Kur'ân'ın da kendilerini bu hususta desteklediğini iddia ederler. İbn Teymiyye'ye göre ise bu âyetlerden kesinlikle peygamber Allah'ın bizzat kendisidir yahut Allah peygambere hulûl etmiştir anlamı çıkmaz. Âyetlerden kastedilen şudur: Peygamber Allah'ın emrettiğini emredip, yasakladığını yasakladığı için, Allah'ın sevdiğini sevip, buğzettiğine buğzettiği için, ona gönülden itaat eden Allah'a itaat etmiş olur.⁶⁸³

Mâtürîdî, Zemahşerî ve İbn Atıyye el-Endelüsî gibi müfessirler de Hz. Peygamber, Allah'a itaati emrettiği için ona itaat eden Allah'a itaat etmiştir şeklinde âyeti tefsir etmişlerdir. Âyetin nüzul sebebi olarak da şu olayı naklederler: Hz. Peygamber bir gün "Beni seven Allah'ı sevmiştir. Bana itaat eden Allah'a itaat etmiştir" buyurunca, münafıklar ve Yahudiler kendisini ayıpladılar. Hristiyanların Hz. İsa'yı Rab edindiği gibi, Hz. Peygamber'in de kendisini Rab edinmek istediğini iddia ettiler. Bunun üzerine Allah, Hz. Peygamber'in sözünü tasdik mahiyetinde olan Nisâ sûresinin 80. âyetini indirdi. Onların anladığı üzere Hz. Peygamber ile Allah'ın bir ve aynı olduğu gibi mânaların doğru olmadığını izhar etmiştir.⁶⁸⁴ Bu mânanın dışında Allah ile peygamberin zatlarının bir olduğu veya birleştiği gibi iddiaları Kur'ân'a dayandırma çabası, bizce de âyetleri bağlamından koparmak ve murad-ı ilâhiyyeyi kasti olarak tahrif etmek amacına hizmet etmektedir.

Hakikatte Hristiyan alemini bu kadar meşgul eden, izah edebilmek için bin bir türlü uğraşı içine onları sokan ittihâd ve hulûl inancının geçtiği tek yer, Yuhanna İncili'nin ilk cümleleridir. Daha önce temas edildiği üzere, beşer olan bir peygamberden tanrılığa ve tüm insanlığın kurtarıcısı olduğu inancına götüren bu cümleler, hiçbir nakl-i sahîhe ve akl-ı sarîhe dayanmamaktadır. Hz. İsa'nın insan kılığında bir ilâh ve Rab olduğunu iddia etmek, fitrata aykırı olmanın yanında büyük bir hezeyandır.

Eğer gerçeklikten ve vakıadan bahsedilecekse durum şudur: Hz. İsa geçmiş bir zamanda, babasız bir şekilde Hz. Meryem'den doğmuş ve diğer peygamberler gibi bir

⁶⁸² en-Nisâ 4/80.

⁶⁸³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/313-314.

⁶⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Mâtürîdî, *Te'vilatü Ehli's-sünne*, 3/269; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/539; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/82.

hayat sürmüştür. Bir beşerin ihtiyaç duyduğu yemek, içmek, uyumak vb. diğer tüm gereksinimlere Hz. İsa da ihtiyaç duymuştur. Allah ise ezeli ve ebedi olup zamandan, mekândan ve başkalarına muhtaç olmaktan münezzehtir. Hal böyle iken, neden bir insan ile bedenleşip, ona hulûl etsin? Faraza, bu bir zaruret ise neden yalnızca bir peygambere hulûl ediyor da diğerlerine hulûl etmiyor?⁶⁸⁵

Hristiyan ilâhiyatçıları ve düşünürlerinin bu ve benzeri problemler karşısında “Bu bir sır olup, sadece inanmak gerekir”⁶⁸⁶ formülüyle aklı devre dışı bırakmaya meylettiklerini görürüz. O zaman kendilerine şöyle deriz: Akıl devre dışı bırakılacak ise insanlara niçin bahşedilmiştir? Ayrıca diğer meselelerde değil de neden bu meselede aklı ihmal etmeyi tercih ediyorsunuz?

3.5. Hz. İsa’ya Atfedilen Vasıflar

Hristiyan inanç sistemine göre bu dinin temel nasları, Hz. İsa’nın teolojik şahsiyetiyle alakalıdır. Bu düşünce onların iman esaslarının özünü oluşturur. Hz. İsa, Hristiyanların ulûhiyyet anlayışlarında merkezi bir konumda olduğu için kendisinden çokça bahsedilir.⁶⁸⁷ İnciller’e bakıldığında Hz. İsa için birçok değişik nitelemeler yapıldığı görülür. Üstlendiği misyon ve kendisine verilen unvanlar yönüyle Hz. İsa’ya şu vasıflar isnat edilmiştir:

3.5.1. Hz. İsa’nın Tanrı Kelâmı Olduğu İddiası

“Başlangıçta Söz (Kelâm) vardı. Söz (Kelâm) Tanrı’yla birlikteydi ve Söz (Kelâm) Tanrı’ydı. Başlangıçta O, Tanrı’yla birlikteydi...”⁶⁸⁸ Yuhanna İncili’ndeki bu ifadelerden dolayı Hristiyanlar Hz. İsa’yı ‘Tanrı Kelâmı’ olarak görürler. Buna göre Hz. İsa, Tanrı kelâmının kendisine yerleştiği bir şahsiyettir. Aslında ilk Hristiyanlar Allah’ın kelimesinin annesi Hz. Meryem’in rahmine girdiğini, bunun neticesinde de Hz. İsa’ya gebe kaldığına inanıyorlardı. Ancak daha sonra gelen Hristiyanlar, Allah’ın kelimesini Allah’ın Kelâmı (logos) olarak değiştirmişlerdir. Bunun

⁶⁸⁵ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/298.

⁶⁸⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/301-302; Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 203.

⁶⁸⁷ Geniş bilgi için bk. Harman, “İsa”, 22/465-472.

⁶⁸⁸ Yuhanna, 1/1-5, 14.

neticesinde Hz. İsa'ya atfedilen Tanrı'nın kendisine hulûl etmiş ezeli ve ebedi kelâmı olduğu düşüncesi, inançlarının bir parçası haline gelmiştir.⁶⁸⁹

Hristiyan teolojisinde dinin temel nasları Hz. İsa ile ilgilidir. Çünkü, o Allah'ın bedenleşmiş kelâmıdır, dolayısıyla da Tanrıdır. Tanrı'nın yaratılmamış olan ezeli mesajı, itihâd ve hulûl ile birlikte bedenleşmiş olup Hz. İsa olarak insanlar arasında yaşamaktadır.⁶⁹⁰

Sözlük anlamı itibariyle kelâm ile kelime arasında yakın mânalar olsa da teolojik açıdan durum hiç de öyle değildir. Şöyle ki; Hristiyanların Hz. İsa'ya atfettikleri 'Allah'ın kelâmı' olması ile Kur'an-ı Hakîm'in ona atfettiği 'Allah'ın kelimesi'⁶⁹¹ vasfı arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Çünkü kelâm, Allah'ın bir sıfatı olup, ezeldir ve mahluk değildir. Bu vasfın Hz. İsa'ya verilmesi, onun da ezeli olmasına, yani ilâhlaştırılmasına işi götürmektedir. İslâmın baktığı zaviyede ise Hz. İsa, Allah'ın kelimesidir. Yani Allah'ın kelimelerinden bir kelime olan "kûn fe yekûn" emri ile yaratılmıştır. Dolayısıyla da mahluktur. Hristiyanların ileri sürdükleri 'Tanrı kelâmı' tabiri Hz. İsa'yı ilâhlaştırırken, Kur'an'ın buyruğu olan 'Allah'ın kelimesi' onun da diğer kullar gibi bir kul olduğunu ve Allah'ın 'ol' emri ile yaratıldığını ortaya koymaktadır.

3.5.2. Hz. İsa'nın Rab Olduğu İddiası

Hristiyanların Hz. İsa için kullandıkları diğer bir vasf da Rab vasfıdır. Rab vasfı idare eden, terbiye eden, nimet veren, gözetip koruyan, mabud gibi⁶⁹² anlamları barındırmasının yanında, son derece yetki ve otorite ile donatılan bir zatı çağrıştırmaktadır. Bu unvan Hz. İsa'nın insanlar ile Tanrı arasında tek vasıta olduğuna dair Hristiyan inancını da ifade etmektedir.⁶⁹³

Hristiyan akîdesinde Rab olan Hz. İsa, Tanrı'nın sağında yargıç olarak oturmakta olup, dünyanın sonuna doğru yeniden gelecektir.⁶⁹⁴ Rab vasfının Hz. İsa'ya

⁶⁸⁹ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 64; Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, 46; Ebûl-Alâ Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, trc. N. Ahmed Asrar, 2. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 1/47.

⁶⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/288; 3/394.

⁶⁹¹ İlgili âyet için bk. en-Nisâ 4/171.

⁶⁹² Bekir Topaloğlu, "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/373.

⁶⁹³ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 67.

⁶⁹⁴ İlgili İncil metni için bk. Luka, 22/68-69.

Tanrı tarafından verildiğine inanan Hristiyanlar, Hz. İsa'nın da bu tabiri benimsediğini iddia ederler. Hatta onlara göre Hz. İsa, şakirtleri ile yediği son yemekte, kalkıp öğrencilerinin ayaklarını yıkamış ve "... Siz beni Öğretmen ve Rab diye çağırıyorsunuz. Doğru söylüyorsunuz, öyleyim"⁶⁹⁵ demiştir.⁶⁹⁶ Bu ifadelerden hareketle Rab vasfını, Hz. İsa'nın bizzat kendisinin kabul ettiğini söylerler.

Hristiyanlar Hz. İsa için kullandıkları Rab unvanının sadece Ahd-i Cedid'de değil, Ahd-i Atik'te de geçtiğini ifade ederler. "... Çünkü Dâvûd'un kendisi Mezmurlar Kitabı'nda şöyle diyor: 'Rab Rabbim'e dedi ki, ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek sağımda otur.'..."⁶⁹⁷ Hz. Dâvûd'a nispet ettikleri bu ifadelerle göre Hz. Dâvûd, Mesih İsa'dan Rab diye söz etmekle, Mesih İsa'nın kendisinden üstün olduğunu kabul etmektedir.⁶⁹⁸

İbn Teymiyye Hristiyanların bu şekildeki istidlallerine itiraz eder ve şöyle der: Burada geçen Rab ile Allah'ın sıfatlarından bir sıfat kastedilmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Dâvûd dahil hiçbir peygamber, Allah'ın sıfatlarından olan bir sıfatı bir başkası için kullanmamıştır. Hz. Dâvûd'un Mesih İsa için Rab ifadesini kullanması sahîhse bu ancak 'Seyyidim/Efendim' anlamında olabilir.⁶⁹⁹ Zira, Rab kelimesinin bu mânada kullanılması Hz. Yusuf'un Mısır Aziz'i için söylediği şu cümlelerle sabittir:

"... O ise, "Allah'a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı..."⁷⁰⁰, "Yusuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, "Efendinin yanında beni an", dedi..."⁷⁰¹

Dolayısıyla Hz. Dâvûd'un Mesih İsa için Rab demesi, 'Seyyidim/Efendim' anlamında olup, İbn Teymiyye'ye göre Hz. Dâvûd'un tevazusunu ve Mesih İsa'ya gösterdiği hürmeti ifade etmektedir.⁷⁰²

⁶⁹⁵ Yuhanna, 13/12-13.

⁶⁹⁶ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 61, 67.

⁶⁹⁷ Mezmurlar, 110/1; Luka, 20/41-44; Matta, 22/44-45; Markos, 12/36-37.

⁶⁹⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/304.

⁶⁹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/403-404.

⁷⁰⁰ Yûsuf, 12/23.

⁷⁰¹ Yûsuf, 12/42.

⁷⁰² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/404.

3.5.3. Hz. İsa'nın Allah'ın Oğlu Olduğu İddiası

Hz. İsa'ya atfedilen Allah'ın oğlu vasfı, Hristiyanlar açısından son derece önemlidir. Öyle ki Allah'ın oğlu unvanı, teslîs akîdelerinin ikinci unsurunu oluşturur ve amentülerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Hristiyanlara göre Tanrı ile Hz. İsa arasında içten bir ilişki mevcut olup, bunun neticesinde Tanrı'nın yaratılmamış olan ezeli mesajı Hz. İsa'da varlığını sürdürmektedir.⁷⁰³

Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olarak teslîsin ikinci unsurunu oluşturması, İznik konsilinde karara bağlanmıştır. Aynı şekilde Rab İsa, Baba'nın cevherinden kabul edilerek gerçek Tanrı sayılmıştır.⁷⁰⁴ Hz. İsa için kullanılan Allah'ın oğlu ibaresi birçok Hristiyan kutsal metninde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

*“Göklerden gelen bir ses, “Sevgili Oğlum budur, O’ndan hoşnudum” dedi.”*⁷⁰⁵

*“...Buluttan gelen bir ses, “Sevgili Oğlum budur... dedi.”*⁷⁰⁶

*“...Baba’nın bağrında bulunan ve Tanrı olan biricik Oğul O’nu tanıttı.”*⁷⁰⁷

*“Kötü ruhlar O’nu görünce ayaklarına kapanıyor, “Sen Tanrı’nın Oğlu’sun!” diye bağıryorlardı.”*⁷⁰⁸

*“Buluttan gelen bir ses, “Bu benim Oğlum’dur, seçilmiş olandır...”*⁷⁰⁹

Yuhanna İncili’nde ise *“Kim İsa’nın Tanrı’nın Oğlu olduğunu açıkça kabul ederse, Tanrı onda yaşar, o da Tanrı’da yaşar”*⁷¹⁰ ifadesiyle Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olarak kabul edilmesine açık bir şekilde teşvik edildiği görülmektedir.

Meseleye epistemik açıdan yaklaşan İbn Teymiyye Hz. İsa'nın hem Allah'ın oğlu hem de O'nun ezeli mesajı olarak görülmesini kabul etmez ve bunun kendi içinde birçok çıkmazları barındırdığını ifade etmektedir. Böyle bir iddia ortaya atan Hristiyanların öncelikle bu iddialarını sağlam delillerle ispatlamaları gerekmektedir.

⁷⁰³ Aydın, *Hristiyan İlahiyatı*, 60; *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, 43; Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 60; Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 66-67.

⁷⁰⁴ Sinanoğlu, “İznik Konsili”, 23/549-552.

⁷⁰⁵ Matta, 3/17.

⁷⁰⁶ Matta, 17/5; Markos, 1/11; Luka, 9/35.

⁷⁰⁷ Yuhanna, 1/18. Konu ile ilgili diğer İncil metinleri için bk. Markos, 3/11; Matta, 16/16; Luka, 9/35; Yuhanna, 3/16; Romalılar’a Mektup, 15/6; İbraniler’e Mektup, 1/2; İbraniler’e Mektup, 4/14.

⁷⁰⁸ Markos, 3/11; Matta, 16/16.

⁷⁰⁹ Luka, 9/35.

⁷¹⁰ 1. Yuhanna, 4/15; Geniş bilgi için bk. Mustafa Baş, *Kur'an'ın Muhatabı Hristiyanlar ve Tanrı Algıları*, 455-458; İbrahim Yıldız, “Hristiyanların Hz. İsa'yı İlahlaştırması: Kur'an'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi”, *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi JASSS*, 65 (2018), 306-308.

Ancak onlar böyle yapmayıp, gerçeği yansıtmayan tevillerle Hz. İsa'nın sözlerini yorumlamayı tercih ettiler ve kendilerini helake sürüklemişlerdir.⁷¹¹

İbn Teymiyye'ye göre Hz. İsa'nın Allah'tan doğması ile ezeli olması birbirine zıttır. Eğer ezeli ise oğul olması yani Allah'tan doğması muhaldir, Allah'tan doğdu ise o zaman da ezeli olması muhaldir. Çünkü ezeli olmak, evveli ve ahiri olmayan zat anlamına gelmektedir. Doğmuş olmak ise hâdis bir fiildir. Her hâdis olanın da bir başlangıcı vardır.⁷¹² Dolayısıyla nereden bakılırsa bakılsın Hristiyan inancındaki Tanrı'nın oğlu olan İsa ile ezeli olan Rab İsa arasında bir tenakuz vardır. Birisinin varlığı, diğerinin yokluğunu gerektirir. Sadece bu istidlal ile dahi inançlarının batıllığı ortaya çıkmaktadır.⁷¹³

Bu husustaki Hristiyanların diğer bir çıkmazları, Baba ve oğul kelimelerinin isimlendirilmesindedir. İbn Teymiyye onların şu soruya cevap vermelerini ister: Niçin Babaya baba, oğula oğul ismini verdiniz? Aslında bu soru zahirde basit gibi gözükse de İbn Teymiyye'nin konuya olan vukufiyeti ile Hristiyanları çok zor bir duruma düşürmekte ve onları köşeye sıkıştırmaktadır. Şöyle ki, Baba eğer kadim olduğu için bu ismi hak ediyorsa, oğula da Baba denmesi gerekir. Zira oğul da Hristiyan akîdesinde kadimdir. Babada olan kîdem ve kudret vasıfları aynı şekilde oğulda da var ise, Baba'nın oğula olan üstünlüğü nerededir? Hangi fazilet ve güç ile Baba, oğula bazı şeyleri emredip bazılarını ona yasaklamaktadır? Oğulun tabi, Baba'nın metbu olduğunun delili nedir?⁷¹⁴ Hristiyanların Hz. İsa'yı ilâhlaştırmaları ve ona ezeliyet atfetmeleri, İbn Teymiyye'yi bu soruları sormaya itmıştır. Bu vb. sorularla onları düşünmeye sevk eden İbn Teymiyye, Hz. İsa'nın ilâh olmayıp, diğer peygamberler gibi Allah'ın kullarından bir kul olduğunu göstermek istemiştir.

3.5.4. Hz. İsa'nın Hâlık Olduğu İddiası

Hristiyanların Hz. İsa'ya nispet ettikleri vasıflardan bir diğeri de hâlık vasfıdır. Buna göre Hz. İsa, Allah'ın oğlu olmasının yanında tanrısal bir özellik olan yaratma

⁷¹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/96.

⁷¹² Ali b. Rabben et-Taberî de Hristiyanlara yazdığı reddiyesinde aynı istidlal yöntemini kullanarak doğmuş olanın kesinlikle bir başlangıcının olması gerektiğini savunmuştur. Geniş bilgi için bk. Ali b. Rebbân et-Taberî, *er-Redd alâ esnâfin-Nasârâ*, (Kahire: Mektebetü'n-Nâfize, 2005), 108.

⁷¹³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/96.

⁷¹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/97.

vasfına da haizdir. Pavlus Mesîh Îsâ'nın sahip olduğu yaratma yetkisinin Kur'ân'nın bazı âyetlerine dayandığını iddia etmektedir.⁷¹⁵ Bu âyetler şu şekildedir:

“... Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu...”⁷¹⁶

“...Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir...”⁷¹⁷

Kur'ân-ı Hakîm diğer peygamberlerde olduğu gibi Hz. Îsâ'nın da birtakım mûcizelerle donatıldığını beyan etmektedir. O, doğumundan itibaren birtakım mûcizelere muhatap olmasıyla özel bir konuma sahiptir. Babasız bir şekilde dünyaya gelmesi, beşikte iken konuşması, körü ve alacalıyı iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi ona mûcizelerden bazılarıdır.⁷¹⁸

Hristiyanlığın Hz. Îsâ'ya verilen mûcizeleri onun tanrısallığına kanıt olarak sunma çabaları İbn Teymiyye nezdinde geçersizdir. Zira İbn Teymiyye Kur'ân'dan delil getirdikleri âyetlerin kendi lehlerine değil, aleyhlerine olduğunu belirtmektedir. Beşer bir Îsâ değil de ilâh bir Îsâ'yı Kur'ân'a dayatma çabası ya âyetleri tam olarak anlamamaları ya da işlerine geleni alıp gelmeyen almamaları sebebiyledir. Tanrısallık özellikleriyle donatılmış bir Îsâ tasavvur etmek için peygamberlerin söylemedikleri sözleri de onlara nispet etmekten kaçınmamışlardır. Onların bu çabaları İbn Teymiyye'ye göre tahriften başka bir şey değildir.⁷¹⁹

Kur'ân Hz. Îsâ'nın çamurdan kuş şekli yapıp, ona üflediğinde kuş olmasını mûcize olarak zikrederken, Hristiyanlar bu olayı aynen diğer mûcizelerde olduğu gibi hakiki mecrasından çıkartmışlardır. Şöyle ki, Hz. Îsâ'ya verilen olağanüstü durumları referans alarak, bu mûcizelerle onun ilâh ve yaratıcı olduğunu temellendirmek istemişlerdir.⁷²⁰ Bu bağlamda Pavlus Hz. Îsâ'nın kuşa şekil verme (onlara göre

⁷¹⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/474.

⁷¹⁶ el-Mâide 5/110.

⁷¹⁷ Âl-i İmran 3/49.

⁷¹⁸ Hz. Îsâ'ya verilen mûcizelerin bazıları yukarıdaki âyetlerde görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmektedir. Ancak bazı araştırmacılara göre bu mûcizelerin sayısı yirmi küsürlere, bazılarına göre de otuz küsürlere kadar çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Hikmet Zeyveli, “*Diğer Müzakereler*”, *Din Dilinde Mûcize* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2015), 349; Betül Avcı, “Hristiyanlıkta ve Kur'an Tefsirlerinde Hz. Îsâ'nın Mûcizeleri”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 5/9 (2000), 267-268.

⁷¹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/475.

⁷²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Münâzara fî'r-redd ale'n-Nasârâ*, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 25, 41.

yaratma) hadisesini, kendisinde bulunan lâhûtî (ilâhî) tabiatının etkisiyle meydana geldiğini iddia etmektedir.⁷²¹

İbn Teymiyye Hristiyanların âyetlerden iktibas ederek Hz. İsa'ya atfettikleri hâlik vasfını birçok yönden tenkit eder ve geçersiz kılar. Öncelikle kuşa şekil verip kuşun canlanması, körü ve alacalıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi mucizeler, yukarıdaki âyetlerde görüleceği üzere sürekli olarak "Allah'ın izni" kaydı ile sınırlandırılmıştır. "Allah'ın izni" kaydının âyetlerde birçok kez tekrar edilmesi, yaratanın Hz. İsa olmayıp, Allah Teâlâ olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.⁷²²

İkinci olarak Allah Teâlâ kendi zatına mutlak olarak izafe ettiği halk vasfını, hiçbir zaman Hz. İsa için kullanmamıştır. Yaratma vasfının sadece Allah'ın (c.c) zatına nispet edilmesi daha ilk inen âyetlerde⁷²³ bile vurgulanmıştır. Zatından bahseden şu âyetler de yaratma vasfının Allah'tan (c.c) başka hiçbir kimseye verilemeyeceğini ortaya koymaktadır:⁷²⁴

*"O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır..."*⁷²⁵, *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir"*⁷²⁶, *"... O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır... Hâlbuki her şeyi O yarattı..."*⁷²⁷

Üçüncü olarak *"Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu"*⁷²⁸ âyeti hem İbn Teymiyye hem de müfessirlerin çoğuna göre Hz. İsa'nın bir mucizesini haber vermektedir. Ancak burada 'h-l-k' kelimesiyle kastedilen yaratma olmayıp, tasvir etme yani şekil vermektir. Bu şekilde çamura kuş şekli verme olayı, sadece Hz. İsa'ya mahsus olmayıp, tüm insanların yapabileceği bir durumdur. Burada Hristiyanların göden kaçırdıkları mesele şudur: Hz. İsa kuşlara sadece şekil verip, üfleemektedir. Onları canlandıran ve hayat veren ise Allah Teâlâ'dır.⁷²⁹

Dördüncü olarak Hristiyanlar âyetlerde geçen 'Allah'ın izni' kaydını, Mesih İsa'nın lâhûtî (ilâhî) tabiatı olarak yorumlamışlardır. Bu yorum Kur'an'ın ve murad-ı

⁷²¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/474.

⁷²² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/477.

⁷²³ "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"dan yarattı." el-Alak, 96/1-2.

⁷²⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/476.

⁷²⁵ el-Haşr 59/24.

⁷²⁶ ez-Zümer 39/62.

⁷²⁷ el-En'âm 6/100-101.

⁷²⁸ Âl-i İmran 3/49; el-Mâide 5/110.

⁷²⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/477.

ilâhîyyenin tamamen aksine olup âyetleri tahrif etme çabasıdır. Kur'ân Mesîh Îsâ ile Allah (c.c) arasını apaçık bir şekilde ayırmaktadır. Şöyle ki, şekil verenin Mesîh Îsâ olduğunu, Îsâ'ya izin verenin ise Allah (c.c) olduğunu haber vermektedir. Hal böyle iken Kur'ân'ın sarîh nassının aksine şekil verenin ve izin verenin Mesîh Îsâ olduğunu iddia etmek İbn Teymiyye nazarında Kur'ân'a iftira atmaktır.⁷³⁰

Mantıksal açıdan da şekil veren ile ona izin verenin Mesîh Îsâ olması birbirine tezat teşkil etmektedir. Zira bunu iddia edenlerin şu soruya cevap vermeleri gerekmektedir: Kuşa şekil veren ve yaratan Mesîh Îsâ ise neden kendisi için izne ihtiyaç duymaktadır?⁷³¹

Böylelikle Hristiyanların Kur'ân'a dayandırarak temellendirmek istedikleri Mesîh Îsâ'nın hâlık olduğu iddiaları, İbn Teymiyye'nin istidlalleriyle boşa çıkmıştır.

3.6. Hz. Îsâ'nın Kul Olduğunun Delilleri

Hz. Âdem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile noktalanın peygamberler silsilesinin tamamı, bir zincirin halkaları gibi birbirinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Her biri Allah ile kullar arasında köprü vazifesi görerek, aldıkları vahyi eksiksiz bir şekilde ümmetlerine tebliğ etmişlerdir. Üstün kabiliyet ve olağanüstü mucizelerle techiz edilen peygamberler Allah'ın seçkin kulları olup, tebliğ ve mesajlarının özünü tevhid akîdesi oluşturmaktadır.

İslâm inancına göre Hz. Muhammed'den önce gönderilen peygamber Hz. Îsâ'dır. O, İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiş, Allah'tan aldığı emir ve yasakları hiçbir noksanlık göstermeden aynen selefleri gibi ümmetine aktarmıştır.⁷³² Ne var ki gerek babasız dünyaya gelişindeki olağanüstülük gerekse de doğumundan sonraki mucizelerinin de etkisiyle tanrısal bir konuma yükseltilmiş ve beşeriliği adeta görmezden gelinmiştir. Teslîs inancı⁷³³ Hristiyan din adamları tarafından kendisine

⁷³⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/478.

⁷³¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/479.

⁷³² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/372-373.

⁷³³ M. 325 İznik Konsili'nde temelleri atılan teslîs dogmasına Arius ve bazı din adamlarının karşı çıkmasına rağmen bu öğreti, Grek felsefesinin de tesiriyle Pavlus tarafından Hristiyanlığa sokulmuştur. Hz. Îsâ ise ilahlaştırılma yolunda kendisine atfedilen Tanrı'nın oğlu niteliğini hiçbir zaman kullanmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, 47-57; Aydın, "Hristiyanlıkta Teslîs Doktrini ve Hristiyan İ'tizalleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (1982), 142; Ahmed Çelebi, *Mukaranatü'l-Edyân, I-IV (el-Mesîhiyye)*, (Mısır: 1984), 2/138; Remzi Kaya, "İnciller ve Kur'an'da Hz. Îsâ'nın İnsan ve Peygamber Oluşu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2004), 37-58;

atfedilmesine rağmen O, hiçbir zaman böyle bir şeyi emretmemiş, nübüvvetine halel getirecek söz ve davranışlar sergilememiştir.

Hıristiyan akîdesinin aksine Hz. İsa'nın bir beşer ve peygamber olduğu Kur'an-ı Hakîm'in açık beyanatlarıyla sabittir.⁷³⁴ İnciller'deki birçok pasajların yanında aklın gösterdiği yol da tanrısal bir İsa'yı değil, Allah'ın kulu ve peygamberi olan bir İsa'yı tarif etmektedir.

3.6.1. Kur'an'dan Deliller

Bütün peygamberlerin vahiylerinin özü İslâm'a dayanmaktadır. “*Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır*”⁷³⁵ âyeti bu hakikate işaret etmektedir.⁷³⁶ İslâm'ın özünü ise tevhid inancı oluşturmaktadır. Bu bağlamda peygamberler mesaj ve tebliğlerini tevhid ilkesi etrafında şekillendirmişlerdir.⁷³⁷ İslâm gerek inanç gerekse de amel sahasında olsun tevhide aykırı düşen hiçbir düşünce veya uygulamaya müsamaha göstermemiştir.

Kur'an Hıristiyanların Hz. İsa'yı kastederek gündeme getirdikleri ‘Allah’ın oğlu’ ifadesine karşı çıkmış ve bunu imansızlığın en ağır ifadelerinden olan küfür ve şirk olarak nitelemiştir.⁷³⁸ Küfre düşüren ve sapkınlığa götüren her türlü yolu kapatan Kur'an, İhlas sûresiyle İslâm'ın tevhid anlayışını en özlü şekliyle ifade etmektedir.

“*De ki: “O, Allah'tır, bir tekdir. Allah Samed'dir. O'ndan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.*”⁷³⁹ Bu sûrede Allah'ın varlığı ve birliği, doğmamış ve doğurmamış olduğu, hiçbir varlığa muhtaç ve denk olmadığı eşsiz bir üslupla anlatılmıştır. Zaten bu âyetler Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e gelerek, “Bize Rabbinin nesebini söyle” demeleri üzerine nazil olmuştur.⁷⁴⁰ Sûre, Allah hakkındaki bütün yanlış inanç ve düşünceleri ortadan kaldırmanın yanı sıra Allah'ı doğru ve layık olduğu sıfatlarıyla da tanıtmaktadır.

Ömer Faruk Harman, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/468; Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 175.

⁷³⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/372.

⁷³⁵ Âl-i İmran 3/19.

⁷³⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/341.

⁷³⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/18-19.

⁷³⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/170, 250. İlgili âyetler için bk. el-Mâide 5/17, 72; et-Tevbe 9/31.

⁷³⁹ el-İhlas 112/1-4.

⁷⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/133-134; Tirmizi, “Tefsir”, 112, 1, 2; Taberi, *Cami'u'l-beyan an te'vili'l-Kur'an*, 30/221; Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 32/174-185; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 4/299; Geçmişten günümüze felsefeden tasavvufa kadar birçok ilim dalında meşhur âlimler

“Onlar, “*Rahmân, bir çocuk edindi*” dediler...”⁷⁴¹ Müşrikler “*Melekler Allah’ın kızlarıdır*”⁷⁴², Yahudilerin bir kısmı “*Üzeyir Allah’ın oğludur*”,⁷⁴³ Hristiyanlar da “*Mesîh Allah’ın oğludur*”⁷⁴⁴ demek suretiyle Allah’a (c.c) çocuk isnat etmişlerdir.⁷⁴⁵ Bu iddia karşısında Allah (c.c) yerlerin ve göklerin bu kötü sözden dolayı neredeyse parçalanıp yarılacağını belirterek, kendisine yapılan bu yakıştırmının son derece çirkin olduğunu vurgulamıştır.

Peygamberler birtakım mucizelerle Allah tarafından desteklenmiş, üstün zekâyâ ve üstün ahlaka sahip kimselerdir. Genelde peygamber denildiğinde mucizeler konusu akla gelmektedir. Ancak unutulmaması gereken bir husus şudur: Her şeyden önce peygamberler Allah’a karşı en güzel kulluk vazifeleri ile temayüz eden kimselerdir. Hz. İsa da Allah’ın kulu olduğunu en baştan söylemiştir. Daha beşikteyken kendisine konuşma yeteneği verilen Hz. İsa kavminin iftiralarına “*Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı verdi ve beni bir peygamber yaptı*”⁷⁴⁶ diyerek cevap vermiştir. Ayrıca Mesîh İsa’nın Allah’a (c.c) kul olmaktan asla

tarafından sûre üzerinde müstakil çalışmalar yapılmıştır. İlgili çalışmalardan bazıları için bk. Hallâc-ı Mansûr, *Tefsiru sureti kul hüvellahü ehad*, 243 (İbnü’n-Nedim’in *el-Fihrist* adlı risâlesinde Hallâc’a nispet ettiği bu eser günümüze ulaşmamıştır), İbn Sînâ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, *Tefsiru sureti’l-İhlas*, (Delhi: 1311; Kahire: 1335; Tahran: 1313/1985); Fahreddin er-Râzî, *Tefsiru sureti’l-İhlas ve’l-Muavvizeteyn*, (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 86; Muhyiddin İbnü’l-Arabî Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Kitabü’l-Ehadiyye*, Resâilü İbn Arabî içinde, (Kahire: 1325; Beyrut: 1997), Ebüssuûd Efendi, *Tefsiru sureti’l-İhlas*, (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2830); Mehmet Paçacı, “De ki: Allah Bir’dır”- İhlas Sûresi’nin Sami Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri-, *İslâmiyât*, 1/3 (1998): 49-71.

⁷⁴¹ Meryem 19/88-93.

⁷⁴² en-Nahl 16/57.

⁷⁴³ Kur’an-ı Hakîm’in Tevbe sûresinde “*Yahudiler, “Üzeyr, Allah’ın oğludur” dediler. Hristiyanlar ise, “İsa Mesîh, Allah’ın oğludur” dediler...*” (et-Tevbe 9/30) Üzeyr ismi geçmekle beraber, bu kişinin kimliği ve peygamberliği konusunda ihtilaf vardır. Bu ihtilaflardan dolayı İslâmî kaynaklarda Yahudilerin onu Allah’ın oğlu kabul ettiklerine dair bilgi ve kabul olsa da bazı İslâm âlimlerinin farklı kanaatleri bulunmaktadır. Geleneksel yahudi inancında böyle bir bilgi olmaması sebebiyle Sa’lebî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr ve Fahreddin er-Râzî gibi müfessirler âyetin (et-Tevbe, 9/30) Yahudilerin tamamını kapsamadığını belirtir. Üzeyr’i (Ezrâ) Allah’ın oğlu kabul etme inancı kimi müfessirlere göre Medinede’ki bir grup Yahudilere, İbn Hazm’a göre Yemen Yahudilerine, Makdisî’ye göre ise Filistin Yahudilerine ait olan bir inançtır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Ebu Hâtim Ebu Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, nşr. Es’ad Muhammed et-Tayyib, (Mekke: 1997), 2/502; İbnü’l-Cevzî Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Zâdü’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, nşr. M. Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût, (Dimaşk: 1987), 3/424; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *Kitabü’l-Bed’ ve’t-târih*, (Bağdat: Mektebetü’l-Müsennâ, ts.), 4/35; İbn Hazm, *el-Fasl*, 1/99; Baki Adam, “Üzeyir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/401-402.

⁷⁴⁴ et-Tevbe 9/30.

⁷⁴⁵ Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, 12. Baskı, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2005), 311.

⁷⁴⁶ Meryem 19/30.

çekinmeyeceği “*Mesîh de Allah’a yakın melekler de Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler...*”⁷⁴⁷ âyetiyle sarıh bir şekilde ifade edilmiştir.⁷⁴⁸

Kur’ân-ı Hakîm Mesîh Îsâ’ya atılan iftiralara “... *Meryem oğlu Îsâ Mesîh, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur...*”⁷⁴⁹ âyetiyle cevap vermektedir. Burada Mesîh Îsâ şu vasıflarıyla öne çıkmaktadır: O, Allah’ın bir peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Müslüman din adamları âyette geçen *kelime* ve *ruh* kavramlarını anlamlandırırken Hristiyanların kendi peygamberleri hakkında düştükleri yanlışlara düşmemişlerdir. Çünkü Müslüman âlimler bu kavramları Kur’ân’ın muhkem olan “*O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir*”⁷⁵⁰ âyeti ve benzeri diğer muhkem âyetler ışığında yorumlamışlardır. Buna göre Mesîh Îsâ, Allah’ın *kün/ol* emriyle yaratıldığı için kendisine *kelime* ismi verilmiştir.⁷⁵¹

Râzî’ye göre ise bu tabir Mesîh Îsâ’nın kitap, hikmet, Tevrat ve İncil bilgisine sahip olduğu için kendisine söylenen bir övgüdür. Mesîh Îsâ’ya *Allah’ın ruhu*⁷⁵² denilmesine gelince bu da Kâbe’ye *Allah’ın evi* denilmesi gibi teşrif ifade eder ve Allah’ın şereflendirdiği bir ruh anlamına gelmektedir.⁷⁵³

Kur’ân tevhid esaslarına aykırı birtakım anlamların Hz. Îsâ’ya yüklenmesine çok sert karşılık verir. Hz. Îsâ’yı Allah’ın oğlu kabul edenlerin veya Baba, oğul ve

⁷⁴⁷ en-Nisâ 4/172.

⁷⁴⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/373.

⁷⁴⁹ en-Nisâ 4/171.

⁷⁵⁰ eş-Şûrâ 42/11.

⁷⁵¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 7/703; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/351; 2/491-492.

⁷⁵² Kur’ân-ı Hakîm’e bakıldığında *Allah’ın ruhu* tabirinin sadece Mesîh Îsâ için kullanılmadığı görülür. “*Hani Rabbin meleklerle, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin” demişti*” (el-Hicr 15/28-29), “*Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti: “Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin”*” (Sâd 38/71-72) âyetleri bu tabirin Hz. Âdem’in yaratılışı hakkında da kullanıldığını göstermektedir. Ne var ki Hristiyan teologlar, Mesîh Îsâ’nın tanrısal bir konumda olduğunu ispat etmek için *Allah’ın ruhu* gibi ifadeleri Kur’ân’dan delil getirmelerine rağmen, Hz. Âdem için kullanılan aynı ifadeleri görmezlikten gelmişlerdir. Mesîh’in babasız dünyaya gelişini ilahlığının bir göstergesi olarak yorumlayanlar hem anasız hem de babasız dünyaya gelen Hz. Âdem için böyle bir söylemde bulunmamışlardır. Bu misal dahi, Hristiyanların Mesîh Îsâ hakkında ileri sürdükleri iddiaların ve ön kabullerin ne kadar gerçeklikten uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷⁵³ Râzî, *Münâzara fi’r-redd ale’n-Nasârâ*, 67; *Mefâtihu’l-gayb*, 25/175; İbn Teymiyye’ye göre Hz. Îsâ’yı müjdelemek için Hz. Meryem’e gönderilen ruh, (Meryem, 19/17-22) *Ruhu’l-Kudüs’tür*. *Ruhu’l-Kudüs*’ün kendisi mahluk olunca onun vesilesiyle meydana gelen Hz. Îsâ nasıl mahluk olmasın. Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/495.

Kutsal Ruh şeklinde ifade edilen teslîs inancına sahip olanların kâfir olduklarını *lekad* yani kasem kalıbıyla tekitli bir biçimde ifade etmiştir.

“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesîh’tir” diyenler kesinlik le kâfir oldu...”⁷⁵⁴

“Andolsun, “Allah, için üçüncüsüdür” diyenler kâfir oldu...”⁷⁵⁵

Âyetlerden de anlaşılacağı üzere Mesîh İsa Hristiyanlarca kendisine atfedilen *Allah’ın oğlu* vasfını kabul etmemiş, bilakis ümmetini Allah’a kulluğa davet etmiştir. Allah’a oğul isnat etmenin şirk olduğunu tebliğ eden Mesîh İsa, şirk koşanların âhiretteki cezalarının ise cehennem ateşi olduğunu kavmine bildirmiştir.

Hristiyanların en büyük yanlışları kendi peygamberleri hakkında olmuştur. Çünkü onlara göre babasız dünyaya gelişi, ilâhlığının göstergelerinden biridir. Kur’ân Hz. İsa’nın mucizeleriyle birlikte yaratılışına da değinerek onları bu yanlışlarından döndürmek istemiştir. İbn Teymiyye Hristiyanların ilâh olan İsa iddialarına karşı Âl-i İmran sûresinin “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa’nın durumu, Âdem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi.”⁷⁵⁶ âyetiyle itirazda bulunmuştur.⁷⁵⁷ Âyeti geniş bir zaviyede yorumlayan İbn Teymiyye’nin birtakım değerlendirmeleri vardır.

Öncelikle âyette Allah (c.c) Hz. İsa’yı Hz. Âdem’e benzetmek suretiyle beşer olan ve peygamber olan bir İsa’dan bahsetmektedir. Hz. İsa’yı babasız yaratan Allah, Hz. Âdem’i topraktan anasız ve babasız yaratmıştır. Bu Hz. İsa’nın ilâh olduğunu değil, Allah’ın kudretinin sonsuzluğunu göstermektedir. Allah (c.c) Hz. İsa’nın yaratılışına ondan daha acayip olan Hz. Âdem’in yaratılışını misal vererek, gücünün sınırsız olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁵⁸ Bir nevi Hristiyanlara şunu söylemektedir: Siz İsa’nın babasız dünyaya gelişine hayret ediyorsunuz ve kendisine ulûhiyyet isnat ediyorsunuz. Halbuki ben İsa’nın yaratılışındaki olağanüstülüğün daha büyüğünü de yaratmaya kadirim.

Hz. İsa’nın yaratılışını Hz. Âdem’e benzeten Allah (c.c) devamında mübâhele âyeti olarak bilinen Âl-i İmran sûresinin 61. âyetini indirmiştir. Hz. Peygamber de

⁷⁵⁴ el-Mâide 5/72.

⁷⁵⁵ el-Mâide 5/73.

⁷⁵⁶ Âl-i İmran 3/59.

⁷⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/483.

⁷⁵⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/484.

Allah'ın emrine yapışarak kendisiyle Hz. İsa konusunda münazara eden Necran Hristiyanlarını mübâheleye yani haklı olanın ortaya çıkması için usulünce lanetleşmeye davet etmiştir. Ancak onlar haklı olanın Hz. Peygamber olduğunu anladıkları için bu lanetleşmeden vazgeçtiler ve cizye ödemeyi kabul ettiler. İbn Teymiyye'ye göre sadece bu olay dahi Hz. İsa'nın ilâh olmadığını, Allah'ın kullarından bir kul olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁵⁹

Hiz. İsa'nın kul olduğunu Kur'an'ın şu âyetleri de desteklemektedir: *"Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir... (Meryem), "Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?" dedi..."*⁷⁶⁰ İbn Teymiyye âyetlerde geçen Meryem oğlu İsa dünyada da âhirette de itibarlı ve Allah'a çok yakın olması gibi ifadelerin tamamının kullara ait olduğunu belirtir. Hiz. Meryem'in *"Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?"* demesi de Hiz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmadığını, Hiz. Meryem'in oğlu olduğunu göstermektedir.⁷⁶¹

İbn Teymiyye yukarıdaki âyetlere ilave olarak daha birçok âyetin Hiz. İsa'nın kulluğuna delâlet ettiğini belirtmektedir. Hiz. İsa'nın ilâhlığı konusunda önceki kitaplarda hiçbir delil olmadığı gibi Kur'an'ın zahirinde ve batınında da hiçbir delil yoktur. Hristiyanlar bu hususta sadece müteşâbih âyetlere tutunmuşlar ve inançları doğrultusunda bu âyetleri yorumlamışlardır.⁷⁶²

3.6.2. İncil'den Deliller

Kur'an Hristiyanların Hiz. İsa'yı tanrısal bir konuma yükseltme yanlışlarını düzeltmek için birçok delil ortaya koymuştur. Kur'an'ın ortaya koyduğu delillerle birlikte bunları destekleyen çokça İncil metnine rastlamak mümkündür. Zira hem Kur'an hem de İncil Hiz. İsa'nın Allah'ın peygamberi ve kulu olduğunu kanıtlamaktadır. Her ne kadar günümüzdeki İnciller tahrife uğramış olsalar da Hiz. İsa'nın beşeriliği konusunda onlarca pasaj barındırmaktadırlar.⁷⁶³

⁷⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/485.

⁷⁶⁰ Âl-i İmran 3/45-47.

⁷⁶¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/491.

⁷⁶² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/497.

⁷⁶³ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/35, 91.

İnciller incelendiğinde Hz. İsa'nın kendisinden sıkça *insanoğlu* terimiyle bahsettiği görülür.⁷⁶⁴ Hatta bu ifade Sinoptik⁷⁶⁵ diye adlandırılan Matta, Markos ve Luka İnciller'inde altmış dokuz, Yuhanna İncili'nde on üç defa geçmektedir.⁷⁶⁶ Sadece bu *insanoğlu* ifadesi bile kendisine verilen ilâhlık misyonunu çürütmektedir.

Hz. İsa'nın beşer bir peygamber olup, ilâh olmadığını, kendisinin de tek olan yaratıcıya davet ettiğini gösteren İncil metinlerinden bazıları şu şekildedir:⁷⁶⁷

“... ‘Buyrukların en önemlisi hangisidir?’ diye sordu. İsa şöyle karşılık verdi: ‘En önemlisi şudur: ‘Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab’dir.’”⁷⁶⁸

“İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısı, atalarımızın Tanrısı, kulu İsa'yı yüceltti...”⁷⁶⁹

“Sonsuz yaşam, tek gerçek Tanrı olan seni ve gönderdiğin İsa Mesih'i tanımlar.”⁷⁷⁰

İnciller'de geçen bu pasajlar Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. İsa'nın da Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hz. İsa kendisini doğduğu ve yetiştiği şehir olan Nâsıra'ya⁷⁷¹ nispet etmesi de kul olduğunu göstermektedir.

Bu ve benzeri birçok İncil metninde Hz. İsa İsrailoğulları'na peygamber olarak gönderildiğini, Allah'a alçakgönüllülükle ve gözyaşları içinde kulluk ettiğini, bir peygambere kendi memleketinde itibar edilmeyeceğini ve sadece Allah'a kulluk edilmesi gerektiğini kavmine bildirmiştir.⁷⁷²

Diğer peygamberlerde olduğu gibi Hz. İsa da kendisinden önce gönderilen peygamberleri tasdik etmiştir. O'nun “...Kutsal Yasa'da ve peygamberlerin

⁷⁶⁴ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 67; Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999), 165.

⁷⁶⁵ Konu ve üslup olarak Matta, Markos ve Luka İnciller'i birbirine benzediği ve önemli miktarda ortak metin içerdiği için Sinoptik ismini almıştır. Sinoptik Yunanca ‘eş görünümlü’ anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bk. John William Rogerson, *The Oxford handbook of biblical studies*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

⁷⁶⁶ Gündüz, *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*, 168.

⁷⁶⁷ Hz. İsa'nın kul olduğunun İncil'den delilleri hakkında İbn Teymiyye uzun bahisler işlemiştir. Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 2/401-406; 3/70-72, 88-100.

⁷⁶⁸ Markos, 12/28-29.

⁷⁶⁹ Elçilerin İşleri, 3/13.

⁷⁷⁰ Yuhanna, 17/3.

⁷⁷¹ İlgili metin için bk. Elçilerin İşleri, 2/22; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 3/92.

⁷⁷² İlgili metinler için bk. Vahiy, 22/9; Matta, 13/57, 21/10-11, 21/45-46; Markos, 6/4; Luka, 1/76-77, 16/13; Yuhanna, 3/1-2; Elçilerin İşleri, 20/19.

kitaplarında yazılı her şeye inanıyorum”⁷⁷³, “... Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim”⁷⁷⁴ ifadeleri, kendisinin peygamberler halkasının bir parçası ve o halkanın bir devamı olduğunu gözler önüne sermektedir.

İnciller’de Hz. İsa’nın beşer bir peygamber olarak tasvir edildiği diğer bir yer ise Şeytan ile arasında geçen diyaloglardır. Şeytan kendisine secde etmesi karşılığında tüm dünya mülkünü vaat etmesi üzerine Hz. İsa bu teklifi reddetmiş ve sadece Allah’a kulluk edeceğini söylemiştir.⁷⁷⁵ Bu diyalog İnciller’de şu şekildedir:

“İblis bu kez İsa’yı çok yüksek bir dağa çıkardı... “Yere kapanıp bana taparsan, bütün bunları sana vereceğim” dedi. İsa ona şöyle karşılık verdi: “Çekil git, Şeytan! ‘Tanrın Rab’be tapacak, yalnız O’na kulluk edeceksin’ diye yazılmıştır.”⁷⁷⁶

Yine Şeytan bir defasında Hz. İsa’yı bir tapınağın tepesine çıkarıp, oradan aşağı atlamasını istemiş, meleklerin kendisini elleri üzerinde taşıyacağını söyleyerek kendisini aldatmaya çalışmıştır. Şeytan’ın ayartmaları karşısında Hz. İsa ona boyun eğmemiş ve Allah’a kulluktan bir an ayrılmamıştır. Hem peygamber olduğu hem de Allah’ın emir ve yasaklarına hakkıyla riayet ettiği için Şeytan ona bir zarar verememiştir.⁷⁷⁷

Hz. İsa’yı yüceltmek için yanına gelenler ayaklarına kapanmak istediğinde O buna karşı çıkıp “... “Sakın yapma!” dedi. “Ben de senin ve İsa’ya tanıklığını sürdüren kardeşlerin gibi bir Tanrı kuluyum. Tanrı’ya tap! ...”⁷⁷⁸ demiştir. Böylelikle yaratılan bir insanın önünde eğilip ona kulluk yapmayı değil, tek yaratıcı olan Allah’a boyun eğmenin ve O’na kulluk yapmanın önemini vurgulamıştır.⁷⁷⁹

Öğrencileri kıyametin ne zaman kopacağını Hz. İsa’ya sormaları üzerine “O günü ve saati ne gökteki melekler ne de Oğul bilir; Baba’dan başka kimse bilmez”⁷⁸⁰ şeklinde cevap vermiştir.⁷⁸¹

İbn Teymiyye’ye göre Hz. İsa’nın bu cevabı açık bir şekilde şu hakikatleri ortaya koymaktadır: Hz. İsa Allah’ın bir kulu olduğu için her şeyi bilemez, sadece

⁷⁷³ Elçilerin İşleri, 24/14.

⁷⁷⁴ Matta, 5/17.

⁷⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/91.

⁷⁷⁶ Matta, 4/7-10; Luka, 4/5-8.

⁷⁷⁷ Luka, 4/9-13; Kaya, *İnciller ve Kur’an’da Hz. İsa’nın İnsan ve Peygamber Oluşu*, 54.

⁷⁷⁸ Vahiy, 19/10.

⁷⁷⁹ Konu hakkında bk. Kaya, *İnciller ve Kur’an’da Hz. İsa’nın İnsan ve Peygamber Oluşu*, 45.

⁷⁸⁰ Matta, 24/36; Markos, 13/32.

⁷⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/70, 91.

Allah'ın kendisine bildirdiklerini bilebilir. Bu gerçeği kendi dilinden ikrar etmektedir. Bilgisinde eksiklik ve noksanlık olması, Hristiyanlarca kendisine isnat edilen Rab, Tanrı veya hâlık gibi ulûhiyyet vasıflarına haiz olmadığını göstermektedir. Çünkü iddia ettikleri gibi ilâh olsaydı Allah'ın bildiği gizli veya aşikâr her şeyi bilmesi gerekirdi. Hz. Îsâ'nın verdiği cevap ayrıca kendisine atfedilen lâhûtî (ilâhî) tabiatının olmadığına, sadece nâsûtî (insânî) tabiata sahip olduğuna delâlet etmektedir.⁷⁸²

*“Ben kendiliğimden hiçbir şey yapamam...Çünkü amacım kendi istediğini değil, beni gönderenin istediğini yapmaktır.”*⁷⁸³

*“Çünkü kendi isteğini değil, beni gönderenin isteğini yerine getirmek için gökten indim.”*⁷⁸⁴

Hiz. Îsâ'nın bu sözleri Hristiyanların kendisine yükledikleri tanrısal bir konumda olan Îsâ'yı tarif etmemektedir. Zira böyle bir konumda olsaydı ilâhî bir meşîete sahip olmanın yanında kendi istediğini yapabilme kudretine de sahip olurdu. Halbuki O, kendisini peygamber olarak gönderen Allah'ın isteklerini yerine getirmekle memur olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁵

*“... Îsâ hepsini iyileştirdi. Kim olduğunu açıklamamaları için onları uyardı... ‘İşte Kulum, O’nu ben seçtim...”*⁷⁸⁶

Hiz. Îsâ'nın hastaları iyileştirdiği anlatıldıktan sonra Allah'ın (c.c) onun hakkında “kulum, onu ben seçtim” demesi,⁷⁸⁷ onun da Allah (c.c) hakkında *“benim Tanrımın ve sizin Tanrınızın yanına çıkıyorum”*⁷⁸⁸ demesi, bize göre beşer ve kul olan bir Îsâ'yı tarif etmektedir.

Hiz. Îsâ'nın beşer olduğunun bir diğer delili, soy kütüğünün İnciller'de ayrıntılı bir şekilde vurgulanmasıdır.⁷⁸⁹ Burada ilginç olan husus şudur: Gerek Matta İncili'nin en başında gerekse de diğer İnciller'de⁷⁹⁰ soy kaydı Hiz. İbrahim'e kadar isim isim belli

⁷⁸² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/70-71.

⁷⁸³ Yuhanna, 5/30.

⁷⁸⁴ Yuhanna, 6/38.

⁷⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/83.

⁷⁸⁶ Matta, 12/15-18.

⁷⁸⁷ Hiz. Îsâ'nın Tanrı'nın kulu olarak geçtiği bazı İncil metinleri için bk. Elçilerin İşleri, 3/13; Yeşaya, 42/1.

⁷⁸⁸ Yuhanna, 20/17.

⁷⁸⁹ Konu hakkında bk. Binol, “Hiz. Îsâ'ya Nispet Edilen “İbnullah /Allah'ın Oğlu” Kavramı, 741.

⁷⁹⁰ Matta, 1/1-25; Luka, 2/1-7, 3/23-38.

olan birinin, o kitaplara inanlar tarafından Allah'ın oğlu kabul edilip ilâhlık mertebesine yükseltilmesi son derece manidar bir olaydır.

İbn Teymiyye'nin Hasan b. Eyyüb'e⁷⁹¹ dayandırarak yaptığı nakle göre Hz. İsa'nın beşer ve Allah'ın kulu olduğuna dair pasajlar İnciller'de ve Pavlus'un kitaplarında o kadar çoktur ki, bunların sayısı yirmi bin civarındadır. Ancak Hristiyan fırkaları tüm bu delilleri kendi hevalarına göre tevil edip, fasit bir yoruma tabi tutmuşlardır. Böylelikle iman ettikleri kitaplarda Hz. İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi olarak niteleyen tüm delilleri görmezlikten gelmişlerdir.⁷⁹²

3.6.3. Akıl Deliller

Kısaca düşünme ve anlama melekesi olarak tarif edilen akıl, insana bahşedilen ve onu diğer canlılardan ayıran temyiz gücünü ifade eder.⁷⁹³ İnsan kendisinde olan bu güçle iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ve doğruyu yanlıştan ayırt edebilir.

Hz. İsa'nın Hristiyanlarca Allah'ın oğlu kabul edilip, ilâhlaştırılmasını Kur'an ve İnciller'deki birçok metnin karşı çıkmasının yanında, akıl da bu iddiayı reddeder. Hz. İsa'nın beşer bir peygamber olduğu aklî olarak birçok farklı başlık altında incelenebilecek olsa da bu başlıkları temelde iki ana maddeye ayırmak mümkündür.

Birincisi: İhtiyaç sahibi olması.

İkincisi: Düşünmesi, konuşması ve insanlarla çeşitli ilişkiler içinde bulunması.⁷⁹⁴

Yaratılan diğer canlılarda olduğu gibi insan da kendisini yaratana muhtaçtır. Kur'an-ı Hakîm *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır"*⁷⁹⁵ âyetiyle bütün beşeriyete şu uyarıda bulunmaktadır: Tüm insanlar Allah'a (c.c) muhtaçtır, Allah (c.c) ise hiçbir kimseye muhtaç değildir. Sayısız nimetlerinden ötürü hamdedilmeye layık olan da yalnızca O'dur.

⁷⁹¹ Bu kişi Hristiyan âlimi iken sonradan Müslüman olmuştur. İbn Teymiyye kendisinden çokça nakiller yapmaktadır. Çalışmamızın dördüncü bölümünde kendisine müstakil bir başlık ayrılacağı için burada detaya girmemek yerinde olacaktır.

⁷⁹² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/100.

⁷⁹³ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/238.

⁷⁹⁴ Geniş bilgi için bk. Kaya, "İnciller ve Kur'an'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu", 45.

⁷⁹⁵ el-Fâtır 35/15.

Yaratılan her insanın yeme, içme, uyuma, zaruri ihtiyaçlarını giderme gibi gereksinimleri vardır. Doğarlar, büyürler ve zamanı gelince ölürler.⁷⁹⁶ Hz. İsa da doğumundaki mucizeliği ayrı tutacak olursak bir anneden dünyaya gelmiş, aynen diğer insanlar gibi yemek yemiş, su içmiş, çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemleri geçirerek, örnek bir hayat sürmüştür. Bu vasıflara bakıldığında Hz. İsa ile diğer insanlar arasında beşer olması yönünden bir fark olmadığı görülecektir. İbn

⁷⁹⁶ “Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz” (el-Ankebut 29/57) âyetinde de bildirildiği üzere her canlı ölümü tadacaktır. Ancak Hz. İsa ile ilgili hayattayken vefat etmediği, kıyametin kopmasından önce kıyametin bir âlameti olarak tekrar dünyaya gelişini ifade eden ve “nüżül-i İsa” terimiyle adlandırılan bir mesele bulunmaktadır. Bazı âlimler tarafından Kur’an-ı Hakîm’de Hz. İsa’nın kıyametin kopmasından önce yeryüzüne ineceğine dair sarîh bir beyan bulunmadığı ifade edilse de buna dair işaretler mevcuttur. “Bir de inkârlarından ve Meryem’e büyük bir iftira atmalarından ve “Biz Allah’ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesîh’i öldürdük” demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi... Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir...” (en-Nisâ 4/156-158) Bu âyetle Yahudilerin, “Meryem oğlu İsa’yı öldürdük” demeleri şiddetle eleştirilmiş, öldürülme ve çarmıha gerilme hadiseleri Kur’an nassı ile nefyedilmiştir. Devamında ise Hz. İsa’nın Allah’a (c.c) ref edildiği haber verilmiştir. Aynı şekilde nüżül-i İsa’yı savunan âlimlere göre “Şüphesiz o (İsa’nın yere inişi) Kıyametin (kopacağına) bir bilgisidir. Artık onun hakkında asla şüphe etmeyin...” (ez-Zuhruf 43/61) âyeti de nüżül-i İsa’nın delillerindendir. Çünkü âyetin siyak ve sibakı dikkate alındığında Hz. İsa konu edildiği için âyetin başındaki “hû” zamiri de ona râci olmaktadır. “Kitab ehlinde hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsa’ya) iman edecek olmasın. Kıyamet günü, o (İsa) onların aleyhine şahit olacaktır” (en-Nisâ 4/159) Burada “mevtilî” kelimesindeki “hû” zamiri de âyetin öncesi dikkate alındığında Hz. İsa’ya gitmekte ve nüżülüne delil olmaktadır. Kur’an’ın yanı sıra birçok hadis kitabında da Hz. İsa’nın kıyamet alameti olarak yeryüzüne ineceğine dair bilgiler yer almaktadır. Bu hadislerle göre Hz. İsa Dimaşk’ın doğusundaki beyaz minareye sabah namazı vaktinde inecek, Müslümanlar arasında adaletle hükmedecek, hacı kırıp domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak, hac ve umre ziyareti yapacak, nefesi kâfirleri öldürecek, Lût kapısında Deccâl’i katlettikten sonra yedi veya kırk yıl yaşayacaktır. Hadislerde Hz. İsa’nın Müslümanların emrine tâbi olup arkasında namaz kılacağı, onun döneminde kurtla kuzunun birlikte yaşayacağı, bereket ve bolluk olacağı, ölünce Medine’de Resul-i Ekrem’in kabri yanında veya Kudüs’te defnedileceğine dair ayrıntılı bilgiler de bulunmaktadır. (Buhârî, “Büyû”, 102, “Enbiyâ”, 49; Müslim, “İmân”, 242-243, 247, “Hac”, 216, “Fiten”, 34, 39, 110; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 12, 14; Tirmizî, “Fiten”, 21, 54, 59, 62.) Taberî, İbn Kesîr, Keşmîrî ve M. Zâhid Kevserî gibi âlimlere göre nüżül-i İsa’ya dair rivâyetlerin mütevâtirdir. Geniş bilgi için bk. Aliyyül Kârî, *Şerhu kitabî l-fikhi l-ekber*, 190; Babertî, *Şerhu l-akîdeti t-Tahâviyye*, 135; Düzgün, *Kelâm*, 489; İlyas Çelebi, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/472-473; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/424; Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâlî l-mevtâ ve umûri l-âhire*, (Medine: 1417/1997), 2/546; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve n-nihâye*, 1/183; Ebû l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Nüżülü İsa b. Meryem*, nşr. M. Abdülkadir Atâ, (Beyrut: 1985), 86; Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî, *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüżülü l-mesîh*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Halep: 1385/1965), 158; Ebû l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîrû Mucâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm, (Mısır: Dârü l-Fikri l-İslâmî, 1410/1989), 296; İzzeddîn b. Abdisselâm es-Sülemî, *Tefsîrû l-Kur’ân*, (Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996), 3/160; Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *Kıssatü l-Mesîh d-Deccâl ve Nüżül-i İsa*, (Ammân: 1431), 127-149.

Teymiyye'ye göre de Hz. İsa'nın yeme, içme vb. ihtiyaç sahibi olduğunu gösteren diğer vasıfları,⁷⁹⁷ kul olduğunun en somut göstergelerindendir.⁷⁹⁸

*“Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. İkisi de yemek yerlerdi...”*⁷⁹⁹ Bu âyette Hz. İsa'nın önceki peygamberler gibi bir peygamber olduğu, annesinin dosdoğru bir kadın olduğu ifade edildikten sonra kendisi ve annesinin yemek yediğine özellikle vurgu yapılmıştır. Kur'an-ı Hakîm yaptığı bu vurgu ile Hz. İsa ve annesi Hz. Meryem'in ilâhlık vasıflarına sahip olmadıklarını, aksine beşerî özelliklere sahip birer insan olduklarına dikkatleri çekmektedir.⁸⁰⁰

Havârilerin Hz. İsa hakkındaki endişe ve korkuları onu tanrı olarak değil de insan olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Şöyle ki, Hristiyan akîdesinde Hz. İsa çarmıha gerilip öldürülmesinin ardından tekrar diriltilip kavminin arasına dönmüştür.⁸⁰¹ Tam bu esnada havârileri endişe ve korkuya maruz kalmışlardır.

*“Çabuk gidin, öğrencilerine şöyle deyin: ‘İsa ölümden dirildi ... O zaman İsa, ‘Korkmayın!’ dedi. ‘Gidip kardeşlerime haber verin, Celile’ye gitsinler, beni orada görecekler.’”*⁸⁰²

Şâyet havâriler Hz. İsa'nın tanrısal bir konumda olduğunu kabul etselerdi bu hadise karşısında korkmazlardı, Hz. İsa da onları sakinleştirme ihtiyacı hissetmezdi. Hatta ilâhî özelliklerle donatılmış bir İsa'nın çarmıha gerilebileceğine ve öldürülebileceğine dahi inanmazlardı. Hal böyle iken Petrus, havârilerin de olduğu bir ortamda yaptığı konuşmasında yasa tanımaz insanlar tarafından çarmıhta can verdiğini şöyle ifade etmiştir: *“Ey İsraililer ... bu adamı, yasa tanımaz kişilerin eliyle çarmıha çivileyip öldürdünüz. Tanrı ise, ölüm acılarına son vererek O'nu diriltti...”*⁸⁰³

Kendi itikatlarına göre çarmıha gerilerek düşmanları tarafından öldürülebilecek olan bir İsa, nasıl oluyor da kendini korumaktan âciz iken ilâhlık konumuna yükseltilebiliyor!

⁷⁹⁷ Mesih İsa'nın muhtaç olup, her şeye gücünün yetmediğine dair İncil metinleri için bk. Luka, 22/28-30; Matta, 26/53-54.

⁷⁹⁸ Konu hakkında bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 3/95; Kaya, “İnciller ve Kur'an'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu”, 46.

⁷⁹⁹ el-Mâide 5/75.

⁸⁰⁰ Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 1/372, 416, 500; 2/168-169.

⁸⁰¹ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 59.

⁸⁰² Matta, 28/7-10.

⁸⁰³ Elçilerin İşleri, 2/22-24.

“Mesîh, yeryüzünde olduğu günlerde kendisini ölümden kurtaracak güçte olan Tanrı’ya büyük feryat ve gözyaşlarıyla dua etti, yakardı...”⁸⁰⁴

“... İâ yüksek sesle, “Eli, Eli, lema şevaktani?” yani, “Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?” diye bağırdı...İâ, yüksek sesle bir kez daha bağırdı ve ruhunu teslim etti.”⁸⁰⁵

“... Öğrencilerine, “Ben şuraya gidip dua edeceğim, siz burada oturun” dedi... Onlara, “Ölesiye kederliyim” dedi...”⁸⁰⁶

Bu pasajlarda ilâhî vasıflara haiz tanrısal bir konumda olan İâ’dan ziyade kendini çarmıha gerilmekten kurtarmaktan âciz, feryat ve gözyaşları içerisinde “Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?” diye yalvaran, “Ölesiye kederliyim” diyecek kadar sıkıntı içinde olan bir insan tasvir edilmektedir. Hiç şüphesiz böyle bir feryat, kendisinin Tanrı olduğuna inanan bir kimsenin feryadı olamaz.⁸⁰⁷

Aslında peygamberler şöyle dursun Allah’a iman edenlerde dahi bu şekilde isyan mânası taşıyan bir feryat olamaz. Bu Hz. İâ’ya atılmış bir iftiradır. Çünkü gerek peygamberler gerekse de Allah’a iman edenler Allah’ın vaadinden dönmeyeceğinden ve kendilerine yardım edeceğinden asla şüphe etmezler. *“Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz”⁸⁰⁸* âyeti bu hakikati haber vermektedir. Ancak yukarıdaki pasajlar İncil metinlerinde yer aldığı için delil olarak zikredilmiştir. Yani Hristiyanlar peygamberlerine iftira ederken bile aslında onun tanrısal bir yönünün olmadığını, bilakis çarmıha gerilirken dahi yalvarıp yakardığı bir ilâhının olduğunu peygamberlerinin dilinden ikrar ve itiraf etmişlerdir. Râzî de bu pasajlardan yola çıkarak Hz. İâ’nın acziyetini Hristiyanlara hatırlatmış ve bu hadiseler olup biterken ilâh olduğuna inandıkları birinin neden kendisini koruyamadığını onlara sormuştur.⁸⁰⁹

Yaratanına muhtaç olması insan olmanın aslî bir vasfı iken düşünmesi, konuşması ve diğer insanlarla iletişim halinde olması da onun önemli olan diğer

⁸⁰⁴ İbraniler, 5/7-8.

⁸⁰⁵ Matta, 27/45-50.

⁸⁰⁶ Matta, 26/36-39.

⁸⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Yıldız, “Hristiyanların Hz. İâ’yı İlahlaştırması: Kur’an’da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi”, 309.

⁸⁰⁸ el-Mü’min 40/51.

⁸⁰⁹ Konu hakkında bk. Râzî, *Münâzara fi’r-redd ale’n-Nasârâ*, 23; Yıldız, “Hristiyanların Hz. İâ’yı İlahlaştırması: Kur’an’da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi”, 309.

özelliklerindendir. İnsan yapacağı işleri düşünür, geçmişinden ibret alır ve geleceğini ona göre şekillendirir. Hz. İsa Allah'tan (c.c) aldığı vahiy ve peygamberlik vazifesini eksiksiz bir biçimde yerine getirmiştir. Düşünme, konuşma, ilâhî emir ve yasakları kavmine tebliğ etme konusunda gerekli mücadeleyi layıkıyla eda etmiştir.⁸¹⁰

“Kendi memleketine gitti ve oradaki havrada halka öğretmeye başladı...”⁸¹¹

“Şabat Günü olunca İsa havrada öğretmeye başladı. Söylediklerini işiten birçok kişi şaşır kaldı...”⁸¹²

“İsa Zeytin Dağı'ndan aşağı inen yola yaklaştığı sırada, öğrencilerinden oluşan kalabalığın tümü, görmüş oldukları bütün mucizelerden ötürü, sevinç içinde yüksek sesle Tanrı'yı övmeye başladılar.”⁸¹³

“... Ferisiler'den olan bu adam bir gece İsa'ya gelerek, “Rabbî, senin Tanrı'dan gelmiş bir öğretmen olduğunu biliyoruz...”⁸¹⁴

Hıristiyan kutsal kitaplarındaki bu pasajlara baktığımızda Hz. İsa'nın Allah'ı (c.c) övüp, dinini tebliğ ettiğini, kavminin onu ilâh olarak değil de bir peygamber olarak kabul ettiğini açık bir şekilde görebiliriz. Zira Hz. İsa'nın nübüvvet vazifesini yerine getirdiğini bildiren bu ifadeler, aynı zamanda onun kavmiyle iletişim halinde olduğunu da ortaya koymaktadır. Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarını halkına tebliğ eden Hz. İsa, bu tebliği düşünmek, öğretmek, konuşmak, dinlemek gibi beşerî hasletler ile yerine getirmiştir.

Yukarıdaki İncil metinleri ile birlikte Kur'an-ı Kerim'in de Hz. İsa'yı tek olan Allah (c.c) inancına davet eden, dünya ve âhirette itibarlı, Allah'a (c.c) yakın, Tevrat'ı tasdik eden vb. özellikleri ile zikrederek, onu beşer bir peygamber olarak nitelediğini görürüz. Bu âyetlerden bazıları şu şekildedir:

“...Oysa Mesih şöyle demişti: “Ey İsrailoğulları! Yalnız, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa, artık, Allah ona cenneti muhakkak haram kılmıştır...”⁸¹⁵

⁸¹⁰ Konu hakkında bk. Kaya, “İnciller ve Kur'an'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu”, 46.

⁸¹¹ Matta, 13/54-55.

⁸¹² Markos, 6/2.

⁸¹³ Luka, 19/37.

⁸¹⁴ Yuhanna, 3/1-2.

⁸¹⁵ el-Mâide 5/72.

“Hani melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih’tir. Dünyada da âhirette de itibarlı ve Allah’a çok yakın olanlardandır.”⁸¹⁶

“... Rabbiniz tarafından size bir mucize de getirdim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.”⁸¹⁷

Hiz. İsa’nın Allah’a (c.c) yalvarması, ihtiyaçlarını gidermesi için O’ndan isteklerde bulunması, yemesi, içmesi, düşünmesi, konuşması vb. tüm özellikleri onun insan olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır. Aklın tüm göstergeleri Hiz. İsa’nın beşer bir peygamber olduğunu söylerken, Hristiyanların onu ilâhlık konumuna yükseltmeleri beyhude bir çabadan başkası değildir.

⁸¹⁶ Âl-i İmran 3/45.

⁸¹⁷ Âl-i İmran 3/50.

4. İBN TEYMYİYYE’NİN HİRİSTİYANLIĞA YÖNELTTİĞİ DİĞER ELEŞTİRİLER

Tezimizin son bölümü teşkil eden bu kısımda İbn Teymiyye’nin Hıristiyanlığa yönelttiği bazı eleştiriler konu edilmiştir. Buna göre dinlerini Hz. İsa’dan almamaları, kitaplarının tahrif edilmesi, Hz. İsa’nın çift tabiatlı olduğu iddiası, havârilere aynı zamanda resuller olduğu iddiası ve son olarak İslâm dinini tercih eden Hasan b. Eyyüb’ün Hıristiyanlığa yaptığı tenkitler İbn Teymiyye’nin tüm bu hususlara olan derinlemesine vukufiyeti ile ortaya konulmuştur.

4.1. Dinlerini Hz. İsa’dan Almamaları

Hıristiyanlar havâriiler döneminden itibaren Hz. İsa’nın tebliğ ve mesajlarını anlamaya yönelik çaba sarfetmişler de inançları konusunda birçok farklı görüş ve yorumun ortaya çıkmasına engel olamamışlardır. Her şeyden önce Hıristiyanlık Hz. İsa ile ilgili inanç ve telakkiler üzerine temellendirilmiş bir dindir. Dolayısıyla Tanrı inancından ziyade Hz. İsa’nın kimliği, ilâhî ya da insânî tabiata sahip olması veya tebliğ ettiği mesajın özü gibi meseleler ilk dönemlerden itibaren tartışma konularının odak noktasını teşkil etmiş ve netice itibarıyla farklı fikirlerin ve i’tizâlî hareketlerin zuhuruna sebep olmuştur.

Hıristiyan düşünce tarihinde bir, varlığı kendinden, ezelî ve ebedî, ilim, irade, hikmet sahibi bir Tanrı inancına sahip Arius gibi din adamları ortaya çıktığı gibi tam tersi teslîse dayalı, ezelî ve tanrısal bir pozisyonda olan İsa inancını benimseyenler de olmuştur. Arius’a göre Tanrı diğer varlıkları yoktan yarattığı gibi İsa’yı da yoktan yaratmıştır. Yani İsa’nın hâlık olmayıp, mahluk olduğu görüşünü savunmaktadır.⁸¹⁸

Arius tevhide dayalı Tanrı inancını benimsediği için baba ile oğulun aynı cevherden oluştuğunu söyleyen kilise öğretisine karşı çıkmıştır. Fikirlerinin ve savunduğu tezlerin kısa sürede halk arasında yayılması kilise çevrelerini rahatsız etmiş ve karşılıklı münazaralar ve restleşmeler meydana gelmiştir. Öyle ki, bu tartışmalar ve görüş ayrılıkları sebebiyle 325 tarihinde düzenlenen ve Hıristiyanlığın ilk genel konsili

⁸¹⁸ Rowan Williams, *Arius: Heresy and Tradition*, (London: 1987), 95-98.

kabul edilen İznik Konsili'nde Arius ve onun gibi düşünenleri temsil eden Ariusçuluğun kilise tarafından aforoz edilmesi kararı alınmıştır.⁸¹⁹

İbn Teymiyye tam da bu konuyla alakalı olarak Hristiyanların dinlerini kendi peygamberleri olan Hz. İsa'dan almadıklarını ortaya atar. İbn Teymiyye bu görüşünü Hristiyan çevrelerce tanınmış ve şöhreti her tarafa yayılmış olan Seîd İbnü'l-Batrîk (öl. 328/940)⁸²⁰ isimli bir din adamına dayandırarak ifade etmektedir. İbnü'l-Batrîk'e göre Hristiyan dininin ekser inancı Hz. İsa'ya dayanmaz, bilakis içlerindeki azınlık bir grubun uydurmasıyla bu inançlar ortaya çıkmıştır.⁸²¹

Allah (c.c) ve Resulü'nün haram kıldığı şeylerin helal kabul edilmesi, kendi inançlarına (kilise inançlarına) muhalefet edenlerin öldürülmesi, domuz etini haram kabul edenlerin öldürülmesi, sünnet olma meselesi⁸²² ve hacın (çarmıh hadisesi) kutsal görülmesi gibi birçok akîdevî mesele Hz. İsa'dan sonra, özellikle de Hristiyanlığı kabul eden ilk Roma imparatoru I. Konstantin (22 Şubat 272- 22 Mayıs 337) zamanında dine sokulmuştur. İbnü'l-Batrîk tüm bu inanç konularının takriben Hz. İsa'dan üç yüz sene sonra dine ilave edildiğini söylemektedir.⁸²³

İbn Teymiyye Hristiyanlığın itikadî esaslarının Hz. İsa'dan sonra değiştirilme hadisesini İbnü'l-Batrîk'ten yaptığı alıntılarla şöyle izah etmektedir: Arius'un tevhide, Allah'ın kadim, Hz. İsa'nın ise yaratılmış bir kul olduğuna dair görüşleri Hristiyanlar

⁸¹⁹ Sinanoğlu, "İznik Konsili", 23/549-552.

⁸²⁰ *el-Cevâbü's-sahîh*'in 3. cildinin tahkikini yapan İbrahim b. Muhammed Şelebî'nin verdiği bilgiye göre İbn Teymiyye'nin zikrettiği bu kimse H. 263/M. 877 yılında Mısır'da dünyaya gelmiştir. Hristiyan bir doktor ve tarihçi olan İbnü'l-Batrîk, Hristiyan bilimleri ve doktrinleri hakkında oldukça geniş bilgi birikimine sahiptir. H. 321 yılında İskenderiye Patrikliğine tayin edilen İbnü'l-Batrîk bu görevini vefat edene kadar (328/940) sürdürmüştür. *Kitab fi't-tib, Kitabu'l-Cedel beyne'l-muhâlifi ve'n-nesrânî* ve kardeşi İsa İbn el-Batrîk'e yazdığı *Nazmu'l-cevher* isimli eserleri meşhurdur. Özellikle *Nazmu'l-cevher* eserinde Hz. Âdem'den itibaren İslâm'ın yükselişine kadar olan dünya tarihini Tevrat, İncil ve diğer eski kaynaklardan yaptığı alıntılarla ıcazlı bir üslup üzere anlatmıştır. Seîd İbnü'l-Batrîk Hristiyanlık için son derece önemli bir şahsiyet olduğu için İbn Teymiyye zaman zaman kendisinden nakiller yaparak Hristiyanlığa reddiyeler yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim b. Muhammed Şelebî, "İbnü'l-Batrîk", *el-Cevâbü's-sahîh*, mlf. İbn Teymiyye, 3/106-107; 3/169; 3/186.

⁸²¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/413, 3/106, 292.

⁸²² Sünnet olmak Yahudilikte dini bir emir kabul edilmektedir. İlk Hristiyanlar sünnetli olmalarına rağmen Pavlus (öl. MS 64/67), Hristiyanlığı Romalı ve Yunanlı putperestler arasında yayabilmek için sünnet şartının kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Pavlus sünnet olmayı somut olarak ortadan kaldırmak için ona kalbin kötülüklerden arındırılması şeklinde mecazi bir anlam yüklemiştir. İslâm'da sünnet olmak ise fitratın gereği olarak kabul edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Salih Çinpolat, "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Sünnetin Yeri", *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD) Kalemname* 2/3 (2017), 109-126; Sâlime Leyla Gürkan, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/155-157.

⁸²³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/291-292.

arasında yayılınca, kilise ile aralarında ciddi anlaşmazlıklar ve tartışmalar başlamıştır. Bunun üzerine İmparator Konstantin imparatorluk sınırları içinde tüm şehirlere haber göndererek İznik'te bir toplantı tertip etmiştir. Bu toplantıya iki bin kırk sekiz piskopos ve patrik katılım göstermiş ve İmparator Konstantin'in huzurunda inanç meselelerini tartışmaya açmışlardır. Arius'a karşı bir araya gelen 2000'in üzerinde din adamından sadece 318 tanesi Hz. İsa'nın yaratılmamış olduğu, bütün yaratılmışlardan önce babadan doğduğunu ve baba ile aynı cevherden olduğu konusunda ittifak edebilmişlerdir. Azınlık olmalarına rağmen bu 318 piskoposun görüşleri İmparator nezdinde kabul görmüş ve her türlü serbestlik kendilerine verilmiştir. İznik Konsili'nde alınan kararlar ile Arius ve onun gibi düşünen Nikomedialı Eusebius, Nicealı Thiognis, Marmaricalı Theonas, Chalcedonlu Maris ve Ptolemaisli Secundus piskoposlar aforoz edilmiştir.⁸²⁴

İmparator Konstantin İznik Konsili'nde karara bağlanan inanç esaslarını imparatorluğun kanunları olarak benimseyip ilan etmiştir. Ariusçuluğu sindirmek için gerçekleştirilen konsilde Yahudilerden farklı olsun diye onların cumartesi günü kutladıkları Paskalya bayramının Hristiyanlar için pazar gününe alınması, piskoposların evlenememesi gibi kararlar da ilk defa alınmıştır. Çünkü havârilere döneminden bu konsile kadar din adamları evlenebiliyorlardı.⁸²⁵

İbnü'l-Batrık'ın belirttiğine göre İmparator Konstantin Hristiyanlığı devlet himayesine alarak İznik Konsili'nde alınan kararları çok sert bir şekilde uygulamaya koymuştur. Öyle ki, Yahudilerin Beyt-i Makdis'e girmelerini yasaklamış, Hristiyan olmayanların ölüm emrini vermiştir. Ölüm korkusundan dolayı Yahudilerden büyük bir topluluk Hristiyan olmuştur. İmparator'a "Yahudiler kendi dinlerini bırakmadan ölüm korkusundan dolayı Hristiyanlığa geçiyorlar" denilince İmparator Konstantin, İskenderiye Patriği Paul I. Konstantinopol'un⁸²⁶ teklifiyle domuz eti yemekle onları imtihan etmiştir. Çünkü, domuz etinin Tevrat'ta kesinlikle haram olup,⁸²⁷ Yahudilerin

⁸²⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/141-144; Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, (Kahire: 1367/1948), 1/318; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hidâyetü'l-hayârâ fi ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*, 259-262.

⁸²⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/145.

⁸²⁶ Muhakkik İbrahim b. Muhammed Şelebi'nin belirttiğine göre bu kişi Arius'a düşman olup, Milâdî 300 ile 350 arasında yaşamıştır. Geniş bilgi için bk. İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/151.

⁸²⁷ İlgili metin için bk. "Domuz çatal tırnaklıdır, ama geviş getirmez. Sizin için kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız." (Tesniye, 14/8; Levililer, 11/7-8)

bu eti yemediklerini biliyordu. Bunun üzerine domuzlar boğazlanarak, etleri pişirildi ve Hristiyanlığa geçenler bu etten yemekle imtihan edildi.⁸²⁸

Hristiyanlıktaki bozulmaları kademe kademe anlatan İbnü'l-Batrîk şu hususa özel bir vurgu yapmaktadır:

Yahudilikte domuz etinin haram olduğunu öğrenen Konstantin, bunun kendi dinlerinde nasıl helal olduğunu İskenderiye Patriği'ne sorar. Patrik de şu cevabı verir: Efendimiz İsâ Mesîh Tevrat'ta olan her şeyi iptal edip, yeni bir şariat yani İncil getirmiştir. İncil'de de şöyle geçmektedir:⁸²⁹

*“Ağızdan giren şey insanı kirletmez. İnsanı kirleten ağızdan çıkandır.”*⁸³⁰

*“... İsâ bu sözlerle, bütün yiyeceklerin temiz olduğunu bildirmiş oluyordu. İsâ şöyle devam etti: “İnsanı kirleten, insanın içinden çıkandır...”*⁸³¹

Domuz dahil diğer hayvanların etlerinin helal olduğunu göstermek için gökten inen çarşaf hikayesi de Hristiyanlıkta meşhurdur.⁸³² İlgili kıssa şu şekildedir:

*“... Yemek hazırlanırken Petrus kendinden geçti. Göğün açıldığını ve büyük bir çarşafı andıran bir nesnenin dört köşesinden sarkıtılarak yeryüzüne indirildiğini gördü. Çarşafın içinde, yeryüzünde yaşayan her türden dört ayaklı hayvanlar, sürüngenler ve kuşlar vardı. Bir ses ona, “Kalk Petrus, kes ve ye!” dedi. “Asla olmaz, ya Rab!” dedi Petrus. “Hiçbir zaman bayağı ya da murdar herhangi bir şey yemedim.” Ses tekrar, ikinci kez duyuldu; Petrus'a, “Tanrı'nın temiz kıldıklarına sen bayağı deme” dedi. Bu, üç kez tekrarlandı. Sonra çarşafı andıran nesne hemen göğe alındı.”*⁸³³

İbn Teymiyye'nin Hristiyan tarihçi İbnü'l-Batrîk'ten yaptığı alıntıya göre İmparator Konstantin bu işi o kadar ilerletmiş ki, gerçek Hristiyanları Yahudilerden ayırmak için pazar günleri bütün kilise kapılarına domuz etleri koydurmuştur. Kiliseden çıkan herkesten bu etleri yemeleri isteniyor ve yemeyenler öldürülüyordu. Böylece birçok insan domuz eti yemediği için ölüme mahkûm edilmiştir.⁸³⁴

⁸²⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/151.

⁸²⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/151.

⁸³⁰ Matta, 15/11.

⁸³¹ Markos, 7/18-23. Konuya dair diğer İncil metinleri için bk. Matta, 15/18; Markos, 7/15.

⁸³² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/152.

⁸³³ Elçilerin İşleri 10/9-16; 11/9; 11/5-10. Mevcut İncil'lerde domuzun haram kılındığını gösteren açık bir hüküm olmamakla beraber Markos, 5/11-14; Matta, 7/6 gibi İncil pasajlarında domuz eti zaman zaman hor görülmektedir.

⁸³⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/153.

Böylece Hz. İsa'nın getirdiği şeriatla olmadığı halde ondan yaklaşık üç yüz sene sonra İmparator I. Konstantin döneminde birçok inanç meselesi dine ilave edilmiştir.

4.2. Kitaplarının Tahrif Edilmesi

“Yönelmek, meyletmek, sapmak” mânasındaki *harf* kökünden türeyen tahrif, İslâmî literatürde sonraki dönemlerde Yahudi ve Hristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı şekilde değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Kur’ân’da geçen “tebdil”,⁸³⁵ “leyy”⁸³⁶ (dili eğip bükmek), “nisyan”⁸³⁷ (unutmak), “kitman”⁸³⁸ (gizlemek), “lebs”⁸³⁹ (karıştırmak, gerçeği olduğunun farklı olarak ortaya koymak) kelimelerinin yanında elleriyle kitap yazmak⁸⁴⁰ ve “iştirâ” yani Allah’ın (c.c) âyetlerini satmak/değiştirmek⁸⁴¹ gibi ifadeler tebdil kapsamında değerlendirilmiştir.⁸⁴²

Tevrat ve İncil’in Yahudi ve Hristiyanlar tarafından tahrifi meselesi ilk dönemlerden itibaren İslâm-Ehl-i kitap polemiğinin en önemli konularından birini oluşturmaktadır.⁸⁴³ Zira bu tartışmalar Kur’ân-ı Hakîm’in Yahudi ve Hristiyanlara çeşitli konularda yönelttiği eleştiriler ile başlamıştır. Tahrif ile ilgili polemikler İslâmî literatürde geniş bir perspektifle ele alınırken Batı dünyası da konuyu yakından takip etmiş, çeşitli eser ve araştırmalarla konu yakından takip edilmiştir.⁸⁴⁴

⁸³⁵ el-Bakara 2/181.

⁸³⁶ en-Nisâ 4/46.

⁸³⁷ el-Mâide 5/13, 14; el-En‘âm 6/44.

⁸³⁸ el-Bakara 2/42, 146, 159, 174; Âl-i İmran 3/71, 187; en-Nisâ 4/37.

⁸³⁹ el-Bakara, 2/42; Âl-i İmran, 3/71; Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1996), 91.

⁸⁴⁰ el-Bakara 2/79.

⁸⁴¹ el-Bakara 2/174; Âl-i İmran 3/199.

⁸⁴² Muhammet Tarakçı, “Tahrif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/422-424.

⁸⁴³ Jean Marie Gaudeul & Robert Caspar, “Kitâb-ı Mukaddes’in Tahrifi Konusunda Klasik İslâmî Kaynakların Yaklaşımı”, çev. Ali Erbaş, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7 (2003): 131.

⁸⁴⁴ Tahrif konusunda daha fazla bilgi için bk. Ignaz Goldziher, “Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği I.”, çev. Cihad Tunç, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı: 4 (1980), 151-169; Goldziher, “Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği II.”, çev. Cihad Tunç, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı: 5 (1982), 249-277; Baki Adam, “Tevrat’ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (1997), 359-404; Necmettin Gökkır, “Kur’ân-ı Kerîm Açısından İlâhî Kitapların Tahrifi Meselesi”, *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2/19, 20, 21 (1999), 210-

Kur’ân-ı Hakîm Ehl-i kitabın kendi kutsal kitaplarını değiştirmeleri ve bozmaları hadisesini bizzat *tahrif* kelimesini kullanarak dört farklı yerde zikretmektedir. Bu yerler şu şekildedir:

“... Oysa içlerinden birtakımı, Allah’ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile *tahrif* ederlerdi.”⁸⁴⁵

“Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) *tahrif* ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar...”⁸⁴⁶

“İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden ve anlamlarından uzaklaştırır (*tahrife uğratar*)lar ...”⁸⁴⁷

“... (Kulak verdikleri kimseler) kelimeleri yerlerinden kaydırıp (*tahrif* eder) ve şöyle derler: “Eğer size şu (*tahrife edilmiş*) hüküm verilirse onu tutun; o verilmezse sakının...”⁸⁴⁸

Kur’ân-ı Hakîm’in Ehl-i kitaba yönelik bu ve benzeri eleştirilerinden dolayı İslâm aleminde Kitab’ı Mukaddes’in tahrif edildiği hususunda genel bir kabul vardır. Ancak şu hususun altını çizmekte fayda vardır: Her ne kadar tahrif ve tebdilin aslında ittifak olsa da Müslüman âlimler ile Ehl-i kitap arasında cereyan eden bu polemiğin fer’inde yani detaylarında ve nerelerde gerçekleştiği hususunda tek bir görüşten ve tek bir sesten bahsetmek mümkün değildir. Zira bu tahrifin lafızda mı, mânada mı yoksa her ikisinde mi gerçekleştiği konusunda farklı görüşler ve eğilimler mevcuttur.

İslâm âlimleri Tevrat ve İncil’in tahrifi konusunda genel olarak üç farklı görüş beyan etmişlerdir:

- 1- Bazılarına göre Kitâb-ı Mukaddes’in tamamı veya büyük çoğunluğu hem lafız hem de mânâ yönüyle tahrif edilmiştir.
- 2- Bazılarına göre kutsal kitaplardaki tahrif ve tebdil lafızda değil, mânâ ve tefsirde meydana gelmiştir.
- 3- Bu iki grup arasında yer alan ve kısmi tahrifi savunanlar olarak nitelenen üçüncü bir grup da ilâhî kitaplardaki tahrif metnin az bir kısmında

223; Salih Sabri Yavuz & İbrahim Yeniçağ, “Müslüman-Hıristiyan Polemiği Açısından Tahrif”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2009), 305-344.

⁸⁴⁵ el-Bakara 2/75.

⁸⁴⁶ en-Nisâ 4/46.

⁸⁴⁷ el-Mâide 5/13.

⁸⁴⁸ el-Mâide 5/41.

olduğunu, asıl tahrif ve tebdilin Kitâb-ı Mukaddes'in mânasında olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁸⁴⁹

Tahrif konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan ilk Müslüman âlim İbn Hazm (öl. 456/1064) olup, ona göre Tevrat ve İncil'in büyük bir kısmı hem lafız hem de mâna yönüyle tahrife uğramıştır. Kitâb-ı Mukaddes'i tetkit eden İbn Hazm bu kitapların metinlerine güvenilemeyeceği gibi, metinlerinin aslî haline dönmesinin de mümkün olmadığını belirtmektedir. İbn Hazm Kitâb-ı Mukaddes'e bu eleştirileri yaparken başka bir şekilde yorumlanmaya müsait olmayan tarihi ve sayısal çelişkileri ortaya koyarak yapmıştır. Örneğin, Hz. Yakub'un çocuklarının sayısı ile ilgili bilgi veren "Bunlar Lea'nın Yakub'a doğurduğu oğullardır. Lea onları ve kızı Dina'yı Paddan-Aram'da doğurmuştu. Yakub'un bu oğullarıyla kızları toplam otuz üç kişiydi"⁸⁵⁰ Tevrat pasajını eleştirerek bu sayının yanlış olduğunu söylemiştir. Ona göre Hz. Yakub'un çocuklarının doğru sayısı otuz ikidir.⁸⁵¹ Bununla beraber Yahudi ve Hristiyanların aleyhine delil olacak bazı cümlelerin tahriften korunduğunu da ilave bilgi olarak aktarmaktadır.⁸⁵² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî (öl. 684/1285) de Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi konusunda İbn Hazm ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak Karafi de Tevrat'ta Hz. Muhammed'in nübüvvetini müjdeleyen âyetlerin tahrif ve tebdilden korunduğu değerlendirmesini yapmaktadır.⁸⁵³

Lafızda herhangi bir tahrif olmayıp, mâna ve yorumda tahrif ve tebdil olduğunu söyleyen âlimlerin başında İbn Haldun et-Tûnisî (öl. 808/1406) gelmektedir. Ona göre Tevrat'ın Yahudiler tarafından tahrif edildiği iddiasını ciddi âlimler kabul etmez. Zira vahyedilmiş bir dine sahip kişilerin kendi kutsal kitaplarının metinlerini değiştirmeleri adette olan bir şey değildir. Tahrife uğrayan metin değil, yorumdur.⁸⁵⁴

İbn Haldun yorum tahrifini savunurken Buhârî'nin "Kitabu't-Tevhid" bölümde yer alan "Hiç kimse Allah'ın kitaplarından birini silip yok edemez; fakat onu tahrif

⁸⁴⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahih*, 2/30; Muhammet Tarakçı, "Tevrat ve İncil'in Tahrîfi ile İlgili Kur'ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 2004, sayı: 2 (2004), 34; Tarakçı, "Tahrif", 39/422-424.

⁸⁵⁰ Yaratlılış, 46/15.

⁸⁵¹ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 195.

⁸⁵² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, 1/116-224.

⁸⁵³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Kitabu'l-Ecvibeti'l-fahira an es'ileti'l-facira*, 20-27, 78-88.

⁸⁵⁴ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, 1/17; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 13/523, 524.

edebilir, yani hakiki anlamı dışında tevil edebilir”⁸⁵⁵ ibareyi delil olarak göstermiş ve bu cümlemin İbn Abbas’a ait olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁶

Goldziher İbn Haldun’un “*Yanlarında, içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiği hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da sana da) inanmış değildirler*”⁸⁵⁷ âyetini esas alarak Tevrat’ın lafzının değişmediği görüşünde olduğunu nakletmekte ve bu görüşün *Mukaddime*’nin başında olduğunu söylemektedir.⁸⁵⁸ Ne var ki, İbn Haldun’a nispet edilen bu görüş eserin birçok Arapça nüshasında yer almamaktadır.⁸⁵⁹

Metin tahrifini kabul etmeyen diğer bir âlim Makrîzî (öl. 845/1442)’dir. Makrîzî’ye göre Yahudilerin tahrif ettikleri kitap Tevrat değil onun tefsiri olan Mişna’dır.⁸⁶⁰ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de aynı görüşte olup, metin tahrifinin Tevrat’ın aslında değil tercümesinde vuku bulduğunu iddia etmiştir.⁸⁶¹

Tahrif konusunda orta yolu benimseyenler olarak adlandırılan İbn Teymiyye ve Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (öl. 355/966’dan sonra) gibi âlimler ise üçüncü grupta olup, Tevrat ve İncil metinlerinin kısmen tahrif edildiklerini savunmaktadırlar. Bu âlimler Kitâb-ı Mukaddes’in metin tahrifine uğradığını kabul etmekle beraber bu tahrif ve tebdilin baştan sona olmayıp, bazı kısımlarda olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁸⁶²

⁸⁵⁵ Buhârî, “Tevhid”, 55; Buhârî özellikle “Kitâbü’t-Tefsîr” bölümünde âyetlerin tefsiriyle ilgili rivâyetlere yer vererek diğer hadis mecmualarından farklılık arz etmektedir. (Mehmet Fuad Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 145, 146.) Buhârî’de ki bu ibare en-Nisâ sûresinin 46, el-Mâide sûresinin 13 ve 41. âyetlerinde geçen *yuharrifûne* kelimesinin izahı ile ilgilidir.

⁸⁵⁶ İbn Haldûn, *Dîvânü’l-mübtede’ ve’l-haber fî târîhi’l-Arab ve’l-Berber*, nşr. Halîl Şehhâte, (Beyrut: Dârü’l-Fîkr, 1408/1988), 2/7; Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddık Han el-Kınnûcî, *Fethu’l-Beyân fî Makâsidi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah el-Ensârî, (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1412/1992), 3/376; Bu ibarenin İbn Abbas’a mı yoksa Buhârî’ye mi ait olduğu konusunda ihtilaf olup, detaylı bilgi için bk. Mesut Kaya, “Metnin mi Yorumun mu Tahrifi?” -Buhârî’nin Tahrif Meselesine Yaklaşımı Üzerine-, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/17 (2017/2), 35-50.

⁸⁵⁷ el-Mâide 5/43.

⁸⁵⁸ Goldziher, *İslâm Polemiği II*, 257.

⁸⁵⁹ İbn Haldun’a nispet edilen bu görüş çeşitli *Mukaddime* nüshalarından onu Türkçeye ilk defa çevirmeye başlayan Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi’ye ait *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn* eserinde bulunabilmiştir. (Süleymaniye ktb. Hacı Mehmed Efendi böl. nr. 4830, vr. 5.) Geniş bilgi için bk. Gökkır, “Kur’ân-ı Kerîm Açısından İlâhî Kitapların Tahrîfi Meselesi”, 222; Tarakçı, “Tahrîf”, 39/422-424.

⁸⁶⁰ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *el-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-(fî) zikri’l-hıtat ve’l-âssâr*, (Kahire: 1270), 475.

⁸⁶¹ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü’l-kebîr fî usûli’t-tefsîr*, trc. Mehmed Sofuoğlu, (İstanbul: 1980), 12-18.

⁸⁶² Tarakçı, “Tahrîf”, 39/422-424.

İbn Teymiyye bu husustaki görüşlerini serdetmeden önce aynen diğer meselelerde olduğu gibi öncelikle Saysa Piskoposu Pavlus'un (1140-1180) İslâm aleyhine ortaya attıkları iddiaları bizzat kendi kelimeleriyle nakleder. Pavlus ve onun gibi düşünen Hıristiyan din adamları Kur'ân'ın kendilerine yönelttiği tahrif eleştirilerine karşı şöyle bir müdafaa yaparlar:

“Sübhânellah! Tek bir lisanda olan Müslümanların kitabının tebdili mümkün değilse, bir harfinin dahi değiştirilmesi söz konusu değilse, nasıl oluyor da yetmiş iki lisanda yazılan ve dünyanın dört bir tarafına dağılan kendi kitabımızın (İncil'i kast ediyor) değiştirilmesi mümkün olabilir? Bütün dünya milletleri onu kendi dillerinde okuyorken tahrif edilmesi nasıl imkân dahilinde olabilir?”⁸⁶³

Ehl-i kitabın ortaya attığı Tevrat ve İncil'in tahrife uğramadığı ve korunduğu iddialarına yönelik İbn Teymiyye birçok farklı yönden delil getirir ve bu kitapların değiştirildiğini ve bozulduğunu ortaya koyar. İbn Teymiyye'ye göre Müslümanların tamamı Kitâb-ı Mukaddes'in mâna ve hükümlerinin tebdil ve tağyire uğradığında hemfikirdir. Hatta İbn Teymiyye bir adım daha öteye giderek Yahudi ve Hıristiyanların da kendi kitaplarının mâna ve yorum tahrifine uğradığını kabul ettiklerini söyler. Hıristiyanlar Tevrat'ın mânasının Yahudiler tarafından tahrifi konusunda, Yahudiler de Tevrat ve İncil'in mânasının Hıristiyanlar tarafından tahrif edildiği konusunda birbirleriyle benzer görüşü paylaşmaktadırlar. Böylece Kitâb-ı Mukaddes'in tamamına yakınının mâna tahrifine uğradığı hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler tarafından ittifak edilen bir husus olmaktadır.⁸⁶⁴

İbn Teymiyye Kitâb-ı Mukaddes'in ekser kısmının mâna tahrifine uğradığını kabul etmekle beraber bu kitapların metin tahrifi konusunda aynı değerlendirmeyi yapmaz. Müslümanların metin tahrifi konusunda farklı kanaatlerinin olduğunu dile getiren İbn Teymiyye hem kendi görüşünün hem de doğru olan görüşün cumhurun görüşü olduğunu ifade eder. O da şudur: Mâna ve yorum tahrifi Kitâb-ı Mukaddes'in ekserinde olsa da lafız ve metin tahrifi bazısındadır.⁸⁶⁵

Hıristiyanların kendi kitaplarının tahrif ve tebdile uğramadığını ispat edebilmek için İncil ile Kur'ân'ı mukayese etmeleri İbn Teymiyye nezdinde son

⁸⁶³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/59.

⁸⁶⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/62.

⁸⁶⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/30, 62.

derece hatalıdır ve batıl bir kıyastır. Çünkü nereden bakılırsa bakılsın Kur’ân’ın tahrife uğramadığı bütün delillerle sabittir. Öncelikle Müslümanlar dinlerini mütevâtir nakille peygamberlerinden almışlardır. Bu bağlamda dinlerinin esasını teşkil eden beş vakit namaz, zekât, ramazanda tutulan bir ay oruç, Kabe’yi hacetme, adalet ve doğruluğun vucubiyeti, şirk, fuhşiyat ve zulmün haram olması, içki, kumar, faiz ve benzerlerinin yasak olması Hz. Peygamber’den nakl-i mütevâtirle almışlardır. Kur’ân’ın lafzı da mütevâtir nakil ile nakledilmiştir.⁸⁶⁶

Müslümanlar şu üç hususu Hz. Peygamber’den nakl-i mütevâtir ile tevarüs etmişlerdir:

- 1- Kur’ân-ı Hakîm’in lafzı,
- 2- Müslümanların icma ve ittifak ettikleri konularda Kur’ân-ı Hakîm’in mânası,
- 3- Mütevâtir sünnet ki, o da Allah’ın (c.c) Kur’ân dışında indirdiği hikmettir.

“Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”⁸⁶⁷

“...Sakın Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın...”⁸⁶⁸

“... Allah, sana kitabı (Kur’ân’ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah’ın sana lütfu çok büyüktür.”⁸⁶⁹

“Siz evlerinizde okunan Allah’ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın...”⁸⁷⁰

Bu âyetlerde Kur’ân’ın dışında indirilen ve hikmet kelimesiyle adlandırılan şey, İbn Teymiyye’ye göre mütevâtir sünnettir.⁸⁷¹ Yani Kur’ân’ın lafzı ve mânası şöyle dursun Hz. Peygamber’in hikmet bağlamındaki sünneti dahi tevâtür ile nakledilmiştir.

Tahrif konusunda İncil ile Kur’ân’ı mukayese eden Hıristiyanlara karşı Kur’ân’ın lafız ve mânasıyla tevâtüren nakledildiğini belirten İbn Teymiyye birçok farklı misalle bunu delillendirir ve bu konularda hiçbir ihtilafın olmadığını söyler. Bu

⁸⁶⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/62.

⁸⁶⁷ el-Bakara 2/151.

⁸⁶⁸ el-Bakara 2/231.

⁸⁶⁹ en-Nisâ 4/113.

⁸⁷⁰ el-Ahzab 33/34.

⁸⁷¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/63.

misaller şunlardır: Öğle, ikindi ve yatsı namazlarının dört rekât, akşam namazının üç rekât, sabah namazının iki rekât olması, akşam, yatsı ve sabah namazı kıraatinin cehrî (sesli) olup öğle ve ikindi kıraatinin hafî (sessiz) olması, her rekâtta iki secdenin bulunması, Kabe'yi tavaf ile Safa ve Merve tepeleri arasındaki say'ın yedi ile sınırlı olması, cemrelere yedişer adet taş atılması vb. hususlar...⁸⁷²

Kanaatimizce İbn Teymiyye'nin amelî hükümlerden misal vererek Kur'ân-ı Hakîm'in lafız ve mânasının tahrife uğramadığını ispata kalkması, muhatabı olan Hıristiyanlar nezdinde önemli bir amaca matuftur. O da şudur: Hıristiyanlar kitaplarının tahrif ve tebdil edilmediğini iddia ettikleri halde ulûhiyyet gibi temel inanç meselelerinde bile ittifak halinde değillerdir. İtikatlarının esasını oluşturan teslîsin detaylarında her bir fırka farklı görüşler benimsemektedir. Halbuki Müslümanlar bırakın ulûhiyyet meselesini yukarıda zikredilen birçok amelî konularda dahi ittifak halindedir. Bu da kitaplarının ve dinlerinin tahrife ve tebdile uğramadığının somut göstergelerindendir.

Kur'ân-ı Hakîm indirildiği andan itibaren Müslümanların sadırlarında nakl-i mütevâtir ile ezberlenmiş ve muhafaza edilmiştir. Sonraki nesillere de tevâtür derecesine ulaşacak kalabalıklar tarafından nakledilmiştir. Şâyet bir kimse Mushaf'ta bir değişiklik yapmak istese ve bunu Müslümanların çocuklarına arz etse, Kur'ân onların ezberlerinde olduğu için diğer Mushaflar ile karşılaştırma yapmasalar bile hemen bunu anlarlar. Halbuki Ehl-i kitaptan birisi Tevrat ve İncil'in birçok nüshasında değişiklik yapsa ve bunu kendi âlimlerine arz etse, o âlimler yapılan değişikliği ellerindeki nüshalara arz etmeden anlayamazlar.⁸⁷³

Ayrıca muttasıl bir senetle adalet ve zapt sahibi raviler tarafından dini metinlerin nakledilmesi, Müslümanların dine verdikleri önemi ve hassasiyeti göstermektedir. Böyle bir isnat zinciri Yahudi ve Hıristiyanlarda olmayıp, sadece Müslümanlarda vardır. Sadece bu bile Ehl-i kitabın kutsal metinlerini naklederken birçok tebdil ve tahrifin olabilmesine olanak sağlamaktadır.⁸⁷⁴

Pavlus ve diğer Hıristiyan din adamlarının İncil'in değiştirilmediğini ispat edebilmek için kitaplarının yetmiş iki lisana çevrildiğinden, bu İnciller'in yeryüzünün

⁸⁷² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/64.

⁸⁷³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/64-65.

⁸⁷⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/65.

tamamına dağıldığından ve hiçbirinde tahrif olmadığından bahsederler. Hristiyan teologların lehlerine olduğunu düşündükleri bu delil İbn Teymiyye'ye göre lehlerine değil, aleyhlerinedir. Çünkü dünyanın birçok diline (onların tabiriyle yetmiş iki dile) çevrilen bir kitabın tahrif edilmesi aklen tek lisanda yazılan bir kitabın değişmesinden çok daha kolaydır. Zira bir lisanda yazılan İncil'de herhangi bir tahrif yapılacak olsa, o lisanı bilmeyen dünyanın geri kalanının bu tahrifi bilmeleri ve ondan haberdar olmaları mümkün değildir. İbn Teymiyye bu durumu çok veciz bir üslupla şöyle ifade eder: Dünyanın çeşitli yerlerine dağıtılan İnciller'i tetkit edebilmek için İncil nüshalarının yazıldığı bütün dillere aynı anda vakıf olmak gerekir. Bütün dillere hakim olduktan sonra yazılan İncil nüshalarının hepsini bir araya getirmek ve incelemelerin ardından tahrif yoktur demek imkân dahilinde değildir. Hatta yeryüzündeki bütün İncil nüshalarını bir araya getirip tahrifin olmadığını ve tamamının birbiriyle ittifak halinde olduğunu söylemek, İncil'de tağyirin olmasından daha güç bir durumdur.⁸⁷⁵

Tevrat, İncil ve Zebûr nüshalarının tahrifinden bahseden İbn Teymiyye, bunlardan en çok Zebûr nüshaları arasında büyük farklılıklar olduğunu söyler. Öyle ki yeryüzündeki bütün Zebûr nüshalarının tek bir lafızda bile birbirleriyle uyum halinde olduğunun bilinemeyeceğini iddia eder. Aynı durumun Tevrat ve İncil nüshaları için de geçerli olduğunu vurgular. Nübüvvet gibi önemli konular şöyle dursun bu kitaplardaki herhangi bir lafzın o kitabın tüm nüshalarında aynı olduğu bile bilinemez.⁸⁷⁶

Kitâb-ı Mukaddes'in tahrif edildiğini muhataplarına söyleyen İbn Teymiyye, bunu sadece kuru bir iddia veya önceki İslâm âlimlerinden duyduğu bir görüş olarak nakletmez. İbn Teymiyye Tevrat, İncil ve Zebûr'un çeşitli nüshalarını inceleyip, aralarındaki ihtilaf ve değişiklikleri bizzat kendi gözleriyle gördüğünden bahseder. Ona göre Ehl-i kitabın ısrarla savunduğu tüm nüshaların birbirleriyle uyum içinde olduğu iddiası vakıa ile çelişen, batıl bir iddiadır.⁸⁷⁷ İbn Teymiyye bu sonuca bizzat kendi incelemesi ve gayretiyle ulaşmıştır. Zaten onu emsallerinden ayıran en bariz özelliklerinden birisi taklide karşı çıkıp, ana kaynaklardan istinbat etmek suretiyle görüşlerini inşa etmesidir.

⁸⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/65.

⁸⁷⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/85.

⁸⁷⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/87-88.

Ehl-i kitabın kitap tahrif etmede ve değiştirmede mahir olduklarını belirten İbn Teymiyye yaptığı incelemelerin ardından Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının Hz. Ali'nin hattıyla yazıldığını iddia ettikleri ve son derece güvenilir addettikleri bir kitapta bulduğu bazı yanlışları örnek olsun diye özellikle zikreder. Bu kitapta Yahudiler Ka'b el-Ahbâr'dan Ka'b b. Malik el-Hıbr şeklinde bahsederek, Ka'b el-Ahbâr'ın Hz. Peygamber ile olan bir diyalogunu zikrederler. İbn Teymiyye ise Ka'b el-Ahbâr'ın doğru isminin Ka'b b. Mâti' olduğunu ve Hz. Peygamber ile beraberliğinin olmayıp Hz. Ömer⁸⁷⁸ döneminde Müslüman olduğunu belirtir. Yahudi din adamlarının Ka'b el-Ahbâr ile Ensar'dan meşhur sahâbi ve Hz. Peygamber'in şairlerinden biri olan Ka'b b. Malik'i birbirine karıştırmalarını cehalet ve kitaplarındaki eksiklik olarak nitelemektedir.⁸⁷⁹

İbn Teymiyye'nin incelediği eserde bulduğu diğer yanlış bilgi ise Hz. Peygamber'in vefatıyla arşın titrediğini⁸⁸⁰ ifade ettiği Ensar'ın önde gelen sahâbelerinden Sa'd b. Muaz'ın Hayber'in fethi yılında şehit olduğu bilgisidir. Halbuki ilim sahibi herkes Sa'd b. Muaz'ın Hayber gazvesinden önce Hendek savaşının ardından vefat ettiğini bilir.⁸⁸¹

Küçük toplulukların rivâyet ettikleri kitaplarda bu gibi yanlış ve tahrif edilmiş bilgilerin olabileceğini gösteren İbn Teymiyye Kitâb-ı Mukaddes'in de böyle küçük topluluklar tarafından nakledildiğini ve değişikliğe uğradığını ortaya koymaktadır.

İncil'in tahrif edilmesinin tarihsel yönüyle ilgili bilgi veren İbn Teymiyye, İncil'in Hz. İsa tarafından yazılmadığına veya onun riyasetinde yazdırılmadığına dikkat çekmektedir. İbn Teymiyye'ye göre İnciller Hz. İsa'nın ref edilmesinden sonra arkadaşları olan Matta ve Yuhanna tarafından yazılmıştır. Daha sonra Hz. İsa'yı görmeyen Markos ve Luka da birer İncil nüshası yazmışlardır. İnciller'in bu şahıslar tarafından kaleme alındığını Hıristiyanlar da kabul etmektedir. Sonrasında ise tevâtür

⁸⁷⁸ Ka'b el-Ahbâr'ın Yemen'de yaşayıp, oraya giden Hz. Ali ile görüşerek müslüman olduğu, Hz. Ebu Bekir devrinde veya Hz. Ömer döneminde İslâmiyeti kabul ettiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, nşr. M. Jones, (London: 1965-1966), 3/1082-1083; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Haydarâbâd: 1955-1958), 1/52; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, (Haydarâbâd: 1907-1909), 8/438-439.

⁸⁷⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/89.

⁸⁸⁰ Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 12; Müslim, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 123-125; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/234.

⁸⁸¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/89.

derecesine ulaşmayacak kadar az bir topluluk tarafından ezberlenip, nakledilmiştir. İncil yazarları Hz. İsa'nın söylediği bazı sözler ile yaşadığı bazı olayları eserlerinde zikretmişlerdir. Tevâtür derecesinde olmayan az bir topluluktan nakledildiği için de birçok yanlış bilgi bu kitaplara girmiştir.⁸⁸²

İncil'in tahrif ve tağyir edildiğinin bir başka örneği Hz. İsa'nın veya aklı başında olan birinin söylemeyeceği aslî günah doktrinidir. Şöyle ki, bu doktrine göre Hz. Âdem cennette yasak meyveden yemesi sebebiyle suçludur ve bu suçu peygamberler ve resuller dahil bütün nesline intikal etmiştir.⁸⁸³ Tanrı'nın oğlu olan İsa bu günaha kefarete olmak üzere çarmıhta can vermiş ve insanlığı aslî günahattan kurtarmıştır. İbn Teymiyye böyle bir bilginin hiçbir peygamber tarafından verilmediğini, aksine böyle bir tahrifin Hristiyanların önde gelen din adamları tarafından uydurduğunu ve dine sokulduğunu belirtmektedir.⁸⁸⁴ Ayrıca uydurma olan bu iddia Kur'ân-ı Hakîm'in şu âyetleriyle boşa çıkmaktadır:

*“Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti...”*⁸⁸⁵

*“... Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.”*⁸⁸⁶

Hristiyan inancına göre peygamberler ve resuller dahil tüm insanlık aslî günah sebebiyle cehennemde idi. Mesîh İsa çarmıha gerilince cehennemden kurtuldular. İbn Teymiyye'ye göre bu iddiada hem Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere atılan bir iftira hem de Allah'a (c.c) zulüm isnat etmek vardır. Allah (c.c) bir insanın günahını başka bir insana yüklemekten beridir. Hz. İbrahim'i babasının küfründen dolayı sorumlu tutmayan Allah (c.c), nasıl olur da onu atası Âdem'in hatası sebebiyle (ki zaten affedildiği âyetle sabit) sorumlu tutar? Hz. Nuh 950 yıl tek başına kavmini tek olan Allah'a kulluk etmeye çağırdı. Duasıyla da yeryüzünü suya gark etti. Bu şekilde ömrünü mücadeleyle geçiren bir peygamberi Allah (c.c) nasıl cehenneme koyar? Allah (c.c) ile kelâm eden ve birçok mucizeler gösteren Hz. Mûsâ nasıl olur da cehenneme

⁸⁸² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/22-23.

⁸⁸³ Romalılar'a Mektup, 5/12-21; Tekvin, 2/7-25; 3/1-24.

⁸⁸⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/34-35.

⁸⁸⁵ el-Bakara 2/37.

⁸⁸⁶ Tâhâ 20/121-122.

atılır?⁸⁸⁷ İbn Teymiyye peygamberlerin hayat mücadelelerini ve tevhid davalarını Hristiyanlara hatırlatarak aslî günah anlayışlarının o peygamberlere ve Allah’a (c.c) atılmış çok büyük bir iftira olduğunu ortaya koyar.

Böylece Ehl-i kitabın kutsal kitaplarının kendi din adamlarının elleriyle tahrif ve tağyir edildiği gerek Kur’ân-ı Hakîm’in âyetleriyle gerekse Tevrat ve İncil’den bazı örneklerle açığa çıkmıştır. Ulûhiyyet ve risâlet gibi temel inanç konularında bile bu kitapların nüshaları arasında ittifak ve uyumun olmaması, tahrifin varlığını somut bir şekilde göstermektedir.

4.3. Hz. İsa’nın Çift Tabiatlı Olduğu İddiası

Hristiyanlık’ta Hz. İsa’nın şahsiyeti tarihi olduğu kadar teolojik yönden de oldukça büyük bir öneme sahiptir. Hatta teolojik şahsiyeti üzerindeki araştırmalar ve görüş farklılıkları, bu dinin mezhep farklılıklarının da temelini oluşturmaktadır. Zira Hristiyanlığın ulûhiyyet inançlarının ve temel naslarının merkezinde Hz. İsa ve onun şahsında temsil edilen ilâhlık anlayışları bulunmaktadır.⁸⁸⁸

Mesîh İsa Hristiyan inancında Tanrı’nın oğlu, Tanrı’nın bedenleşmiş kelâmı, Rab gibi vasıflara haiz olduğu için bizzat Tanrı olarak telakki edilmektedir. Ancak Hz. Meryem’den dünyaya geldiği, diğer insanlar gibi hayat sürdüğü, yiyip içtiği vb. insânî özellikleri kendi inançlarında da kabul edilmektedir.⁸⁸⁹ Dolayısıyla Mesîh İsa’nın ilâh olduğunu kanıtlayabilmeleri için farklı söylemlere ve argümanlara ihtiyaç duymuşlardır. Tam da bu noktada Mesîh’in ulûhiyyetini insanlara anlatabilmek için şöyle bir iddia ortaya attılar: “Seyyidimiz Mesîh’te lâhûtî (ilâhî) ve nâsûtî (beşerî) olmak üzere iki tabiat vardır. Lâhûtî tabiatı Tanrı’nın ezeli kelimesi ve ruhundan, nâsûtî tabiatı ise bakire Meryem’den teşekkül etmiştir.”⁸⁹⁰

Mesîh İsa’nın tanrısal konumunu kuvvetlendirmek adına böyle bir iddia ve söylem geliştirilmesi İbn Teymiyye açısından son derece tutarsızdır ve birçok çelişkilerle doludur. Hristiyanların bu konuda ittifak halinde olmadıklarını, birbirine zıt farklı görüşler benimsediklerini de ayrıca belirtir. Aklî veya kitabî hiçbir delille desteklenmeyen bu iddiadan ötürü, Hristiyan mezhepleri birbirlerini tekfir

⁸⁸⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/36.

⁸⁸⁸ Geniş bilgi için bk. Harman, “İsa”, 22/465-472.

⁸⁸⁹ Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 64-65, 66-68.

⁸⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/5, 295.

etmişlerdir. Mesîh Îsâ'nın tabiatı, yani insan mı veya ilâh mı yahut hem insan hem ilâh mı olduğu konusu asırlar boyu tartışılmıştır.⁸⁹¹

Hıristiyanlığın Ya'kûbî, Melkânî ve Nestûrî fırkalarından bahseden İbn Teymiyye'ye göre bu grupların aralarındaki anlaşmazlık konuları bir hayli çoktur. Öyle ki, bu ihtilafları veciz bir ifadeyle şöyle misallendirir: "On tane Hıristiyan bir araya gelse on bir farklı konuda anlaşmazlığa düşerler." Şayet ortaya attıkları iddialar hususunda ilâhî bir kaynağa dayanmış olsalardı, bu şekilde bölünmezlerdi. Ne var ki, dillendirdikleri teslîs, ittihâd ve hulûl, Mesîh'in insanî ve ilâhî olmak üzere çift tabiata sahip olması gibi iddiaların hiçbirisi Allah'ın indirdiği bir kitaba, Mesîh Îsâ veya diğer peygamberlere dayanmamaktadır.⁸⁹² Mesîh'in ulûhiyeti esasına dayanan söylemlerin tamamı peygamberlerinden sonra kendilerinin uydurduğu ve dinlerini değiştirip, bozduğu iddialardır.

Hıristiyan fırkalarının Mesîh Îsâ'nın tabiatı hakkındaki görüşlerini İbn Teymiyye şöyle özetler:

Arius ve taraftarları: Ariusçuluk ismiyle adlandırılan bu akım, Allah'ın bir olması esasına dayalı tevhid inancını ve Mesîh Îsâ'nın ubudiyetini benimserler. Îsâ'nın Rab veya Tanrı oğlu olduğunu söyleyen diğer fırkaların görüşlerinden hiçbirini kabul etmezler. Mesîh Îsâ'nın ve öğrencilerinin ortaya koyduğu İncil'e sımsıkı yapışırlar. Aynı şekilde Ariusçular Allah'ın cisim olmadığını, Baba, oğul ve Kutsal Ruh'tan müteşekkil uknumlarının olmadığını, Mesîh Îsâ'nın peygamber olduğunu ikrar etmekle beraber çarmıha gerilmediğini ve öldürülmediğini benimserler. Böylelikle diğer Hıristiyan fırkalarından ayrılırlar. Mesîh'in ilâh olmadığı görüşünü savunan bu kimseler İbn Teymiyye'ye göre hakka en yakın olanlardır. Arius ve taraftarlarının hak değil de hakka yakın olanlar şeklinde nitelenmesi, Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr ile Kur'ân ve Sünnete karşı bazı durumlar sergilemeleri sebebiyledir.⁸⁹³ Mesîh Îsâ'nın ilâh olduğunu ispatlamaya çalışan diğer Hıristiyan fırkalara göre Ariusçular en azından Mesîh'in kulluğu üzerine görüşlerini bina etmişler, böylelikle hak ve doğruya daha yakın olmuşlardır.

⁸⁹¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/5, 295.

⁸⁹² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/5-6.

⁸⁹³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/11, 20.

Ya’kûbîler: Mesîh Îsâ nâsûtî ve lâhûtî tabiattan müteşekkil olan tek bir tabiata sahiptir. Bu beden ile nefsin birleşip tek bir insan, tek bir şahıs ve tek bir cevher olması gibidir. İlahî ve insanî tabiat bir araya gelip tek bir şahıs oluşturmuştur. Bu şahıs Mesîh’in bizatihi kendisidir. O hem tam bir ilâh hem de tam bir insandır. Kadim cevher (Tanrı’nın özü) ve muhdes cevherin (Mesîh’in özü) bir araya gelmesi neticesinde oluşmuştur. Ya’kûbîler’e göre Meryem Allah’ı doğurmuştur. (Allah (c.c) onların vasıflamalarından münezzehtir.) Meryem’in doğurduğu ilâh acı çekerek çarmıha gerilmiş, ölmüş ve defnedilmiştir. Definden sonra dirilip, gökyüzüne yükselmiştir. İbn Teymiyye’ye göre bu iftira öylesine büyüktür ki, göklere arz edilse gökler çatlar, yeryüzüne arz edilse yerler yarılr, dağlara arz edilse dağlar paramparça olur.⁸⁹⁴

Melkânîler: Hristiyanların çoğunu oluşturan bu gruba göre Tanrı’nın ezeli kelimesi Mesîh Îsâ’ya hulûl etmiştir. Mesîh’te gerçekleşen bu bedenleşme ve birleşme ruh ve beden birlikteliği gibi kâmil bir şekilde olmuştur. Mesîh insânî ve ilâhî iki ayrı tabiata ve iki ayrı meşîete sahiptir. Ancak Melkânîler’e göre Mesîh’in iki cevheri olsa da tek bir şahsiyeti vardır. İnsani tabiatı ile Hz. İbrahim ve Hz. Dâvûd’un dilemesi gibi diler, ilâhî tabiatı ile de Baba ve Kutsal Ruh’un dilemesi gibi diler.⁸⁹⁵

Melkânîler’e göre çarmıha gerilerek ölen Mesîh Îsâ’nın ilâhî tabiatı değil insânî tabiatıdır. Böyle bir yorum ile kendilerine yöneltilecek olan inandığınız ilâh nasıl oluyor da ölüyor gibi sorulara mâni olmak istemişlerdir.

Nestûrîler: Mesîh Îsâ iki ayrı tabiata, iki ayrı şahsiyete ve tek bir meşîete sahiptir. Mesîh’in ilâhî yönünde ziyade ve noksanlık olmayıp, insânî yönünde bunlar bulunmaktadır.⁸⁹⁶

İbn Teymiyye Mesîh Îsâ hakkında Ya’kûbî, Melkânî ve Nestûrî’ler tarafından ileri sürülen iddiaların tamamını sapıklık olarak nitelemektedir. “*De ki: “Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın”*”⁸⁹⁷ âyetinde de ifade edildiği üzere hem kendileri sapmış hem de başkalarını saptırmışlardır.⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/11, 21.

⁸⁹⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/21.

⁸⁹⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/23.

⁸⁹⁷ el-Mâide 5/77.

⁸⁹⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 2/8; 3/295.

Hıristiyanların Hz. Muhammed gönderilmeden önce dalâlete düştüklerini belirten İbn Teymiyye onların kime ibadet ettikleri, niçin ibadet ettikleri ve dinlerinin aslının ne olduğu gibi konularda hepsinin cahil olduğunu vurgular. Mesîh Îsâ'nın iki ayrı cevheri veya iki ayrı iradesi olduğu iddiasının hiçbir ilâhî delili olmadığı gibi aklî bir dayanağı da yoktur. Mesîh'in ilâhî tabiatının insânî tabiatına birleşmesini su ile sütün birleşmesine benzetenler İbn Teymiyye nezdinde son derece yanlış bir görüş içerisindeyler. Zira su ile sütün birleşmesinde iki taraf da kendi özelliğini ve kuvvetini kaybeder. Neticede su aslî vasfını kaybedeceği gibi süt de aslî vasfını kaybeder. İlahî tabiatın insânî tabiatla birleşmesi, ilâhî cevherin noksan olmasını ve kemal vasıflarından uzaklaşmasını gerektirir.⁸⁹⁹

Mesîh Îsâ'nın iki cevhere ve tek meşîete sahip olduğunu iddia etmek akla aykırıdır. Zira her cevherin ayrı bir meşîeti olması aklî bir gerekliliktir. İki ayrı cevherin iki ayrı meşîete sahip olması da tezat barındırır. Çünkü insânî meşîet yemek, içmek, ibadet etmek, oruç tutmak veya namaz kılmak gibi durumları isterken ilâhî meşîet bunların hiçbirini istemez. İlahî irade yaratmak, rızıklandırmak ve tüm alemleri idare etmek isterken insânî irade için bunlar muhaldir. Bu iki iradenin tek bir şahısta yani Mesîh Îsâ'nın kendi zatında birleştiğini savunmak ise ayrı bir tenakuzdur. Zira aynı mahalde ve aynı zatta bir irade herhangi bir şeyi murat ederken diğer irade onu istememektedir. Bu durum iki zıddın tek bir mahalde birleşmesi anlamına gelir ki, o da muhaldir.⁹⁰⁰ Dolayısıyla nereden bakılırsa bakılsın ileri sürülen iddiaların fasit ve batıl olduğu, akl-ı sarîhe ve nakl-i sahîhe aykırı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hıristiyanlar Mesîh Îsâ'nın lâhûtî ve nâsûtî tabiatla sahip olduğunu aklî olarak ispat edemeyince bunun akledilemeyen yahut akılların üstünde bir durum olduğunu söylemek zorunda kalmışlardır. Ancak İbn Teymiyye iki yönden kendilerine cevap vermiştir:

Birincisi: Aklın batıl olduğunu bildiği şey ile aklın tasavvur etmekten âciz kaldığı şeyi birbirinden ayırmak gerekir. Aklın batıl olduğunu bildiği şeyi ancak yalancılar söyler. Örneğin, bir cismin aynı anda hem siyah hem de beyaz olduğunu iddia etmek, bir şeyin aynı anda hem mevcut hem de ma'dûm olduğunu iddia etmek gibi durumlar aklî olarak imkansızdır. Hıristiyanların Mesîh Îsâ hakkında ileri

⁸⁹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 2/290.

⁹⁰⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/298-299.

sürdükleri çift tabiatlı olduğu gibi iddialar birinci kısımda olup, aklî yönden batıl ve muhaldirler. İkincisi: Peygamberlerin haber verdiği şeyler aklın tasavvur etmekten âciz kaldığı durumlardır. Ancak hiçbir peygamber Mesîh Îsâ hakkında onun ilâhlılığına işaret eden bir söz söylememiştir. Bu tarz bilgiler Hristiyanların kendi kafalarından uydurduğu iddialardır.⁹⁰¹

Mesîh Îsâ'nın çift tabiatlı olduğunu düşünen bir Hristiyana 'ne dediğini biliyor musun, ne dediğini tasavvur edebiliyor musun' diye soru sorulsa vereceği cevap 'bilmiyorum, anlamıyorum ama öyle inanıyorum' şeklinde olacaktır. Bu da cehaletini ve dalâletini göstermektedir. Bütün dinlerde ve şeriatlarda en büyük günah ve en çirkin şey, insanın kendi kafasına göre Allah hakkında anlamadığı ve bilmediği şeyleri ona nispet etmesidir. 'Ne dediğimi biliyorum ve anlıyorum' şeklinde cevap verirse ona 'bildiğini başkalarına anlat, aklî olarak izah et ki, onlar da anlasınlar' denilir. Aklî deliller sunması beklenir, 'Mesîh Îsâ'nın çift tabiatlı olması akılların üstünde bir durumdur' şeklinde cevap vermesi kabul edilmez.⁹⁰²

İbn Teymiyye'ni düşünce metodolojisinin temelini oluşturan sarîh aklın sahîh nakle uygunluğu ilkesi burada da kendisini göstermektedir. Sarîh aklı ve sahîh nakli hiçbir zaman ihmal etmeyen İbn Teymiyye meseleyi şöyle neticelendirir: Her kim akl-ı sarîhe veya nakl-i sahîhe aykırı bir durumu haber verirse, bilinsin ki verdiği haber yanlış ve geçerli değildir. Bu gibi batıl iddiaları peygamberlere nispet etmeye çalışanlar bilsinler ki, peygamberler masumdurlar, Allah (c.c) hakkında ancak hakkı söylerler ve doğruyu naklederler. Akl-ı sarîhe zıt olan meseleleri peygamberlere nispet edenler, yalancıların ta kendileridir.⁹⁰³

4.4. Havârilere Aynı Zamanda Resuller Olduğu İddiası

Sözlük anlam itibariyle 'seçilmiş, özverili arkadaş, dost'⁹⁰⁴ gibi mânalara gelen Arapça 'haver' kökünden türetilen havâri, Mesîh Îsâ'nın, kendisine yardımcı olmak üzere seçtiği on iki kişiden her biri için kullanılan bir terimdir. Hristiyan inancına göre

⁹⁰¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/301-303.

⁹⁰² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/303-304.

⁹⁰³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/303-309.

⁹⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hvr" md.

Mesîh Îsâ tebliğ yıllarının ilk başlarında kendisine inananlardan on iki kişiyi seçmiş ve havâri ismini onlara bizzat kendisi vermiştir.⁹⁰⁵

*“Gün doğunca öğrencilerini yanına çağırdı ve onların arasından, elçi diye adlandırdığı şu on iki kişiyi seçti: Petrus adını verdiği Simun, onun kardeşi Andreas, Yakup, Yuhanna, Filipus, Bartalmay, Matta, Tomas, Alfay oğlu Yakup, Yurtsever diye tanınan Simun, Yakup oğlu Yahuda ve Îsâ’ya ihanet eden Yahuda İskariot.”*⁹⁰⁶

*“Îsâ, on iki öğrencisine bu buyrukları verdikten sonra onların kentlerinde öğretmek ve Tanrı sözünü duyurmak üzere oradan ayrıldı.”*⁹⁰⁷

Kur’ân-ı Hakîm ve Hz. Peygamber’in hadislerinde de havâri ismi zikredilmektedir. Hz. Mûsâ’dan sonra İsrailoğulları’na peygamber olarak gönderilen Hz. Îsâ kavmini Allah’a (c.c) kulluğa davet ettiğinde onların yüz çevirmelerini sezmiş ve kendisine Allah yolunda kimlerin yardımcı olacağını sormuştur. Bu durum Âl-i İmran sûresinde şöyle anlatılmaktadır:

*“Îsâ, onların inkârlarını sezince, “Allah yolunda yardımcılarım kim?” dedi. Havârilere, “Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol, biz Müslümanlarız” dediler.”*⁹⁰⁸

Aynı şekilde *“Hani bir de “Bana ve Peygamberime iman edin” diye havârilere ilham etmiştim. Onlar da “İman ettik. Bizim Müslüman olduğumuza sen de şahit ol” demişlerdi.”*⁹⁰⁹ âyetinde de Allah’a ve O’nun resulü olan Îsâ’ya iman etmeleri havârilere ilham edilince onların iman ederek Allah’a teslim oldukları haber verilmiştir.⁹¹⁰

Hız. Peygamber de “Benden önce Allah hangi ümmete peygamber göndermişse bu peygamberlerin hepsinin de ümmeti için havârilere ve sünnetini takip eden, emrine uyan yakın dostları olmuştur”⁹¹¹, “Her peygamberin bir havârisi vardır, benim havârim Zübeyr b. Avvâm’dır”⁹¹² vb. hadislerinde havârilere bahsetmektedir.⁹¹³

⁹⁰⁵ Osman Cilacı, “Havâri”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/513-516.

⁹⁰⁶ Luka, 6/13.

⁹⁰⁷ Matta, 11/1; İncil nüshalarının çoğunda Mesîh Îsâ’nın talebeleri “şakird” diye isimlendirilmiştir. Geniş bilgi için bk. Matta, 11/1; 14/26; 20/17; Yuhanna, 20/2; Cilacı, “Havâri”, 16/513-516.

⁹⁰⁸ Âl-i İmran 3/52.

⁹⁰⁹ el-Mâide 5/111.

⁹¹⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/311, 499.

⁹¹¹ Müslim, “İmân”, 80.

⁹¹² Buhârî, “Cihâd”, 40, 41, 135; Müslim, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 48.

⁹¹³ Cilacı, “Havâri”, 16/513-516.

İbn Teymiyye havârilere konusunda Sayda Piskoposu Pavlus’a ve Hristiyan din adamlarına birçok farklı açıdan eleştiriler yöneltmiştir. Çünkü onlar havârilere hakkında şunları iddia ederler: Tevrat ve İncil’i yeryüzünün tüm milletlerine kendi dillerinde tercüme eden havârilere. Onlar hem resuldürler hem de masumdurlar. Kur’ân’daki şu âyetler havârilere resul olduğunu desteklemektedir:⁹¹⁴

“*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler...*”⁹¹⁵

“*İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi...*”⁹¹⁶

“(Ey Muhammed!) Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti...”⁹¹⁷

Hristiyan teologlara göre yukarıdaki âyetlerde müjdeci ve uyarıcı olarak gönderildiği ifade edilen kişiler havârilere. Bunu da âyetlerde geçen *el-Kitab* kelimesinden çıkarmaktadırlar. Onlara göre *el-Kitab* ile kastedilen İncil’dir. Şâyet âyetlerdeki resullerden kasıt İbrahim, Dâvûd, Mûsâ veya Muhammed gibi peygamberler olsaydı, Allah *el-Kitab* değil *el-Kütüb* indirdik derdi.⁹¹⁸

Havârilere hem resul hem de masum oldukları iddiasına⁹¹⁹ İbn Teymiyye’nin verdiği cevaplara geçmeden önce Hristiyan din adamlarının Arapça dil bilgisi konusundaki eksikliklerine veya bildikleri halde âyeti yanlış yorumlamalarına temas etmek yerinde olacaktır. Şöyle ki, âyetlerdeki *el-Kitab* kelimesini tek bir kitap olarak anlamışlar ve o kitabın da İncil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Arapçada’ki *el* takısı farklı tasniflendirmeler olmakla beraber genelde “ta’rif” (belirleme), “mevsul” (bağlaç) ve “zâit” olmak üzere üç temel kategoride ele alınır. Bunlardan harf-i tarif olan *el* takısı ahdi zihnî, ahdi haricî, cins ve istiğrak gibi alt başlıklara ayrılır. Örneğin *el* takısı cins veya istiğrak anlamlarında kullanıldığında o cinsin tüm fertlerini içine alır. Bu kelimelerdeki *el* takısı kaldırıldığında ve yerine ‘bütün’ anlamına gelen *küllü* kelimesi

⁹¹⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/412.

⁹¹⁵ el-Hadid 57/25.

⁹¹⁶ el-Bakara 2/213.

⁹¹⁷ Yâsîn 36/13-14.

⁹¹⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/412.

⁹¹⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/300-302.

konulduğunda mâna bozulmaz. Örneğin, Asr sûresinin ikinci âyetinde geçen “*İnne'l-insâne le fî husr*” el takısı böyledir. “Muhakkak insan aldanmıştır” anlamı gibi “Her insan aldanmıştır” mânası da doğru olmaktadır.⁹²⁰ Dolayısıyla Bakara sûresinin 213. âyeti ile el-Hadid sûresinin 25. âyetinde geçen *el-Kitab* ile tek bir kitabın kastedildiğini, o kitabın da İncil olduğunu söylemek her şeyden önce Arapça gramerini bilmemek ya da bilerek âyeti tahrif etmek mânası taşımaktadır.

İbn Teymiyye havârilere Tevrat ve İncil’i tüm dünya milletlerine tercüme ettikleri iddiasına katılmaz ve bu iddiayı açık bir yalan olarak niteler. Bu hususta İbn Teymiyye aklî ilkeleri referans aldığı gibi tarihi verileri de göz önünde bulundurur. Öncelikle havârilere dünyada konuşulan tüm dilleri bilip aynı anda hepsine vakıf olmaları ve tercüme etmeleri aklî açıdan mümkün gözükmemektedir. Diğer taraftan havârilere Tevrat ve İncil’i tüm ümmetlere tercüme etselerdi buna en layık olması gerekenler Arapların Hristiyanları olurdu. Çünkü İbn Teymiyye’ye göre onların birçoğu daha Hz. Peygamber gönderilmeden önce Hristiyan olup, Mesîh İsâ’nın değiştirilmemiş dinine tabi olmuşlardır. Hz. Peygamber’den önce Mesîh’in bozulmamış ve tahrif edilmemiş şeriatına uyanlar da mümindirler, ehl-i cennettirler.⁹²¹

Araplar İsrailoğullarına diğer ümmetlerden daha yakındırlar. Çünkü Araplar Hz. İsmail soyundan, İsrailoğulları da Hz. İshak ve Hz. Ya’kub soyundandır. İsrailoğulları ile yakın akraba olmalarına rağmen Hristiyan olan Arapların yanında Mesîh İsâ’dan gelen Arapça Tevrat veya İncil bulunmamaktadır. Mekke ve Hicaz bölgesi Hz. İbrahim’den beri ziyaret edilen bir yer olduğu halde orada Arapça ya da başka bir dilde Tevrat ve İncil görülmemiştir. Bu durum tarihi bir vakiyadır. “... *Fakat Rabbinden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz.*”⁹²², “*Kur’ân, ataları uyarılmamış, bu yüzden de gaflet içinde olan bir kavmi uyarman için*

⁹²⁰ *el* takısı hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Hişam en-Nahvî, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'arîb*, (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.), 49-52; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyutî eş-Şâfi, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, (Beyrut: 1993), 2/56-57; Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi maa rabtihi bi-esâlibi'r-rafi'a ve'l-hayati'l-luğaviyyeti'l-müteceddide*, 4. Baskı, (Kahire: Daru'l-Maârif, 1975), 1/426; Ebu Bîşr Sibeveyhi Amr b. Osmân el-Hârisî, *el-Kitab*, thk. Abdüsselam Harun, (Kahire: 1988), 1/22; Nejdî Gürkan, Arapça’da “El” Takısı ve Fonksiyonları, *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-*, 8/18 (2004), 357-374.

⁹²¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/300.

⁹²² el-Kasas 28/46.

mutlak güç sahibi, çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir."⁹²³ âyetleri Hz. Peygamber'den önce Araplara bir uyarıcı gelmediğini haber vermektedir. Hal böyle iken havârilere Tevrat ve İncil'i yeryüzünün doğu-batı, kuzey-güney olmak üzere tamamına kendi dillerinde tercüme ettiği nasıl iddia edilir?⁹²⁴

Hıristiyanların havârilere masum resuller kabul etmelerine ilave olarak 'Mesîh İsa ve havârilere başkasına tabi olmayız' demeleri İbn Teymiyye açısından batıl bir sözdür. Çünkü onlar iki sebepten ötürü Mesîh İsa ve havârilere uymuş değillerdir. Birincisi: Dinleri değiştirilmiştir. Dinleri ve şariatlarının çoğu Mesîh İsa ve havârilere gelmemiştir. İkincisi: Mesîh İsa es-Saff sûresinin 6. âyetinde haber verildiği üzere Ahmed isimli son peygamberi müjdelemiştir. Ancak onlar Mesîh'in müjdelediği ahir zaman peygamberine uymadıklarından Mesîh'i de yalanlamış olmuşlardır.⁹²⁵

Havârilere resul ve masum olduklarına Kur'an-ı Hakîm'den delil getirme çabaları aynen diğer âyetlerde yaptıkları gibi tahrif çabasıdır. el-Fâtiha sûresinin 7. âyetini "*kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet*" Hıristiyanlar şeklinde tefsir etmeleri, el-Mâide sûresinin 110. âyetinde "*Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun*" geçen *biiznî* (iznimle) kelimesini Mesîh'in lâhûtî tabiatının izni olarak yorumlamaları bu kabildendir. Aynı şekilde el-Bakara sûresinin 2. âyetinde "*Elif Lâmi Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır*" geçen kitabı İncil ile, devamındaki "*Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar*" âyetini de Hıristiyanlar olarak yorumlamaları batıl tefsirlerinin diğer örneklerindendir.⁹²⁶

"*Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getsinler.*"⁹²⁷ Hıristiyanların sadece havârilere olarak yorumladıkları bu âyet, İbn Teymiyye'ye göre Allah'ın gönderdiği tüm resulleri kapsamaktadır. Özel olarak ise Kur'an-ı Hakîm'de isimleri

⁹²³ Yâsîn, 36/5-6.

⁹²⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/301.

⁹²⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/413.

⁹²⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/414.

⁹²⁷ el-Hadid, 57/25.

geçen Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub, Âsâ, Eyyüb, Yunus, Harun, Süleyman, Dâvûd, Mûsâ, Hud, Salih, Lud, Şuayb vb. peygamberleri ifade etmektedir.⁹²⁸

Havârilere rusulullah yani Allah'ın elçileri olduğuna dair Kur'ân'da sarîh bir âyet bulunmamaktadır. Bilakis Hz. Mûsâ, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in elçileri ve yardımcıları olduğu gibi havârilere de Hz. Âsâ'nın yardımcısıdır. Diğer peygamber aşıklarının dini tebliğ hususunda konumları ne ise havârilere de konumu aynıdır. Havârilere peygamber ya da masum olduklarına dair hiçbir delil yoktur.⁹²⁹ Aksine Hristiyanların çoğu havârilere Allah'ın elçileri olduğu halde peygamber olmadıklarını ikrar ederler. Bu da ayrı bir tezattır. Çünkü peygamber olmayan resul olamadığı gibi masum da olamaz.⁹³⁰

Pavlus ve onun yolundan gidenler havârilere masum resuller olduğuna Yâsîn sûresinin âyetlerini delil getirirler.⁹³¹ İlgili âyetler şöyledir:

*“(Ey Muhammed!) Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti. Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalancı saymışlardı. Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik...”*⁹³²

Bu âyetlerle ilgili öncelikle bilinmesi gereken husus şudur: Âyetlerde gönderilen elçilerin havâri olduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Elçilerin gönderildikleri kavmin onlara iman ettiği ile ilgili de bilgi yoktur. Bilakis gönderilen üç elçiye iman etmeyenler bir sayha ile helak edildikleri hemen devamındaki *“Sadece korkunç bir ses oldu. Bir anda sönüp gittiler”*⁹³³ âyet ile sabittir.⁹³⁴

Bazı müfessirler gönderilen elçilerin havâri, karyenin Antakya, elçilere iman eden kimsenin Habibi Neccar olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Mesîh Âsâ hayatta iken yani ref edilmesinden önce havârilere Antakya'ya gönderdiğini kabul edenler de vardır. Bu görüşlerin zayıf olduğunu düşünen İbn Teymiyye, nedenini şöyle ifade eder: Hristiyanlara göre Antakya halkı havârilere iman etmiş olup, helak edilmemişlerdir. Havârilere Antakya'ya gidişleri ise Hz. Âsâ'nın semaya urucundan

⁹²⁸ İsimleri zikredilen peygamberler için bk. en-Nisâ 4/163-165; eş-Şuarâ 26/105-179; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/414-415.

⁹²⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/419-420.

⁹³⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/302-303.

⁹³¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/312, 425,

⁹³² Yâsîn 36/13-23.

⁹³³ Yâsîn 36/29.

⁹³⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/426.

sonra olmuştur.⁹³⁵ Bununla birlikte Antakya'ya giden havârilere iki kişi olup, üçüncü bir kişiden bahsedilmez. İsimleri Şem'un es-Safâ ve Pavlus'tur. Elçilere iman eden Habibi Neccar'ı da zikretmezler. Ayrıca Havârilere Antakya halkıyla herhangi bir çatışma yaşamamış, bilakis Mesîh Îsâ'ya iman etmişler ve Antakya Hristiyanlığın belli başlı merkezlerinden biri olmuştur.⁹³⁶ Bu bilgiler ise Kur'ân'ın verdiği bilgiler ile örtüşmemektedir. Zira Kur'ân üç elçiden, o elçilere iman etmeyen ve neticesinde helak edilen bir karyeden haber vermektedir.⁹³⁷

İbn Teymiyye'ye göre Kur'ân-ı Hakîm'de haber verilen elçilerin, Mesîh Îsâ'nın gönderdiği havârilere olması uzak bir ihtimaldir. İbn Teymiyye'nin sahih olarak nitelediği bu görüşe göre Yâsîn sûresinde zikredilen elçiler havâri olmadıkları gibi Mesîh Îsâ'nın gönderdiği kimseler de değildir. Çünkü bu olay Mesîh Îsâ'dan önce gerçekleşmiştir. İbn Teymiyye bu elçilerin Mesîh Îsâ'dan önce gönderilen peygamberler olduğunu savunmaktadır. Delil olarak da Allah tarafından gönderildiklerinin âyette açık olarak zikredilmesini gösterir. Hatta Kur'ân'da resul kelimesiyle zikredilip de Allah'tan başkası tarafından gönderilen hiçbir elçi bulunmadığına dikkat çeker.⁹³⁸

İbn Teymiyye tarihi verileri dikkate alarak Mesîh'in gönderilmesinden sonra Antakya halkına herhangi bir helak veya azabın gelmediğini söyler. Çünkü ona göre Antakya halkı Mesîh'in bozulmamış dinine tabi olmuştur. Bu görüşünü bir adım daha ileri taşıyarak şöyle bir bilgi nakleder: Tevrat'ın indirilmesinden sonra Allah'ın (c.c) kendisini veya peygamberlerini yalanlayanları semavî bir azap ile toptan helak etmediği ilim ehline bilinmektedir. Nuh, Ad, Semud, Lud gibi kavimlere gelen toplu helak Hz. Mûsâ'dan sonrakilere gelmemiştir. Bilakis müminlere inkârcılar ile cihat etmek emrolunmuştur. Yâsîn sûresinde geçen Ashâbü'l-karye'nin semadan bir azap ile helak edildikleri haber verildiğine göre onlara gönderilen elçiler ve devamındaki kıssa, bu olayın Hz. Mûsâ'dan da önce gerçekleştiğine işaret etmektedir.⁹³⁹

Ashâbü'l-karye'ye gönderilen elçilerin havârilere olmayıp, Mesîh Îsâ'dan önceki peygamberler olduğunun başka bir delili de karye halkının onlara verdiği şu

⁹³⁵ Resullerin İşleri, 11/19-20.

⁹³⁶ Resullerin İşleri, 14/26-28; 15/35-36; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/312, 426.

⁹³⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/426.

⁹³⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/427-428.

⁹³⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/431.

cevaptır: “Onlar şöyle dediler: “Siz de ancak bizim gibi insansınız. Rahmân, hiçbir şey indirmemiştir...”⁹⁴⁰ Böyle bir cevap ancak Allah tarafından gönderilen elçilere söylenebilir. Zira inkârcılar Allah’ın gönderdiği peygamberlerin kendileri gibi bir insan olmasına taaccüp etmişlerdir. Yoksa peygamberlerin gönderdiği elçilerin kendileri gibi bir insan olmasına hiçbir kimse itiraz etmez. Beşer olan bir peygamberin beşer olan birisini görevlendirmesi zaten doğal olandır. Onların kabul etmedikleri veya inanmak istemedikleri Allah’ın (c.c) bir beşeri peygamber olarak görevlendirmesidir.⁹⁴¹ Buna dair Kur’ân’da birçok âyet vardır. Bazıları şunlardır:

“... Onlar, “Siz de bizim gibi sadece birer insansınız. Bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz...”⁹⁴²

“Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mûcize getir...”⁹⁴³

“Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz.” ...⁹⁴⁴

“... O da ancak sizin gibi bir insandır. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor ...⁹⁴⁵

Bu ve benzeri âyetlere bakıldığında görülecektir ki; “Siz de bizim gibi sadece birer insansınız” hitabı sadece Allah’ın gönderdiği elçilere karşı söylenmiştir. Dolayısıyla Yâsîn sûresinin 15. âyetinde de elçilere aynı hitabın yapılması, onların Mesîh İsâ’nın havârilere değil, Allah’ın gönderdiği peygamberler olduğu görüşünü desteklemektedir. Zaten sûrenin devamında “Yazık o kullara! Kendilerine bir peygamber gelmezdi ki, onunla alay ediyor olmasınlar”⁹⁴⁶ geçmesi, elçilerin peygamber olmasını kuvvetlendirmektedir.⁹⁴⁷

Müslümanların ittifakıyla peygamberlerin gönderdiği elçilere hatta Hz. Muhammed’in gönderdiği elçilere bile ‘rusulullah’ yani Allah’ın elçileri tabirini

⁹⁴⁰ Yâsîn 36/15.

⁹⁴¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/431-432.

⁹⁴² İbrahim 14/10.

⁹⁴³ eş-Şuarâ 26/154-155.

⁹⁴⁴ eş-Şuarâ 26/186-188.

⁹⁴⁵ el-Mü’minûn 23/33-34.

⁹⁴⁶ Yâsîn 36/30.

⁹⁴⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 1/431-432.

kullanmak caiz olmazken, Hz. Peygamber dışında bir peygamberin gönderdiklerine bu tabir nasıl kullanılabilir?⁹⁴⁸

Hz. Peygamber yeryüzünün çeşitli idarecilerine elçilerini göndermiştir. Örneğin, sahâbeden Dıhye b. Halife el-Kelbî'yi Bizans imparatoru Kayser'e, Abdullah b. Huzafe'yi Sâsâni hükümdarı Kısra'ya, Hatıb b. Ebi Beltea'yı Mısır Mukavkıs'ına elçi olarak İslâm'a davet etmek üzere göndermiştir. Ancak bu elçilerin hiçbirine 'Allah'ın elçileri' tabiri kullanılmamıştır. Aksine bu sahâbelere Hz. Peygamber'in elçileri denmiştir.⁹⁴⁹

Bütün bu deliller havârilere masum ve Allah'ın resulleri oldukları iddiasının geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Hristiyan din bilginlerinin iddialarına Kur'ân-ı Hakîm'den referans ve kaynak arama çabaları, İbn Teymiyye'nin aklî ve ilmi disiplinleri doğru kullanması neticesinde sonuç vermemiştir.

4.5. Sonradan Müslüman Olan el-Hasen b. Eyyüb'ün Hristiyanlık Eleştirisi

Müslüman âlimlerin Ehl-i kitabın din adamlarına cevap verme çabaları ilk dönemlerden itibaren süregelmiştir. Özellikle İslâm kelâmcıları "er-Red ale'l-yehûd" ve "er-Red ale'n-nasârâ" başlıklı reddiyeleri Yahudi ve Hristiyanlara karşı kaleme almışlardır. Bu reddiyelerde daha çok Ehl-i kitabın ulûhiyyet ve nübüvvet anlayışları eleştirilmiştir.⁹⁵⁰

İslâm âlimlerinin Hristiyanlık özelinde yaptıkları tenkitlerin merkezinde teslîs inancı, Mesîh İsa'nın Tanrı oğlu ve Rab olduğu iddiası, ittihâd ve hulûl inançları ile çarmıh hadisesi, dinlerinin tahrif edilmesi ve Hz. Muhammed'in müjdelmesi gibi konular yer almaktadır.

İbn Teymiyye Ehl-i kitaba yönelik eleştirilerinde sadece tek bir zaviyeden bakarak konuları incelememiştir. Kur'ân ve Sünnetin yanında yeri geldiğinde kendi kutsal kitaplarından yeri geldiğinde Ehl-i kitap âlimlerinden olup daha sonra Müslüman olanlardan da birçok farklı noktada istifade etmiştir. Zira onların hem Hristiyanlık ya da Yahudilik dininde uzun süre kalmaları hem de bu dinlerin düşünce

⁹⁴⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/433.

⁹⁴⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 1/433.

⁹⁵⁰ Geniş bilgi için bk. Sinanoğlu, "Reddiye", 34/516.

sistematiklerini çok iyi bilmeleri sebebiyle sözleri Ehl-i kitap çevrelerinde oldukça etkili olmaktadır.

Bu bağlamda Hristiyanlık'tan ayrılıp İslâmiyet'i seçen el-Hasen b. Eyyüb (öl. 378)⁹⁵¹ ve görüşleri İbn Teymiyye açısından son derece önemlidir. İbn Teymiyye el-Hasen b. Eyyüb'ün önceleri Hristiyanların büyük din adamlarından olup, uzun bir araştırma ve tefekkür sonucunda İslâm ile şereflediği bilgisini aktarır. Kardeşi Ali b. Eyyüb'e İslâm'a geçmesinin sebebini, İslâmiyet'in faziletini, teslîs ve hulûl gibi inançlardan dolayı Hristiyanlığın batıl olduğunu anlatan bir risâle yazdığını da ayrıca ilave eder. İbn Teymiyye'ye göre el-Hasen b. Eyyüb'ün İslâm'ı seçmesi dünyalık herhangi bir menfaat için değildi. Yirmi yıldan daha uzun bir süre kapsamlı bir inceleme, uzun bir araştırma ve derinlemesine bir düşünme sonucunda İslâm'a dönmüştür. Doğru niyeti ve samimi gayreti sayesinde Allah (c.c) ona hidâyet etmiştir. Öyle ki; araştırmalarının neticesinde Hristiyanlığın teslîs ve diğer esaslarından nefret ettiğini, İslâm'ı ve hükümlerini düşündüğünde ise doğru yolu Allah'ın (c.c) ona gösterdiğini kardeşine yazdığı risâlede bizzat ifade etmiştir.⁹⁵²

el-Hasen b. Eyyüb kardeşine yazmış olduğu risâlede Hristiyanlarla tartışıp, birçok konuda onlara cevaplar vermektedir. Verdiği cevaplar arasında Mesîh Îsâ'nın ilâhlaştırılmasına yönelik eleştirileri, risâlenin bel kemiği ve ana kısmını oluşturmaktadır. Burada gözden kaçmaması gereken bir mesele vardır. O da şudur: İbn Eyyüb reddiyesini oluştururken meselelerin künhüne vakıf olması ayrıca bir artı sağlamaktadır. Zira Hristiyanlığın inanç esasları ve kutsal metinleri hakkında oldukça geniş malumat sahibi olması, Hristiyanlarla olan mücadelede kendisine son derece yardımcı olmuştur.

İbn Eyyüb öncelikle Hristiyanların Ya'kûbî, Melkânî ve Nestûrî mezheplerinin Mesîh Îsâ'nın tabiatı hakkındaki görüşlerini zikreder. Bu mezheplerin

⁹⁵¹ el-Hasen b. Eyyüb (öl. 378) hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Tanınmadığı ve şöhretten nasibini almadığı konusunda genel bir kanaat vardır. İbnü'n-Nedim'in (öl. 385/995 [?]) çeşitli dinler, mezhepler, ilimler ve sanatlar hakkında bilgi verdiği, eserleri ve muhtevalarını tanıttığı, bunların yanında İslâm dünyasında bibliyografik eserler türünün ilki sayılan *el-Fihrist* adlı kitabında şu bilgiler yer alır: "el-Hasan b. Eyyüb kelâmcılardandır. Yazdığı kitaplar arasında kardeşi Ali b. Eyyüb'e gönderdiği Hristiyanlığı çürüten, delillerinin ve görüşlerinin bozuk olduğunu açıklayan ve nübüvveti tasdik eden bir risâlesi vardır. Geniş bilgi için bk. Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist fî ahbâri'l-ulemâ'i'l-mûsânnifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'i kütübihim*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 13988/1978), 246.

⁹⁵² İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/17-18.

detaylarında farklılıklar olmakla birlikte genelde Mesîh Îsâ'ya lâhûtî ve nâsûtî şeklinde çift tabiat isnat ettiklerinden bahseder. Bu grupların hepsine ayrı ayrı tenkitlerde bulunan İbn Eyyüb, Ariusçular adıyla tanınan gruptan övgü ile söz eder. Şöyle ki; yaptığı incelemeler ve okumalar neticesinde Allah'ın (c.c) birliği esasına dayalı tevhid inancını ve Mesîh Îsâ'nın kulluğunu Hıristiyanlar içerisinde sadece Arius ve taraftarlarının kabul ettiğini söyler. Bunlar Mesîh Îsâ için ilâh, Rab ve oğul gibi diğerlerinin isnat ettiği şirk sözlerini kullanmazlar. İbn Eyyüb nezdinde Ariusçular Mesîh Îsâ ve talebelerinden gelen İncil'e sarılmışlardır. Ariusçular'ın olumlu vasıflarını ifade eden İbn Eyyüb, eksik kaldıkları yönleri de zikretmekten çekinmez. Örneğin, Hz. Muhammed'in nübüvveti ile Kur'ân ve Sünnetten bazı hükümleri inkâr etmeleri bu eksik yönlerindendir. Hatta kendileri hakkında 'hakka en yakın grup' niteliğinin yapılması bu sebepten ötürüdür.⁹⁵³ Hz. Peygamber'in nübüvvetine ilave olarak Kur'ân ve Sünnet ile sabit olan her şeyi kabul etselerdi hakka en yakın grup değil, belki de hak olan grup şeklinde kendilerinden söz edilecekti.

İbn Eyyüb'ün aktardığı bilgilere göre Ya'kûbî ve Melkânîler Meryem'in ilâh doğurduğunu (hâşe lillah) ikrar ederler. Mesîh ismiyle adlandırılan bu ilâh sonrasında çarmıha gerilerek ölmüştür. Nestûrîler ise Meryem'in Mesîh'i doğurduğunu ancak ittihâd ve hulûl inancının gereği Mesîh'in lâhûtî tabiatının nâsûtî tabiatından hiç ayrılmadığını iddia ederler. Yani dolaylı olarak Nestûrîler de Meryem'in ilâh doğurduğunu (Allah (c.c) bundan münezzehtir) kabul ederler.⁹⁵⁴ Hem Meryem'in ilâh doğurduğunu kabul edip hem de Meryem'in doğurduğu Mesîh'in öldüğünü itiraf etmeleri, kendileri açısından son derece sıkıntılı bir durumdur. Çünkü böyle bir durumda iki ihtimal mevcuttur. Doğum ve ölüm olayları ya aynı şahısta yani Mesîh'te ya da farklı şahıslarda vaki olmuştur. Eğer aynı şahısta cereyan ettiyse o zaman inandıkları ilâh ölümü ve acısını tatmış olacak ki; bir ilâh için böyle bir şey düşünülemez. Eğer farklı şahıslarda cereyan ettiyse o taktirde doğan Mesîh ile inandıkları ilâh farklı şahsiyetler olacaktır. Bu da onların inandıkları ve ısrarla savundukları Mesîh'in ilâh olduğu düşüncesine aykırıdır.⁹⁵⁵

⁹⁵³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/20.

⁹⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/21-23.

⁹⁵⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/24.

İbn Eyyüb Hristiyanların içine düştükleri çıkmazı veciz bir ifadeyle şöyle aktarır: Hangi akıl, beşer olan bir kadından doğup çeşitli ızdıraplara ve afetlere maruz kaldıktan sonra öldüğüne inanılan bir kimseyi ilâh kabul edebilir ve ona ibadet edebilir?⁹⁵⁶

Hristiyanların içinde bulundukları hali cehalet ve sapıklık olarak niteleyen İbn Eyyüb, peygamberlerden sahih olarak nakledilen her şeyin hak ve doğru olduğuna vurgu yapar. Ancak ne Mesîh Îsâ'dan ne de diğer peygamberlerden Hristiyanların iddia ettikleri teslîs, uknum, ittihâd ve hulûl gibi inançlar sadır olmamıştır. Bunlar tamamen kendi uydurukları olup, aklî ve naklî hiçbir dayanakları yoktur. Şerîata ve akla aykırı ne kadar hüküm varsa hepsini topladılar ve din diye ortaya atmışlardır.⁹⁵⁷

Hristiyanlığın inanç esaslarına ve kutsal metinlerine çok iyi hakim olan İbn Eyyüb, İslâm'ın hak din olduğunu, Mesîh Îsâ'nın ilâhlığını iddia edenlerin batıl bir yolda olduklarını İncil'den deliller ile ispat eder. Bu delillerden ilki Hz. Cibril'in Meryem'i müjdelemesidir. İlgili metin şu şekildedir:

*“...Kızın adı Meryem'di. Onun yanına giren melek, “Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız! Rab seninledir” dedi... Ama melek ona, “Korkma Meryem” dedi, “Sen Tanrı'nın lütfuna eriştin. Bak, gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını Îsâ koyacaksın... Rab Tanrı O'na, atası Davut'un tahtını verecek... Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek.”*⁹⁵⁸

Hristiyanların da kabul ettikleri bu metinle ilgili İbn Eyyüb şu değerlendirmeyi yapar: Meryem'i Tanrı'nın lütfu ile müjdeleyen melek ona ‘ilâhını ve yaratıcını doğuracaksın’ dememiştir. Aksine bir oğul doğuracağını, isminin Îsâ olacağını, Allah'ın ona atası Dâvûd'un tahtını vereceğini ve Ya'kub'un soyu üzerinde egemenliği olacağını müjdelemiştir. Cibril'in Meryem'e yaptığı müjdede Mesîh'i Tanrı'nın oğlu olarak nitelemesini hakikat üzere almayan İbn Eyyüb, Hristiyanlarda böyle bir kullanım olduğuna vurgu yapar. Hatta onların inançlarında Hristiyanların tamamının Tanrı'nın çocukları olduğunu kendilerine hatırlatır. Zira Tanrı'ya olan sevgilerini böyle bir deyimle ifade etmektedirler.⁹⁵⁹

⁹⁵⁶ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/24.

⁹⁵⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/25.

⁹⁵⁸ Luka, 1/26-35.

⁹⁵⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/32-33.

Diğer taraftan Mesîh'in sadece Ya'kup soyu üzerinde egemenliğinin olması müjdesi de son derece önemlidir. Çünkü eğer Hristiyanların inandıkları gibi olsaydı Melek şöyle derdi: Mesîh tüm mahlukatın ilâhı olacaktır.⁹⁶⁰

İbn Eyyüb'e göre Yahya b. Zekeriyya'nın Mesîh Îsâ hakkında gökten işittiği ses Hristiyanlık'ta meşhur bir hadisedir.⁹⁶¹ Bu olay Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İnciller'inde şöyle anlatılır:

"Bu sırada Îsâ, Yahya tarafından vaftiz edilmek üzere Celile'den Şeria Irmağı'na, Yahya'nın yanına geldi... Göklerden gelen bir ses, "Sevgili Oğlum budur, O'ndan hoşnudum" dedi."⁹⁶²

Bu metne göre Mesîh Îsâ Tanrı tarafından seçilmiştir, seçilen her kimse gibi o da mahluktur, hâlık değildir. Zaten Mesîh Tanrı'nın kulu olduğundan hiçbir zaman gücenmeyip, birçok yerde 'Benim ve sizin ilâhınız'⁹⁶³ demek suretiyle hakiki ilâhın kendisi olmadığını itiraf etmiştir.⁹⁶⁴

*"... Körlerin gözleri açılıyor, kötürümler yürüyor, cüzamlılar temiz kınıyor, sağırlar işitiyor, ölümler diriliyor ve Müjde yoksullara duyuruluyor..."*⁹⁶⁵

Yahya'nın öğrencilerinin Mesîh Îsâ ile arasındaki bu diyalog körlerin gözlerinin açılması, sağırları işitmesi, kötürümleri iyileşmesi, ölümlerin dirilmesi gibi Mesîh'in mucizelerini haber vermektedir. Bu pasajda Mesîh'in Rab, ilâh ve hâlık olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde Yahya'nın Mesîh hakkında "Ben O'nun çarıklarının bağına çözmeye bile layık değilim"⁹⁶⁶ demesi de son derece önemlidir. Çünkü Yahya, Mesîh'e büyük bir sevgi ve saygı duymakla beraber onu kendisinin ilâhı ve hâlık olarak tanımlamamıştır.⁹⁶⁷

Mesîh Îsâ'nın denendiği ve bu deneme esnasında Şeytan ile olan diyalogu da İbn Eyyüb açısından Hristiyanların aleyhinedir.⁹⁶⁸ Diyalog şu şekildedir:

"... O zaman Ayartıcı (Şeytan) yaklaşıp, "Tanrı'nın Oğlu'ysan, söyle şu taşlar ekmek olsun" dedi... Sonra İblis O'nu kutsal kente götürdü. Tapınağın tepesine

⁹⁶⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/34.

⁹⁶¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/34.

⁹⁶² Matta, 3/13-17; Markos, 1/9-11; Luka, 3/21-22; Yuhanna, 1/29-34.

⁹⁶³ Matta, 23/9, 10; 27/46, 50; Yuhanna, 8/38; 13/32; 14/24; 17/3; 20/17; Markos, 12/28.

⁹⁶⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/35.

⁹⁶⁵ Luka, 7/19-23; Matta, 11/1-6.

⁹⁶⁶ İlgili metin için bk. Luka, 3/15-16; Markos, 1/7; Yuhanna, 1/27.

⁹⁶⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/36.

⁹⁶⁸ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü's-sahîh*, 3/37.

çıkartıp, “Tanrı’nın Oğlu’ysan, kendini aşağı at” dedi ... İsâ İblis’e şu karşılığı verdi: “Tanrın Rab’bi denemeyeceksin’ diye de yazılmıştır.” İblis bu kez... “Yere kapanıp bana taparsan, bütün bunları sana vereceğim” dedi. İsâ ona şöyle karşılık verdi: “Çekil git, Şeytan! ‘Tanrın Rab’be tapacak, yalnız O’na kulluk edeceksin’ diye yazılmıştır.” ... Melekler gelip İsâ’ya hizmet ettiler.”⁹⁶⁹

Hıristiyanların kabul ettiği bu pasajda Şeytan, Mesîh İsâ’yı farklı yollarla ayartmaya çalışmış, sonunda da kendisine tapması karşılığında tüm dünya ülkelerini kendisine vereceğini vadetmiştir. Bu teklif karşısında Mesîh İsâ yalnızca Tanrı’ya tapıp, O’na kulluk yapacağını söylemiş ve Şeytan’a boyun eğmemiştir. İbn Eyyüb Şeytan ile olan bu diyalogdan ayrıca şunu çıkarmaktadır: Eğer Mesîh iddia ettikleri gibi ilâh olsaydı Şeytan onu imtihan edemezdi ve melek gelip Şeytan’ı kovmadan kendisi kovardı. Aklında zerre kadar kavrama olan biri, Şeytan’ın ilâh diye inandıkları birisini imtihan edemeyeceğini bilir. Mesîh İsâ’ya ilâh diye inanıp, Şeytan’ın onu ayartmaya çalışması aklın kabul edebileceği bir hadise değildir.⁹⁷⁰

Hıristiyanların Mesîh İsâ’yı ulûhiyyet konumuna yükseltmeleri ve ona Rab, ilâh ve Tanrı oğlu gibi vasıfları vermelerini gösterdiği bazı mûcizelere bağlarlar. Mesîh’in ölülere diriltmesi, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmesi, su üzerinde yürüyüp semaya yükselmesi, suyu şaraba çevirmesi ve azı çok yapması gibi mûcizelerin, onun ilâhlığının delilleri olduğunu iddia ederler. İbn Eyyüb tam bu noktada onlara can alıcı şu soruyu yöneltir: Bu mûcizeleri yapan herkesi siz Rab ve ilâh yerine koyuyor musunuz? Eğer koymuyorsanız aradaki fark nedir?⁹⁷¹

İbn Eyyüb Kitâb-ı Mukaddes’ten deliller getirerek Mesîh İsâ’nın yaptığı mûcizelerin benzerlerinin başkaları tarafından da yapıldığını onlara göstermiştir. Bu metinlerin bazıları şu şekildedir:

“... İlyas üç kez çocuğun üzerine kapanıp Rabbe şöyle dua etti: “Ya Rab Tanrım, bu çocuğa yeniden can ver.” Rab İlyas’ın yalvarışını duydu. Çocuk dirilip yeniden yaşama döndü...”⁹⁷²

⁹⁶⁹ Matta, 4/1-11; Luka, 4/1-13.

⁹⁷⁰ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/37-38.

⁹⁷¹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/49.

⁹⁷² 1. Krallar, 17/17-24.

“Elişa eve vardığında, çocuğu yatağında ölü buldu. İçeri girdi, kapıyı kapayıp Rabbe yalvarmaya başladı... Çocuk yedi kez aksırdı ve gözlerini açtı...”⁹⁷³

Bu metinlerde Hz. İlyas’ın dul bir kadının çocuğunu, Hz. Elyesa’nın da İsrailoğlu olan bir kadının çocuğunu dirilttiği mûcizeleri geçmektedir. Hz. Hızkil’in (Hezekiel)⁹⁷⁴ de birçok kişiyi diriltme mûcizesini Hristiyanlara hatırlatan İbn Eyyüb, hiç kimsenin bu peygamberlere ilâh diye tapmadığına vurgu yapar.⁹⁷⁵

“... Senin gözlerini Yusuf’un elleri kapayacak.”⁹⁷⁶ Yûsuf sûresinde⁹⁷⁷ de haber verildiği üzere Hz. Yûsuf babası Hz. Yakub’un kör olan gözlerini mûcize ile açmıştır. Hz. Mûsâ’nın asasının iki gözlü bir yılanı dönüştüğü ve yılanın bu gözlerle gördüğü mûcizelerinin Kitâb-ı Mukaddes’te geçtiğini⁹⁷⁸ söyleyen İbn Eyyüb, bu mûcizelerinden ötürü Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ’nın Hristiyanlar tarafından ilâh kabul edilmediğine dikkat çeker.⁹⁷⁹

İbn Eyyüb Mesîh Îsâ’nın dışında Hz. Elyesa’nın da alaca hastalığını iyileştirdiğini Kitâb-ı Mukaddes’ten deliller sunarak ortaya koyar. Bu hadise kısaca şöyle cereyan etmiştir: Aram Kralı’nın Numan (Naaman) isminde bir ordu komutanı vardı. Bu komutan deri hastalığına tutulunca Hz. Elyesa’nın kapısına kendisini iyileştirmesi için gelip, orada beklemeye başlar. Bunun üzerine Hz. Elyesa ona şu haberi gönderir: “Git, Şeria Irmağı’nda yedi kez yıkan. Tenin eski halini alacak, tertemiz olacaksın.” Numan bu haberi alınca kendisine denileni aynen yaptı ve alaca hastalığından kurtuldu. Hz. Elyesa’nın alacalı birini iyileştirmesi onu ilâh konumuna yükseltmemiştir.⁹⁸⁰

Mesîh Îsâ’nın su üzerinde yürümesi mûcizesi de Hz. İlyas ve Hz. Elyesa tarafından gösterilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes’te bildirildiğine göre Hz. İlyas öğrencisi Hz. Elyesa ile Şeria ırmağına gelirler. Hz. İlyas cübbesini ırmağın üzerine koymuş ve Hz. Elyesa ile suyun üzerinde yürüyerek karşıya geçmişlerdir. Sonrasında nurdan bir at ile Hz. İlyas semaya yükselmiştir. Hz. Elyesa bu hadiseye şahit olunca cübbesini

⁹⁷³ 2. Krallar, 4/32-37.

⁹⁷⁴ Hezekiel, 37/1-10.

⁹⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/50.

⁹⁷⁶ Yaratılış, 46/4.

⁹⁷⁷ Yusuf, 12/93-96.

⁹⁷⁸ Çıkış, 7/10-15; 8/16-17.

⁹⁷⁹ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/50.

⁹⁸⁰ 2. Krallar, 5/1-27; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/50-51.

Hız. İlyas'tan istemiş, o da vermiştir. Cübbeyi alan Hız. Elyesa Şeria ırmağında aynı mûcizeyi kendisi de göstermiştir.⁹⁸¹

*“O zaman Rab, İlyas’a, “Şimdi kalk git, Sayda yakınlarındaki Sarefat Kentine yerleş” dedi... İlyas kadına, “Korkma, git yiyeceğini hazırla” dedi... Kadın gidip İlyas’ın söylediklerini yaptı. Hep birlikte günlerce yiyip içtiler...”*⁹⁸²

Bu pasajda Hız. İlyas’ın Sarefat kentinde bir kadına mûcize gösterdiği, az yiyeceğini çok yapıp günlerce yiyip içtikleri anlatılmaktadır. İbn Eyyüb’e göre Hız. İlyas’ın az yiyeceği çok yapması mûcizesi Hız. Mesîh’ten daha fazladır. Böyle olmakla beraber Hız. İlyas Hristiyanlarca ilâhlık konumuna yükseltilmemiştir.⁹⁸³

İbn Eyyüb Mesîh İsâ’nın gösterdiği mûcizelerin benzerlerini başka peygamberlerin de gösterdiğini kendi inandıkları kutsal metinlerden referanslar ile ortaya koymuştur. Böylelikle akıllarına hitap ederek onları şöyle bir düşünmeye sevk etmektedir: Ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirmesi, su üzerinde yürümesi, az yemeği çok yapması gibi mûcizelerin aynılarını Mesîh dışındaki peygamberler de yapmıştır. Aynı mûcizeleri yapan diğer peygamberleri ilâh konumuna yükseltmiyorsunuz da Mesîh İsâ’ya neden ilâh diyorsunuz?⁹⁸⁴

Mesîh İsâ ile diğer peygamberler arasında mûcizeler konusunda hiçbir fark yoktur. Çünkü, mûcizelerin gerçekleşmesinde peygamberlerin bir dahli olmayıp, o mûcizeleri yaratan bizzat Allah (c.c)’tır. Hem Mesîh İsâ hem de diğer peygamberler bir mûcize göstermek istediklerinde Allah’a (c.c) dua edip, yakarıştı bulundular, Allah’ın rubûbiyyetini itiraf edip, kendi kulluklarını ikrar etmişlerdir. Gösterdikleri mûcizeler sebebiyle diğer peygamberler ilâh olmuyorsa, Mesîh de mûcizeleri sebebiyle ilâh olamaz.⁹⁸⁵ Dolayısıyla Hristiyanların Mesîh’in ulûhiyyetine delil olarak ileri sürdükleri tüm iddia ve argümanlar, bizce de İbn Eyyüb’ün ortaya koyduğu delillerle boşa çıkmıştır.

⁹⁸¹ 2. Krallar 2/7-14; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/51.

⁹⁸² 1. Krallar 17/7-16; İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/52.

⁹⁸³ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/52-53.

⁹⁸⁴ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/49, 53.

⁹⁸⁵ İbn Teymiyye, *el-Cevâbü’s-sahîh*, 3/53.

5. SONUÇ

İbn Teymiyye eserleri, fikirleri ve mücadelecî tarzıyla her daim kendisinden söz ettiren, yaşadığı döneme etki ettiği gibi günümüzü de etkilemeyi başarabilen ender ve önemli İslâm âlimlerinden biridir. İslâm dünyasının Haçlı saldırılarına ve Moğol istilasına maruz kaldığı sancılı bir dönemde yetişen İbn Teymiyye, bunlara karşı verilecek olan mücadelede en ön safta yer almayı tercih etmiş ve bu çabayı kendisine zorunlu bir görev olarak addetmiştir.

Kalemi kadar kılıcı da keskin olan İbn Teymiyye Müslümanlara karşı yapılan her türlü zihnî ya da fiilî işgalin karşısında durmuş, fikirleri ve eylemleriyle yaşadığı topluma bizzat yön vermiştir. Tabiatında var olan cesaret ve adanmışlık ruhu ile ata binip kılıç kuşanmış ve savaflara fiilen iştirak etmiştir. Böylece mücadele ve mücadele adamı olduğunu bizzat yaşayarak ortaya koymuştur. İlim ve fikir adamı olduğu kadar aynı zamanda aksiyon adamı da olan İbn Teymiyye yaşadığı asrın siyasal ve sosyal gerçekliklerinin etkisiyle zorlu ve hapislerle dolu bir hayat sürmüştür. Bu zorlu ve çetin yaşama şartları üslubuna da yansımış, eserlerinde ve fetvalarında sıkça rastlanan sert ve tavizsiz tutumun oluşmasında etkili olmuştur.

Selefi-Hanbelî düşünce ekolünün en önemli isimlerinden kabul edilen İbn Teymiyye Müslümanların içine düştükleri çaresizlik ve zayıflığın ancak Kur'ân ve Sünnet merkezli bir düşünce etrafında toplanmakla bertaraf edilebileceğine inanmıştır. Yeniden ihya, inşa ve öze dönüş gibi isimlerle adlandırılan bu süreç, geçmişten günümüze belli dönemlerde sıkça zikredilse de öze dönüş hareketi denilince akla ilk gelen isimlerden biri İbn Teymiyye'dir. Selef tarzı düşünce sistemi kendisiyle birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Öyle ki eserleri ve görüşleri incelendiğinde esas gayesinin dine sonradan ilave edilen bid'atları kaldırmak ve onu sahâbe dönemindeki aslına çevirmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu amaç ve hedefi yerine getirebilmek için İslâm'ı aslında var olan saflıktan uzaklaşmadan, vahyin ilk muhatapları olan sahâbenin anladığı gibi anlamak ve ortaya koymak, her şeyden önce İbn Teymiyye'nin şahsında dini bir vecibe olarak görülmüştür.

Ne var ki, onun Kur'ân ve Sünnete dönüşte öncü kabul edilmesi Selefîyye'de olduğu gibi herkes tarafından olumlu değerlendirilmemiştir. Aksine İslâm düşünce tarihine bakıldığında lehinde olduğu kadar aleyhinde de birçok yorumlar yapıldığı

görülebilecektir. Sevenleri olduğu kadar düşmanları da olan İbn Teymiyye bazılarının göre dokunulmazdır, bazılarının göre ise radikalizmin kurucu fikir babasıdır. Böylece bir tarafta sevenleri tarafında kutsallaştırılan İbn Teymiyye varken diğer tarafta hasımları tarafında şeytanlaştırılan bir İbn Teymiyye vardır. Günümüzde ise daha çok aşırı radikal gruplar tarafından benimsenen ve sahiplenilen bir İbn Teymiyye karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir durumda iki aşırı uca kaymadan, olduğu gibi bir İbn Teymiyye değerlendirmesi yapmak son derece zor olsa da bu çalışmada bunu tecrübe etmeyi, tarafsız bir şekilde görüşlerini ve o görüşler mukabilinde düşüncelerimizi aktarmayı amaçlamaktayız.

İbn Teymiyye'nin düşünce sistematikliğinde taklide yer olmayıp, eleştirel bir düşünce metodolojisi ile temayüz etmiştir. Onun cedelci ve eleştirel düşünce yönteminden başta kelâm olmak üzere, felsefe, tasavvuf, Şîlik, bid'at ve dalâlet ehli vb. fırkalar nasibini aldığı gibi Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğer din mensupları da kendilerine düşen payı almıştır. Kelâm ilmine karşı sert tutumunu “el-ilmü bi'l-kelâm hüve'l-cehlü” yani “kelâm ilmini bilmek, cehaletin kendisidir” demek suretiyle izhar etse de bu alanda birçoklarına nasip olmayacak kadar fazla eser telif etmiştir. Bu kadar çok eser vermesi ve reddiyeler yapması kelâmı derinlemesine incelediğine ve bu ilme son derece vâkıf olduğunu göstermektedir. Bize göre İbn Teymiyye kelâm ilminin bizzat kendisinden ziyade kelâmın felsefeleştirilmesine, kelâmın usûlü'd-dîn olarak takdim edilmesine, Kitap ve sünnetteki metodun terk edilip onun yerine kelâmcıların ortaya koydukları birtakım iddia ve istidlallere karşı çıkmaktadır.

Âyet ve hadislerde sıkça zikredilen iyiliğin hâkim kılınması ve kötülüğün önlenmesi anlamlarına gelen ‘emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker’ prensibi, İbn Teymiyye nazarında asla ihmal edilmemesi gereken bir vazifedir. Zira asrı saadette olduğu gibi faziletli ve erdemli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için ‘emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker’ ilkesinin titizlikle uygulanması gerekiyordu. İbn Teymiyye de İslâm toplumunun dinamizmini sağlayan bu temel ilkeye son derece bağlı kalmış, gerekliliğini savunmuş ve yaşantısıyla bil-fiil tatbik etmiştir.

Engin bir Kur'ân ve Sünnet bilgisi yanında güçlü bir hafızaya ve etkili bir hitabete sahip olan İbn Teymiyye, yanlış olduğuna inandığı görüş ve düşünceleri tereddüt etmeden tenkit etmiştir. Müslüman olsun veya olmasın İslâm'a aykırı bulduğu görüş ve fikirler kimden gelirse gelsin, İbn Teymiyye'nin muhakkak onlara verecek

bir cevabı vardır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan *el-Cevâbü's-sahîh limen beddele dîne'l-Mesîh* adlı eser, genel itibarıyla Hristiyanlığa reddiye olarak yazılmıştır. Sayda Piskoposu Pavlus Hristiyanlığı öven, İslâm'ı tahkir eden bir risâle yazınca İbn Teymiyye de onun iddialarına cevap vermek üzere *el-Cevâbü's-sahîh*'i kaleme almıştır.

Pavlus'un risâlesi özet olarak Hz. Muhammed'in sadece putperest Araplara gönderildiği, Kur'an'da Hristiyanlığın övüldüğü, teslîs ve ittihâd gibi Hristiyan inançlarının aklen ve şer'an doğru olduğu, Hristiyanların muvahhid olduğu ve Mesih İsa'dan sonra başka bir peygambere ihtiyaç olmadığı gibi iddiaları barındırmaktadır. Pavlus İslâm'ı tenkit eden risâlesini gerek mensubu olduğu Hristiyan çevrelerde gerekse de Müslümanlar nezdinde daha etkili kılabilmek için iddialarına mesnet olarak Kur'an'dan bazı âyetleri referans vermiştir. İbn Teymiyye de onların mesnet olarak gösterdikleri âyetlerin doğru tefsir ve izahlarını yaparak, aklın ve naklin rehberliğinde ileri sürdükleri iddiaların geçersiz olduğunu ortaya koymuştur. Pavlus'a reddiye yaparken Kur'an ve Sünnetten delillerle birlikte Kitâb-ı Mukaddes'ten de alıntılar yapan İbn Teymiyye hem Tevrat, Zebûr ve İncil'e olan vukufiyetini göstermiş hem de kendi delilleri ile onları susturma yoluna gitmiştir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçları özet halinde şöyle sıralayabiliriz:

İbn Teymiyye Sayda Piskoposu Pavlus'un İslâm aleyhine ortaya attığı iddialara cevap vermeden önce Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispatlama yoluna gitmiştir. Hz. Peygamber'in geçmiş ve geleceğe dair gayptan haber vermesi, ayın ikiye bölünmesi, Bedir savaşında meleklerin yardıma gelmesi, isrâ ve miraç hadisesi, kütüğün inlemesi, az olan yiyecek ve suyun çoğalması vb. hissî mucizeler Hz. Peygamber'in gerçek bir peygamber olduğunu göstermektedir. Çünkü İbn Teymiyye'ye göre gerçek peygamber ile sahte peygamber arasındaki en büyük kıstas şudur: Hak olan peygamber Allah (c.c) tarafından mucizeler ile desteklenir, yalancı olan ise desteklenmez. Hz. Peygamber'in hissî mucizeleri şeklinde ifade edilen bu hârikulâde olaylar, İbn Teymiyye ve birçok İslâm âlimi nezdinde manevî tevâtür yoluyla sabit olmuş ve nesilden nesile aktararak şöhret bulmuştur.

Tam bu noktada Allah'ın (c.c) âyetlerini yalanlayanlarda, ulûhiyyet ya da nübüvvet iddiasında bulunanlarda zuhur eden "istidrâc", "ihânet" vb. hadiseleri ayrı tutmak lazımdır. Zira "İstidrâc" ile azgın kişiler yavaş yavaş felakete sürüklenirken,

“ihânet” ile dini bozma girişimleri ilâhî bir müdahale ile engellenir. Bu olaylar her ne kadar hârikulâde olsa da peygamberin elinde zuhur etmediği için mucize kapsamında değerlendirilmezler.

İslâm âlimlerinin çoğuna göre Hz. Peygamber’in en büyük mucizesi kabul edilen Kur’ân-ı Hakîm’in tüm insanlara ve cinlere tehdîde bulunması, nübüvvetin en büyük delillerindendir. Kur’ân-ı Hakîm’in fesahat ve belâgat özellikleri dahil olmak üzere geçmiş, gelecek ve âhiret konuları hakkında gaybî bilgiler vermesi, aklî ve yakînî deliller ile muhataplarını ilzam etmesi gibi hususlar i‘câzül-Kur’ân terimiyle ifade edilmiştir. İbn Teymiyye’ye göre Kur’ân’ın hem Hz. Peygamber zamanına hem de tüm zamanlara meydan okuması öyle büyük bir mucizedir ki, nübüvveti ispat etmede tek başına yeterlidir.

İbn Teymiyye bilgi mucizelerinin de Hz. Peygamber’in nübüvvetini kanıtlayan önemli delillerden olduğunu düşünür. Yalan konuştuğunun asla vaki olmaması, güvenilir, dürüst ve âdil olması, iyi ve güzel olanı emredip kötü ve çirkin olandan nehyetmesi, ilâhî vahyin nezaretinde her alanda en güzel örneklîğe sahip olması vb. tüm ahlaki mezzetler ile donatılması Hz. Peygamber’in bilgi mucizelerindendir. Bu tür mucizeler düşünme ve aklın da yol göstermesiyle bir peygamberin nübüvvet iddiasında doğru mu yoksa yalancı mı olduğu konusunda önemli veriler sunar. Çünkü sahtekâr ve yalancı olan bir insanda bu kadar güzel hasletin toplanması aklın kabul edebileceği bir durum değildir.

İslâm’ı ve Hz. Peygamber’i hedef alan Pavlus, risalesinde Hz. Muhammed’in sadece cahiliye Araplarına gönderildiğini iddia etmiştir. Kur’ân’ın Arapça olması ve bazı âyetlerde Hz. Peygamber için ‘kendi içlerinden’ tabirinin geçmesi Pavlus’a göre kendi iddiasını destekleyen en önemli argümanlardandır. Halbuki Kur’ân’ın Arapça olması ile Hz. Peygamber’in risâletinin umumî olması arasında herhangi bir tezatlık bulunmamaktadır. Âyetlerde geçen ‘kendi içlerinden’ ifadesi ile Hz. Peygamber’in beşer bir peygamber olduğu kastedilmektedir. Kur’ân sadece bu vurgusu ile bile Hristiyanların yanlış bir inanca sahip olduklarına işaret etmektedir. Zira onlar kendi peygamberlerine ilâhlık vasfı atfederek, ilâh olan bir peygamber inancı taşırlar.

Kur’ân ve Sünnet Hz. Peygamber’in umumî risâletine dair birçok deliller ile doludur. Ne var ki, Pavlus ve benzerleri tüm bu delilleri görmezden gelerek sadece işlerine gelen âyetlere ya da âyetlerdeki bazı kelimelere sarılırlar. İbn Teymiyye’ye

göre onlar kendi kutsal kitaplarını tahrif etmede bir hayli mahir olduklarından aynı tahrif ameliyesini Kur'ân için de yapmaya kalkıştılar. Ancak umumî risâlete dair deliller gizlenemeyecek kadar çok ve başka mânalara hamledilemeyecek kadar sarıhtır.

Rahip Bahîrâ kıssası ile Habeşistan kralı Necâşî'nin Hz. Peygamber'e iman etmesi Pavlus'un iddiasını temelden çürütmektedir. İnciller'de ahir zaman peygamberinin çıkacağı, bulutun onu gölgelendireceği, ağaçların ve taşların kendisine doğru secdeye kapanacağı gibi özellikler haber verildiği için Bahîrâ Hz. Peygamber'i daha çocuk yaşlarda iken tanımış ve alemlere rahmet olarak gönderileceğini ikrar etmiştir.

Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba yaptığı davetler risâletinin sadece Araplar ile sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Kur'ân-ı Hakîm'in birçok âyetinde Yahudi ve Hristiyanlar bir olan Allah'a ve Hz. Peygamber'e iman etmeye davet edilmiş olup, bu daveti kabul etmeyenler küfür ile nitelendirilmiştir. Hudeybiye Antlaşması'nın ardından Hz. Peygamber'in Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır Mukavkıs'ına, Habeş Necâşî'sine mektuplar göndererek onları İslâm'a davet etmiştir. Mektup gönderilen devlet başkanlarından Habeş kralı Necâşî Hz. Peygamber'in davetini kabul etmiş ve kendisine iman etmiştir. Tarihi birer vakıa olan bu davet mektupları ve Necâşî'nin iman etmesi, Pavlus'un iddia ettiği gibi Hz. Peygamber'in sadece cahiliye Araplarına gönderilmediğini, aksine tüm insanları ve cinleri de içine alan cihanşümul bir nübüvvetle gönderildiğini kanıtlar niteliktedir.

Kur'ân-ı Hakîm'deki cihat âyetleri de Hz. Peygamber'in evrensel risâletinin delillerindendir. İbn Teymiyye bu hükme Kur'ân'ın kendi sade ve anlaşılır delillerinden istinbat etme suretiyle ulaşmıştır. Birtakım mantık ve felsefî teorilerle Kur'ân hakikatlerinin izah edilmesi İbn Teymiyye'nin karşı çıktığı bir yöntemdir. Çünkü ona göre yapılması gereken şey, felsefî akılcılığa karşı Kur'ânî istidlal yönteminin diğer bir deyişle nasçı/selefi akılcılığın ikame edilmesidir. Kur'ân merkezli düşünce tarzının öncülerinden olan İbn Teymiyye bu yöntem ile istidlalde bulunarak birçok imanî meseleleri açığa çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in nübüvvetinin Ehl-i kitabı da kapsadığı ve cihat âyetlerinin buna delil olduğu selef tarzı düşünce sisteminin ürünlerinden biridir. Kur'ân merkezli bu sisteme göre Hz. Peygamber'in kendisine iman etmeyen Yahudi ve Hristiyanlara karşı cihat ile emrolunması,

risâletinin umumî olduğunu göstermektedir. Aksi halde şâyet Ehl-i kitap Hz. Peygamber'in yapmış olduğu İslâm davetinin ve tevhid mücadelesinin muhatapları değilse, bu daveti kabul etmeyenler ile cihat etmesinin nasıl bir izahı olabilirdi.

Necran Hıristiyanları ile Hz. Peygamber arasında gerçekleşen görüşme neticesinde Necran heyetinin mübâheleye davet edilmesi ve onların Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu anlamaları üzerine bundan yüz çevirmeleri de selef tarzı düşünme sistemine göre Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerindendir. Tevâtür derecesinde şöhret bulan bu tarihi hadise, Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Peygamber'e iman etmekle mükellef olduklarını ayrıca ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek için tebşîrat konusu İbn Teymiyye açısından son derece önem arz etmektedir. Pavlus risâlesinde Mesih Îsâ'nın önceki peygamberler tarafından müjdelendiğini, Hz. Muhammed için ise böyle bir müjdenin vuku bulmadığını iddia etmiştir. Beşâirü'n-nübüvve ya da tebşîrat başlığı altında incelenen bu mesele, İslâmiyet ile Ehl-i kitap arasında meydana gelen en önemli polemiklerden birini teşkil etmektedir. Konu hakkında birçok âyet olmakla birlikte özellikle Saff sûresinin 6.âyeti, Mesih Îsâ'nın kendisinden sonra Ahmed isimli bir peygamberi açık bir şekilde müjdelediğini bildirmektedir. Kur'ân'da haber verilen bu müjdelerden yola çıkan İslâm âlimleri ilk dönemlerden itibaren Kitabı Mukaddes'i incelemeye başlamış ve Hz. Muhammed'in âhir zaman peygamberi olarak gönderileceğini belgelendirmek istemişlerdir.

Kendini İslâm'ı müdafaa etmeye adanmış İbn Teymiyye gibi bir ismin, Pavlus'un Hz. Peygamber'i hedef alan tenkitlerine kayıtsız kalması elbette düşünülemezdi. Kitabı Mukaddes'i derinlemesine inceleyen İbn Teymiyye, yapılan tahriflere rağmen bu metinlerde Hz. Muhammed'in nübüvvetini haber veren birçok müjdenin hâlen mevcut olduğunu delilleriyle birlikte kanıtlamıştır. Hz. Muhammed'in müjdelendiği tezini ileri süren Hıristiyan din adamlarına karşı, İbn Teymiyye hem Ahd-i Atık'te hem de Ahd-i Cedîd'de adeta Kur'ân'ın haber verdiği müjdeleri doğrular mahiyette birçok Tevrat, Zebûr ve İncil metinlerinin bulunduğunu anti tez olarak ortaya koymuştur.

Ahd-i Atık'te ve Ahd-i Cedîd'de yer alan birçok metnin Hz. Peygamber'i müjdelediğini delilleriyle birlikte ispatlayan İbn Teymiyye, Yuhanna İncili'nde yer alan Faraklît (Paracletus) kelimesine ayrı bir önem atfederek, geniş bir yelpazede

konuyu analiz etmiştir. Zira önceki İslâm âlimleri gibi İbn Teymiyye de bu kelimenin Kur'ân-ı Hakîm'de belirtilen (es-Saff 61/6) müjdeye delâlet ettiğini savunmaktadır. Ne var ki, günümüzdeki İnciller'de daha çok 'teselli veren' şeklinde tercüme edilen Faraklît ifadesi, Hristiyan akidesine göre Rûhulkudûs olarak mânalandırılmaktadır. Hz. Peygamber ile alakalı diğer tüm müjdeleri tahrif ya da tebdil edenler, burada da aynı şeyi yaparak bu kelime ile Hz. Muhammed'in değil, Kutsal Ruh'un kastedildiğini iddia etmişlerdir. İbn Teymiyye ayağını yere sağlam basan bir mütefekkir olduğu için Faraklît'in bu şekilde yorumlanmasını kabul etmez, savunduğu görüşü naklî ve aklî delillerin birlikteliğinde kendine has üslubuyla muarızlarına aktarır. Buna göre Mesih İsâ'nın Faraklît için kullandığı ifadelerde konuşmak, dinlemek gibi insana ait somut eylemleri olan ve insanlarla iletişim halinde olan birinden bahsedilmektedir. Görülmeyen, işitilmeyen ve normal insanlar ile iletişim halinde olmayan bir vahiy meleğinin yani Rûhulkudûs'un Faraklît olarak tefsir edilmesi, tahrif olmasının yanı sıra hak olanı kabul etmemek için bir mazeret ve çıkış yolu aramaktan başkası değildir. Ayrıca Faraklît için haber verilen vasıflar, Mesih İsâ'dan sonra gelecek olan birini bildirmektedir. Hristiyan din bilginlerinin yorumladığı Rûhulkudûs, bütün peygamberlere vahiy getiren bir melektir. Böyle bir meleğin sadece Mesih İsâ'dan sonrası ile irtibatlandırılması son derece batıl, akl-ı selîm ile düşünüldüğünde kendilerinin dahi kabul etmeyeceği bir yorumdur.

Hz. Peygamber'in evrensel risâletini gösterdiği mûcizelerle, Ehl-i kitaba yaptığı davetlerle ve Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan müjdelerle ortaya koyan İbn Teymiyye, Hristiyanların ulûhiyyet konusundaki yanlışlarına ve Mesih İsâ'ya atılan iftiralara ciddi olarak temas etmektedir. Meseleleri sistematik bir biçimde ele alan İbn Teymiyye, öncelikle tüm peygamberlerin aynı dava ve aynı gaye için gönderildiklerine vurgu yapmaktadır. Buna göre şeriatlar ve hükümler dönem dönem farklılık gösterse de bütün peygamberler eşi, benzeri olmayan ve bir olan Allah inancına ümmetlerini davet etmişlerdir. Tevhid kelimesiyle adlandırılan bu inanç, ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar gelen tüm peygamberlerin ortak inancını ifade etmektedir. İşte İslâm, özünü tevhid ilkesinin oluşturduğu, aynı temel gaye ve esaslar etrafında şekillenen ve Mesih İsâ dahil tüm nebîlerin tebliğ ettikleri dinin ortak adıdır. Allah'ın varlığı ve birliği yani tevhid esasına dayalı İslâm dininde

Allah'tan başka hiçbir varlığa ilâhlık nispet edilemez. Ulûhiyyette ortak kabul etmek İslâm'ın asla kabul etmediği ve şirk olarak nitelediği bir durumdur.

Mesih Îsâ da aynı diğer peygamberler gibi tevhid inancı ile gönderilip, bir olan Allah'a ümmetini davet etmiştir. Ne var ki, kendisinden sonra gelenler yapılan tahriflerin de etkisiyle bu inançtan uzaklaşmış, teslîs gibi ittihâd ve hulûl gibi ne sem'î ne de aklî hiçbir delile dayanmayan bir inancı ihdas etmişlerdir. Kur'ân Mesih Îsâ'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu ve kendisinin Allah'a kulluk etmekten asla çekinmeyeceğini haber vermektedir. Hristiyanlar ise peygamberlerine Allah'ın oğlu vasfı vererek Baba, oğul ve Kutsal Ruh'un ilâhlıkta ortak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öyle ki, teslîs dogması inançlarının ve amentülerinin merkezi konumuna yükseltilmiştir.

Ne Mesih Îsâ'nın sözlerinde ne de geçmiş peygambere inen vahiylerde teslîs inancına dair sahih bir nakil bulunmamaktadır. Bu Mesih Îsâ'ya atılmış çok büyük bir iftiradır. Teslîs inancı kendi içinde birçok tenakuzu barındırdığından dolayı Hristiyan din adamları onu aklen ispat edebilmek için birçok farklı çabaya girişmişlerdir. Ancak teslîsi zihne yaklaştırmak için yapılan her izahat durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Baba, oğul ve Kutsal Ruh'un her birini ayrı ilâh kabul etmelerine rağmen kendilerinin monoteist yani tek bir Tanrı'ya inanan kimseler olduğunu söylemektedirler. Bu mesele kendilerinin de içinden çıkamadığı ve aklî olarak temellendiremedikleri bir çıkmaz haline gelince teslîs inancının aklî değil, sem'î olduğunu ortaya atmışlardır. Böylece teslîsin olduğu gibi kabul edilmesi gereken bir inanç olduğunu söyleyerek gelmesi muhtemel itirazları bertaraf etmeyi amaçlamışlardır.

Hristiyan teologların teslîs inancını aklama çabaları İbn Teymiyye'nin düşünce sistematiğine göre yok hükmündedir ve yok olmaya mahkumdur. Zira onun düşünce metodolojisinde akl-ı sarîh ile nakl-i sahîh arasında bir uyum bulunmaktadır. Sarîh aklın sahih nakle muarız olmayacağı ilkesine dayanan bu düşünce tarzına göre teslîs, ittihâd ve hulûl gibi inançların ne akılla ne de nakille izah edilebilir hiçbir tarafları yoktur. Kendi ellerindeki İnciller dahi yiyen, içen, insanlar arasında dolaşan ve beşerî olarak birçok gereksinimlere muhtaç olan bir Îsâ'dan bahsetmektedir. Aynı şekilde çarmıha gerildiğine inandıkları Mesih Îsâ'nın son anlarında Allah'a dua ettiği, ızdırıp içinde yalvardığı ve kendisini neden yalnız bıraktığı gibi haykırışlar çeşitli İncil

pasajlarında geçmektedir. İnsanlar ile sürekli iletişim halinde olan ve onların ihtiyaçları gibi kendi ihtiyaçları da olan bir kimsenin ilâh konumuna yükseltilmesi nakle uymadığı gibi akla da uymaz. Zaten ilâh olduğuna inandıkları bir kimsenin düşmanları tarafından çarmıha gerilmesi ve öldürülmesi, en başında ulûhiyyetin kendisi ile bağdaşamamaktadır. Muhtaç olan ve düşmanları tarafından eziyete uğrayan bir ilâh, ilâh değildir.

Tanrı'nın Mesih İsâ'ya hulûl edip, onunla bedenleşmesi Hristiyan inancında son derece önemlidir. Onlara göre böyle bir akide, Tanrı konumuna yükselttikleri Mesih'in ilâhlığını desteklemektedir. İbn Teymiyye zaman zaman mantık ilmine şiddetli eleştiriler yöneltse de ittihâd ve hulûl meselesinde gayet başarılı bir şekilde bu ilmi kullanmıştır. Buna göre ezelî ve ebedî olan bir ilâhın, sonradan yaratılmış olan bir insana hulûl etmesi ve onunla birleşmesi akl-ı sarîhe aykırı olup hiçbir tutarlılığı bulunmamaktadır. İbn Teymiyye'nin düşünce sistematğinde hiçbir peygamber akl-ı sarîhe aykırı bir söz veya bilgiyi ümmetine vermemiştir. Dolayısıyla İnciller referans gösterilerek böyle bir iddiayı peygamberlere dayandırmak, onlara atılmış bir iftiradır.

Hristiyanlar kul olan bir peygambere değil de ilâh olan bir peygambere iman ettikleri için tarih boyunca bunu ispat edebilmenin yollarını aramışlardır. Amentülerine göre teslîs, ittihâd ve hulûl gibi öğretiler, Mesih'in Tanrı olduğunun delil ve göstergelerindendir. Bu öğretileri izah edebilmek ve akla yaklaştırmak için ortaya koydukları argümanlar işe yaramamış, zaten anlamakta güçlük çektikleri konuları daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Mesih'in çift tabiatlı olduğu iddiası tam olarak böyle bir iddiadır. Şöyle ki, itikatlarına göre Mesih hem lâhûtî (ilâhî) hem de nâsûtî (insanî) tabiattan müteşekkildir. İlah ve Rab olması lâhûtî tabiatının bir sonucudur. Mesih'in insanlar arasında dolaşp, onlar gibi yemesi ve içmesi onları böyle bir ikili tabiat söylemine itmiştir. Ancak bu söylem onların işini daha karmaşık hale getirmiştir. Öyle ki, kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp, birbirlerini inkarcılık ile itham etmişlerdir. Ya'kûbî, Melkânî ve Nestûrî gibi Hristiyan mezhepleri Mesih'in çift tabiat meselesini çeşitli örnekler ile ortaya koymaya çalışsalar da bu uğraşların hepsi İbn Teymiyye nezdinde batıldır. Çünkü böyle bir iddianın kitabî ya da aklî hiçbir mesnedi bulunmamaktadır. Mesih İsâ'ya nispet ettikleri bu düşünceyi anlayamadıkları veya anlatamadıkları için bunun akılların üstünde bir olay olduğunu öne sürmüşlerdir.

İbn Teymiyye'nin düşünce metodolojisi nakil ile olduğu kadar akıl ile de iç içedir. İki farklı tabiatın ya da iki farklı iradenin tek bir şahısta toplanması aklen mümteni' olan bir durumdur. Bir şeyin aynı anda hem siyah hem beyaz olması nasıl imkânsız ise ilâhî ve insanî cevherin aynı şahısta toplanması da imkansızdır. İbn Teymiyye aklen imkânsız olan bir konunun peygamberlere nispet edilmesini kabul etmez, bunu yalan ve iftira olarak niteler. Allah'ın indirdiği hiçbir ilâhî kitapta ve gönderdiği hiçbir peygamber sözünde Mesih İsa'nın çift tabiatlı olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Bu tamamen kendilerinin uydurduğu ve hiçbir geçerliliği olmayan batıl bir iddiadır.

Ehl-i kitaba yönelik İbn Teymiyye'nin getirdiği en büyük eleştirilerden biri kutsal kitaplarının tahrifi meselesidir. Tahrif konusu dahil olmak üzere İslâm âlimleri tarafından Yahudi ve Hristiyanlara yöneltilen eleştirilerin birçoğunun Kur'ân-ı Hakîm ile başladığını söyleyebiliriz. Zira Yahudilerin yeryüzünde fesat çıkardıkları, Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri, peygamberleri öldürdükleri, isyan edip haddi aştıkları, zulmederek insanları Allah'ın yolundan alıkoymaları bizzat Kur'ân tarafından haber verilmiştir. Aynı şekilde "İsa Allah'ın oğludur", "Allah ancak Meryemoğlu İsa Mesih'tir" gibi sözlerin Hristiyanlar tarafından sarf edildiğini Kur'ân bildirmiş ve bu ifadeleri küfür olarak nitelemiştir.

Kur'ân-ı Hakîm'in Ehl-i kitaba yönelik tenkitleri bunlarla sınırlı olmayıp çeşitli âyetlerde Yahudi ve Hristiyanların kendi kutsal kitaplarını tahrif ve tebdil ettiklerinden söz etmektedir. Kur'ân'ın tahriften haber vermesi ilk dönemlerden itibaren Müslüman âlimler ile Ehl-i kitap âlimleri arasında büyük bir tahrif polemikinin başlamasına sebep olmuştur. Yahudi ve Hristiyanlar her ne kadar kendi kitaplarının tahrife uğradığını kabul etmeseler de geçmişten günümüze İslâm âlimlerinin yazmış olduğu birçok eserde tahrif ve tebdilin nerelerde ve hangi konularda olduğu delilleriyle birlikte ortaya konmuştur.

İslâm âlimleri Ehl-i kitabın kutsal kitaplarının tahrife uğradığı konusunda ittifak halinde olsalar da bu meselenin teferruatında farklı görüşlere sahiptirler. Tahrifin metinde mi, mânada mı yoksa her ikisinde mi olduğu konusunda bir birliktelik hasıl olmamıştır. Tevrat ve İncil'in tahrifi konusunda İslâm âlimlerinin görüşleri üç başlık altında toplanmaktadır:

- 1- Kutsal kitapların tamamı veya büyük çoğunluğu hem metin hem mâna yönünden tahrif edilmiştir.
- 2- Tahrif ve tebdil kutsal kitapların metninde değil, mâna ve tefsirinde meydana gelmiştir.
- 3- Bu iki grup arasında yer alıp kısmî tahrifi savunanlara göre ise kutsal kitapların metninin az bir kısmı tahrife uğramış olup, asıl tahrif bu kitapların mâna ve tefsirlerinde vuku bulmuştur.

İbn Teymiyye üçüncü görüşü benimseyip, Kitâb-ı Mukaddes'teki lafız ve metin tahrifinin bu kitapların tamamında olmayıp bazı kısımlarında olduğunu, buna karşın mâna ve yorum tahrifinin ise ekser kısımda olduğunu savunmaktadır. İbn Teymiyye Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğini sadece bir söylem veya slogan olarak dile getirmez, aksine bu kitapları bizzat inceleyerek müşahade ettiği birçok çelişki ve yanlış bilgiden yola çıkarak tahrif eleştirisi yapmaktadır.

Tevrat, Zebûr ve İncil nüshalarının hepsini inceleyen İbn Teymiyye bunlar arasında en çok Zebûr nüshaları arasında farklılıklar gördüğünü ifade etmiştir. Tahrif ile ilgili daha çok İnciller üzerinde yoğunlaşan İbn Teymiyye, Hristiyanların kutsal kitaplarının tahrif edilmesini temelde birkaç maddeye bağlamaktadır. Bunların ilki ve en önemlisi İncil'in Mesih İsâ tarafından yazılmadığı veya onun riyasetinde yazdırılmadığı hakikatidir. İnciller Mesih İsâ göğe ref edildikten sonra kaleme alınmıştır. Peygamber riyasetinde olmayan bu yazım olayı, daha ilk baştan vahyin denetim ve kontrolünden uzak kaldığı için hata ve yanlış yazıma kapılarını aralamıştır. Çünkü peygamberlerinin huzurunda bu yazım olayı gerçekleşseydi hata ve yanlış hiç pay kalmayacak, Allah'tan hangi vahiy geldiyse peygamber onu yazdıracaktı. Hristiyan kutsal kitaplarının tahrif edilmesinde ikinci büyük etken, bu kitapların tevâtür derecesine ulaşmayan bir topluluk tarafından nakledilmesidir. Tevâtür ile nakledilmeyen bir metinde hata veya yanlış ifadelerin yer alması imkân dahilindedir.

Amelî hükümler şöyle dursun İnciller arasında ulûhiyyet ve risâlet gibi temel inanç konularında bile bir ittifak olmaması, metinlerinin teslîs, ittihâd ve hulûl, aslî günah gibi akl-ı sarîh ile izah edilemeyen birçok meseleyi barındırması bu kitapların Allah tarafından indirilen orijinal kitaplar olmayıp, tahrif ve tebdile uğradığını açık bir şekilde göstermektedir.

el-Cevâbü's-sahîh incelendiğinde İbn Teymiyye'nin Ehl-i kitaba yönelik eleştirilerinin çok yönlü olduğu görülmektedir. Naklî delillerden âyet ve hadise derinlemesine vâkıf olan ve bunları başarılı bir şekilde kullanan İbn Teymiyye, yeri geldiğinde Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerine müracaat edip onlardan da deliller sunmaktadır. Çünkü her din mensubu için kendi inandığı kutsal kitap birinci derecede önem arz etmektedir. İbn Teymiyye Kitâb-ı Mukaddes'e ilave olarak Hristiyan veya Yahudi âlimi iken daha sonra İslâmiyet'i seçen din adamlarından da birçok noktada deliller getirmektedir.

Bu bağlamda el-Hasen b. Eyyüb oldukça önemli bir şahsiyettir. Zira öncesinde Hristiyan olan bu kimse, uzun süren araştırmaları ve incelemeleri neticesinde İslâm'a girmiş ve önceki dininin birçok inancına reddiyeler yapmıştır. Kardeşine yazmış olduğu risâlede İslâm dininin güzelliklerini serdeden İbn Eyyüb temelde Mesih İsâ'nın ilâhlaştırılması olmak üzere teslîs, ittihâd ve hulûl inancı, Mesih'in çift tabiatlı olması gibi konularda Hristiyanlar ile tartıştığını ve onlara reddiyeler yaptığını ifade etmiştir. İbn Eyyüb'ün bu eleştirileri yapan diğer Müslüman âlimlerden farkı, onun Kitâb-ı Mukaddes'i son derece iyi bilmesi ve oradan deliller getirmek suretiyle görüşlerini ispat etmesidir.

Hristiyanlara göre ölüleri diriltmesi, anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi, su üstünde yürümesi vb. mûcizeler Mesih İsâ'nın ulûhiyyetinin delillerindendir. İbn Eyyüb Mesih İsâ'nın gösterdiği mûcizelerin benzerlerinin Hz. İlyas ve Hz. Elyesa gibi peygamberler tarafından da gösterildiğini Kitâb-ı Mukaddes'ten yaptığı alıntılar ile ortaya koymuştur. Tam bu noktada aklî bir kıyas yaparak, Mesih'in mûcizeleri onun ilâh olduğunu gösteriyorsa aynı mûcizeleri gösteren Hz. İlyas ve Hz. Elyesa'yı neden ilâh konumuna yükseltmediklerini Hristiyanlara sormaktadır. Nasıl ki bu mûcizeleri gösteren diğer peygamberler ilâh olmuyorsa, aynı şekilde Mesih İsâ da ilâh olamaz. İbn Eyyüb Mesih'i Tanrı konumuna yükseltenlerin akıllarına hitap ederek düşüncelerini istemiş ve böylelikle inançlarındaki tezatlığı gözler önüne sermiştir.

Netice itibarıyla *el-Cevâbü's-sahîh* adlı eser Hz. Peygamber'in risâletinin evrensel olmayıp sadece cahiliye Araplarını kapsadığını iddia eden, İslâm'ı tahkir eden ve Hristiyanlığı yücelten bir piskoposa karşı İbn Teymiyye tarafından kaleme alınmıştır. Yaptığımız inceleme ve okumalara göre Hristiyanlığa reddiye sadedinde

müstakil bir eser olan *el-Cevâbü's-sahîh*'in gayet başarılı bir şekilde yazıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Mesih İsâ'nın ilâhlığı temelinde teslîs, hulûl vb. inançlar geniş bir perspektifle ele alınmış, naklî delillerin yanında birçok aklî deliller de zikredilerek muhatabın anlaması ve hakikatin ortaya çıkması için her türlü çaba sarfedilmiştir. İbn Teymiyye tüm bu gayretleri gösterirken hiçbir ekleme ve çıkarma yapmadan aynen olduğu gibi muhatabın sözlerini nakletmiş ve duyumlarına göre değil, bizzat birincil kaynaklardan yaptığı alıntılar ile tenkit ve reddiyelerini meydana getirmiştir.

el-Cevâbü's-sahîh'in gerek İslâm düşünce tarihine gerekse de mukayeseli dinler tarihine birçok farklı noktada katkı sağladığı muhakkaktır. Derinlemesine incelendiğinde İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine ait birçok inanç ve doktrinin hangi saikler ile ortaya çıktığı, temel dayanak ve gerekçelerinin neler olduğu delilleriyle birlikte görülecektir. Özellikle Kur'ân ve Sünnet merkezli bir düşünce sistematığının inşa edilmesi, aklî ve naklî delillerin bir bütünlük içerisinde ele alınması ve dini bid'at ve hurafelerden temizleme gayreti eserde ön plana çıkmaktadır. Bu eserin değerlendirilmesi üzerine negatif anlamda şunu söyleyebiliriz: O da eserde bazı tekrarların olmasıdır. Ancak hemen şunu belirtelim ki, geniş hacimli eserlerde hiç tekrara kaymadan bütün konuları ele almak oldukça zor olan bir husustur.

İbn Teymiyye hayatı, eserleri ve kendisine has mücadelecî ruhuyla İslâm düşünce geleneğine damga vurmuş, mümtaz bir şahsiyet olarak tarihte yerini almıştır. Ne var ki, günümüzde radikal İslâmcı gruplar üzerinden bir İbn Teymiyye okuması yapılması ve onlar tarafından sahiplenilmesi birçok problemi beraberinde getirmektedir. Radikalizm ile İbn Teymiyye arasında doğrudan veya dolaylı bir bağlantının kurulması, bazı çevrelerce İbn Teymiyye'nin ihmal edilmesine, düşünce sistematığının ve eserlerinin derinlemesine incelenmesini gölgelemiştir. Çünkü aşırı gruplar nezdinde İbn Teymiyye tenkitçi bir mütefekkir, yaşadığı dönemin sosyolojisini bilen ve ona göre hareket eden bir düşünce adamı olmaktan ziyade katı, tavizsiz, farklı görüşlere tahammülü olmayan ve akıl karşıtı bir ilim adamı olarak tasvir edilmektedir ya da öyle gösterilmek istenmektedir.

Böyle bir yaklaşım en başta İbn Teymiyye'ye ve onun ilmi mirasına büyük bir vefasızlık anlamına gelmektedir. Görüşlerinin ve fetvalarının bağlamından kopartılarak, sanki her zaman ve şartta geçerliliği olan mutlak doğrular olarak öne

sürülmesi ve günümüze taşınması hem kabul edilemez bir durumdur hem de İbn Teymiyye'yi istismar etmektir.

Kanaatimizce İbn Teymiyye'nin tartışılmaz bir otorite olarak kabul edilmesi ve körü körüne taklit edilmesi doğru olmadığı gibi İbn Teymiyye karşıtlığı yaparak her söylediğinin yanlış kabul edilmesi ve ona karşı amansız bir mücadele içinde olmak da bir o kadar yanlış bir tutumdur. Burada yapılması gereken ve ilim ehline yakışan davranış, mutlak ret ya da mutlak kabul yerine doğrularının araştırılması, İslâm düşüncesine yaptığı katkıların neler olduğunun tespit edilmesi ve bu katkıları daha ileri seviyelere nasıl götürebileceğimizin yollarını aramaktır. Bu da ancak diğer İslâm âlimlerine tanıdığımız nezaketi İbn Teymiyye için de tanımakla ve eserlerini bir takım ön yargılardan uzak, objektif bir bakış açısıyla derinlemesine incelemekle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbas Hasan. *en-Nahvü'l-vâfi maa rabtihi bi-esâlibi'r-rafi'a ve'l-hayati'l-luğaviyyeti'l-müteceddide*. 4. Baskı. Kahire: Daru'l-Maârif, 1975.
- Abdullah b. Abdullah et-Tercüman. *Tuhfetü'l-erib fi'r-reddi ala ehli's-salib*. trc. Hacı Mehmet Zihni Efendi. İstanbul: Bedir Yayınları, 1990.
- Abrahamov, Binyamin. "Akıl-Nakil Uyumu Noktasında İbn Teymiyye'nin Yaklaşımı". çev. Salih Özer. *İslâmî İlimler Dergisi* 4/1-2 (2009), 385- 399.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Adam, Baki. "Üzeyir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Adam, Baki. "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36 (1997), 359-404.
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: 1413/1992.
- Ahmet Mithat Efendi. *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*. 2. Baskı. İstanbul: Dersaadet, 1317.
- Aliyyül Kâri, Molla. *Şerhu kitabi'l-fıkhi'l-ekber*. 4. Baskı. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-messânî*. thk. Ali Abdülbari Atiyye. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- Âlûsî, Nu'mân b. Mahmûd. *el-Cevâbü'l-fesîh*. nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Beyrut: 1992.
- Altuntaş Halil & Şahin Muzaffer. *Kur'an-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *Ebkârü'l-eskâr*. nşr. Ahmed M. el-Mehdî. Kahire: 1422/2002.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *el-Mübîn fî me'ânî elfâzi'l-hükemâ' ve'l-mütekellimîn*. thk. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî. Kahire: 1983.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *Gâyetü'l-merâm fî ilmi'l-keâm*. Kahire: 1971.

- Âmirî, Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr. *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il*. Kahire: 1330-31.
- Arpa, Enver. *İbn Teymiyye'nin Kur'an Anlayışı ve Anlama Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Arslan, İhsan. "Vahiy Bağlamında Rahip Bahîrâ Olayının Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2018): 313-341.
- Avcı, Betül. "Hristiyanlıkta ve Kur'an Tefsirlerinde Hz. İsa'nın Mucizeleri", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 5/9 (2000), 267-268.
- Aydın, Fuat. *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2017.
- Aydın, Fuat. "Ali b. Rabben et-Taberi'nin Kitabı'd-Din ve'd-Devle adlı Eseri ve İsbat-ı Nübüvve Geleneğindeki Yeri". *İstanbul Usul İslâm Araştırmaları* 6/6 (2006), 27-56.
- Aydın, Mehmet. *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet. "Faraklît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aydın, Mehmet. "el-Cevâbü's-sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 7/428. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aydın, Mehmet. "Beşâirü'n-nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hristiyanlara Yazdığı Reddiyeler*. Konya: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Aydın, Mehmet. Hristiyanlıkta Teslîs Doktrini ve Hristiyan İ'tizalleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (1982), 141-156.
- Ayğan, Fadıl. *Hız. Peygamber'in Nübüvvetini Kanıtlama Açısından Beşâirü'n-Nübüvve*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Aynî, Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî. *Umdetü'l-kari şerhi Sahihî'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Ali Beydün. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Aytemür, Cemaleddin. *Kutsal Kitaplarda Hız. Muhammed*. İstanbul: Bayrak Matbaası, 2004.

- Azimli, Mehmet. "Tarihin Kırılma Noktası: Hudeybiye Antlaşması". *Hikmet Yurdu* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 35-48.
- Babertî, Allame eş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâviyye*. Beyrut: Daru'l-Beyruti, 2009.
- Bağdadî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir. *Usulu'd-din*. Beyrut: 1981.
- Bâkillanî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Kitâbü Temhîdi'l-evâ'il ve telhîsü'd-delâ'il*. nşr. İmamüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1407/1987.
- Baş, Mustafa. *Kur'ân'ın Muhatabı Hristiyanlar ve Tanrı Algıları*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Bayraktutar, Muammer. "İbn Teymiyye'nin "Kıbrıs Risâlesi"nin Tercümesi ve Risâledeki Bazı Hadislerinin değerlendirilmesi". *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/10 (2015), 201-232.
- Bayraktutar Muammer. "İbn Teymiyye'nin "Kıbrıs Risâlesi" ve Bazı Fiten Hadislerine Yaklaşımı". *Bilimname* 29/2 (2015), 61-89.
- Bedevî, Abdurrahman. *Min tarihi'l-ilhad fi'l-İslâm*. Beyrut: 1945.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ'. *Meâlimü't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye ve Süleyman Müslim el-Haraş. 4. Baskı. Riyad: Daru Tıbe li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1417/1997.
- Berekât, M. Fâris. *el-Câmi' li-mevâzî'i âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımaşk: 1379/1959.
- Besnard, Albert M. *Hristiyan İlahiyatı*. trc. Mehmet Aydın. Konya: Arı Basımevi, 1983.
- Beydâvî, Nasîru'd-din Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârut-tenzîl ve esrârut-te'vîl*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *Delailü'n-nübüvve ve marifetü ahvali sahibi's-şeria*. thk. Abdulmuti Kalaci. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Mekke: Mektebetü Dari'l-Bâz, 1414/1994.
- Bezzâr, Ebu Hafs Ömer b. Ali. *el-A'lâmü'l-illiyye fi menâkibi Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*. thk. Salahüddin el-Müncid. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Cedid, 1976.
- Biçer, Mehmet Ali. *İbn Teymiyye'nin Uluhiyyet Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Binol, Ali. “Hz. İsa’ya Nispet Edilen “İbnullah /Allah’ın Oğlu” Kavramı = The Concept of “Ibnullah /The Son of God” as Related to Jesus”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research* 14/76 (2021), 740-754.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bucaille, Maurice. *La Bible le Coran et la Science*. Paris 1976.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmi’u’s-sahîh*. İstanbul: 1413/1992.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî. *el-Muhtâr fi’r-red ‘ale’n-nasârâ*. nşr. M. Abdullah eş-Şerkâvî. Kahire: Mektebetü’z-Zehrâ, ts.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Kinânî. *Hucecû’n-nübüvve*. Resâ’ilü’l-Câhiz içinde. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: 1979.
- Caspar, Robert & Jean Marie Gaudeul. “Kitâb-ı Mukaddes’in Tahrifi Konusunda Klasik İslâmî Kaynakların Yaklaşımı”. çev. Ali Erbaş. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı: 7 (2003): 131-167.
- Caspar, Robert. *Cours de Théologie Musulmane*. Rome: 1974.
- Celâleddin el-Mahallî & Celâleddin es-Süyûtî. *Tefsîru’l-Celâleyn*. 12. Baskı. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2005.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Sihâhu’l-luga/Tâcü’l-luga*. Beyrut: 1990.
- Cilacı, Osman. “Havâri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/513-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Cucerella, Diego Sarrió. “Corresponding across Religious Borders The Letter of Ibn Taymiyya to a Crusader in Cyprus”, *Islamochristiana*, 36, Roma, PISAI, (2010), 187-212.
- Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Kitâbü’t-Ta’rîfât*. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1996.
- Çelebi, İlyas. “İsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelebî, Ahmed. *Mukaranatü’l-edyân*. Mısır: 1984.
- Çelebî, Ahmed. *eI-Mesîhiyye*. Kahire: 1978.
- Çıtır, Aslan. “Kurân’da İslâm’ın Tüm Peygamberlere İsnat Edilmesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (2021): 135-158.

- Çinpolat, Salih. “Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’da Sünnetin Yeri”, *Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 2/3 (2017), 109-126.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- Dâvûd, Abdülahad. *İncil ve Salib*. nşr. Kudret Büyükcoşkun. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1999.
- Dâvûd, Abdülahad. *Tevrat ve İncil’e Göre Hz. Muhammed*. trc. Nusret Çam. İzmir: 1988.
- Demirci, Kürşat. *Dinlerin Dejenerasyonu*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/525-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirli, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/431-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Descuffi, G. *Hristiyan Dini*. İzmir: 1955.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1988.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *el-Fevzü’l-kebîr fî usûli’t-tefsîr*. trc. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: 1980.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistanî el-Ezdî. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru’l-muhît fî’t-tefsîr*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1420.
- Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî. *Delâilü’n-nübüvve*. nşr. Muhammed Revvâs Kal’acî- Abdülber Abbas. Beyrut: 1412/1991.
- Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *Tefsiru sureti’l-İhlas*. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2830.
- Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü’l-‘aklî’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*. Beyrut: Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü’l-Emvâl*. nşr. M. Halîl Herrâs. Kahire: 1401/1981.
- Ebu Zehre, Muhammed. “Kur’ân-ı Kerîm Bütün Dillere Meydan Okuyor (Tehaddinın Araplar ve Arapça’yla Sınırlı Olmayışı Üzerine)” çev. Muhammet Yılmaz. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches* 2/2 (2011), 241-247.

- Ebu Zehre, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Şura Yayınları, 1993.
- Ebu Zehre, Muhammed. *İmam İbn Teymiyye: Hayatı, Fikirleri, Eserleri*, çev. N. Boleli vd. İstanbul: İslâmoğlu Yayınları, 1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Kıssatü'l-Mesîh'd-Deccâl ve Nüzûl-i İsâ*. Ammân: 1431.
- Erbaş, Muammer. *Fahreddin er-Râzî ile İbn Teymiyye'nin Kur'an'a Yaklaşımları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Eryiğit, Adem. *İbn Teymiyye'nin Siyaset Düşüncesi ve Cihat Doktrini*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Semev'el el-Mağribî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: 1991.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*. 2. Baskı. Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2015.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Munkız mine'd-dalâl*. Mecmûatü Resâilî'l-İmam el-Gazzâlî İçinde. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfâ fî ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Kânûnü't-te'vil*, *Mecmûatü resâilî'l-İmami'l-Gazzâlî-VII*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1988.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi'd-din*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1983.
- Goldziher, Ignaz. "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği II." çev. Cihad Tunç. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* sayı: 5 (1982), 249-277.
- Goldziher, Ignaz. "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği I." çev. Cihad Tunç. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* sayı: 4 (1980), 151-169.
- Goldziher, Ignaz. *Ueber Muhammedanische Polemik Gegen Ahl al-Kitab*. ZBMG 1878.

- Goodwin, Jason. "The Glory That was Baghdad". *The Wilson Quarterly*. Vol. 27, No. 2, (2003): 29.
- Gökkır, Necmettin. "Kur'ân-ı Kerîm Açısından İlâhî Kitapların Tahrîfi Meselesi". *Kur'ân Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*. 2/19, 20, 21 (1999), 210-223.
- Göregen, Mustafa. "İslâmî Reddiye Geleneğinde Tebşirat Problemi". *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 8/15 (2015), 145-161.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu, 2004.
- Güler, Muhammed Said. *Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gürkan, Nejdî Gürkan. Arapça'da "El" Takısı ve Fonksiyonları. *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler*- 8/18 (2004), 357-374.
- Gürkan, Salime Leyla. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-sahihayn fi'l-hadîs*. Haydarâbâd: 1334.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. *el-Vessâ'iku's-siyâsiyye*. Beyrut: 1403/1983.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. trc. Salih Tuğ. İstanbul: 1980.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/201-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk Harman. "İsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/465-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hatip, Abdülkerîm. *el-Mesîhu fi'l-Kur'ân ve't-Tevrat ve'l-İncîl*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1396/1976.
- Hayyât, Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm b. Muhammed. *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid*. Beyrut: 1957.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Heyet/Din İşleri Yüksek Kurulu. *Daiş'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu*. Ankara: 2015.

- Hindî, Rahmetullah b. Halilirrahmân. *İzharu'l-Hakk Tercümesi*. trc. Ömer Fehmi Efendi & Nüzhet Efendi. İstanbul: 1972.
- Işık, Hidayet. “Müslüman Bilginlere Göre Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 11-25.
- İbn Abdülhâdî, Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *el-Ukûdû'd-dürriyye fî menâkıbı Şeyhilİslâm Ahmed İbn Teymiyye*. Mısır: 1956.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebu Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-azîm*. nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Mekke: 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine*. thk. Muhammed Seyyid Cade'l-Hak. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Hadis, 1966.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. Haydarâbâd: 1907-1909.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buharî*. tahk Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhibbüddin el-Hatib. Beyrut: Daru'l-Marife, t.s.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî. *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-Arab ve'l-Berber*. nşr. Halîl Şehhâte. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. nşr. Alî Abdülvâhid Vâfî. Kahire: ts.
- İbn Hasen, Abdurrahman Kâid, “Mukaddime”, *el-Cevâbü's-sahîh*, mlf. İbn Teymiyye, 28-30. Cidde: Daru İbn Hazm, 2019.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Beyrut: 1986.
- İbn Hişâm, Muhammed b. İshak b. Yesâr b. Hıyâr. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. nşr. Mustafa es-Sekkâ vd. Kahire: 1375/1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Kureşî el-Medenî. *Sîretütü İbn İshâk*. thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981.

- İbn Kayyim el-Cevziyye. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Hidâyetu'l-hayârâ fi ecvibeti'l-yehûd ve'n-nasârâ*. nşr. A. Hicazi es-Saka. Kahire: 1986.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Medâricü's-sâlikîn*. Beyrut: 1983.
- İbn Kemmune, Sa'd b. Mansur. *Tenkihu'l-ebhas lil mileli'selas*. ed. Moshe Perlman. California: 1967.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. thk. Sami b. Muhammed Selami. 2. Baskı. Riyad: Daru Tıbe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Kahire: 1934.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mace. *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: 1990.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Keşf 'an menâhici'l-edille*. nşr. M. Âbid el-Câbirî. Beyrut: 1998.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Seyyidünnâs. *Uyûnü'l-esser*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Sina Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *Tefsiru sureti'l-İhlas*. Tahran: 1313/1895.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Der'ü teâruzi'l-akl ve'n-nakl/Muvâfakatü sahihi'l-menkûl li sarihi'l-ma'kul*. trc. Abdullah Ademoğlu. İstanbul: İ'tisam Yayınları, 2021.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *el-Cevâbu's-sahîh li men beddele dîne'l-Mesîh*. thk. Abdurrahman b. Hasen Kaid. 5 Cilt. Cidde: Daru İbn Hazm, 2019.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Müctehid İmamların Savunusu (Refu'l-melâm)*. trc. Abdurrahim Aytaç & Tahsin Kazan. İstanbul: Çıra Yayınları, 2019.

- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *el-Akîdetü'l-Vâsıtiyye*. trc. İsâ Canpolat. İstanbul: Takva Yayınları, 2018.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Şerhu'l-'akîdeti'l-İsfahâniyye*. nşr. Saîd b. Nasr b. Muhammed. Riyad: 1422/2001.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Mecmû'u fetâvâ Şeyhil-İslâm Ahmed b. Teymiyye*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî en-Necdî. Riyad: Daru Alemlî'l-Kütüb, 1991.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Minhâcû's-sünneti'n-nebeviyye fî nakdi kelâmî's-Şîa ve'l-Kaderiyye*. nşr. Muhammed Reşad Salim. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1989.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *el-Furkan beyne'l-hak ve'l-batıl*. thk. Hüseyin Yusuf Gazzal. Beyrut: Daru İhyai Ulum, 1987.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *el-Furkân beyne evliyâi'r-Rahmân ve's-Şeytan*. Kahire: 1387.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-kübrâ*, nşr. M. Reşîd Rızâ. Beyrut: 1403/1983.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *Nakzu'l-mantık*. Kahire: 1951.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm. *en-Nübüvvât*. Kahire: 1346.
- İbn Nâsirüddin, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh. *er-Reddü'l-vâfir*. Beyrut: 1393.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Kitabü'l-Ehadiyye*. Resâilü İbn Arabî içinde. Beyrut: 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. nşr. M. Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnaût ve Abdülkâdir el-Arnaût. Dımaşk: 1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-târih*. trc. Abdülkerim Özaydın & Ahmet Ağırakça. İstanbul: 1991.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1963.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî. thk. Abdülkadir Arnavut. *Şezerâtü'z-zeheb*. Beyrut: 1991.

- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist fî ahbâri'l- 'ulemâ' i'l-mûsânnifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ' i kütübihim*. Beyrut: Daru'l-Marife, 13988/1978.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman. *Zeyl alâ tabakâti'l-Hanâbile*. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *el-Mevâkıf fî ilmi'l- kelâm*. Kahire: ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*. thk. Muhammed Abdulazîz Besyûnî. Tantâ: Câmi'atü Tantâ Külliyyetü'l-Âdâb, 1420/1999.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-İ'tikâdât*. nşr. Şemrân el-İclî. Beyrut: 1988.
- Kadı Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Halil b. Abdullah el-Hemedani el-Esedabadi. *Tenzîhü'l-Kur'ân 'ani'l-metâ'in*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Hadîse, ts.
- Kantemiz, Mehmet. *Hıristiyanlığa Yönelik Kur'ân Merkezli Eleştiriler: İbn Teymiyye'nin el-Cevâbü's-Sahîh Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kantar, Şefik. *Allah'a Bir Ev Yapmak*. Köln: İntertürk Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karâfî, Şihâbuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdrîs el-Mısrî. *el-Ecvibetü'l-fâhira an es'ileti'l-fâcira*, nşr. Bekir Zekî Avaz. Kahire: 1407/1987.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*. nşr. Salih Ahmed eş-Şamî. Beyrut: 1412/1991.
- Kaya, Mesut. "Metnin mi Yorumun mu Tahrifi?" -Buhârî'nin Tahrif Meselesine Yaklaşımı Üzerine-, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/17 (2017/2): 35-50.
- Kaya, Remzi. *İnciller ve Kur'ân'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2004), 37-58.

- Kaya, Remzi. “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”. *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (1994), 221-240.
- Kaya, Remzi. “Ehl-i Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/516-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kermî, Mer’î b. Yusuf. *el-Kevâkibü’l-dürriyye fî menâkıbi’l-müctehid İbn Teymiyye*. nşr. Necm Abdurrahman Halef. Beyrut: Daru’l-Garbi’l-İslâmî, 1986.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzüli’l-mesîh*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: 1385/1965.
- Kınnûcî, Ebu’t-Tayyib Muhammed Sıddık Han. *Fethu’l-Beyân fî Makâsıdı’l-Kur’ân*. thk. Abdullah el-Ensârî. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1412/1992.
- Kıyıcı, Burhaneddin. *İbn-i Teymiyye’de Akıl-Nakil İlişkisi (Der’u Tearuzi’l-Akl ve’n-Nakl Bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Kirmanî, Ebü’l-Hasen Hamîdüddîn Ahmed b. Abdillâh. *el-Akvâlü’z-zehebiyye*. nşr. Salah es-Savî. Tahran: 1977.
- Koca, Ferhat. “İslâm Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği”. *İlahiyat Akademi* 1/2 (2015), 15-70.
- Koca, Ferhat. “İbn Teymiyye, Takıyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köse, Ali. *Neden Müslüman Oldum? İhtida Öyküleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *et-Tezkire fî ahvâli’l-mevtâ ve umûri’l-âhire*. Medine: 1417/1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*. 2. Baskı. Kahire: Daru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-İ’lâm bimâ fî dîni’n-nasârâ mine’l-fesâd ve’l-evhâm*. thk. Ahmed Hicazi Sakka. Kâhire: Dâru’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Lean, Nathan. *İslâmofobi Endüstrisi*. trc. İbrahim Yılmaz. 2. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Lecker, Michael. *The “Constitution of Medina” Muhammad’s First Legal Document*. New Jersey: Princeton 2004.
- Leknevî, Ebü’l-Hasenat Muhammed Abdülhayy b. Muhammed. *et-Ta’liku’l-mümecced ala Muvatta’i İmam Malik*. thk. Takıyyüddin en-Nedvî. Beyrut: Daru’l-Kalem, 1991.

Les Religions. Les Dictionnaires Marabout Universite. Belgique: 1974.

Mağribî, Samuel b. Yahya. *Bezlu'l-mechud fî ifhami'l-yehud*. nşr. Abdulvahhab Tavile. Şam: 1979.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *Kitabü'l-Bed' ve't-târîh*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-(fî) zikri'l-hıtat ve'l-âssâr*. Kahire: 1270.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Yemenî. *el-Muvattâ*. thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004.

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. trc. Bekir Topaloğlu. 8. Basım. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu Ehli's-sünne*. thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *A'lâmü'n-nübüvve*. nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdâdî. Beyrut: 1407/1987.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Tefsiru'l-Maverdi (en-Nüket ve'l-'uyûn)*. thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksud b. Abdurrahim. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Hüzelî. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Mısır: 1384/1964.

Mevdûdî, Ebûl-Alâ. *Tarih Boyunca Tevhit Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*. trc. N. Ahmed Asrar. 2. Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.

Michel, Thomas. *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. İstanbul: Sak Ofset Yayıncılık, 2012.

Mohammed, Somiah Mohammed Najeeb Hassan. *İslâm Düşüncesinde Selefi Yaklaşım ve İbn Teymiyye*. İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Mübârekpûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1991.

Mücâhid, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîrû Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm. Mısır: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî, 1410/1989.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul: 1413/1992.

- Nahvî, İbn Hişam. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd. *Muğni'l-lebîb an kütübi'l-e'ârîb*. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. İstanbul: 1401/1981.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed. thk. Claude Salame'. *Tebsiratü'l-edille*. Dimaşk: 1990.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 2 cilt. thk. Yusuf Ali Bedevî. Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Okumuş, Bünyamin. *İbn Teymiyye'nin Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Ömerî, Ahmed Cemâl. *Mefhûmü'l-i'câzi'l-Kur'ânî hatte'l-karni's-sâdisi'l-hicrî*. Kahire: 1984.
- Özervarlı, M. Sait. *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelâmcılara Eleştirisi*. 2. Basım. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özervarlı, M. Sait. "er-Red ale'l-Mantıkıyyîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özervarlı, M. Sait. "Muvâfakatü Sahîhi'l-Menkûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Moğollar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/225-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özön, Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1987.
- Öztürk, Levent. "Necâşî Ashame". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Paçacı, Mehmet. "De ki: Allah Bir'dir"- İhlas Sûresi'nin Sami Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri-. *İslâmiyât* 1/3 (1998): 49-71.
- Peters, F. E. *Judaism Chritianity and Islam*. New Jersey: 1990.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Usulü'd-din*. Kahire: 2004.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *el-Metâlibü'l-âliye*. nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Beyrut: 1407/1987.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Esâsu't-takdîs*. thk. Ahmed Hicâzî Sekkâ. Kahire: Mektebetü Külliyyâtü'l-Ezheriyye, 1986.

- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Münâzara fî'r-redd ale'n-nasârâ*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Muhassalü efkârî'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulemâi ve'l-hukemâi ve'l-mütekellimin*. nşr. Tâhâ Abdurrûf Sa'd. Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, ts.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Tefsiru sureti'l-İhlas ve'l-Muavvizeteyn*. Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 86.
- Râzî, Ebu Hatim Ahmed b. Hamdân. *A'lamü'n-nübüvve*. nşr. Salah es-Savî. Tahran: 1977.
- Rogerson, John William. *The Oxford handbook of biblical studies*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidaye fî usuli'd-din*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Safedî, Selâhâddîn Halîl b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefâyât*. thk. Ahmed el-Arnaut-Türkî Mustafa. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-İlmî, 2000.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. Cidde: Daru't-Tefsir, 1436/2015.
- Sancar, Faruk, "Ehl-i Hadis'in Kelâmî Akılcılığa Bakışı: İbn Teymiyye'nin Râzî'ye Yönelik Metodik Eleştirileri Üzerinden Bir Okuma". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015/1), 223-244.
- Sancar, Faruk. "Bağnaz Bir Selefî Mi Endişeli Bir Entelektüel Mi? (İbn Teymiyye'nin Eleştirel Ve Reaksiyoner Karakteri Hakkında)". *Dini Araştırmalar* 18/15-06 (Haziran 2015), 97-125.
- Sancar, Faruk. *Ali bin Rabben et-Taberi'nin Nübüvveti İspat Metodları*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- Schmidt, Wilhelm. *The Origin and Growth of Religion*. trc. H. J. Rose. London: 1935.
- Schwab, Moise. *Revue du Monde Musulman*. Paris: 1908.
- Sezgin, Mehmet Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Sîbeveyhi, Ebu Bişr Amr b. Osmân el-Hârisî. *el-Kitab*. thk. Abdüsselam Harun. Kahire: 1988.

- Sinanoğlu, Mustafa. “Reddiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İznik Konsili”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sübkî, Tacuddîn Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi. *es-Seyfu'l-meşhur fi şerhi akîdeti Ebi Mansur*. thk. Mustafa Saim Yeprem. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Süheyli, Ebul-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravdü'l-ünüf fi şerhi's-sireti'n-nebeviyye li'bni Hişam*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.
- Sülemî, İzeddîn b. Abdisselâm. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü İbn Hazm. 1416/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed eş-Şâfi. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: 1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed eş-Şâfi. *Nüzûlü İsâ b. Meryem*. nşr. M. Abdülkadir Atâ. Beyrut: 1985.
- Şahin, Hanifi. *Olgu ile Algı Arasında İbn Teymiyye*. İstanbul: Mana Yayınları, 2021.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Beyrut: 1981.
- Şevkanî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani. *Neylü'l-evtâr şerhi münteka'l-ahbar*. Mustafa el-Babi el-Halebi. Kahire: t.s.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî el-Bağdâdî. *Cami'u'l-beyan an te'vili'l-Kur'ân*. Mekke: Daru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Taberî, Ali b. Rabben. *er-Redd alâ esnâfin-nasârâ*. Kahire: Mektebetü'n-Nâfize. 2005.
- Taberî, Ali b. Rabben. *ed-Dîn ve'd-devle*. nşr. Âdil Nüveyhiz. Beyrut: 1982.
- Tahtâvî, Muhammed İzzet. *en-Nasraniyyetü ve'l-İslâm*. Mısır: Mektebetü'n-Nûr, 1407/1977.
- Tarâbulusî, Hüseyin b. Muhammed b. Mustafâ el-Cisr. *Risâle-i Hamidiye*. trc. Manastırlı İsmail Hakkı, sad. Ahmet Gül. İstanbul: 1980.
- Tarakçı, Muhammet. “Tahrif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/422-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tarakçı, Muhammet. “Tevrat ve İncil'in Tahrîfi İle İlgili Kur'ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”. *Usûl: İslâm Araştırmaları*, sayı: 2 (2004): 33-54.

- Taylan, Necip. “Ali b. Rabben et-Taberi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/434-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Tillich, Paul. *Systematic Theology*. New York: The University of Chicago Press, 1967.
- Tillich, Paul. *Love, Power and Justice*. London and New York: Oxford University Press, 1960.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *eş-Şemâilü'n-nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*. nşr. Fevâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: 1417/1996.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*. İstanbul: 1413/1992.
- Topaloğlu, Bekir. “Rab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/373. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Topaloğlu, Bekir vd. *İslâmda İnanç Esasları*. İstanbul: 1998.
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. “İslâm'ın Dışındaki Monoteist Düşünce ve İnançlarda Ulûhiyet Anlayışı”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi Bilimsel Birikim* 3/1 (2003), 119-140.
- Turgut, Hasan. *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Kelâm-Mantık İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Uludağ, Süleyman. *Şeyhülislâm İbn Teymiyye Ezber Bozan Bir İlim ve Fikir Adamı*. Ankara: Harf Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. “İbn Teymiyye'de Mantık Meselesi”. *İslâmî Araştırmalar* Ankara 1/4 (1987), 40-51.
- Ulutaş, Yasin. “Hristiyanların Ulûhiyet Anlayışı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2018): 64-76.
- Ulutürk, Veli. *Kur'an'da Ehl-i Kitap*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Uzayme, Sâlih. *Mustalahât Kur'âniyye*. Beyrut: 1994.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nîsâbü'rî. *et-Tefsîrû'l-basît*. Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmîyye, 1430.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. nşr. M. Jones. London: 1965-1966.
- Yalçın, Ahmet. *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Yavuz, Salih Sabri & İbrahim Yeniçağ, “Müslüman-Hristiyan Polemiği Açısından Tahrif”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. 6/1 (2009), 305-344.

- Yavuz, Salih Sabri. “Minhâcü’s-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Sarfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İ‘câzü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Delâilü’n-Nübüvve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yazıcı, Muhammet. *İbn Teymiyye’nin İslâm İnanç Mezheplerine Bakışı*. Erzurum: Salkımsöğüt, 2009.
- Yazıcı, Muhammet. *İbn Teymiyye’nin Mecmû’u Fetâvâ İsimli Eserinde Ehl-i Bid‘at Fırkalarına Bakışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Yıldız, İbrahim. “Hristiyanların Hz. İsa’yı İlahlaştırması: Kur’ân’da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi”. *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi JASSS*, 65 (2018), 305-324.
- Zebidî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiratü’l-huffâz*. Haydarâbâd: 1955-1958.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*. Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabî, 1407.
- Zeyveli, Hikmet. “Diğer Müzakereler” *Din Dilinde Mûcize*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2015.
- Waardenburg, Jacques. “Teslîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Welter, Gustave. *Histoire des sectes chretiennes*. Paris: 1950.
- Williams, Rowan. *Arius: Heresy and Tradition*. London: 1987.
- Witherup, Ronald D. “Pavlus Hakkında On Soru On Cevap”. çev. Süleyman Turan. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (2004), 244-259.